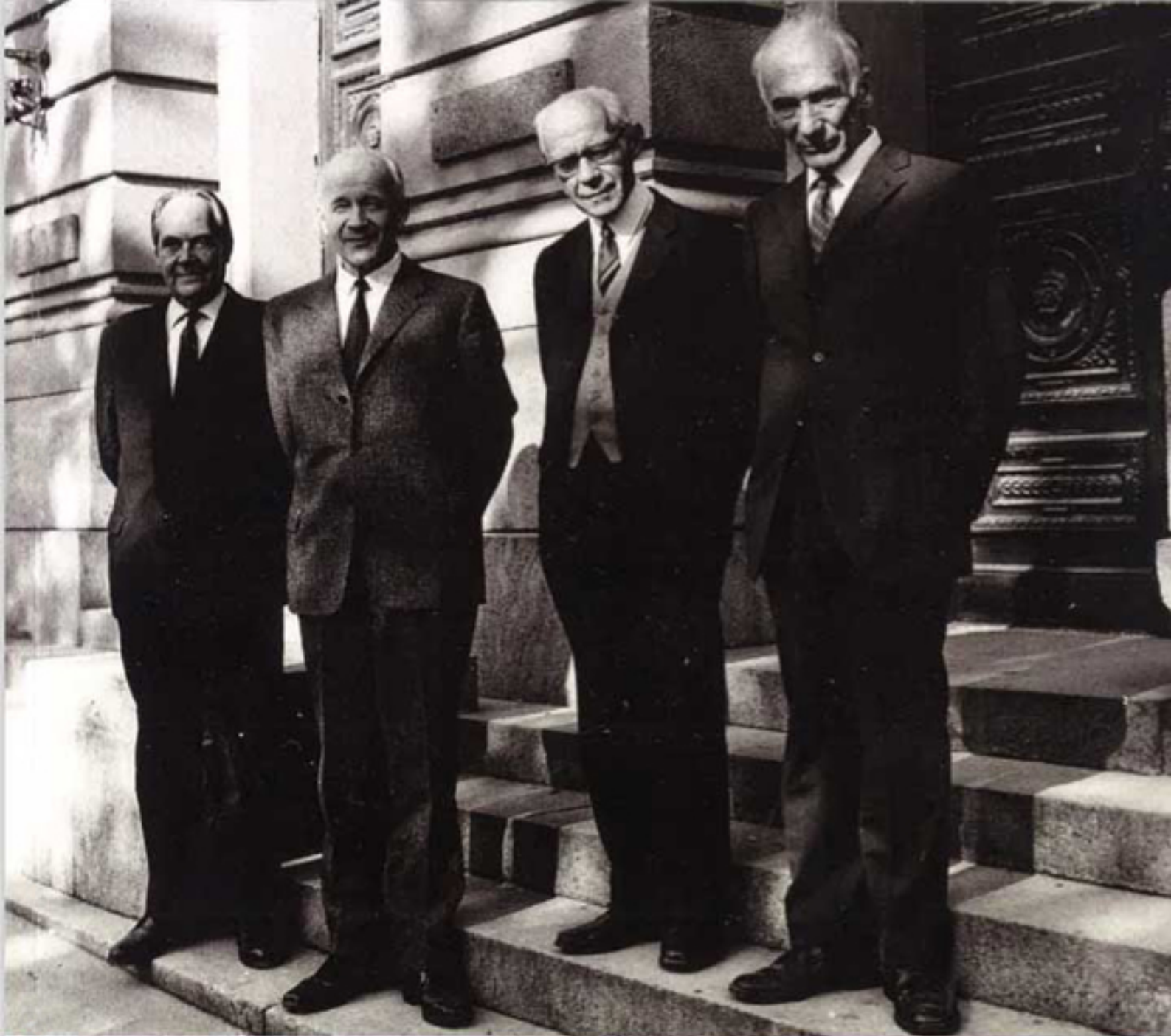

ARKISTOLAITOKSEN SUHDE TUTKIMUKSEEN
JA HALLINTOON JÄRJESTYY UUELLEEN:
VUODET 1944-1974

Jari Lybeck

Arkistolaitos (Valtionarkisto/Kansallisarkisto ja maakunta-arkistot) kehittyi voimakkaiden muutosten keskellä toisen maailmansodan jälkeen. Vuonna 1939 säädetty arkistolaki edellytti arkistolaitokselta aktiivista panosta viranomaisten arkistotoimen ohjaamisessa. Se tarkoitti mm. arkistontarkastuksia, asiakirjojen seulontapäätöksiä ja koulutusta. Seulonnassa oli kysymys siitä, mitä viranomaisasiakirjoja säilytetään, mitä hävitetään ja millaisten säilytysaikojen jälkeen.

Arkistoaineiston mikrofilmaus oli uusi ja mittava toiminnan alue. Se alkoi amerikkalaisen Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen Kirkon rahoittamana kirkonkirjojen mikrofilmauksena vuonna 1948. 1950-luvun alussa Valtionarkisto käynnisti Ruotsissa olevan Suomea koskevan arkistoaineiston kuvaamisen. Vuosikymmenen lopulla alettiin mikrofilmata myös Neuvostoliitossa olevia asiakirjoja. Mikrofilmauksella pyrittiin asiakirjojen turvaamiseen ja saatavuuden parantamiseen.

Kansainvälinen arkistoyhteistyö, johon arkistolaitoskin osallistui, vilkastui ennennäkemättömästi sodan jälkeen. Sitä tapahtui sekä pohjoismaisessa että globaalissa kontekstissa.

Kirjassa kuvataan sodanjälkeisen muutoksen kolme ensimmäistä vuosikymmentä.

ARKISTOLAITOKSEN SUHDE
TUTKIMUKSEEN JA HALLINTOON
JÄRJESTYY UUDELLEEN:
VUODET 1944–1974

Jari Lybeck

Kustantaja

Jari Lybeck

2016

Taitto: FM Timo Hulkko

Paino: Painosalama Oy

Turku 2016

ISBN 978-952-93-7935-4

Kannen kuva: Valtionarkiston johto arkiston pääovella vuonna 1970 (vasemmalta): arkistoneuvos Aulis Oja, valtionarkistonhoitaja Martti Kerkkonen, arkistoneuvos Berndt Federley ja arkistoneuvos Lauri Kujala. Paitsi virkamiehiä, kaikki olivat merkittäviä historian tutkijoita (KA Valokuvakokoelma, valokuvaaja J. Kalervo).

Esipuhe teoksen verkkoversioon

Kiitän Kansallisarkistoa mahdollisuudesta julkaista tämä tutkimus ja Agricola–Suomen humanistiverkkoa sen ottamisesta julkaisuohjelmaansa.

Kiitän yhteisesti kaikkia, jotka ovat myötävaikuttaneet tutkimuksen syntyyn.

Jari Lybeck, Turussa 4. huhtikuuta 2019.

Sisällys

Esipuhe teoksen verkkoversioon

Johdanto	6
Paluu rauhaan ja Valtionarkiston (arkistolaitoksen) toimintaympäristö	6
Tutkimuksessa uudelleenarviointia sodan jälkeen	8
Hallinnon räjähdys, huoli yksityisarkistoista ja profession verkostot.....	15
Valtionarkiston (arkistolaitoksen) tehtävät ja toiminta organisoidaan uudelleen	26
Valtionarkiston (arkistolaitoksen) resurssit 1944–1974	38
Valtionarkiston henkilöstö ja laitoksen määrärahat	38
Tilat ja rakennukset	56
Arkistovirkamiehet ja tutkimus – Pentti Renvallin arkistoajattelun päätös	65
Mikrokuvaus mullistaa tutkijapalvelun.....	82
Valtionarkiston (arkistolaitoksen) aineistot, työ ja palvelu.....	101
Maakunta-arkistot ja Valtionarkisto kansalaisyhteiskunnan ja uusien yliopistojen tukena	126
Arkistohallinto perustuu lakiin ja täsmentyy	173
Kehitystä ja kritiikkiä	173
Asiakirjojen supistaminen eli seulonta – alati paisuva tehtävä	177
Arkistontarkastukset ja viranomaisten ohjaus – arkistohallinto etenee	193
Arkistotutkinto – arkistolaitoksen kestotuote.....	219
Heraldiset tehtävät.....	225
Ulkomaiset arkistosuhteet	227
Yleistä.....	227
Pohjoismaat	228
Muut ilmansuunnat.....	231
Janus-jumalan uskollinen palvelija	237

Kuvalähteet	246
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	247

Johdanto

Käsillä olevassa julkaisussa kuvataan arkistolaitoksen kehitystä Jatkosodan päättymisestä vuoteen 1974. Näinä vuosikymmeninä arkistolaitoksessa tapahtui paljon kuten yhteiskunnassa muutenkin. Arkistohallinto eli viranomaisten ohjaaminen arkistotoimen asioissa tehostui ja tuli entistä kattavammaksi. Toiminnan lainsäädännöllinen pohja pysyi vuoden 1939 arkistolain määrittämänä vuoteen 1981, jolloin säädettiin uusi arkistolaki ja tapahtui arkistohallinnon ja asiakirjahallinnon lopullinen läpimurto. Sitä ennakoiden arkistolaitos oli 1960-luvulta lähtien ryhtynyt entistä systemaattisemmin ohjaamaan viranomaisten arkistonmuodostusta (yhteistyössä viranomaisten itsensä kanssa). Tähän liittyi entistä voimakkaampi panostus seulontaan eli viranomaisten asiakirjojen arvonmäärittämiseen ja tarpeettoman aineksen hävittämiseen.

Julkaisun lähestymistapa on temaattis-kronologinen. Aihepiirejä kuten mikrofilmausta, seulontaa ja arkistohallintoa käsitellään ajallisessa viitekehyksessä. Keskeisen lähdepohjan ovat muodostaneet Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen toimintakertomukset ja kirjeenvaihto sekä eräät henkilöhaastattelut.

Vaikka julkaisu ei ole tieteellinen tutkimus, tutkimuksellista metodia on pyritty noudattamaan. Kyseessä on perinteinen historian tutkimuksen metodi, jossa erityyppisiä ja eri yhteyksissä syntyneitä lähteitä vertailemalla pyritään vastaamaan esitettyihin kysymyksiin. Kysymykset koskevat arkistolaitoksen toiminnan keskeisten puolien kehitystä ja siihen vaikuttaneita tekijöitä kuten sitä, missä määrin Ruotsin esimerkki on vaikuttanut Suomen arkistolaitokseen. Tavoitteena on myös selvittää, mikä Suomen arkistolaitoksessa ja arkistotoimessa on erityislaatuista.

Tekstissä puhutaan Valtionarkistosta. Nykyinen nimi Kansallisarkisto tuli käyttöön vuonna 1994.

Paluu rauhaan ja Valtionarkiston (arkistolaitoksen) toimintaympäristö

Suomi pelastui täpärästi sodasta rauhaan ja säilytti itsenäisyytensä. Vaikka maa luettiin maailmansodan häviäjiiin, se oli saavuttanut torjuntavoiton. Väli rauhansopimus Neuvostoliiton kanssa allekirjoitettiin 19. syyskuuta 1944. Jäljellä oli vaikea irtautuminen entisestä aseveljestä Saksasta. Sen joukkojen pikainen karkottaminen Suomen alueelta oli Neuvostoliiton ehdoton vaatimus. Se toteutui Lapin sodassa.

Tasavallan Presidentti Risto Ryti erosi virastaan 1. elokuuta 1944 ja vapautti Suomen siten liitosuhteesta Saksaan. Ylivoimaista arvovaltaa nauttineesta Mannerheimista tuli poikkeuslailla presidentti. Pääministeri J. K. Paasikiven tukemana hän luotsasi maan pahimman yli. Syksyllä 1944 maahan tuli liittoutuneiden valvontakomissio, jota Neuvostoliitto käytännössä dominoi.

Mahdollisuuksien mukaan pyrittiin palaamaan normaaliin elämään. Pahoja pommitusvaurioita kärsinyt Helsingin Yliopisto aloitti opetustoiminnan jo syksyllä 1944. 10. helmikuuta 1947 solmittu Pariisin rauhansopimus vakaannutti Suomen asemaa, samoin Paasikiven tulo presidentiksi (1946). Hänen kauttaan kesti vuoteen 1956. Hänen jälkeensä presidentiksi valittu Urho Kekko-

nen oli virassa vuoteen 1981. Suomi harjoitti puolueettomuuspolitiikkaa, minkä Neuvostoliitto hyväksyi, vaikka ei aina täysin ilman varauksia.

Maan sisäpoliittinen tilanne oli levoton. Kommunistit vapautuivat toimintakiellostaan ja palasivat politiikkaan yhteistyöpuolueenaan SKDL (Suomen Kansan Demokraattinen Liitto). Vuoden 1945 eduskuntavaaleissa äärivasemmisto sai äänivyöryn. Mauno Pekkala (SKDL) muodosti hallituksen, joka toimi runsaat kaksi vuotta. Vuoden 1948 vaalit kommunistit hävisivät. Vasemiston sisäisen kamppailun voitti SDP. Maalaisliitosta eronnut Veikko Vennamo perusti vuonna 1959 uuden puolueen, Suomen maaseudun puolueen, SMP:n (aluksi Suomen Pientalonpoikien Puolue)), joka oli keskeinen voimatekijä politiikassa.

Tappion häämöttäessä puolustusvoimien piirissä ryhdyttiin salaisiin valmisteluihin miehityksen varalta. Asekätkennässä oli kysymys aseiden ja varusteiden piilottamisesta sissisodankäyntiä varten eri puolille maata.

Operaatio Stella Polaris oli luonteeltaan osaksi ”arkistollinen”. Siinä toimitettiin syyskuussa 1944 armeijan tiedusteluosaston henkilöstöä, arkistomateriaalia ja kalustoa salaa Ruotsiin mahdollisen miehityksen aikana hyödynnettäväksi ja jotta voitaisiin suojella sodanaikaiseen tiedustelutoimintaan osallistuneita. Asiakirjoja oli 350 laatikollista, ja ne päättyivät Ruotsin puolustusvoimien haltuun ja mikrofilmattiin Tukholmassa. Sitten aineisto varastoitiin muualle Ruotsiin. Asiakirjoja oli myös pienempi erä. AKS-aktivisti Reino Castrén sekä historiantutkijat ja arkistomiehet Pentti Renvall ja Ragnar Rosén veivät Ruotsin Valtionarkistoon joulukuussa 1944 neljä laatikollista asiakirjoja, jotka koskivat Itä-Karjalaa ja Akateemista Karjala Seuraa. Aineisto deponoitiin Ruotsin Valtionarkistoon viideksi vuodeksi tiukoin käyttöehdoin. Filmien ja suuren alkuperäisaineiston kohtalo on osaksi epäselvä. Välit ruotsalaisiin kiristyivät. Erik Norbergin mukaan suuri osa aineistosta poltettiin joulukuussa 1960.¹ Aineistoa on kuitenkin myöhemmin tullut esiin ainakin Yhdysvalloissa, Iso-Britanniassa ja Japanissa. Ruotsin Valtionarkistoon deponoitu pienempi asiakirjaerä siirrettiin vuonna 1964 takaisin Suomeen, Sota-arkistoon.²

Molemmat hankkeet, asekätkentä ja Stella Polaris, paljastuivat, mutta Neuvostoliitto pidättäytyi äärimmäisistä vastatoimista, joskin hankkeisiin osallistuneista osa sai vankeustuomioita. Sisäpoliittisesti levotonta ja miehityksen pelon leimaamaa 1940-luvun jälkipuoliskoa ryhdyttiin kutsumaan ”vaaran vuosiksi”.

Stalinin aloitteesta huhtikuussa 1948 Neuvostoliiton kanssa solmittu ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimus aiheutti huolta maan ulkopoliittisesta asemasta, mutta sopimus ei ennakoanut miehitystä. Taloudellinen ja kulttuurinen yhteistyö Neuvostoliiton kanssa lisääntyi, ja siitä sai pienen osansa myös arkistolaitos. Arkistoyhteistyössä oli lähinnä kysymys mikrofilmien vaihdosta.

¹ Norberg 2007, 265–266.

² Sama, 266.

1960- ja 1970-luvuilla esiintyi vasemmistolaista poliittista, varsinkin nuorisopoliittista, kuohuntaa, joka sai virikkeensä Länsi-Euroopan maista, erityisesti Ranskasta ja Saksasta sekä Yhdysvalloista. Liikehännän alkuvaiheessa opiskelijoita innoitti yleisdemokraattinen idealismi, mutta pian eurooppalainen uusmarxilaisuus tuli opiskelijaliikkeen johtotähdeksi. Liikehdintä ei ollut pelkästään poliittista vaan kysymys oli myös uusista populaarikulttuurin ilmiöistä. Yliopistoja nuorison kuohunta järkytti. Vanhoja auktoriteetteja, kuten professoreita, ei enää kunnioitettu entiseen tapaan. ”Vanhan valtaus” eli radikaalin opiskelijaopposition marraskuussa 1968 tekemä vanhan ylioppilastalon valtaus sen 100-vuotisjuhlan yhteydessä nousi radikalismien symboliksi. Yliopistojen hallinnonuudistuksessa opiskelijat vaativat mies ja ääni -periaatetta, so. periaatetta, jonka mukaan yliopiston hallintoelimiin valittaisiin jäsenet vaaleilla, joissa kaikilla yliopistoyhteisön jäsenillä, opettajilla, virkamiehillä ja opiskelijoilla, olisi yhtäläinen äänioikeus. Taistelua käytiin kiivaana 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Se päättyi radikaalin opiskelijasiiven tappioon opetusministeri Johannes Virolaisen tuesta huolimatta.³

Tutkimuksessa uudelleenarviointia sodan jälkeen

Historiantutkimuksessa kuten muussakin toiminnassa oli jatkuvuutta sotaa edeltäneestä kaudesta sen jälkeiseen aikaan, mutta vanha historiantutkimus sai osakseen kovaakin kritiikkiä ja vaatimuksia muutoksesta. Vaadittiin entisen neuvostovastaisuuden puhdistamista historian oppikirjoista. Esiintyi myös maltillisempaa itsetutkistelua, johon sisältyi monien entisten arvojen puolustamista.⁴ Marxilaisuus sai vain vähän jalansijaa suomalaisessa historiantutkimuksessa sodan jälkeen joitain opinnäytteitä lukuun ottamatta. Levinnein ja yliopistoissakin käytetty julkimarxilainen teos oli *Suomen työväenliikkeen historia* (1976). Marxilainen historianharrastus säilyi elinvoimaisena 1980-luvulle, mutta ei kyennyt haastamaan akateemisen tutkimuksen valtavirtaa. Suomalaisen historiantutkimuksen vahva lähdekritiikin vaatimus taittoi kärkeä marxilaisuudelta. Toisaalta ”normaalitutkimukseen” siirtyi vasemmistosuuntauksesta selitysmalleja yhteiskunnan taloudellisten ja sosiaalisten tekijöiden merkityksestä.⁵ Marxilaisuuden suhteellisen heikko edustus historiantutkimuksessa heijasti tieteen kenttää laajemminkin. Marxilaisen tieteen invaasio jäi Suomessa vähäiseksi. Suomalainen tiedeyhteisö liittyi lujasti länsimaiseen tiedeperinteeseen, ja siitä poikenneita ”loikkareita” oli varsin vähän.⁶

Uutta tutkimusotetta vaatineisiin tutkijoihin kuului Suomen historiantutkimuksen ja arkistotieteen suurmies Pentti Renvall (1907–1974). Hän esitti muutosvaatimuksen jo vuonna 1945 artikkelissaan *Historiantutkimuksemme tie*. Hän ei varsinaisesti tuominnut aikaisempaa tutkimustaan liian suomalaiskansalliseksi (hänen oma orientaationsa oli ja pysyi suomalaiskansallisena) vaan hän moitti sitä liian pienistä ja irrallisista aiheista ja pintapuolisuudesta. Kritiikin taustalla oli Renvallin kehittämä rakenneyhtäläisyyden vaatimus, joka perustui hänen loogis-empiristisiin ja hahmopsykologisiin opintoihinsa 1920-luvulla ja Lamprechtilta saatuihin vaikutteisiin. Tutki-

³ Eskola 2002, 292–294, 316–319.

⁴ Tommila 2000, 93.

⁵ Ahtiainen–Tervonen 1996, 132–135.

⁶ Michelsen 2002, 203.

muksessa oli pyrittävä löytämään konstansseja, pysyviä rakenneyhtäläisyyksiä, jotka selittivät yksilön tai yhteisön toimintaa. Konstanssit eivät olleet tutkijan konstruktioita vaan todellisuuden ominaisuuksia. Jos löytyi yksikin toisin puhuva lähdetieto, se oli merkki tulkintamallin virheellisyydestä. Tutkijan oli muutettava luomaansa kokonaiskuva, jotta uusi tieto sopisi täydentyvään kokonaisuuteen.⁷

Renvall toimi lähes 20 vuotta arkistolaitoksen palveluksessa, ensin Valtionarkistossa ja sitten Turun maakunta-arkistonhoitajana. Tutkimuksiensa ansiosta Renvallista kehittyi Valtionarkiston vanhimman tilikirjamateriaalin syvälinen tuntija. Kokonaan akateemiseen maailmaan hän siirtyi vuonna 1950, Suomen ja Skandinavian historian professoriksi Helsingin Yliopistoon. Vuosina 1968–1973 hän toimi yliopiston kanslerina. Renvallin vaikutus tutkijana sijoittuu pääosin sodan jälkeiseen aikaan. Hänen vuonna 1939 valmistuneen väitöskirjansa aiheena oli Klaus Fleming ja Suomen aateli.

Renvallin erikoisala 1500-luvun historia ja erityisesti Nuijasota kuuluvat suomalaisen historian-tutkimuksen klassisiin aiheisiin, jonka ensimmäisiä tieteellisiä selvittäjiä olivat arkistomies Edvard Grönblad (1814–1864) ja hänen nuorempi tutkijakollegansa Yrjö Koskinen (1830–1903). Suomalaiskansallista taustaa vasten Renvall näki Nuijasodassa Suomen aateliston pyrkimystä omaan reaalipoliittisen liikkumavaraan varsinkin ulkosuhteissa. Talonpoikien kapina oli tästä näkökulmasta onneton tapahtuma, koska siinä alemmalla tasolla oleva väestönosa iski Suomen omaa, aateliston edustamaa politiikkaa vastaan. Talonpoikaisto oli Renvallin tulkinnassa jakaantunutta. Etelä-Suomen talonpojat olivat Pohjois- ja Itä-Suomen säätyveljiään kehittyneempiä. Tietyt kansat ja yksilöt ovat Renvallin teoriassa muita edellä ja ylempänä⁸, mutta jälkijunassa tulevatkin saavuttavat aikanaan ylempiä tasoja. Uransa jälkipuolella Renvall keskittyi tutkimussissaan yhä enemmän historian vaikuttajayksilöihin, puhutaan jopa ”renvallilaisesta valioyksilöstä”. Tällä linjalla Renvallin tärkein tutkimus on *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatso-mustensa valossa* (1949). Renvallin tavoite ei ollut yksinomaan individualistinen vaan myös yleinen. Renvallin tutkimuksen kohde oli tietyn aikakauden ihmisen psyykkinen rakenne. Häntä kiinnostivat aikakaudet kokonaisuuksina, eivät erillisten teemojen ajalliset pitkätaikutkimukset. Rakenneyhtäläisyyksien ja kehityksen ohella Renvallin kolmas ”iskusana” oli objektiivisuus, jonka hän katsoi olevan saavutettavissa ankaran lähdekritiikin avulla. Konkreettisen tutkimus-työn lisäksi Renvall paneutui historian teoreettisiin ja metodisiin kysymyksiin.⁹

Renvall korosti objektiivisuutta, tiukkaa lähdekritiikkiä ja irrottautumista aatteellisista ennako-luuloista. Yleisesti katsotaan, että Renvall ei itse pystynyt esittämällänsä tavalla sammuttamaan henkilökohtaisen ja yhteiskunnallisen taustansa vaikutusta. Kansallismielisen Renvallin Nuijaso-ta-tulkinnan taustalla kummittelevat Kansalaissota ja kommunismi. On ilmeistä, että hänen mie-lessään rinnastuivat 1500-luvun kapinalliset talonpojat ja 1900-luvulla kapinaan noussut työväki. Yhtä sidonnainen omaan aikaansa oli ollut Yrjö Koskisen Nuijasota-tutkimus. Hänen fenno-maanisessa tulkinnassaan suomenkieliset talonpojat olivat sankareita ja ruotsinkieliset ylimykset

⁷ Tommila 2000, 93–94.

⁸ Herlin 1996, 116.

⁹ Tommila 1989, 233–236.

riistäjiä. Näkemyksellä oli kiinteä yhteys Koskisen historiakäsitykseen. Talonpoikaisen kansan itsenäisyys oli pohja, johon valtion olemassaolo ja omintakeisuus perustuivat. Samaan aikaan kuin Koskinen Nuijasotaa tutki Senaatin vanhan arkiston järjestäjä Edvard Grönblad. Häneltä jäi varsinainen suuri tutkimus tekemättä, mutta hän oli kaikesta päätellen samalla linjalla kuin Koskinen. Kysymys oli ensinnäkin Suomen aatelin kamppailusta itsenäisemmän aseman saamiseksi Ruotsin valtakunnassa, toisaalta alistetun rahvaan taistelusta aatelis- ja virkamiesvaltaa vastaan. Grönblad asettui tulkinnassaan pääosin rahvaan puolelle. Häntä kiinnosti Nuijasodassa suomalaiskansallinen henki ja siitä noussut (suhteellinen) itsenäisyys.¹⁰ Vuoden 1918 Kansalaissota horjutti luottamusta joukkoihin, kansaan, ja vaikutti myös Nuijasodan tulkintaan, kuten Renvallin tutkimukset osoittavat. – Suomalaiselle historian tutkimukselle on ollut tyypillistä peilata nykyhetken tapahtumia historiaan ja päinvastoin. Nuijasota-tulkintojen ohella on mm. etsitty paralleleja keskiajan historiasta ja katsottu niiden selittävän tai oikeuttavan nykyhetken tapahtumia (Jalmari Jaakkola).

Renvallin vaikutus suomalaiseen historian tutkimukseen on ollut huomattava. Hänen oppilaisiinsa kuului tuleva valtionarkistonhoitaja Toivo J. Paloposki, joka oppi-isänsä tavoin tutki Suomen asemaa Ruotsin yhteydessä (etenkin 1700-luvulla). Oikeushistorian tutkija Heikki Ylikangas on jatkanut *Nuijasota*-teoksellaan (1977) Renvallin aihepiirissä. Rakenteellisten tekijöiden merkitys on Ylikankaallakin suuri, mutta hän päätyi Renvallista poiketen perinteiseen teoriaan aatelin ja talonpoikien kasvaneesta säätyvastakohtaisuudesta. Ylikankaan taloudellisiin, sosiaalisiin ja poliittis-hallinnollisiin tekijöihin nojautuva tulkinta sopi hyvin 1970-luvun henkiseen ilmapiiriin, jossa joukkoilmiöillä ja yhteiskuntakritiikillä oli keskeinen sija. Ylikangas on kritisoinut Pentti Renvallia psykologismista ja sosioekonomisten seikkojen sivuuttamisesta.¹¹

Paitsi historian tutkija Renvall oli arkistoteoreetikko ja käytännön arkistonhoitaja. Toiminta maakunta-arkistonhoitajana sai Renvallin oivaltamaan viranomaisten ongelmat arkistonmuodostuksessa. Eljas Orrmanin mukaan hänen arkistoajattelunsa sai sodan jälkeen tästä syystä kokonaan uuden suunnan.¹²

Arkistoteoreetikkona Renvallin vaikutus ei pientä asiantuntijoiden piiriä lukuun ottamatta ollut kovin näkyvä, tai ainakin se oli jälkijättöinen, koska hän ei julkaissut kokonaisesitystä arkistoajattelustaan eikä arkistolaitoksen johto ryhtynyt soveltamaan hänen näkemyksiään käytäntöön. Renvallin arkistoteoriat tulivat ammattipiireissäkin laajemmin tunnetuiksi vasta 1980-luvulla.

Sodanjälkeinen uusi orientaatio historian tutkimuksessa näkyi WSOY:n julkaisemassa teoksessa *Suomen historian käsikirja* (1949). Sen päätoimittaja oli professori Arvi Korhonen, joka on tullut tunnetuksi ns. ajopuuteoriasta eli siitä, että Suomi olisi ajopuun tapaan ajautunut Jatkosotaan. *Suomen historian käsikirja* tuli suureen tarpeeseen. Sitten Yrjö Koskisen ja M. G. Schybergsonin päivien ei ollut ilmestynyt opiskelijoille sopivaa ja tutkimuksen tasalla olevaa oppikirjaa. Teoksessa oli uutta se, että painopistettä oli siirretty varhaisista ajoista 1800- ja 1900-lukuihin. Käsi-

¹⁰ Mustelin 1957, 487–491.

¹¹ Tommila 1989, 237–238.

¹² Orrman 2002, 396.

kirja erosi myös hengeltään sotaa edeltäneistä tutkimuksista. Autonomian aika sai aikaisempaa tasapainoisemman esityksen; esimerkiksi Nikolai I:n hallituskautta ei kuvattu sellaiseksi ”valtiotyöksi” kuin aikaisemmin. Sortovuosien käsittelyssä nostettiin esiin paitsi perustuslaillisten myös myöntyvyyssuunnan edustajien merkitys. Idänsuhteita tarkasteltiin käsikirjassa konsensuksen hengessä. Teoksella oli nimekkäitä kirjoittajia, mm. Kauko Pirinen, Ragnar Rosén, Pentti Renvall, Aimo Halila, Eino Jutikkala, Juhani Paasivirta ja Erkki K. Osmonsalo. Kaikki olivat arkistojen syvällisiä tuntijoita ja käyttäjiä, Rosén, Renvall ja Pirinen arkistolaitoksen pitkäaikaisia virkamiehiäkin^{13,14} – Voi tuntua yllättävältä, että kirjan toimittajana oli kansallismielinen Arvi Korhonen. Hän kuitenkin mukautti sodan jälkeen näkemyksensä niin, että ne sopivat uuteen ulkopoliittiseen linjaan. Selvä markkeeraus uuden orientaation puolesta oli maan tunnetuimman keskiajan tutkijan ja sodanaikaisen Suur-Suomi-ideologin Jalmari Jaakkolan jättäminen pois kirjoittajakunnasta. Keskiajan osuuden kirjoitti Ragnar Rosén.

Vaatimukset pitkän aikavälin kollektiivisten ja yhteiskunnallisesti relevanttien aiheiden tutkimuksesta kasvoivat 1960- ja 1970-luvuilla. Aikaisempaa tutkimusta arvosteltiin vanhakantaiseksi ja singularisoivaksi.¹⁵ Sotaa edeltäneen ajan nationalistiset näkemykset jatkuivat silti historian-tutkimuksessa, joskaan niiden ideologinen kytkentä ei ollut enää niin ilmeinen. Uutta oli Kansalaissodan käsittely entistä tasapainoisemmin. Tähän vaikutti merkittävänä keskustelun avaajana Väinö Linnan romaani *Täällä Pohjan tähden alla* (1959–1962). Merkkiteoksia tutkimuksessa olivat Jaakko Paavolaisen teokset *Punainen terrori* (1966) ja *Valkoinen terrori* (1967). Kansalaissodan ja Jatkosodan syistä käytiin 1960-luvulta lähtien debattia, joka mursi tutkimuksen aikaisemman suomalaiskansallisen konsensuksen.

Yliopistollinen historianopetus modernisoitui. Keskeinen ansio siinä oli Helsingin yliopiston yleisen historian professorilla Arvi Korhosella. Hän otti käyttöön kolmiportaisen seminaarijärjestelmän, jossa uusia elementtejä olivat proseminaari sekä tohtorinväitöskirjaa tekeville tarkoitettu liseniaattiseminaari. Malli seminaareille saatiin Ruotsista kuten myös aikaisemmin vuosisadan alussa laudaturseminaarille. Korhosen seminaarien keskustelut vetivät puoleensa opiskelijoita toisella tavoin kuin vanhakantaisten professorien seminaari-istunnot, joissa harrastettiin esitelmien ääneen lukua.¹⁶

Historiantutkimuksen kannalta oli merkkitapaus, kun Paikallishistoriallinen toimisto toimitti vuonna 1945 *Paikallishistoriallisen tutkimuksen oppaan*. Sen näkökulma oli arkistoihin ja lähteisiin liittyvä. Kirjassa esiteltiin arkistolaitos ja sen aineistot ja eräitä muitakin tutkimusaineistoja. Kirjoittajat olivat pääosin arkistolaitoksen virkamiehiä.

1950-luvulta lähtien yliopistolaitos kasvoi, ja tämä näkyi myös historia-aineissa. Turun yliopisto kehittyi familiääristä yhteisöstä todelliseksi yliopistoksi. Jyväskylän Kasvatusopillinen korkea-

¹³ Tosin heidän uransa päättyi arkistolaitoksen ulkopuolella, Renvallin Helsingin Yliopiston historian professorina ja kanslerina, Pirisen saman yliopiston kirkkohistorian professorina ja Rosénin Helsingin kaupunginarkistonhoitajana.

¹⁴ Tommila 2000, 95–96.

¹⁵ Ahtiainen–Tervonen 1996, 135–136.

¹⁶ Tommila 2000, 98–99.

koulu sekä Helsingin Yhteiskunnallinen korkeakoulu, joka siirtyi pääkaupungista Tampereelle vuonna 1960, kokivat muodonmuutoksen yliopistoiksi 1960-luvulla. Oulun opettajakorkeakoulusta tuli yliopisto jo hieman aikaisemmin, vuonna 1959. Joensuu ja Kuopio saivat omat korkeammat oppilaitoksensa, lopulta yliopistot.¹⁷ Turussa, Oulussa, Jyväskylässä ja Joensuussa oli maakunta-arkistot. Yliopistolaitoksen ekspansio heijastui näiden laitosten lisääntyneissä tutkijakäynneissä. Jyväskylän ja Joensuun maakunta-arkistojen perustaminen oli läheisessä yhteydessä yliopistoverkoston laajenemiseen; niiden julkilausuttuna tehtävänä oli tukea uusien yliopistojen humanistista tutkimusta ja opetusta.

Tiedepolitiikka, jonka juuret olivat autonomian ajan yliopistoinstituutiossa ja tiedeseuroissa sekä vuonna 1918 perustetussa Tieteellisessä keskuslautakunnassa¹⁸, tuli entistä suunnitelmallisemmaksi 1950- ja 1960-luvuilla. Vuonna 1948 toimintansa aloittanut Suomen Akatemia¹⁹, jonka tehtävänä oli korkeimman hengenviljelyn edistäminen, oli keskeinen toimija, arvostettu mutta myös kiistelty. Akateemikot edustivat luonnontieteitä, humanistisia tieteitä ja taiteita, mikä symboloi kulttuurin ykseyttä. Akatemia esitti valtion humanistisen ja luonnontieteellisen toimikunnan perustamista, mikä toteutui vuonna 1950. Myöhemmin toimikunnat eriytettiin kuudeksi eri toimikunnaksi. Toimikunnilla oli tärkeä rooli tieteen rahoittamisessa ja määrärahojen jakamisessa, Vuonna 1958 asetettiin Tieteellisen tutkimuksen organisaatiokomitea, josta katsotaan tiedepolitiikan ja tiedehallinnon määrätietoisen suunnittelun varsinaisesti alkavan. Vuoteen 1964 toimineen komitean tehtävänä oli tehdä esitys valtion tutkimuslaitosten saattamiseksi ajan tasalle sekä niiden ja yliopistojen yhteistoiminnan kehittämiseksi. Vuonna 1967 säädettiin ensimmäinen laki korkeakoulutuksen kehittämisestä. Vuonna 1974 annettiin asetus Opetusministeriön yhteydessä toimivasta korkeakouluneuvostosta, joka oli korkeakoululaitosta koordinoiva elin.²⁰

Suomen Akatemia sai toiminnastaan ja organisaatiostaan kritiikkiä, joka koski elitismia ja irrallista asemaa tieteen kentässä. Tähän liittyi Opetusministeriön pyrkimys keskittää tiedettä ja kulttuuria koskeva päätösvalta ministeriöön. Akatemian suhteet presidentti Kekkonen olivat huonot. ”Vanha Akatemia” lakkautettiin vuonna 1969. Uusi Suomen Akatemia aloitti toimintansa seuraavana vuonna. Akateemikon virka muutettiin arvonimeksi, ja viroiksi tulivat tutkijaprofessorin (myöh. akatemiaprofessorin) virat. Uusi Akatemia oli toimikuntien järjestelmä, jonka keskeinen tehtävä oli tieteen rahoittaminen.²¹ Toimikuntien yläpuolelle asetettiin organisaation johtoon Tieteen keskustoimikunta (vuodesta 1994 Suomen Akatemian hallitus). Suomen Akatemia on eräänlainen tieteen hallintovirasto eikä kuten ulkomailla itseään täydentävä oppineitten akatemia.²² Vanhassa Akatemiassa ei ollut akateemikon virassa yhtään historian tutkijaa, uudessa Akatemiassa akateemikon arvonimi on ollut kahdella historioitsijalla, Eino Jutikkalalla ja (edelleen) Päiviö Tommilalla.

¹⁷ Sama, 103.

¹⁸ Tieteellinen keskuslautakunta toimi 1918–1949. Se oli Opetusministeriön asiantuntijaelin, jonka tärkeimmäksi tehtäväksi jäi tieteellisten seurojen valtionavustusten jakaminen. Se myös antoi lausuntoja hallitukselle tieteeseen liittyvissä asioissa.

¹⁹ Suomen Akatemia oli ollut tarkoitus perustaa jo vuonna 1939, mutta asia oli jäänyt sodan jalkoihin.

²⁰ Eskola 2002, 259–268.

²¹ Valtion humanistinen toimikunta rahoitti merkittävästi Valtionarkiston mikrofilmaushankkeita.

²² Eskola 2002, 283–286; Tiitta 2004, 584–585. 680–688.

Yliopistojen opettajakunta alkoi laajeta 1950-luvun loppuvuosina. Ylimääräisiä professuureja (henkilökohtaisia ja kiinteitä) oli edelleen, mutta vähitellen perustettiin lisää myös uusia vakinaisia professuureja; jo varhemmalta ajalta oli dosentteja. Uusiksi opettajakategorioiksi tulivat ensiksi assistentit, sitten apulaisprofessorit²³ ja lehtorit. Kasvun kausi päättyi 1980-luvun lopussa, jolloin yliopistojen historia-aineissa oli 30 vakinaista ja ylimääräistä professoria sekä 15 apulaisprofessoria ja viitisenkymmentä assistenttia ja lehtoria eli yhteensä lähes sata opettajanvirkaa. Kasvu oli voimakasta. Jatkosodan päätyttyä historian professoreita oli ollut 11 ja heidän lisäksi vain muutama dosentti, eikä tilanne paljon muuttunut 1950-luvullakaan. Kolmen seuraavan vuosikymmenen aikana kasvu oli 13-kertainen.²⁴ Historian oppiaineessa tapahtui eriytymistä. Helsingin ja Turun yliopistoihin perustettiin poliittisen historian professuuri, Turun yliopistoon myös kulttuurihistorian professuuri ja Oulun yliopistoon aate- ja oppihistorian professuuri.

Opettajavoimien lisääminen heijasti opiskelijamäärien kasvua. Opiskelijatulvaa pyrittiin rajoittamaan. Helsingin Yliopistossa otettiin 1950-luvun lopussa käyttöön numerus clausus -järjestelmä²⁵, mitä alettiin soveltaa muissakin yliopistoissa. Humanististen tiedekuntien historia-aineissa vakiintui vuosittaiseksi otoksi 200–250 uutta opiskelijaa, mikä merkitsi, että opiskelijaluku pysytteli 200:n tienoilla. Helsingin Yliopistosta on 1950-luvun lopusta lähtien valmistunut vuosittain noin 30 historianmaisteria²⁶, mihin määrään muissakin yliopistoissa sittemmin päästiin.²⁷

Historian asema oppiaineena muuttui sotien jälkeen. 1900-luvun alussa 70 %:lla humanistimaisereista oli arvosana historiassa, 1940-luvulla 20 %:lla ja 1960-luvulla vain 15 %:lla. Ennen sotia Suomen historia oli dominoiva, 1960-luvulle tultaessa yleisestä historiasta oli tullut suositumpaa. Myöhemmin tilanne tasapainottui.²⁸

Historiatieteen asemassa tapahtui muutos myös siinä suhteessa, että sen kilpailijaksi nousivat yhteiskuntatieteet, erityisesti sosiologia. Kansakunnan identiteetin etsintä sankarillisesta menneisyydestä ei enää ollut keskeistä. Suunnitteluyhteiskunnan syntyminen korosti rakenteellisia tekijöitä, kehityksen ohjaamista ja ihmisten tarpeita. Tämä synnytti henkisessä ilmapiirissä tietyn historiattomuuden. Trendin vastustajiin ja historian selitysmallien puolustajiin kuului Pentti Renvall. Ero kahden suuntauksen välillä ei välttämättä ollut jyrkkä. Yhteiskuntahistorialla eli sosiaali-, väestö- ja taloushistorialla on Suomessa vanha perinne, joka vahvistui edelleen sotien jälkeen. Tällä suuntauksella ja yhteiskuntatieteillä oli, tai saattoi olla, läheisiä kosketuskohtia.²⁹

Historian tutkijapohja vahvistui. Kaudella 1917–1946 historiassa (kirkkohistoria pois lukien) väitteli Helsingissä 42 tohtoria ja muissa yliopistoissa 16. Kaudella 1947–1966 vastaavat luvut olivat 53 ja 15, kaudella 1967–1980 47 ja 45 ja kaudella 1981–1995 78 ja 80. Muut yliopistot

²³ Apulaisprofessoreita vastaavia yliopistotutkijoita ja -opettajia oli ollut ennenkin, nimikkeenä apulainen.

²⁴ Tommila 2000, 103, 105.

²⁵ Opiskelijamäärien rajoittaminen pääsyvaatimuksin tai pääsykokein.

²⁶ 1990-luvun puoliväliin tultaessa (Tommila 2000, 105).

²⁷ Tommila 2000, 103, 105.

²⁸ Sama viite kuin edellä.

²⁹ Sama, 133–134.

saavuttivat yhdessä Helsingin Yliopiston väittelyluvun. Historian väitöskirjoja on sotien jälkeen tehty enemmän Suomen historian alalta kuin yleisessä historiassa³⁰, mikä epäilemättä on näkynyt arkistolaitoksen kävijämäärissä.

Suomen historian väitöskirjat ovat ankkuroituneet arkistolähteisiin, kuten Elisa Rynnäsen tutkimus osoittaa. Vuosina 1919–1949 ilmestyi SHS:n *Historiallisia Tutkimuksia* -sarjassa 21 Suomen historian väitöskirjaa (kaikki Helsingin Yliopistoon). Lähes kaikissa käytettiin Valtionarkiston aineistoja kuten Senaatin, Valtiosihteerinviraston ja Kenraalikuvernöörinkanslian arkistoja. Varsin paljon käytettiin myös tilikirjasarjoja. Ruotsissa olevia arkistoja hyödynnettiin toiseksi eniten. Aineistoja ei ollut vielä mikrofilmattu vaan oli turvauduttava alkuperäislähteisiin joko käymällä Ruotsissa, tilaamalla asiakirjoja Suomeen tai käyttämällä Suomessa olevia asiakirjakopioita. Maakunta-arkistojen aineistoja käytettiin vajaassa puolessa väitöskirjoja. Pääasiassa hyödynnettiin Turun ja Hämeenlinnan maakunta-arkistojen asiakirjoja. Myös arkistolaitoksen ulkopuoliset asiakirja-aineistot olivat tärkeitä. Helsingin Yliopiston kirjasto, Maanmittaushallituksen arkisto, kunnalliset sekä seurakuntien arkistot olivat varsin käytettyjä. Ajallisesti väitöskirjat koskivat suurimmaksi osaksi Ruotsin vallan aikaa.³¹ Tarkasteltaessa Rynnäsen aineistoon kuuluvia väitöskirjoja on huomattava, että yliopistolaitos ja maakunta-arkistoverkosto laajenivat vasta 1950–1970-luvuilla.

Vuosina 1950–1979 *Historiallisia Tutkimuksia* -sarjassa julkaistiin 47 Suomen historian väitöskirjaa. Vuosisadan alkuvuosikymmeninä talous- ja sosiaalhistoria oli ollut suosituinta poliittisen historian seurattuna heti kannoilla. Nyt asetelma oli kääntynyt päinvastaiseksi. Ajallisesti tutkimukset jakaantuivat melko tasaisesti eri vuosisadoille, vajaa puolet koski Ruotsin vallan aikaa. 1960-luvulta lähtien alkoi enenevässä määrin ilmestyä tutkimuksia autonomian ajasta, joka oli aikaisemmin ollut syrjässä. Rynnäsen mukaan kaudella 1950–1979 käytetyt arkistolähteet eivät ensi silmäyksellä juuri eroa ensimmäisen tarkastelujakson lähteistä. Lähes kaikissa väitöskirjoissa käytettiin nytkin Valtionarkiston aineistoja ja yli puolessa Ruotsissa sijaitsevia arkistoja (osaksi mikrofilmeinä Suomessa). Maakunta-arkistojen merkitys oli edelleen suuri. Turun maakunta-arkisto oli käytetyin maakunta-arkisto, mutta kuvassa olivat nyt muutkin maakunta-arkistot. Lääninhallitusten arkistot olivat maakunta-arkistojen käytetyimpiä aineistoja. Uutuutena olivat Eduskunnan ja Ulkoasiainministeriön arkistot sekä Sota-arkisto. Paljon käytetty arkisto oli Tilastollisen päätoimiston (nyk. Tilastokeskus) arkisto. Jaksolla hyödynnettiin paljon muitakin kuin arkistolaitoksen aineistoja, edellä mainittujen lisäksi kirjastojen, yliopistojen ja museoiden kokoelmia. Lähes puolessa väitöskirjoja hyödynnettiin Helsingin Yliopiston kirjaston asiakirjakokoelmia. Kaudella 1950–1979 käytettiin entiseen tapaan varsin paljon kunnallisia ja seurakuntien arkistoja. Yksityisarkistojen kasvavan käytön Rynnäsen arvelee johtuneen siitä, että nämä aineistot entistä laajemmin hyväksyttiin tutkimuksen lähdeaineistoksi. Jakson tunnusomainen piirre oli myös mikrofilmien käyttö, näin erityisesti ruotsalaisen arkistoaineiston hyödyntämisessä. Sen kuvaamisen Suomea koskevilta osin Valtionarkisto aloitti 1950-luvulla.³²

³⁰ Sama viite kuin edellä.

³¹ Rynnänen 2013, 26, 32–36.

³² Sama, 36, 42–49.

Vuodesta 1980 vuoteen 2011 *Historiallisia Tutkimuksia* ja *Bibliotheca Historica* -sarjoissa julkaistiin yhteensä 154 Suomen historian väitöskirjaa. Miltei puolet väitöskirjoista tehtiin Helsingin Yliopistoon. Aiheiden ja lähdeaineistojen kirjo oli entistä laajempi, eniten tutkittiin poliittista historiaa. Arkistoaineistot olivat hallitseva lähdepohja. Valtionarkiston kokoelmia käytettiin nytkin eniten, 132 väitöskirjassa, ja toiseksi eniten maakunta-arkistojen kokoelmia. Tutkimuksen painopiste oli autonomian ja itsenäisyyden ajassa.³³

Ryynäsen keskeinen tulos oli, että koko tutkimusjakson aikana 1919–2011 käytetyimpiä Suomen historian väitöskirjojen lähdeaineistoja olivat Valtionarkiston asiakirjat. 1900-luvun puolivälistä alkaen arkistolähteiden käyttö monipuolistui. Ulkomaisten arkistojen hyödyntäminen lisääntyi paitsi Ruotsin osalta trendi oli jakson loppua kohden laskeva. Lähteiden monipuolistuminen johtui ennen kaikkea muutoksista arkistolähteiden saatavuudessa (mikrofilmaus) ja väitöskirjojen aiheissa,³⁴ mitkä luonnollisesti liittyvät toisiinsa.

Arkistolaitoksen aineistot ovat Suomen historian väitöskirjojen lähdepohjassa edelleen keskeisiä, vaikka muiden instituutioiden osuus on kasvanut. On myös huomattava, että 1980- ja 1990-luvuilta lähtien on alettu korostaa lähdepohjan moninaisuutta, mikä liittyy tutkimuksen monipuolistumiseen. Arkistojen merkitys on edelleen suuri, mutta niiden rinnalle on nostettu myös toisen tyyppisiä lähderyhmiä kuten perinne, muistitieto, julkaisut, sähköiset massaviestimet, visuaalinen aineisto, esineet jne. Trendi on vähentänyt arkistojen *suhteellista* merkitystä lähteiden kokonaisuudessa. Toisaalta arkistolaitos ja muut arkistoinstituutiot ovat tehostaneet aineistojensa saatavuutta (internet, sähköiset hakemistot, aineistojen digitointi ym.), mikä on lisännyt niin käyttömahdollisuuksia.

Hallinnon räjähdys, huoli yksityisarkistoista ja profession verkostot

Arkistolaitos saattoi jatkaa kehitystään suurin piirtein siitä, mihin ennen sotia oli päästy, joskin puute tarvikkeista ja muista resursseista vaivasi monena vuonna. Vallinnut ideologia ja siihen liittyneet arvot kokivat kovia kolhuja, samoin intellektuaalisen elämän rakenteet, mutta tässä suhteessa mullistukset Manner-Euroopassa (rautaesirippu) ja varsinkin Saksassa olivat aivan toista luokkaa, samoin sodan materiaaliset tuhot. Arkistolaitoksen johtohenkilöiden tai muun henkilökunnan joukossa ei ollut ketään, joka olisi joutunut sodanaikaisen toimintansa vuoksi siirtymään syrjään³⁵ kuten esimerkiksi Helsingin Yliopiston rehtori Rolf Nevanlinna.³⁶

Kaarlo Blomstedtin johdolla aloitettua arkistolaitoksen uudistustyötä jatkettiin sotien jälkeen. Talvisotaan mennessä oli perustettu viisi maakunta-arkistoa. Kansainvälinen talouslama oli jarruttanut kehitystä, mutta kirein lama-aika sivuutettiin Suomessa 1930-luvun puolivälin jälkeen,

³³ Sama, 50.

³⁴ Sama, 50, 56–63.

³⁵ Esim. Pentti Renvallin toimintaa Itä-Karjalan sotilashallinnossa ei katsottu hänelle rasitteeksi hänen edetessään korkeisiin virkoihin arkistolaitoksessa ja yliopistossa.

³⁶ Tosin Nevanlinnan tieteellinen ura jatkui sodan jälkeen menestyksekkäänä ja kansainvälisen tunnustuksen merkeissä.

mikä näkyi arkistolaitoksen resurssien kasvuna. Turun ja Oulun maakunta-arkistot oli rakennettu vuonna 1932 osittain työttömyystöinä. Sotakausi hidasti vahvistunutta myönteistä kehitystä ja aiheutti arkistolaitokselle tuhoja. Kiinteästi maakunta-arkistokysymykseen liittyen säädettiin arkistolaki eli laki julkisista arkistoista juuri ennen Talvisotaa vuonna 1939 (18/1939), joka määritteli Suomen arkistokentän ja asetti Valtionarkiston sen johtoon. Arkistolaitoksella oli nyt valtuudet aloittaa pitkään suunniteltu kenttätö maan arkistojärjestelmän johdossa, tosin kirkonarkistojen ja yksityisarkistojen osalta vain osittain. Jatkuvasti kasvavien viranomaisarkistojen seulonta sekä arkistotilakysymykset työllistivät arkistolaitosta sodan päättymisestä lähtien. Arkistolaitoksen sotaa edeltäneisiin saavutuksiin kuului arkistotutkinto (1936), ja 1960-luvun lopussa sitä täydensi alempi arkistotutkinto. 1940-luvun lopussa alkoi mikrofilmaustyö arkistolaitoksen aineistojen ja muiden Suomen historiaan liittyvien kokoelmien, erityisesti kirkonarkistojen sekä Ruotsissa olevan aineiston parissa, mikä paransi ratkaisevasti tutkimuksen edellytyksiä. Maailma ja tutkimus arkistolaitoksen ympärillä muuttuivat ja arkistolaitos niiden mukana.

Muutokset merkitsivät hallinnon ja muiden yhteiskunnallisten toimijoiden määrän, tehtävien ja koon kasvua. Asiakirjatulvasta puhuminen on klisee, mutta se oli kirjaimellisesti totta. Voi myös puhua ”hallintoräjähdyksestä”, indikaattorina mm. keskushallinnon korkeimpien virkamiesten lukumäärä. Kun sota-ajan hallinto oli pääasiassa purettu vuoteen 1952 mennessä, ministeriöiden korkeimpia virkamiehiä oli yhteensä 110 ja vuonna 1965 137. 1970-luvulla tapahtui räjähdys. Vuonna 1984 ministeriöiden korkeimpia virkamiehiä oli 306, lähes kolme kertaa enemmän kuin vuonna 1952. Keskusvirastojen osalta luvut olivat 88 (1952), 110 (1965) ja 142 (1984). Tarkastelun laajentaminen havainnollistaa hallinnon paisumista. Julkisen sektorin henkilöstömäärä oli vuonna 1980 noin puoli miljoonaa eli runsaat kaksi kertaa enemmän kuin vuonna 1950. 1950-luku oli hallinnon ja myös arkistolaitoksen kannalta vielä suhteellisen rauhallista aikaa. Voimakas kasvu tapahtui 1970-luvun alusta lähtien ja nimenomaan kunnallishallinnossa. Sodan jälkeen jatkui perinteinen kiista ministeriöiden ja keskusvirastojen asemasta ja määrästä. 1960- ja 1970-luvuilla perustettiin 21 keskusvirastoa tai vastaavaa.³⁷

Hallinto laajeni myös Ruotsissa toisen maailmansodan jälkeen. Vuonna 1951 valtion siviilivirkakunnassa oli 80 000 virkamiestä, noin kuusi kertaa enemmän kuin vuonna 1920.³⁸ Vuonna 1980 vastaava luku oli runsaat 200 000 virkamiestä.³⁹

Hallinnon ohella kasvoi talouselämä, mikä sekin synnytti lisää arkistoja ja tarvetta huolehtia niistä osana kansallista kulttuuriperintöä. Lisäksi yrityksillä oli paljon vanhoja arkistoja, joiden säilytystä ei aina ollut järjestetty tyydyttävästi. 1940-luvun lopussa heräsi huoli teollisuus- ja liikelaitosten arkistoista. Joitain vanhimpia aineistoja oli otettu arkistolaitokseen, mutta uudempien aikojen osalta arkistot olivat siksi laajoja, ettei edes tärkeimmän aineiston sijoittaminen yleisarkistoihin ollut mahdollista. Osaa aineistosta uhkasi tuhoutuminen. Suomen Kauppakamari asetti

³⁷ Tiihonen–Tiihonen 1984, 205, 208.

³⁸ Norberg 2007, 283.

³⁹ Sama, 359. Jos mukaan lasketaan puolustusvoimat ja valtion liikelaitokset, valtion palveluksessa oli Ruotsissa vuonna 1980 yhteensä 430 000 henkilöä.

vuonna 1947 toimikunnan selvittämään mahdollisuuksia asian korjaamiseksi. Yrjö Nurmio edusti toimikunnassa Valtionarkistoa. Toimikunta selvitti vuotta 1918 vanhempien liikelaitosten arkistojen laadun ja määrän ja antoi neuvoja niiden hoidosta. Kävi ilmi, että kaikki yritykset eivät voineet pitää hallussaan vanhoja arkistoja. Toimikunta suunnitteli erityisen keskusarkiston perustamista. Suunnitelmat perustuivat siihen, että liike-elämä itse rahoittaisi arkiston toiminnan. Maksumiehiä ei kuitenkaan ilmaantunut. Vuonna 1958 toimikunta ehdotti, että Kauppakamari asettaisi pysyvän liikearkistolautakunnan harjoittamaan neuvonta- ja valistustoimintaa arkistasioissa. Myönteisestä vastaanotosta huolimatta ehdotus kaatui varojen puutteeseen. Kauppakamarilaitoksen piirissä keskusarkistojatusta tyrehtyi.⁴⁰ Arkistolaitoksen taholla pyrittiin kehittämään vuonna 1967 perustettua Jyväskylän maakunta-arkistoa erityiseksi liikelaitosarkistoksi⁴¹, mutta tämä ei ratkaissut kysymystä.

Vuonna 1960 perustettiin Liikearkistoyhdistys⁴², joka ryhtyi 1970-luvulla hankkimaan Suomeen elinkeinoelämän keskusarkistoa (aluksi nimenä liike-elämän keskusarkisto). Arkiston hallinnon parhaana organisointitapana pidettiin säätiötä, joka perustettiin loppuvuodesta 1979. Hankkeen jatkokehittelyssä Liikearkistoyhdistyksen osuus oli keskeinen. Tärkeä rajapyykki oli laki yksityisten arkistojen valtionavusta, joka säädettiin vuonna 1974⁴³. Laki poisti toiminnan pahimman esteen, rahoituksen puutteen. Hankkeessa oli Liikearkistoyhdistyksen ohella muitakin taustaryhmiä, jotka osallistuivat säätiön perustamiseen kuten Mikkelin kaupunki, Mikkelin läänin maakuntaliitto, Suomen Keskuskauppakamari, Suomen Kulttuurirahasto, arkistolaitos sekä liike-elämän järjestöjä. Valmistelu johti Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkiston (ELKA) perustamiseen Mikkeliin, jossa toiminta alkoi vuonna 1981. ELKA:n perustamisessa ja myös arkistokoulutuksen aloittamisessa Mikkelin kauppaopistossa maakunta-arkistonhoitaja Raimo Viikillä (1936–2016) oli tärkeä rooli. Hän oli pitkään ELKA:n säätiön hallituksen jäsen. Vaihtoehtoina Mikkelille olivat Helsinki ja Tampere. Mikkelin kaupungin aktiivisuus ja sitoutuminen hankkeeseen ratkaisivat sijoituksen. Mikkelistä on kehittynyt merkittävä arkistokaupunki; Savo-Karjalan maakunta-arkisto (vuodesta 1974 Mikkelin maakunta-arkisto) siirtyi sinne vuonna 1953.

Suomi on yhdistysten luvattu maa, näin erityisesti 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Yhdistysarkistojen ja vastaavien saaminen talteen oli arkistolaitoksen ja eräiden muiden instituutioiden keskeinen prioriteetti. Tähän pyrkimykseen liittyivät valtionapua saavat yksityiset keskusarkistot. Osa niistä on perustettu varsin varhain jonkin kansanliikkeen (puolueen, ammattiyhdistysten) tai tiettyjen kulttuuripyrintöjen merkeissä. Vanhin tähän kategoriaan kuuluva organisaatio on Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (1831), jonka aineisto jakaantuu kansanrunousarkistoon ja kirjallisuusarkistoon. Vastaava ruotsinkielinen seura Svenska litteratursällskapet i Finland aloitti toimintansa vuonna 1885. Kirjallisuusseurat eivät ole varsinaisesti arkistoinstituutioita vaan niiden toiminta on luonteeltaan toisenlaista. Vanhin kansanliikearkisto on vuonna 1909 perustettu Työväen Arkisto, joka säilyttää työväenliikkeen, erityisesti SDP:n asiakirjoja. Vuonna 1945 pe-

⁴⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1958–1962 (De 5).

⁴¹ KA Virka-arkisto. JyMA tk 1968–1970 (De 6).

⁴² Perustamisen keskeisenä motiivina oli se, että liike-elämä kaipasi neuvontaa ajankohtaisten asiakirjojensa hoitoon (KA Virka-arkisto. Tk 1960, De 5).

⁴³ Laki yksityisten arkistojen valtionavusta 20.19.1974. Askok 988/1974.

rustettu Kansan Arkisto on Suomen Kommunistisen Puolueen, SKDL:n ja Sosialistisen Yhtenäisyyspuolueen sekä niitä lähellä olleiden järjestöjen arkisto. 1970-luvulla perustettuihin arkistoihin kuuluu Urho Kekkosen arkisto (1970), samoin Keskustan ja Maaseudun arkisto (1970), joka on Maalaisliittolais-keskustalaisen liikkeen keskusarkisto. Vuonna 1975 perustettu Porvarillisen Työn Arkisto kokoaa porvarillisten järjestöjen asiakirjoja. SAK:n keskusarkisto on vuonna 1976 perustettu Ammattiyhdistysarkisto. 1980-luvulla perustettiin vielä kolme yksityistä keskusarkistoa, mm. edellä mainittu ELKA.⁴⁴ Keskusarkistot harjoittavat depotehtävänsä lisäksi myös taustayhteisöjensä arkistoneuvontaa.

1970-luvulla luodun valtionapujärjestelmän mukaan edellä mainitut keskusarkistot voivat saada valtiolta enimmillään 80 prosenttia toimintansa rahoituksesta. Ajatus valtionavusta oli esillä jo vuonna 1961, jolloin Työväen Arkiston säätiö esitti sitä Opetusministeriölle. Valtionarkisto suhtautui aloitteeseen myönteisesti. Myöhemmin Valtionarkisto esitti tiettyjä varauksia. Valtionarkisto piti tukea aiheellisenä, mutta lain valvonnasta saattaisi aiheutua hallinnollisia hankaluuksia. Eräs kysymys oli, voitiinko arkistonhoito erottaa avustuksen saajan muusta toiminnasta. Ei myöskään saanut syntyä kilpailua yleis- ja yksityisarkistojen kesken aineiston keräämisestä. Yleisarkistoihin sopiva aineisto ei saanut hajaantua. Kaikilla yksityisarkistoilla ei ollut turvallisia tiloja.⁴⁵ Valtionapua koskeva lakialoite tehtiin vuonna 1965, mutta se ei silloin johtanut tulokseen. Opetusministeriö ja Valtionarkisto ryhtyivät yhdessä valmistelemaan asiaa, jonka tuloksena valmistui täsmennetty lakiesitys vuonna 1968. Aloite palautui Valtioneuvostosta Opetusministeriöön, joka asetti lokakuussa 1970 valtioarkistonhoitaja Tuomo Polvisen puheenjohtajuudella toimineen toimikunnan suunnittelemaan yksityisten arkistojen valtionapujärjestelmää. Toimikunta ei päässyt yksimielisyyteen, joten Opetusministeriö asetti syyskuussa 1972 uuden työryhmän, jonka puheenjohtajaksi tuli ministeriön toimistopäällikkö Markku Linna. Työryhmä sai työnsä valmiiksi vajaan kahdessa kuukaudessa. Työn tuloksena säädettiin edellä mainittu laki yksityisten keskusarkistojen valtionavusta vuonna 1974; se tuli voimaan vuoden 1975 alussa. Valtionapua saavat arkistot olivat arkistonhoidon osalta Valtionarkiston valvonnan alaisia.⁴⁶

Arkistolaitoksen ja yksityisten keskusarkistojen lisäksi yksityisen arkistoaineiston keräämisessä, säilyttämisessä ja käyttöön saattamisessa ovat tärkeitä toimijoita kirjastot (erityisesti Helsingin Yliopiston kirjasto), kaupunginarkistot, museot ja kotiseutuarkistot.

Yksityiset keskusarkistot ja muut alan toimijat monipuolistavat aineistoillaan Suomen arkistomaisemaa verrattuna tilanteeseen, jossa arkistoja koottaisiin ja pidettäisiin käytettävissä vain arkistolaitoksessa. Keskusarkistot dokumentoivat yhteiskuntaa tavalla, johon arkistolaitos ei yksin pystyisi edes tilojen tai muiden resurssiensa puolesta. Arkistolaitos ja yksityiset keskusarkistot ovat pitkään pyrkineet koordinoimaan toimintaansa, mutta se on osoittautunut varsin vaikeaksi.

⁴⁴ Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto (1981), Suomen Urheiluarkisto (1985), Toimihenkilöarkisto (1988).

⁴⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1962 ja 1969 (De 5–6).

⁴⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1971 (De 6); TMA Virka-arkisto, Tuomo Polvinen Opetusministeriölle 14.11.1972 (jälj.) (Ea 35).

Valtionarkistolla oli oikeus määrätä kymmentä vuotta vanhemmat valtion viranomaisten asiakirjat siirrettäviksi Valtionarkistoon tai maakunta-arkistoon. Asiakirjasiirrot Valtionarkistoon tapahtuivat yleensä kuitenkin 25 vuoden (myöhemmin 40 vuoden) viipeellä, maakunta-arkistoihin 50 vuoden viipeellä (myöhemmin rajana 40 vuotta), joten asiakirjatulva ei ollut välitön, mutta kuitenkin uhkaava. Poikkeuksena olivat sota-aikana toimineiden viranomaisten kuten kansanhuollon organisaatiot. Ne purettiin muutaman vuoden sisällä sodan päättymisestä, ja niiden arkistot pyrittiin siirtämään mahdollisimman nopeasti arkistolaitokseen tai kunnallisiin arkistoihin (paikallisten kansanhuoltolautakuntien arkistot olivat kunnallista aineistoa); asiakirjoja seulottiin voimakkaasti. Yksityisarkistojen ”tulva” oli tasainen eikä riippunut mistään aikarajoista. Arkistolaitos organisoii järjestelmällisiä yksityisarkistojen keruukampanjoita vain harvoin, mutta poikkeuksia-kin oli. Tärkeän panoksen yksityisarkistojen kokoamiseen antoi Valtioneuvoston vuonna 1950 asettama Yksityisarkistokomitea, joka toimi Valtionarkiston yhteydessä.

Ruotsissa kehitys yksityisarkistosektorilla oli pitkälti samankaltainen. Arkistojen organisoitu keruu ei ollut tavallista; kuitenkin jo 1920-luvun lopussa inventoitiin tila- ja perhearkistoja. Genealogisen yhdistyksen (Genealogiska föreningen) aloitteesta perustettiin vuonna 1935 komitea yksityisarkistojen inventointia varten. Valtionarkistolla oli edustus komiteassa. Toiminta alkoi tietyn maantieteellisen alueen kokeiluluonteisella kartoituksella. Vuonna 1948 asetettiin Ruotsin Historiallisen Yhdistyksen (Svenska Historiska Föreningen) aloitteesta laajapohjainen muistiorganisaatioiden komitea yksityisarkistojen valtakunnallista inventointia varten. Sota-arkisto johti toimintaa. Arkistolaitoksen edustajana oli valtionarkistonhoitaja Bertil Boëthius. Sota-arkisto ja Valtionarkisto kilpailivat johtoasemasta komiteassa, mikä päättyi Valtionarkiston voittoon Åke Kromnowin valtionarkistonhoitajakaudella. Tilapäisen henkilöstön voimin ja maakunta-arkistojen avustuksella tehtiin komitean valvonnassa inventointityötä, johon saatiin valtionapua 1960-luvun alussa. Komitea lakkautettiin 1960-luvulla, ja sen työtä jatkoi vuosikymmenen lopulla Valtionarkiston yhteyteen perustettu neuvoa-antava lautakunta, jonka tehtävänä oli avustaa yksityisarkistojen inventoinnissa.⁴⁷ Yksityisarkistojen inventoinnit olivat Ruotsissa hallitseva piirre.

Ruotsissa on vahva kansanliikearkistojen (folkrörelsearkiv) perinne. Kysymys on työväen- ja ammattiyhdistysliikkeen, raittiusliikkeen, herätysliikkeiden, vapaakirkkojen, erilaisten yhdistysten yms. arkistoista. Vanhin alan instituutio on työväenliikkeen arkisto (Arbetarrörelsens arkiv), joka perustettiin vuonna 1902. Vuonna 1951 asetettiin Kansanliikearkistojen komitea (Kommitté för folkrörelsearkiv), jossa oli edustaja myös Valtionarkistosta. Sen tehtävänä oli kiinnittää huomiota kansanliikkeiden arkistoihin ja valmistella niiden siirtoa arkistoinstituutioihin. 1970-luvulla paneuduttiin maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen arkistoihin, perustettiin mm. Ruotsinsuomalaisten arkisto (Sverigefinländarnas arkiv). Vuonna 1972 Valtionarkiston yhteyteen asetettiin neuvoa-antava lautakunta Nämnden för enskilda arkiv, jonka tehtävänä oli käsitellä kansanliikearkistojen valtionapuasioita.⁴⁸ Liikearkistojen osalta kehitys oli hitaampaa kuin kansanliikearkistojen puolella, mutta vuonna 1957 perustettiin Elinkeinoelämän arkistoneuvosto

⁴⁷ Norberg 2007, 332–335.

⁴⁸ Sama, 333–337.

(Näringslivets arkivråd), jonka johtohahmo oli valtionarkistonhoitaja Åke Kromnow. Arkistoneuvoston tavoitteena on koulutuksen ja tietojenvaihdon avulla edistää rationaalista asiakirjahallintoa ja arkistointia yrityksissä. Elinkeinoelämän arkistokysymystä selvitettiin eri yhteyksissä. Keskitettyyn arkistoinstituutioon (ELKA:n tai Tanskan Ehrvervsarkivetin tapaan) Ruotsissa ei päädytty, vaikka tämäkin vaihtoehto oli esillä. Ratkaisuksi tulivat alueelliset depoot, mukaan lukien erityisesti elinkeinoelämää varten perustetut arkistot (näringslivsarkiv). Niiden ylläpidossa yrityksillä on keskeinen rooli. Ruotsin vanhin alueellinen elinkeinoelämän arkisto on vuonna 1970 perustettu Föreningen Värmlandsarkiv, jonka taustalla on julkishallinnon toimijoita ja yrityksiä. Näiden arkistojen yhteistyöelimeksi perustettiin vuonna 1986 Elinkeinoelämän arkistojen yhdistys (Näringslivsarkivens Förening).⁴⁹ – Ruotsin teemat ja kehityslinjat yksityisarkistojen ja muidenkin arkistokysymysten osalta ovat vaikuttaneet kehitykseen Suomessa.

Viranomaisten ja niiden arkistojen määrän kasvu toisen maailmansodan jälkeen johti vääjäämättä siihen, että asiakirjojen seulonta nousi entistä tärkeämmäksi arkistolaitoksen tehtäväksi Suomessa ja muualla. Seulontaa tehtiin eri yhteistyötahojen kanssa, joista keskeisimpiä olivat viranomaiset, joiden asiakirjoihin seulonta kohdistui sekä tutkijayhteisö. Tärkeä organisaatio seulonnassa oli Valtioneuvoston vuonna 1947 asettama Arkistoaineistojen supistamiskomitea, jonka puheenjohtajana oli valtionarkistonhoitaja. Komitea toimi vuoteen 1970.

Arkistohallinnollisen kenttätöön käynnistämisen ohella toinen huomattava toiminnan sektori sotien jälkeen oli arkistoaineistojen mikrofilmaaminen, joka alkoi vuonna 1948 ns. mormonimikrofilmauksina⁵⁰. Se kohdistui etenkin kirkonarkistoihin, mutta myös muihin genealogian kannalta tärkeisiin aineistoihin. Vastaavaa mikrokuvausta tehtiin sekä Suomessa että ulkomailla, mm. Ruotsissa. 1950- ja 1960-luvuilla mikrofilmattiin paljon Suomea koskevia aineistoja Ruotsin ja Neuvostoliiton arkistoissa.

Viranomaisarkistoissa tapahtui 1950-luvun lopulta lähtien välineiden ja aineistojen teknistymistä, ja arkistolaitoksen edustajilta kysyttiin usein neuvoja aiheesta, mm. valokopioiden kestävyydestä ja mikrofilmauksesta. Valtionarkistonhoitaja Nurmio aloitti Tukholman kansainvälisessä arkistokongressissa vuonna 1960 keskustelun elokuvien ja ääninauhojen arkistoinnista. Asia sai jossain määrin vauhtia kotimaassa. Vuonna 1961 Valtioneuvosto asetti Nurmion johdolla toimineen Dokumenttifilmikomitean, jonka tuli selvittää, miten tutkimuksellisesti arvokkaiden dokumentti- ja muiden filmien sekä äänilevy- ja ääninauhamateriaalin säilytys ja hoito voitaisiin järjestää.⁵¹ Jo hieman aikaisemmin (1957) oli perustettu yhdistyspohjainen Suomen elokuva-arkisto hankkimaan elokuvia sekä radio ja tv-ohjelmia; tehtäviin kuului myös elokuvan tutkimus ja elokuvataiteen edistäminen. Elokuva-arkisto valtiollistettiin vuonna 1979, ja se toimi vuoteen 2007.⁵²

⁴⁹ Sama, 338–340.

⁵⁰ Filmauksessa oli aloitteellinen ja sen kustansi amerikkalainen Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen Kirkko, tarkemmin sanottuna siihen kuuluva sukututkimusseura.

⁵¹ KA Virka-arkisto. Tk 1961 (De 5).

⁵² Elokuva-arkiston tilalla toimii Kansallinen audiovisuaalinen instituutti (KAVI), joka on Opetus- ja kulttuuriministeriön alainen valtion laitos.

Automaattinen tietojenkäsittely julkishallinnossa ja sen vaikutus arkistotoimeen nousi Valtionarkiston näköpiiriin 1960-luvulla, ja kysymystä pohdittiin Suomessa ja kansainvälisissä arkistokouksissa. Ruotsissa asiassa edettiin jonkin verran ripeämmin kuin Suomessa. Valtionarkistonhoitaja Åke Kromnowin puheenjohtajuudella toimineen Dataarkiveringskomitén loppumieheinnössä vuonna 1976 todettiin, että valtion viranomaiset saivat käyttää tietyin edellytyksin mikrofilmiä, magneettinauhaa sekä ääni- ja videonauhaa arkistoinnissa. Vuonna 1976 Ruotsin Valtionarkistoon perustettiin atk-arkistoinnin kysymyksiä varten uusi arkistonhoitajan virka. Vuosikymmenen lopulla valmistuivat Valtionarkiston kalliosuojaan Mariebergiin tilat 3 000 magneettinauhalle. 1980-luvun alussa kapasiteetista oli käytössä jo lähes puolet. Aineistot otettiin Valtionarkistoon, mutta niiden tekninen käsittely ulkoistettiin aluksi.⁵³ Suomen Valtionarkisto alkoi ottaa vastaan magneettinauhvoja vuodesta 1987 lähtien siten, että arkisto vastasi aineistosta, mutta sen fyysinen säilytys ja ylläpito tapahtuivat Valtion tietokonekeskuksessa. Palvelun osoittauduttua ajan mittaan liian kalliiksi Valtionarkisto otti käyttöön oman säilytysjärjestelmän 1990-luvun puolivälissä.⁵⁴

Sotien jälkeen syntyi yhdistyksiä, jotka olivat arkistolaitoksen sidosryhmiä ja yhteistyökumppaneita. Kunnallisia järjestöjä oli perustettu jo 1910- ja 1920-luvuilla. Vuonna 1947 perustettiin Arkistoyhdistys ajamaan alalla toimivien ammatillista kehittymistä. Keinoina olivat ja ovat seminaarit, julkaisut sekä koti- ja ulkomaiset opintomatkat.⁵⁵ Arkistoyhdistyksen yhteydet arkistolaitokseen ovat olleet tiiviit. Perustavan kokouksen puheenjohtajana oli Kaarlo Blomstedt ja yhdistyksen ensimmäisenä puheenjohtajana toimi 20 vuoden ajan Martti Kerkkonen. 1960- ja 1970-lukujen taitteessa jäsenkunta laajeni. Ruotsissa perustettiin vastaava yhdistys vuonna 1952. Se pyrki aluksi yhteiskunnallisesti laajaan jäsenkuntaan, myöhemmin sen painopiste on ollut ammatillisempi.⁵⁶

Toinen vastaava yhdistys on edellä mainittu, vuonna 1960 perustettu Liikearkistoyhdistys, joka on keskittynyt yritysarkistojen säilymisen ja käytettävyyden varmistamiseen. Liikearkistoyhdistys on koulutustoiminnallaan merkittävästi edistänyt asiakirjahallintoa Suomessa. Se järjesti jo vuonna 1962 liikearkistopäivät Helsingissä. Yhdistyksen tarkoituksena on edistää ajankohtaisten asiakirjojen käsittelyä, mutta se on antanut virikkeitä myös vanhempien yritysarkistojen hoitoon.⁵⁷ Liikearkisto julkaisi *Liikearkisto*-nimistä lehteä (myöh. *Faili*).

Ensimmäisten liikearkistopäivien raportti (1962) valaisee tuolloin yritysmaailmassa ja yleisimmin ajankohtaisia arkistokysymyksiä. Arkistotoimen sisällön suunnittelu ja organisointi olivat tärkeä teema; oli huolehdittava siitä, että asiakirja tuli heti tuoreeltaan arkistotoimen piiriin. Arkistotiloihin liittyvät tekniset kysymykset olivat keskeinen aihe, samoin arkistointijärjestelmät, seurlonta ja arkistoinnin kustannukset. Asiakirjojen säilyvyys arkistokelpoisuuden kannalta oli

⁵³ Norberg 2007, 348–352, 367.

⁵⁴ Pohjola–Happonen 2014, 270.

⁵⁵ Yhdistyksen julkaisusarja *Arkisto* alkaa vuodesta 1983.

⁵⁶ Norberg 2007, 295–297.

⁵⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1962 (De 5).

myös esillä.⁵⁸ Yritysmailmassa ja julkishallinnossa pohdittiin samoja arkistokysymyksiä. Ne olivat luonteeltaan paljolti asiakirjahallinnollisia. Yleisarkistojen ja historian tutkimuksen kannalta yllättävästi pohdittiin sitä, pitikö yrityksen asiakirjojen aktiiviaikainen järjestys muuttaa myöhemmin historian tutkimuksen tarpeita vastaavaksi.⁵⁹

Liikearkistoyhdistyksellä oli keskeinen asema, kun Suomeen hankittiin keskusarkistoa elinkeinoelämän asiakirjoille 1970-luvulla. Valtionarkiston virkamies Alpo Salmela oli yhdistyksen aktiivinen ja vaikutusvaltainen jäsen, samoin Pirkko Rastas. Sekä Arkistoyhdistyksessä että Liikearkistoyhdistyksessä on ymmärrettävästi toiminut paljon arkistolaitoksen virkamiehiä.⁶⁰ Molemmat yhdistykset toimivat aktiivisesti pohjoismaisen yhteistyön kontekstissa.

Kunnallisten arkistonhoitajien aatteellinen yhdistys, Kunnallisarkistoyhdistys, perustettiin hien myöhemmin, vuonna 1980.

Vanha mutta edelleen tärkeä yhteistyökumppani oli vuonna 1917 perustettu Suomen Sukututkimusseura. Myös paikalliset sukututkimusyhdistykset olivat keskeinen yhteistyötaho.⁶¹ Jo 1920-luvulla merkittäväksi tullut sukututkimusharrastus voimistui 1960- ja 1970-luvuilla, Sukututkimukseen liittyi voimakas paikallishistoriallinen ulottuvuus sekä tieteellisenä että harrastuspohjaisena toimintana. Suku- ja paikallishistoriallisen tutkimuksen trendi kosketti sekä Valtionarkistoa että maakunta-arkistoja, ja siihen liittyi oleellisena mahdollisuus käyttää lähdeaineistoja mikrofilmattuina. Myös Ruotsissa oli voimakasta sukututkimuksen ja paikallishistorian harrastusta. Se tuntui pääasiassa maakunta-arkistojen työpaineena. Ruotsin maakunta-arkistoissa oli vuonna 1970 yhteensä vajaat 35 000 tutkijakäyntiä, vuonna 1979 jo 50 000. Valtionarkistossa vastaava lisäys tutkijakäynneissä oli 11 000 käynnistä 17 000 käyntiin.⁶²

Merkittävä professionaalinen keskustelufoorumi perustettiin toukokuussa 1978, kun Valtionarkistossa pidettiin Suomen ensimmäiset arkistopäivät. Osallistujina oli yli 260 arkistoalan ja lähialojen eri toimijaa; kirjasto- ja museosektori olivat mukana, samoin tutkijayhteisö.⁶³ Tilaisuus oli kaksipäiväinen. Teemoina eivät olleet tällä kertaa arkistonmuodostus, seulonta tai arkistokoulutus, jotka olivat usein toistuvia aiheita. Kokouksessa pureuduttiin asiakirjojen suojeluun ja yksityisluontoisten arkistoinesten pelastamiseen tutkimuksen käyttöön. Asiakirjojen suojelu oli (ja on) arkistotoimen perustavimpia asioita, johon vaikuttavat mm. arkistokelpoisuus, asiakirjojen käsittely, säilytys, mikrokuvaus ja muu kopiointi sekä konservointi ja standardointi. Yksityisarkistojen pelastaminen puolestaan oli tutkijoita suuresti kiinnostava teema. Yksityisarkistoasiaa

⁵⁸ Suomen ensimmäiset liikearkistopäivät 8.–9.10.1962. Liikearkistoyhdistys r.y.:n julkaisuja n:o 1. Helsinki 1962.

⁵⁹ Sama viite kuin edellä.

⁶⁰ 1960-luvulla Valtionarkistossa aloittanut ja arkistoneuvokseksi kohonnut Pirkko Rastas on kummankin yhdistyksen kunniajäsen, samoin oli arkistoneuvos Alpo Salmela.

⁶¹ Maakunta-arkistot ja paikallisyhdistykset ovat mm. järjestäneet yhteistyössä sukututkimusaineiston esittelyä arkistoissa, joiden tiloissa yhdistykset usein pitävät kokouksiaan ja esitelmätilaisuuksiaan.

⁶² Norberg 2007, 353.

⁶³ Arkistopäivät oli tarkoitettu kaikille arkistoalalla työskenteleville. Valtionarkistonhoitaja Paloposken mukaan käytännön syistä oli jouduttu rajoittamaan yritysarkistojen ja kunnallisten arkistojen edustus muutamiin kutsuttuihin asiantuntijoihin (Paloposki 1978, 5).

oli edistänyt yksityisten keskusarkistojen valtionapujärjestelmän luominen muutamia vuosia aikaisemmin (1974),⁶⁴ joten arkistopäivien tematiikka oli tässäkin mielessä ajankohtainen.

Eljas Orrman on viitannut vuonna 1933 perustetun Paikallishistoriallisen toimiston merkitykseen. Hän pitää selvänä, että yhdistys on valistustoiminnallaan johtanut Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen huomattavasti monipuolisempaan käyttöön, kuin jos tällaista toimintaa ei olisi ollut. Paikallishistoriallisen toimiston toimittamana ja Historian Ystävien Liiton julkaisemana ilmestyi vuonna 1945 *Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas*, joka toimi ilmeisesti korvikkeena Valtionarkiston suunnitelmille julkaista arkistolaitoksen aineistoja koskevia oppaita, joita ei saatu valmiiksi.

Arkistotoimen organisoinnin tarpeellisuutta osoittaa se, että eräisiin suuriin kaupunkeihin perustettiin kaupunginarkistoja. Taustalla olivat vuoden 1939 arkistolaki täytäntöönpanoasetuksineen ja vuoden 1941 kunnalliset arkisto-ohjeet, jotka asettivat myös kaupungeille arkistollisia velvoitteita. Ensimmäinen tällainen instituutio oli Tampereen kaupunginarkisto, joka aloitti toimintansa vuonna 1936. Helsingin kaupunginarkisto perustettiin vuonna 1945. Pääkaupungin arkistosta kehittyi suuri arkistoinstituutio. Vuoden 1978 lopussa sen suojissa oli noin 12 200 hm asiakirjoja. Ensimmäiseksi kaupunginarkistonhoitajaksi valittiin tammikuussa 1945 Pentti Renvall, mutta hän siirtyi jo toukokuussa samana vuonna Turun maakunta-arkistonhoitajaksi. Hänen jälkeensä kaupunginarkiston johtoon valittiin Ulkoasiainministeriön arkistonhoitaja Ragnar Rosén, joka oli tehtävässä eläkkeelle siirtymiseensä vuoteen 1961. Kaupunginarkiston yhteys Valtionarkistoon on henkilötasolla ollut tiivis. Renvall ja Rosén olivat toimineet Valtionarkiston virkamiehinä, samoin heidän seuraajansa Veikko Mattila ja Sylvi Möller. Useat myöhemmin Valtionarkistossa työskennelleet virkamiehet aloittivat arkistouransa Helsingin kaupunginarkistossa. Kaupunginarkiston toiminta keskittyi aluksi vanhimpien ja jo lakkautettujen arkistonmuodostajien asiakirja-aineistojen keräämiseen. Toisen vaiheen päätehtävä oli kaupungin toimielinten asiakirjojen inventointi, järjestäminen ja luettelointi sekä virastojen vastuunalaisten arkistonhoitajien ja muiden arkistotyötä tekevien kouluttaminen. 1970-luvun alkuun mennessä kaupunginarkistosta oli kehittynyt moderni arkistoalan koulutusorganisaatio Helsingin kaupungissa, jonka virastojen ja laitosten hallussa oli kymmeniä hyllykilometrejä asiakirjoja.⁶⁵

Ennen varsinaisten arkisto-organisaatioiden perustamista suurimmissa kaupungeissa (Helsinki, Tampere, Turku) maistraatilla ja raastuvanoikeudella oli yhteinen aktuaari⁶⁶ tai kummallakin omansa (Viipuri), joiden toimenkuvaan kuului arkistotoimen tehtäviä. Turussa osa-aikaisena aktuaarina toimi Svante Dahlström, josta sittemmin tuli Åbo Akademin historian professori. Hän oli ollut aikanaan myös Valtionarkiston palveluksessa.

Tärkeitä yhteistyökumppaneita olivat Valtiovarainministeriön järjestelyosasto (1945), joka jatkoi virastovaltuutetun työtä hallinnon rationalisoinnin parissa sekä Maalaiskuntien Liitto, joka oli

⁶⁴ Paloposki 1978, 5.

⁶⁵ TMA Virka-arkisto. Helsingin kaupunginarkiston tk, esim. 1945, 1961, 1970 ja 1978 (Ebb 1).

⁶⁶ Vielä vuonna 1970 Tampereen kaupunginarkiston johdossa oli kaupunginaktuaari (TMA Virka-arkisto. Tampereen kaupunginarkiston kertomus 1970, Ebb 1).

perustettu ennen sotia (omat liitot suomen- ja ruotsinkielisiä maalaiskuntia varten) ja sitä vanhempi Suomen Kaupunkiliitto.⁶⁷ Kunnalliseksi edunvalvontajärjestöksi perustettiin fuusioiden kautta vuonna 1969 Suomen Kunnallisliitto (vuodesta 1993 Suomen Kuntaliitto). Rakennushallitus ja sen piiriorganisaatio ja arkistolaitos tekivät kiinteää yhteistyötä viranomaisten arkistotilojen hyväksymisen sekä arkistolaitoksen oman rakentamisen ja korjaustoiminnan yhteydessä.

Valtionarkiston jälkeen maan suurin arkistoinstituutio oli Sota-arkisto, joka sotien jälkeen kamppaili puolustusvoimien suurten asiakirjamassojen kanssa. Niitä vyöryi Sota-arkistoon 18 hyllykilometriä.⁶⁸

Arkistolaitos ei selviytynyt sodasta ilman vahinkoja. Sekä Valtionarkiston että kahden maakunta-arkiston rakennukset kärsivät pommitusvaurioita, ja myös arkistoaineita vahingoittui ja tuhoutui. Kokonaisuutena arkistolaitoksen vahingot jäivät suhteellisen vähäisiksi. Henkilövahinkoja ei (tietävästi) tullut, eikä yhtään rakennusta tai arkistokokonaisuutta menetetty kokonaan, paitsi Viipurin maakunta-arkisto vuoden 1944 rauhanteossa. Erityinen voimannäyte oli, että arkistoaineiston evakuointiohjelma oli kyetty toteuttamaan varsin tehokkaasti. Evakuoidut asiakirjat saatiin myös melko nopeasti palautetuksi takaisin oikeisiin säilytyspaikkoihinsa. Tosin Viipurin maakunta-arkiston aineistoja jäi paljon luovutetulle alueelle.

Valtionarkiston vuoden 1944 pommituksissa saamia vaurioita korjattiin rauhan tultua Rakennushallituksen toimesta. Työtä hankaloitti vaikeus saada ikkunalasia. Helmikuun ilmapommituksissa Valtionarkiston kaikki ikkunarudut olivat särkyneet. Vanhan päärakennuksen runko oli myös vaurioitunut. Kaarlo Blomstedt saattoi kuitenkin jo vuoden 1946 toimintakertomuksessa todeta, että oli voitu kaikissa suhteissa ryhtyä rauhanaikaiseen arkistotyöhön.⁶⁹

Vaasan ja Oulun maakunta-arkistojen pommitusvauriot olivat syntyneet Talvisodan aikana, ja Oulun osalta myös Jatkosodassa; ne oli rauhan tultua pääosin korjattu.

Arkistolaitoksen siirtymistä rauhanaikaan varjosti valtionarkistonhoitaja Kaarlo Blomstedtin kuolema 27. helmikuuta 1949.

Sodan jälkeisinä vuosikymmeninä kehittyi monitahoinen historian tutkimuksen ja laajemmin humanistisen tutkimuksen infrastruktuuri, joka oli kiinteää jatkumoa aikaisemmalle kehitykselle. Arkistolaitoksella oli siinä tärkeä rooli, mutta oli monia muitakin toimijoita: Sota-arkisto, viranomaisten arkistot, kunnalliset keskusarkistot, yksityisarkistot (mukaan lukien yksityiset keskusarkistot) ja kirjastot. Nämä laitokset olivat Päiviö Tommilan sanoin historian tutkijoiden laboratorioita, joissa he keräsivät, vertailivat ja testasivat tutkimusaineistojaan. Ne olivat tutkimuslaitoksia siinä mielessä, että ne tarjosivat tutkijoille työtiloja ja aineistoja, joita he hyödynsivät, mutta eivät siinä mielessä, että ne itse tekisivät tai teettäisivät tutkimuksia. Tällaisia

⁶⁷ Vuoden 1955 toimintakertomuksen mukaan Maalaiskuntien Liiton kanssa käytiin usein neuvotteluja arkistonhoitoa koskevista käytännön kysymyksistä (KA Virka-arkisto. Tk 1955, De 4); Orrman 1983, 126, viite 52.

⁶⁸ Syrjö 1987.

⁶⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1946 (De 4).

tutkimuslaitoksia on Suomessa vain vähän, keskeisimpinä Siirtolaisuusinstituutti Turussa sekä antiikin tutkimukseen keskittyneet Suomen instituutit Roomassa ja Ateenassa.⁷⁰

Suomen Historiallinen Seura suunnitteli 1960-luvulla erityistä historiantutkimuslaitosta, jota ohjaavaan historiantutkimusneuvostoon kuului kaksitoista alan järjestöä.⁷¹ Valtionarkisto piti laitoksen työnjakoa Valtionarkiston ja yliopistojen kesken epämääräisenä ja käytännössä mahdottomana. Laitos ei käynyt yhteen Valtionarkiston tehtäviä ja toimialaa koskevien säännösten kanssa. Valtionarkisto ei harjoittanut tutkimustyötä siinä mielessä kuin yksityiset tutkijat tai tutkijaryhmät, mutta asiakirjojen hoito oli tieteellinen tehtävä. Valtionarkistonhoitaja Kerkkonen hämmästeli SHS:n esitystä asiakirjojen mikrofilmaustehtävän siirtämisestä Valtionarkistolta historiantutkimuslaitokselle. Kerkkosen mielestä työtä oli tehty hyvässä yhteisymmärryksessä eri tutkijapiirien kanssa. Tutkimustoiminnan niveltämistä tieteelliseen seuraan Valtionarkisto ei pitänyt tarkoituksenmukaisena. Historiantutkimuslaitoksen asemesta Kerkkonen kannatti tutkimusohjelmia, joita tuettaisiin täsmärahoituksella.⁷² Tieteellisten seurojen useasti vaihtuvat toimihenkilöt olisivat ongelma vastuukysymysten kannalta. Hanke sai kannatusta Valtionarkiston nuoremmilta virkamiehiltä, jotka kokivat, että arkisto ei enää tukenut virkamiesten omaa tutkimusta siten kuin aikaisemmin.⁷³ Kyseistä historiantutkimuslaitosta ei koskaan sellaisenaan perustettu.⁷⁴ Tavallaan aloite toteutui vuonna 1968 Pentti Renvallin aloitteesta perustetussa Renvall-instituutissa, joka keskittyi alue- ja kulttuurintutkimukseen. Vuodesta 2011 lähtien instituutti on ollut osa Maailman kulttuurien tutkimuksen oppiainetta.

1970-luvun alusta lähtien arkistolaitoksen ja varsinkin Valtionarkiston yhteydet hallintoon tiivistyivät. Arkistohallinnollisen työn lisäksi tämä tapahtui erilaisen komitea-, toimikunta- ja työryhmytyöskentelyn merkeissä. Valtiolle sekä kunnallisilla ja kirkollisilla viranomaisilla oli hankkeita, joihin haluttiin saada arkistollista asiantuntemusta. Sitä tarvittiin mm. kirjoitus- ja toimistotarvikkeiden standardoinnin, elokuvien ja karttojen arkistoinnin, konservointikoulutuksen ja mikrofilmauksen alueilla sekä viranomaisten arkistotoimen kehittämishankkeissa. Helsingin evankelis-luterilaisten seurakuntien arkistotoimikunnan jäsenyys oli Valtionarkistolle monivuotinen tehtävä. Vuonna 1976 yleisarkistoilla⁷⁵ oli asiantuntijaedustus 31 toimikunnassa ja järjestössä.⁷⁶ Varsinaisten toimikunta- ym. jäsenyyksien ohella Valtionarkisto toimi lausunnonantajana arkistotoimintaa sivuavissa hallintoasioissa. Perinteisiä yhteistyökumppaneita olivat (edellä mainittujen lisäksi) Suomen Historiallinen Seura ja Valtion humanistinen toimikunta, joiden toimielimissä Valtionarkiston johdolla oli yleensä edustus.

⁷⁰ Tommila 2000, 128.

⁷¹ Tuominen 1975, 66–67.

⁷² TMA Virka-arkisto. Kerkkonen Opetusministeriölle 14.11.1967 (saap. TMA 27.11.1967) (Ea 29).

⁷³ Orrman 2005, 61.

⁷⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1967–1968 (De 6).

⁷⁵ Kysymyksessä oli pääosin Valtionarkiston edustajista, vain parissa tapauksessa edustaja oli maakunta-arkiston virkamies. 1980-luvulla arkistolaitos alkoi yhdistyä niin, että toimikuntiin ja työryhmiin (sekä sisäisiin että ulkopuolisiin) alettiin enenevästi ottaa myös maakunta-arkistojen edustajia.

⁷⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1976 (De 7).

Valtionarkiston (arkistolaitoksen) tehtävät ja toiminta organisoidaan uudelleen

Talvisodan syttymisvuonna uusi arkistolainsäädäntö (laki julkisista arkistoista 18/1939) muotoili Suomen arkistokentän uudelleen, joskin lain ja sen täytäntöönpanoasetuksen (85/1939) toteutus jäi pääosin sotien jälkeiseen aikaan. Kaikki julkiset arkistot ja osa yksityisistäkin (tietyin edellytyksin) saatettiin velvoittavan ohjeistuksen tai ainakin neuvonnan piiriin. Arkistohallinnollista työtä teki Valtionarkiston johtama arkistolaitos. Kaarlo Blomstedtin suuri tavoite oli pääpiirteissään toteutunut.⁷⁷ Huomattavin lainsäädännöllinen puute oli asiakirjojen julkisuutta säätelevän lain puuttuminen; sellainen säädettiin vasta vuonna 1951.

Arkistolaki oli lopulta säädetty, mutta Valtionarkiston omassa toiminnassa oli tehostamisen varaa.⁷⁸ Valtionarkiston johtosääntö oli vuodelta 1918. Se oli keskeisiltä osiltaan samanlainen kuin suuriruhtinaskunnan ajan johtosäännöt (1883, 1892, 1900). Johtosäännön uudistamista vaati muuttunut asema, minkä Valtionarkisto oli vuoden 1939 arkistolain johdosta saanut julkisten arkistojen keskusvirastona.⁷⁹ Jatkosodan alussa Arkistovaltuuskunta ryhtyi valmistelemaan Valtionarkistolle uutta johtosääntöä. Valtuuskunta pyysi ja sai Saksasta sikäläisiä arkistosäännöksiä työn pohjaksi.⁸⁰ Hieman yllättäen mallia ei haettu Ruotsista vaan Saksasta, mikä menee epäilemättä aseveljeyden tiliin, ja olihan Saksa vanhastaan ollut esikuva arkistokysymyksissä. Asian valmistelu kesti pitkään. Elokuussa 1952 Urho Kekkosen maalaisliittolais-sosialidemokraattinen hallitus⁸¹ antoi asetuksen Valtionarkistosta, mikä oli käytännössä uusi johto- tai ohjesääntö.⁸² (Arkistovaltuuskunta oli saanut valmiiksi oman johtosääntöehdotuksensa vuonna 1946.⁸³) Jo ennen uutta asetusta, joka siis korvasi vuoden 1918 johtosäännön,⁸⁴ Valtionarkistossa oli ryhdytty ennakoiviin toimiin. Asetuksen mukaiset toimintamuodot oli lähes kokonaisuudessaan otettu käytäntöön jo syksyllä 1949.⁸⁵

Valtionarkisto jatkoi Opetusministeriön alaisena viranomaisena. Arkistolle vahvistettiin arkistojen keskusviraston status. K. A. Bomanssonin ajalta juontuva velvollisuus vastaanottaa, säilyttää ja järjestää arkistoaineiksia sekä pitää niitä viranomaisten, tutkijain ja muiden tarvitsijain käytet-

⁷⁷ Blomstedt oli kokenut tappion siinä, että laki ei antanut Valtionarkistolle mahdollisuutta sitovasti puuttua evankelis-luterilaisen kirkon arkistoihin. Se saattoi vain kirkollisten viranomaisten pyynnöstä antaa neuvoja arkistoasioissa. Tähän sillä oli pyydettäessä velvollisuus.

⁷⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1952 (De 4).

⁷⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1950 (De 4).

⁸⁰ KA Arkistovaltuuskunnan arkisto. Ptk 2.11.1942 2 § (C 1).

⁸¹ Hallituksessa oli mukana myös RKP:n edustus.

⁸² Asetus Valtionarkistosta 8.8.1952. Askok 313/1952. Tekstin esitys perustuu asetukseen ellei toisin mainita.

⁸³ KA Arkistovaltuuskunnan arkisto. Pöytäkirja. (C 1); KA Virka-arkisto. Tk 1945 ja 1949 (De 4). Hitaus johtui siitä, että Opetusministeriö oli lähettänyt asetusehdotuksen lausunnolle virastovaltuutetulle. Kyseisen viranomaisen tilalle oli kuitenkin tullut Valtiovarainministeriön järjestelyosasto.

⁸⁴ Eräässä vuoden 1952 johtosääntöä selostavassa artikkelissaan valtionarkistonhoitaja Nurmio kuvaili Valtionarkistoa Opetusministeriön alaiseksi julkisten arkistojen keskusvirastoksi, jonka tehtävänä oli valvoa ja johtaa arkistointia. Valtionarkiston keskusvirastoasema oli todettu vuoden 1939 arkistolaissa (HAik 1/1953, 197).

⁸⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1949–1952 (De 4).

tävänä vahvistettiin tässäkin säädöksessä. Valtionarkiston ydintehtäviin kuului myös arkistotoimen yleinen valvonta ja ohjaus.

Valtionarkiston sinänsä samoina pysyneet tehtävät olivat vuosikymmenien kuluessa eriytyneet entistä selvemmin. Uusi tehtävä, arkistohallinto, tuli kuvaan vuoden 1939 arkistolainsäädännön johdosta. Jotta uudet tehtävät ja työmäärän kasvu saataisiin paremmin hallintaan, Valtionarkiston organisaatio järjestettiin asetuksella (johtosäännöllä) uudelleen. Valtionarkistoon perustettiin kolme osastoa, arkistohallinnollinen osasto, tutkimusosasto ja kansliaosasto. Valtionarkiston alkuperäiseen osastojakoon kuuluivat hallinnollinen ja historiallinen osasto.

Toiminnan fyysisenä perustana oli asiakirjojen vastaanottaminen, säilyttäminen ja kunnosta huolehtiminen. Asiakirjoja siirrettiin Valtionarkistoon lähinnä valtion keskushallinnosta ja oikeuslaitoksesta sekä yksityisistä organisaatioista ja yksityishenkilöiltä. Viranomaisasiakirjojen vastaanotto ja siihen liittyvät tehtävät kuuluivat uudessa organisaatiossa kansliaosastolle kuten myös Valtionarkiston toimiston tehtävät ja rahavarojen hoito.

Valtionarkiston (ja arkistolaitoksen) tärkein päämäärätehtävä oli ja on tukea tieteellistä tutkimusta, ennen kaikkea historiaa, mutta muutakin tutkimusta, joka hyödyntää arkistoaineistoja. Tätä tehtävää Valtionarkistossa hoiti asetuksen mukaan tutkimusosasto. Siihen kuului klassisia arkistofunktioita kuten aineiston järjestäminen ja luettelointi, yksityisten asiakirjojen hankkiminen⁸⁶ sekä asiakirjojen asettaminen tarvitsijoiden käytettäväksi, samoin asiakirjakopioiden ja lähdejulkaisujen tuottaminen. Heraldiset kysymykset, joita oli satunnaisesti käsitelty jo Hausenin aikana, mainittiin johtosäännössä erikseen tutkimusosaston tehtävänä.⁸⁷ Ruotsissa heraldinen asiantuntija, Riksheraldiker, siirrettiin Valtionarkistoon vuonna 1953, ja siinä yhteydessä asiantuntijan virkanimikkeeksi tuli statsheraldiker.⁸⁸

Arkistojen ja kokoelmien hoitoa ja niistä annettavien todistusten ja selvitysten antamista varten Valtionarkisto jaettiin kuuteen jaostoon, joiden johdossa olivat pääsääntöisesti arkistonhoitajat. Kukin jaosto vastasi sille ”jyvitetystä” aineistosta. Jaostojen johtajat osallistuivat paitsi tutkimusosaston toimintaan myös arkistohallinnollisen osaston tehtävien hoitamiseen olemalla tarvittaessa mukana arkistontarkastuksissa ja seulontakysymyksiä selvittäessä, mikäli ne koskivat jaoston alaan kuuluvia asiakirjaryhmiä.⁸⁹ Jaostot kuuluivat kuudetta jaostoa lukuun ottamatta tutkimusosaston alaisuuteen. Kuudes jaosto, jonka vastuulla olivat yksityisarkistot, toimi kansliaosaston alaisuudessa. – Yksityisaineistojen hankkiminen kuului johtosäännön mukaan kuitenkin tutkimusosastolle.

⁸⁶ Yksityisarkistojen säilyttäminen ja hoito kuului kuitenkin kansliaosaston alaiselle kuudennelle jaostolle.

⁸⁷ Valtionarkiston heraldiset tehtävät määriteltiin vuosien 1939 ja 1949 lainsäädännössä (L 19/1939, L 261/1949, A 262/1949).

⁸⁸ Valtakunnanheraldikko sai ensimmäisen johtosäännön vuonna 1813. Aluksi hänen tehtävänsä liittyivät vain aatellisvaakunoihin, mutta tehtävät laajenivat myöhemmin muihinkin heraldisiin kysymyksiin. 1950-luvun uudistuksella heraldikon virka haluttiin kytkeä selvästi valtionhallintoon (Norberg 2007, 190–191).

⁸⁹ Esim. KA virka-arkisto. Tk 1949 (De 4). Juhani Saarenheimon mukaan jaostojärjestelmässä oli hyvää sen kokonaisvaltaisuus; jaosto vastasi vastuualueensa asiakirjojen käsittelystä, hoidosta ja selvityksistä alusta loppuun (Saarenheimo tekijälle 23.4.2015).

Arkistohallinto eli tehtävät, jotka liittyivät viranomaisarkistojen valvontaan ja ohjaamiseen, korostuivat uudessa johtosäännössä. Näitä tehtäviä varten Valtionarkistoon perustettiin arkistohallinnollinen osasto. Valtionarkistonhoitaja Nurmio totesi, että vuoden 1939 arkistolain edellyttämät laajat arkistohallinnolliset tehtävät olivat pääasiallisin syy entisen johtosäännön muuttamiseen.⁹⁰ Aikaisemmin arkistohallinnolta oli puuttunut lainsäädännöllinen pohja. Vuoden 1939 arkistolainsäädäntöön perustuen johtosääntö antoi Valtionarkistolle arkistotoimen valvonta-, ohjaus- ja kehittämistehtäviä, joihin kuului mm. viranomaisarkistojen tarkastaminen siten organisoituna, että tarkastuksia tekivät sekä Valtionarkisto että maakunta-arkistot. Tarvittaessa Valtionarkisto saattoi tehdä kaikissa arkistopiireissä erikoistarkastuksia.⁹¹ Tarkastukset, neuvonta ja muu arkistohallinto koskivat sekä valtion- että kunnallishallintoa. Kirkollisten arkistojen hoidosta tuli antaa neuvoja silloin, kun kirkolliset viranomaiset sitä pyysivät (mutta ei muulloin).⁹² Johtosääntö esitti tiiviisti Valtionarkiston seulontaoikeuden, joka sekin perustui arkistolakiin. Oikeus koski sekä valtion että kunnallisia viranomaisia. Asiakirjoja ei saanut hävittää ilman Valtionarkiston suostumusta. Valtionarkistonhoitaja Nurmio painotti seulonnan tärkeyttä hallinnon tuottamassa valtavat määrät asiakirjoja. Hän totesi, että ”Valtionarkiston arkistohallinnollisista tehtävistä arkistoinesten supistaminen epäilemättä on vaikeimpia ja vastuunalaisimpia”.⁹³ Evankelis-luterilaisen kirkon viranomaisille voitiin antaa pyynnöstä neuvoja asiakirjojen seulonnasta. Muiden uskonnollisten yhdyskuntien asiakirjoja ei saanut hävittää ilman Valtionarkiston lupaa. Kenttätyö kuului Valtionarkistossa pääasiassa arkistohallinnolliselle osastolle.

Tutkimus- ja arkistohallinnollisen osaston päällikkönä oli arkistoneuvos, kansliaosaston päällikkönä osastonjohtaja. Osastonjohtaja sai arkistoneuvoksen nimikkeen vasta vuonna 1969.

Valtionarkisto oli edelleen päällikkövirasto, jonka johdossa oli valtionarkistonhoitaja, joka valvoi myös maakunta-arkistojen toimintaa. Seulonta- ja kurinpitoasiat ratkaistiin kuitenkin kollegisesti esittelystä Valtionarkiston istunnossa. Kolleginen päätöksenteko oli huomattava muutos aikaisempaan.⁹⁴ Lainsäädännön valmistelussa oli esitetty vielä laajempaa kollegisuutta Valtionarkistoon, mutta Valtiovarainministeriö vastusti sitä, ja rajoitetumpi periaate voitti.⁹⁵ Valtionarkistonhoitajan nimitti Tasavallan Presidentti Valtioneuvoston esityksestä. Arkistoneuvoksen ja osastonjohtajan nimitti Tasavallan Presidentti Valtionarkiston tehtyä virkaehdotuksen. Muun vakinaisen henkilökunnan nimitti valtionarkistonhoitaja, joka myös otti toimeen ylimääräisen ja tilapäisen henkilökunnan.

⁹⁰ Nurmio 1953, 197–198.

⁹¹ Kun Uudellamaalla ei ollut omaa maakunta-arkistoa, tarkastukset suoritettiin siellä Valtionarkiston ja Hämeenlinnan maakunta-arkiston toimesta.

⁹² Muihin kuin evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuuluvien rekisteröityjen uskonnollisten yhteisöjen arkistoihin Valtionarkisto saattoi tehdä tarkastuksia ja antaa niiden hoitoa koskevia ohjeita.

⁹³ Nurmio 1953, 198.

⁹⁴ Ennen vuoden 1939 arkistolakia Valtionarkistolla ei ollut oikeutta päättää asiakirjojen hävittämisestä, joskin Valtionarkiston lausunto pyydettiin säännönmukaisesti ainakin kaikista merkittävistä seulonta-asioista. Vuoden 1939 lain tultua voimaankin Valtionarkiston laajat seulontaratkaisut (jotka olivat usein Arkistoinesten supistamiskomitean valmistelemat) julkaistiin ministeriöiden päätöksinä asetuskokoelmassa.

⁹⁵ Autio 1990, 305.

Virkojen ja toimien pätevyysvaatimuksista säädettiin vuoden 1952 asetuksessa, että valtionarkistonhoitajalla tuli olla filosofian tai valtiotieteen tohtorin arvo, tätä varten hyväksytty väitöskirja, hyvä perehtyneisyys Suomen historiaan, perusteellinen arkistoalan tuntemus ja hyvä arkistohoidollinen kokemus sekä hallinnollista kykyä. Arkistoneuvoksen ja osastonjohtajan virkoihin edellytettiin vastaavaa tohtorin arvoa, väitöskirjaa sekä perehtyneisyyttä Suomen historiaan. Vaatimukset olivat valtionarkistonhoitajaan verrattuna sikäli ”professionaalisempia”, että niihin kuului myös arkistotutkinto ja vähintään kahden vuoden virantoimitus Valtionarkistossa ja jos-sain maakunta-arkistossa tai muussa Valtionarkiston hyväksymässä arkistossa, josta ajasta yksi vuosi Valtionarkistossa.⁹⁶ Arkistonhoitajan virkaan (ent. amanuenssi) vaadittiin filosofian tai valtiotieteen kandidaatin tutkinto siihen kuuluvine Suomen historian opintoineen sekä arkistotutkinto ja kahden vuoden virantoimitus. Vaatimukset olivat kovemmat kuin maakunta-arkistojen arkistonhoitajan virkoihin, joissa virantoimitusta (harjoittelua) edellytettiin vain vuosi; se muutettiin myöhemmin (1970) kahdeksi vuodeksi. Arkistoavustajan toimeen (ent. ylim. amanuenssi) edellytettiin niin ikään kandidaattitason loppututkintoa Suomen historiassa, mutta ei arkistotutkintoa tai edeltävää virantoimitusta. Kansliaosastolla toimivan kanslistin virkaan edellytettiin ylioppilastutkintoa sekä perehtymistä kanslia- ja kirjanpitolaitteisiin.⁹⁷

Vuonna 1971 pätevyysvaatimuksia muutettiin niin, että valtionarkistonhoitajan lisäksi vain tutkimusosaston johtajalla tuli olla tohtorin arvo.⁹⁸ Muutos heijastaa toiminnan suuntautumista tutkimuspainotteisuudesta arkistohallinnon suuntaan. Arkistohallinnon ja arkistoteknisten kysymysten asiantuntijat eivät välttämättä olleet tutkimukseen orientoituneita tohtoreita, joten vaatimusten muuttaminen oli perusteltua.

Mihinkään maakunta-arkiston virkaan ei vaadittu tohtorin tutkintoa. 1950-luvun alussa keskusteltiin siitä, tulisiko maakunta-arkistonhoitajien olla lisensiaatteja. Savo-Karjalan maakunta-arkistonhoitaja Keijo Astala reagoi tähän voimakkaasti. Hänen mielestään mihinkään arkistolaitoksen virkaan ei pitänyt vaatia sen paremmin tohtorin- kuin lisensiaattitutkintoa, elleivät tutkinnot koskeneet itse arkistoalaa ja olleet käytännön arkistotyötä tekevien arvostelemaa. Jopa tähtitiede oli Astalan mielestä arkistonhoitajalle hyödyllisempää kuin historia, koska tähtitiede kehitti loogillista ajattelua ja yleistysten tekoa. Historiantutkimusharrastus, joka sai arkistonhoitajan suorittamaan järjestelytyönsä yhden tutkijapolven vaatimusten mukaan, oli tunnetusti pahimpia arkistojen turmelijoita ja yleispätevämmän arkistonjärjestelyn esteitä. Astala jopa katsoi väitöskirjojen usein olevan ”rahasta riippuvia historiallisia tiiliskiviromaaneja”, jotka eivät päte-

⁹⁶ Pätevyysvaatimusten eroissa näkyy vieläkin noudatettu (ja vahvistunut) periaate siitä, että viraston päällikön ei tarvitse hallita kattavasti virastonsa professionaalista toimintaa. Tärkeintä on, että hänellä on strategista näkemystä viraston tavoitteisiin ja tehtäviin.

⁹⁷ Laki valtionarkiston viroista ja toimista 2.5.1952. Askok 201/1952; asetus Valtionarkistosta 8.8.1952. Askok 313/1952.

⁹⁸ Asetus valtionarkistosta annetun asetuksen muuttamisesta 23.12.1971. Askok 1002/1971.

vöittäneet arkistotyöhön.⁹⁹ Tämä oli poikkeuksellisen kärkevä kannanotto arkistoprofession itsemäisyyden puolesta.

Asetus Valtionarkistosta tuli voimaan 1. lokakuuta 1952.

On ilmeistä, että esikuvat Valtionarkiston uudelle organisaatiolle ovat Ruotsissa, vaikka Saksan tilannetta selvitettiin sodan aikana. Ruotsin uusi organisaatio tuli voimaan vuonna 1921. Ruotsin Valtionarkistossa oli kaksi (aluksi kolme) osastoa (byrå), joista kahden päällikkönä oli arkistoneuvos, mikä nimike oli tuntematon muualla Pohjoismaissa. Osastot jakaantuivat jaostoihin (sektion). Lisäksi oli eräitä pienempiä yksiköitä, joiden tilalle tuli Suomen Valtionarkiston kansliaosastoa vastannut hallinnollinen osasto.

On erikoista, että Valtionarkiston toiminta organisoitiin uuden johtosääntöehdotuksen mukaisesti jo ennen sen vahvistamista.¹⁰⁰ Uudelleenorganisointi tehtiin syksyllä 1949. Valtionarkisto jaettiin kolmeen osastoon, joiden tehtävät olivat myöhemmin vahvistetun johtosäännön (asetuksen) mukaiset. Vuoden 1949 järjestelyyn kuuluivat myös jo jaostot, joiden tehtävänä oli vastata niille kuuluvista kokoelmista. Jaostoja oli kuusi. 1. jaoston vastuulla¹⁰¹ olivat tiliasiakirjat 1500-luvulta nykypäivään, sotilasasiakirjat ja valtiorikosoikeuksien asiakirjat, 2. jaoston vastuulla alioikeuksien tuomiokirjat, Ruotsinvallan aikaiset asiakirjat, sota-oikeuksien asiakirjat, Korkeimman oikeuden ja Korkeimman hallinto-oikeuden asiakirjat sekä karttakokoelmat, 3. jaoston vastuulla Vanhan Suomen asiakirjat, Valtiosihteerinviraston ja Kenraalikuvernöörinkanslian asiakirjat sekä eräät suurelta osin venäjänkieliset kokoelmat, 4. jaoston vastuulla Senaatin ja Valtioneuvoston arkistot, valtiopäiväasiakirjat sekä ulkoasiainhallinnon asiakirjat, 5. jaoston vastuulla ylihallitusten, komiteoiden ja muiden valtion alempien viranomaisten arkistot (toistaiseksi myös Uudenmaan arkistopiirin paikallisarkistot) ja 6. jaoston vastuulla yksityiskokoelmat, jäljennöskokoelmat sekä aineenmukaisesti järjestetyt kokoelmat. Kunkin jaoston johtoon pyrittiin sijoittamaan vanhempi tai nuorempi amanuenssi (kummankin uutena nimikkeenä arkistonhoitaja), apulaiseksi ylimääräinen amanuenssi (arkistoavustaja) sekä muiksi työntekijöiksi yksi tai kaksi virastotyöntekijää.¹⁰²

Jaostojärjestelmä merkitsi henkilöstön erikoistumista. Tämä jatkoi jo valtionarkistonhoitaja Kaarlo Blomstedtin painottamaa periaatetta siinä, että kullakin virkamiehellä tuli olla oma erikoisalueensa kokoelmien osalta. Arkistoihin liittyvä erikoistuminen ei sulkenut pois muita tehtäviä. Arkistonhoitajat osallistuivat virastojen arkistoneuvontaan, huolehtivat virastoilta jatkuvasti luovutettavan asiakirjamateriaalin käsittelystä, vastasivat jaostonsa asiakirjoista annettavista sel-

⁹⁹ TMA Virka-arkisto. Keijo Astala Valtionarkistolle 26.2.1954 (jäljennös) (Ea 16). Astalalla oli itsellään ollut väitöskirja-ambitioita. Hän oli vuonna 1938 ollut virkavapaalla väitöskirjan tekemistä varten (KA Virka-arkisto. Blomstedt Viipurin maakunta-arkistolle 7.3.1944, Daa 38).

¹⁰⁰ Arkistovaltuuskunta oli viimeisenä työnään laatinut johtosääntöehdotuksen Valtionarkistolle vuonna 1946. Vuoden 1949 toimintakertomuksessa painotettiin johtosäännön ennenaikaisen soveltamisen välttämättömyyttä, koska vuoden 1918 johtosääntö oli täysin vanhentunut (KAVirka-arkisto. Tk 1949, De 4).

¹⁰¹ Jaostojen vastuulla olevat aineistot mainitaan tekstissä vain pääpiirteittäin.

¹⁰² Nurmio mainitsee vuoden 1953 artikkelissaan jaostojen arkistonhoitajien apuna arkistoavustajat, ylimääräisten toimien haltijat sekä tilapäiset toimihenkilöt joita voitiin ottaa Valtionarkistoon myönnettyjen määrärahojen puitteissa.

vityksistä sekä toimivat eri tehtävissä, kuten kansliaosaston johtajan apuna tilitysten ja rahavain hoitamisessa sekä tutkijasalin ja toimiston päivystäjinä sekä eräiden erityiskysymysten valmistelijoina.¹⁰³ Arkistoasetus oikeutti valtionarkistonhoitajan määräämään työntekijän muihinkin kuin vakinaisiin tehtäviin.¹⁰⁴ Nurmio piti periaatteessa erikoistumista hyvänä asiana. Erikoisalaan perehtyminen kehitti arkistonhoitajista asiantuntijoita, jotka parhaiten voivat olla avuksi tutkijoille, viranomaisille ja muille tietojen tarvitsijoille.

1960-luvun puolivälissä Valtionarkistossa kodifioitiin tehtäviä ja sisäistä työskentelyä koskevat säädökset, määräykset ja ohjeet.¹⁰⁵ Niitä sisältyi arkistolain täytäntöönpanoasetukseen, asetukseen maakunta-arkistoista, johtosääntöasetukseen, maakunta-arkistojen johtosääntöön, Valtionarkiston antamiin arkistohoidon yleisohjeisiin sekä eri aikoina vahvistettuihin sisäisiin määräyksiin. Toiminnan tehostamiseksi laadittiin luettelomainen esitys osastojen tehtävistä ja niiden hoidosta. Samalla vahvistettiin työskentelyohjeet eräille sellaisillekin asioille, joista ne olivat puuttuneet. Näin saatiin koottua yhtenäinen toimintaohje. Se tavallaan korvasi työjärjestyksen, jollaista Valtionarkistolla ei ollut.¹⁰⁶

Tehtäväluettelo käsittelee Valtionarkiston kolmen osaston tehtäviä. Se sisältää myös erilliset tutkijasalin päivystäjien ohjeet sekä ohjeet asiakirjojen lainaamisesta ja virka-arkistojen siirrosta Valtionarkistoon. Yli 50-sivuisen dokumentin sisältöä ei ole syytä lähteä tarkemmin esittelemään, mutta joitain kohtia voidaan ottaa esiin.

Arkistohallinto oli saanut vuoden 1939 arkistolainsäädännön ansiosta entistä keskeisemmän roolin Valtionarkiston ja koko arkistolaitoksen toiminnassa. Arkistohallinnollisen osaston käsittelemiin ja valmistelemiin asioihin kuuluivat:

1. Arkistotointa koskevien säännösten noudattamisen valvonta ja tarvittaessa toimenpiteisiin ryhtyminen puutteiden poistamiseksi.¹⁰⁷
2. Arkistohallinnon kaikinpuolinen kehittäminen. Arkistonmuodostajille suunnattua koulutusta painotettiin, mikä oli jo pitkään jatkunut trendi ja johti pian ns. alemman arkistotutkimuksen perustamiseen. Osaston tuli mahdollisuuksien mukaan suunnitella ja järjestää koulutustilaisuuksia virka-arkistoja hoitaville henkilöille ja muutenkin edistää maan arkistonhoitajien ammattipätevyyden lisäämistä. Tämän lisäksi Valtionarkiston tuli pyydettyä pitää arkistonhoitoa koskevia luentoja erilaisilla kursseilla ja neuvottelupäivillä.¹⁰⁸

¹⁰³ Nurmio 1953, 200.

¹⁰⁴ Asetus valtionarkistosta 8.8.1952. Askok 530/1952.

¹⁰⁵ TMA Virka-arkisto. Valtionarkiston osastojen tehtävät ja tehtävien hoito. Vahvistettu käyttöön otettavaksi 20.11.1965. Valtionarkisto 1965 (Ea 28a). Tekstin esitys perustuu kyseiseen dokumenttiin ellei toisin mainita.

¹⁰⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1965 (De 5).

¹⁰⁷ Kaikkiin kohtiin liittyi alakohtia ja niihin usein vielä täsmentäviä kohtia.

¹⁰⁸ 1950-luvun puolivälistä lähtien Valtionarkiston edustajia oli vuosittain käynyt virastoissa ja erilaisissa tilaisuuksissa pitämässä arkistonhoitoa koskevia alustuksia ja esitelmiä. Useimmiten luennoitsijana toimi arkistonhoitaja

Yhteys tutkimukseen näkyi siinä, että osaston edellytettiin seuraavan kotimaisen tieteellisen tutkimuksen ja kulttuurielämän kehitystä, varsinkin tutkimuksen metodiikan kehitystä ja sen arkistolaitokselle asettamia vaatimuksia. Varsin modernisti sanottiin, että osaston tehtävänä oli hoitaa Valtionarkiston suhdetoimintaa viranomaisiin, kunnallisiin keskusjärjestöihin, kuntiin, yliopistoihin ja tieteellisiin seuroihin sekä myös lehdistöön ja radioon. Suhdetoiminnan mainittiin kuuluvan lähinnä valtionarkistonhoitajalle. Arkistonäyttelyihin ja tutustumiskäynteihin kuuluvista käytännön järjestelyistä vastasi tutkimusosasto. – Näyttelyt ja tutustumiskäynnit olivat siis jo niin merkittävä toiminnan alue, että asia noteerattiin tehtäväluettelossa. Samoin huomio kiinnittyy siihen, että nyt lausuttiin julki Valtionarkiston vanha, alkuperäinen tehtävä eli tutkimuksen ja erityisesti sen metodisen kehityksen seuraaminen, jotta arkisto voisi palvella tutkimusta mahdollisimman hyvin.

3. Maakunta-arkistojen toiminnan valvonta ja johto kuuluivat arkistohallinnolliselle osastolle lainaustoimintaa ja rahavarain hoitoon liittyviä tehtäviä lukuun ottamatta, jotka kuuluivat kansliaosastolle. Kontrolli ja ohjaus oli viety varsin pitkälle. Siihen kuuluivat maakunta-arkistojen työmenetelmien valvonta ja niitä koskeva ohjeistus, sujuvasta tiedonkulusta huolehtiminen, maakunta-arkistojen tarkastaminen, arkistonsiirtojen valvonta ja niihin liittyvät poikkeuslupa-asiat, järjestämistä ja luettelointia koskevien suunnitelmien hyväksyminen, salassa pidettäviin asiakirjoihin liittyvät käyttölupa-asiat, ulkomaalaisten käyttöluvut kokoelmiin tarvittaessa, poikkeukset aukioloaikoihin, maakunta-arkistoon siirrettyjen aineistojen seulonta-asiat, tietyt asiakirjojen laina-asiat, maakunta-arkistojen tarkastustoiminnan ohjaaminen sekä vuosittaisten tarkastussuunnitelmien tarkastaminen ja esittäminen Opetusministeriön vahvistettavaksi, tarkastuskertomusten läpikäynti ja lähettäminen ao. keskusvirastoille.
4. Valtion virka-arkistojen tarkastaminen ja ohjeiden antaminen asiakirjojen hoitamisesta. Osaston kuului pitää luetteloa tarkastuskohteista ja laatia tarkastuksia koskeva yleissuunnitelma, joka esitettiin valtionarkistonhoitajalle. Yleissuunnitelma täsmennettiin vuosittaiseksi tarkastussuunnitelmaksi, jonka valtionarkistonhoitaja hyväksyi tammikuussa. Suunnitelma toimitettiin yhdessä maakunta-arkistojen tarkastussuunnitelmien kanssa Opetusministeriön hyväksyttäväksi helmikuussa. Tarkastusprosessi kuvattiin luettelossa varsin tarkasti: ”Tarkastusten suorittaminen, tarkastuskertomusten laatiminen, kertomuksen lähettäminen tarkastettuun arkistoon välittömästi kertomuksen valmistuttua, toisteiden lähettäminen – yleensä vuosittain – ao. keskusvirastolle sekä kertomusten tallekappaleiden säilyttäminen.” Toisaalla tehtäväluettelossa toimintaa edelleen täsmennettiin. Tarkastukset suunniteltiin portaittain. Niiden yleissuunnitelma kattoi 10 vuoden ajanjakson. Suunnitelmaa tarkistettiin saatujen kokemusten perusteella. Kutakin kalenterivuotta varten vahvistettiin yksityiskohtainen tarkastussuunnitelma kuten myös arkistohallinnollisen osaston

Alpo Salmela, ja hänen siirryttyään välillä KELA:n palvelukseen entistä enemmän myös arkistoneuvokset Martti Kerkkonen ja Lauri Kujala sekä arkistonhoitaja Juhani Saarenheimo.

toimintasuunnitelma. Osaston johtaja jakoi työt alaistensa arkistonhoitajien kesken ja valvoi heidän toimintaansa. Tarkastus- ja neuvontatoiminnassa huomio tuli kiinnittää erityisesti seuraaviin asioihin:

- arkistohoidon organisointiin;
- vastuunalaisen arkistonhoitajan asemaan ja tehtäviin;
- järjestämiseen ja luettelointiin, arkistokaavojen laadinnassa avustamiseen;
- säilytystapoihin ja -välineisiin;
- asiakirjojen arkistokelpoisuuteen ja kuntoon;
- mikrofilmauksen mahdollisuuksiin¹⁰⁹;
- diaarijärjestelmien vaikutukseen arkistointiin¹¹⁰;
- arkistojen suojeluun;
- asiakirjojen käyttöön ja lainaamiseen muualle;
- tuleviin asiakirjasiirtoihin;
- seulontaan ja hävitykseen;
- henkilöstön pätevyysvaatimukseen ja koulutukseen¹¹¹;
- arkistosäännösten noudattamisen valvontaan.

Valvontaan kuului virastojen Valtionarkistolle lähettämien arkistoluetteloiden tarkastaminen. Osaston tuli seurata Suomen asetuskokoelmaa sekä tarvittaessa hankkia virastoilta niiden yleiskirjeitä ym. tietoja ja selvityksiä.

Arkistohallinnollinen osasto oli arkistokenttää ohjaava yksikkö. Sen tehtäviin kuului edellä mainittujen lisäksi arkistonhoitoa koskevien ohjeiden laatiminen. Läheisesti tähän liittyi velvollisuus määräysten, neuvojen ja lausuntojen antamiseen, milloin virastot niitä kirjallisesti pyysivät tai siihen oli muuten aihetta. Myös suullinen neuvonta kuului osaston tehtäviin.

5. Osaston tuli tarkastaa myös kunnallisia arkistoja ja antaa ohjeita asiakirjojen hoitamisesta niissä. Ohjeiden laatiminen oli tässäkin keskeinen tehtävä. Kommunikaation osalta mainittiin erityisesti ohjeiden antaminen kunnallisten keskusjärjestöjen välityksellä, mutta usein myös suora yhteys kuntiin oli tarpeen, näin esim. silloin, kun kysymys oli arkistotilojen hyväksymisestä.

¹⁰⁹ Huomaa selvästi, että mikrofilmaus oli ajankohtainen ja vielä varsin uusi asia arkistolaitoksessa. Siihen kiinnitettiin suuria toiveita myös viranomaisten arkistotoimen tehostajana, ja Valtionarkisto sai paljon sitä koskevia tiedusteluja.

¹¹⁰ Ei voi pitää kovin yllättävänä, että moderni asiakirjahallinto sai varsin nopeasti jalansijaa Suomessa 1970-luvulta lähtien. Arkiston muodostuminen, ”elinkaari”, on meillä katsottu alkavan varhain, asiakirjojen diariointivaiheesta. Diariointi (tai muu vastaava rekisteröinti) on jo sinällään pitkälti määrittänyt arkiston rakenteen. Jälkikäteen tapahtuva uudelleenjärjestely, diarioinnin antamaa rakennetta muuttaen, on Suomessa ollut pikemminkin poikkeus kuin sääntö.

¹¹¹ Pätevyyden ja koulutuksen korostamista voi pitää Suomen arkistolaitoksen ja suomalaisen arkistotoimen erityispiirteenä. Se tuli kuvaan jo ainakin 1920-luvun lopussa Kaarlo Blomstedtin tultua valtionarkistonhoitajaksi.

6. Tärkeä tehtävä oli neuvojen antaminen pyydettyä kirkollisille arkistoille sekä tarkastusten suorittaminen muissa kuin evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuuluvissa kirkollisissa arkistoissa.
7. Asiakirjojen seulonta eli päätökset siitä, mitä viranomaisasiakirjoja voitiin hävittää, oli laaja tehtävä. Se kattoi koko valtion- ja kunnallishallinnon. Suuret seulontapäätökset valmisteltiin yhteistoiminnassa Arkistoinen supistamiskomitean kanssa.¹¹² Pienemmät, suoraan virastoilta tulleet seulontaesitykset käsiteltiin yleensä vain Valtionarkiston istunnossa.¹¹³ Supistamiskomitean työohjelmalle olivat tyypillisiä laajat, hallinnonalakohtaiset seulontaesitykset. Myös supistamiskomitean ehdotukset käsiteltiin ja lopulliset ratkaisut niistä tehtiin Valtionarkiston kollegisessa istunnossa. Osaston tuli neuvoa viranomaisia seulontaesitysten laadinnassa.
8. Muita osaston tehtäviä olivat mm. asiakirjallisten muistomerkkien suojeluun liittyvät asiat, yksityisluontoisten arkistojen hoitoa koskeva neuvonta ja toimintakertomuksen toimitustyö. Osaston tuli huolehtia Valtionarkistoon lähetetyistä arkistolueteloista. Tärkeänä pidettiin sisäistä tiedonkulkua. Osaston tuli antaa ao. jaostolle tieto tarkastuksissa ja neuvonnassa havaituista relevanteista seikoista. Jaostojen virkamiehiä voitiin myös ottaa mukaan tarkastus- ja neuvontakäynneille. Muiden osastojen virkamiesten velvollisuutena oli tiedottaa arkistohallinnolliselle osastolle asioista, joilla oli merkitystä tämän osaston toiminnalle.

Tehtäväkentän laajuudesta huolimatta arkistohallinnollinen osasto sai toisen vakinaisen viran vasta vuonna 1956. Vuoteen 1973 mennessä tilanne oli parantunut niin, että osastolla oli arkistoneuvoksen lisäksi kolme arkistonhoitajaa.¹¹⁴

Myös tutkimus- ja kansliaosaston toiminta ohjeistettiin tehtäväluettelossa tarkasti.

Valtionarkistolla oli oma isännöitsijä. Tutkimusjakson lopulla isännöitsijänä toimi asessori Paa-vo Tolonen, jolle kuului myös henkilökunnan nimikirjan ja sairaskortiston pito, rahavarain hoito sekä lainopillista asiantuntemusta edellyttävät asiat. Huomattava seikka oli Valtionarkiston muuttuminen tilivirastoksi vuoden 1975 alusta lukien ja valtion tilinpitojärjestelmän uudistus samasta ajankohdasta. Muutokset aiheuttivat vuonna 1974 runsaasti valmistelevia toimenpiteitä. Apulaisisännöitsijänä toimi tutkimusmestari (ent. ylivahtimestari) Unto Kivekäs, jolle kuului talonmiehen, vahtimestarien ja siivoojien töiden valvonta, kiinteistöä koskevien korjaustöiden esittäminen ja valvonta ja arkistokansioiden hankinta. Tolonen ja Kivekäs laativat yhdessä Valtionarkiston suojelusuunnitelman.¹¹⁵

¹¹² Valtioneuvoston vuonna 1947 asettaman komitean puheenjohtaja oli valtionarkistonhoitaja, mutta siihen kuului myös arkistolaitoksen ulkopuolisia jäseniä. Tarvittaessa komitea kuuli erityisalojen asiantuntijoita kuten professori Eino Jutikkalaa ja professori Heikki Warista.

¹¹³ Vaikka Valtionarkisto oli päällikkövirasto, seulonta-asiat käsiteltiin kollegisesti istunnossa, jossa puheenjohtajana oli valtionarkistonhoitaja ja jäsenenä osastopäälliköt.

¹¹⁴ KA Virka-arkisto. Tuomo Polvinen Opetusministeriölle 8.2.1973 (Daa 88).

¹¹⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

Vuonna 1952 muutettiin vuonna 1939 annettua asetusta julkisista arkistoista annetun lain täytäntöönpanosta. Siinä täsmennettiin siirto-ohjeita sekä säädettiin, että kunnalliset arkistosuojat tuli saada kuntoon vuoden 1962 loppuun mennessä.¹¹⁶ Viranomaisten arkistotilat olivat Valtionarkiston keskeinen prioriteetti.

1950-luvun lainsäädäntöön kuului edellä mainittu asetus Valtionarkistosta (313/1952), joka oli käytännössä Valtionarkiston ohje- tai johtosääntö. Asetuksen muutos vuonna 1969 poisti sen erikoisen tilanteen, että Valtionarkistossa oli kolme osastoa, mutta vain kaksi osastopäällikköä, joilla oli arkistoneuvoksen nimike. Kansliaosaston päällikkö oli osastonjohtaja. Kaikkien kolmen pätevyysvaatimukset olivat samat. Kansliaosaston osastonjohtaja siirrettiin arkistoneuvoksen virkaan vuonna 1969.¹¹⁷ Berndt Federley saattoi käyttää uutta nimikettään vielä ennen kuin siirtyi eläkkeelle vuoden 1970 lopussa. Pätevyysvaatimuksia muutettiin vuoden 1971 lopussa vielä siten, että vaatimus tohtorintutkinnosta poistettiin muilta arkistoneuvoksilta paitsi tutkimusosaston johtajalta.¹¹⁸ Vuonna 1969 lakkautettiin maakunta-arkistojen amanuenssin virat ja siirrettiin niiden haltijat arkistonhoitajan virkoihin.¹¹⁹ 1970-luvun lainsäädäntöön kuului uusi asetus maakunta-arkistoista (619/1970), jolla korvattiin vuoden 1935 asetus. Keskeinen muutos oli asiakirjojen siirtorajan lyhentäminen 50 vuodesta 40:een.¹²⁰ Käytännössä siirtoaikaan oli usein annettu poikkeuslupia. Asetus myös yhtenäisti kelpoisuusehtoja Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen yliopistollista loppututkintoa edellyttäviin virkoihin. Niihin vaadittiin filosofian kandidaatin tai valtiotieteen kandidaatin tutkinnon (jossa Suomen historia oleellinen osa) lisäksi ylempi arkistotutkinto sekä kahden vuoden harjoittelu yleisarkistossa tai muussa Valtionarkiston hyväksymässä arkistossa, josta ajasta vähintään puoli vuotta Valtionarkistossa. Poikkeuksena näistä vaatimuksista olivat valtionarkistonhoitajan ja arkistoneuvosten virat, joihin vaadittiin tohtorintutkinto, vuodesta 1971 neuvosten osalta vain tutkimusosaston johtajalta. Valtionarkiston arkistoavustajan toimeen vaadittiin kandidaattitason loppututkinto Suomen historian opintoineen, mutta ei arkistotutkintoa.¹²¹

Arkistolaitos kiinnittyi yhteiskuntaan entistä lujemmin. 1960-luvun lopusta lähtien Valtionarkistolla oli enenevässä määrin edustus erilaisissa arkistoalaa sivuavissa komiteoissa, toimikunnissa ja työryhmissä. Esimerkiksi vuonna 1974 valtionarkistonhoitaja Tuomo Polvinen ja hänen seuraajansa Toivo J. Paloposki edustivat Valtionarkistoa Suomen Historiallisen Seuran hallituksessa. Molemmat kuuluivat myös seuran asettamaan mikrofilmitoimikuntaan. Polvinen oli jäsen Suomi toisessa maailmansodassa -projektin suunnittelukunnassa ja Paloposki kyseisen projektin neuvottelukunnassa. Polvinen toimi Valtion humanistisen toimikunnan puheenjohtajana. Mo-

¹¹⁶ Asetus julkisista arkistoista annetun lain täytäntöönpanosta ja soveltamisesta annetun asetuksen muuttamisesta 8.8.1952. Askok 312/1952 1 ja 5 §§.

¹¹⁷ Asetus Valtionarkistosta annetun asetuksen muuttamisesta 21.3.1969. Askok 143/1969.

¹¹⁸ Asetus Valtionarkistosta annetun asetuksen muuttamisesta 23.12.1971. Askok 1002/1971.

¹¹⁹ Asetus maakunta-arkiston amanuenssin virkojen haltijoiden siirtämisestä arkistonhoitajan virkoihin 21.2.1969. Askok 144/1969,

¹²⁰ Asetus maakunta-arkistoista 2.10.1970. Askok 619/1970.

¹²¹ Asetus valtionarkistosta 8.8.1952. Askok 313/1952; asetus maakunta-arkistoista 2.10.1970. Askok 619/1970; asetus Valtionarkistosta annetun asetuksen muuttamisesta 23.12.1971. Askok 1002/1971.

lemmat valtionarkistonhoitajat osallistuivat valtion tutkimuslaitosten neuvottelukunnan työhön.¹²²

Alpo Salmela, arkistohallinnollisen osaston arkistoneuvos, jatkoi vuonna 1974 puheenjohtajana mikrofilmialan standardisoimistoimikunnassa. Hän oli myös asiantuntijajäsenenä valtion elokuvapoliittisen komitean arkistojaostossa. Salmelan puheenjohtajuudella toimi Opetusministeriön asettama työryhmä, jonka tehtävänä oli alustavasti selvittää arkistolainsäädännön uusimistarve. Suomen elokuva-arkiston asettamassa vanhojen nitraattifilmien pelastamistoimikunnassa Valtionarkiston edustajana toimi arkistonhoitaja Jussi Kuusanmäki. Pelastettujen filmien tallekappalet sijoitettiin väliaikaisesti Valtionarkistoon, koska elokuva-arkistolla ei ollut niitä varten asianmukaisia tiloja.¹²³

Arkistonhoitaja Juhani Saarenheimo oli vuonna 1974 jäsenenä Opetusministeriön asettamassa konservointikoulutustoimikunnassa, Väestörekisterikeskuksen arkistotyöryhmässä, Valtion humanistisen toimikunnan asettamassa työryhmässä, joka laati esityksen kartta-arkistojen organisoitua suunnittelevan toimikunnan perustamisesta sekä Valtion hankintakeskuksen asettamassa konttoritarvikkeiden hankintaohjeita valmistelevassa työryhmässä.¹²⁴

Helsingin evankelis-luterilaisten seurakuntien arkistotoimikunnan työskentelyyn osallistui vuoden 1974 aikana kolme Valtionarkiston edustajaa.¹²⁵

Jo ennen Talvisotaa alkanut vuotuisten arkistokokousten perinne oli osoittautunut laitoksen sisäisen suunnittelun ja mielipiteiden vaihdon kannalta onnistuneeksi toimintamuodoksi ja se jatkui sotien jälkeen.

Arkistolaitoksen ja arkistotoimen lainsäädännöllinen perusta oli kestävä 1960-luvun lopulle, jolloin muutospaineet alkoivat kasvaa. Hallinnon ja arkistotoimen todellisuus oli nopeasti muuttumassa 1930-luvun lopun tilanteesta, jolloin arkistolaki oli säädetty. Opetusministeriö asetti lokakuussa 1973 työryhmän, jonka tehtävänä oli alustavasti selvittää arkistolainsäädännön ajanmukaistamistarve ja muut arkistolaitoksen toimintaa mahdollisesti haittaavat tekijät sekä laatia ehdotus toisen, samoja kysymyksiä perusteellisemmin selvittämään mahdollisesti asetettavan toimikunnan tehtäviksi. Arkistoneuvos Alpo Salmelan puheenjohtajuudella toiminut työryhmä katsoi mietinnössään, että vuoden 1939 arkistolaki oli uudistamisen tarpeessa. Virastot ja niiden tehtävät olivat lisääntyneet, mikä oli johtanut asiakirjamäärien kasvuun. Konttorityössä oli tapahtunut huomattavaa kehitystä, ja kuvaan oli tullut myös automaattinen tietojenkäsittely. Arkistolaitos oli siirtänyt työn painopistettä viranomaisten suuntaan, mutta oli kuitenkin ongelmaryhmiä, joihin arkistolaitos ei ollut kyennyt riittävästi puuttumaan. Niitä olivat mm. elokuva-, valokuva- ja äänitearkistot. Yksityisellä taholla tapahtuvaa arkistonmuodostusta, jonka merkitys yhteiskunnassa oli kasvanut, olisi pystyttävä seuraamaan entistä tehokkaammin. Työryhmä eh-

¹²² KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

¹²³ Sama viite kuin edellä.

¹²⁴ Sama viite kuin edellä.

¹²⁵ Sama viite kuin edellä.

dotti toimikunnan perustamista selvittämään näitä kysymyksiä ja laatimaan ehdotus tarvittavaksi lainsäädännöksi.¹²⁶

Lokakuussa 1974 Opetusministeriö¹²⁷ asetti Salmelan työryhmän ehdottaman toimikunnan (Arkistotoimikunta) selvittämään julkisten arkistojen asemaa ja tavoitteita ottaen huomioon hallinnossa, tutkimuksessa ja informaation tuottamisessa tapahtuneet ja tapahtuvat muutokset sekä tekemään ehdotuksen tarvittavaksi lainsäädännöksi. Toimikunta edusti eri intressiryhmiä laajemmin kuin Arkistovaltuuskunta 46 vuotta aikaisemmin. Arkistolaitoksen¹²⁸ ja tieteellisen tutkimuksen edustajien lisäksi toimikuntaan nimitettiin jäsenet Opetusministeriöstä, Valtiovarainministeriöstä ja Oikeusministeriöstä sekä kunnallisesta arkistosta. Puheenjohtajana oli uusi valtionarkistonhoitaja Toivo J. Paloposki. Toimikunta kuuli yli kolmeakymmentä asiantuntijaa.¹²⁹

Toimikunta selvitti ensiksi arkistoaineistojen määrän. Selvityksen mukaan vuoden 1976 lopussa yleisarkistoissa ja Sota-arkistossa oli asiakirjoja 81,7 hkm ja viranomaisarkistoissa (mukaan lukien kunnalliset ja kirkolliset arkistot) 696,0 hkm eli yhteensä noin 778 hkm. Tähän tulivat lisäksi maanmittausarkistot, jotka koostuivat yhteensä 28 miljoonasta kartta- ja asiakirjalehdestä. 1970-luvun alussa viranomaisarkistojen vuosikasvuksi arvioitiin noin 11,3 hkm.

Toimikunta painotti arkistotoimen palvelutavoitetta. Arkistojen tuli palvella tehokkaasti tiedon lähteinä viranomaisia ja yksityisiä sekä tutkimusta. Kiinteä osa tavoitetta oli asiakirjojen turvallinen säilyttäminen sekä kieltö hävittää asiakirjoja ilman arkistolaitoksen (käytännössä Valtionarkiston) lupaa. Toimikunnan mielestä tuli pyrkiä siihen, että keskimäärin viidennes asiakirjaaineistosta säilytettäisiin pysyvästi (mikä oli varsin korkea osuus). Valtionarkistolle annettiin seulonnessa entistä aktiivisempi rooli. Se saattoi määrätä viranomaisen tekemään asiakirjojaan koskevan hävitysesityksen, mikä ei vuoden 1939 arkistolain mukaan ollut mahdollista. Valtionarkiston laajennettu toimivaltuus sisällytettiin lakiin.

Arkistovaltuuskunnan päähuomio oli aikanaan kohdistunut arkistotilojen kuntoon. Tilat olivat myös Arkistotoimikunnan huolena, mutta entistä suuremmassa määrin huomio kohdistettiin virka-arkistojen muodostumiseen, hoitoon ja seulontaan.

Maaliskuussa 1979 Opetusministeriö asetti arkistolainsäädäntötyöryhmän, jonka tehtävänä oli valmistella Arkistotoimikunnan mietinnön säädösehdotusten ja niistä annettujen lausuntojen pohjalta kyseisten säädösten toteuttamista. Työryhmän muistio valmistui jo seuraavassa kuussa, jonka jälkeen säädösten ja hallituksen esityksen valmistelu jatkui Opetusministeriössä.¹³⁰ Arkis-

¹²⁶ Sama viite kuin edellä.

¹²⁷ Opetusministerinä oli Kalevi Sorsan (SDP) hallituksessa Ulf Sundqvist.

¹²⁸ Arkistolaitoksen edustajia olivat puheenjohtajan Toivo J. Paloposken lisäksi arkistoneuvos Alpo Salmela, maakunta-arkistonhoitaja Martti Favorin ja arkistonhoitaja Jaakko Sarkamo. Salmelan ohella Favorin kuului asiakirjahallinnollisen ajattelun edelläkävijöihin Suomessa.

¹²⁹ Arkistotoimikunnan mietintö (Komiteamietintö 1977: 65). Helsinki 1977. Tekstin esitys perustuu mietintöön.

¹³⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1979 (De 7).

tolaki ja siihen liittyvä viranomaisten arkistotointa täsmällisesti ohjaava arkistoasetus säädettiin vuonna 1981 (L) ja 1982 (A); ne tulivat voimaan vuoden 1983 alussa.¹³¹

Arkistotoimen suuri uutuus oli arkistosääntö ja siihen kuuluva arkistonmuodostussuunnitelma. Arkistolainsäädäntö edellytti niitä kaikilta valtion ja kuntien viranomaisilla. Kyseiset dokumentit ohjasivat viranomaisten arkistonmuodostusta. Arkistosäännöt liitteineen muodostivat sillan yleisarkistoihin. Dokumentit laadittiin arkistolaitoksen ohjeiden mukaan ja usein yhteistyönä viranomaisten kanssa. Arkistonmuodostussuunnitelmien tehtävänä oli olla myös Valtionarkistolle toimitettavina seulontaesityksinä. Suunnitelmissa oli keskeistä ennakkoseulonta.

Vastuu arkistotoimen järjestämisestä eri virastoissa ja laitoksissa osoitettiin johdolle, jonka alaisuudessa varsinaiset arkistovastuuhenkilöt toimivat. Tätä näkemystä arkistotoimen organisoinnista Alpo Salmela oli jo usean vuoden ajan esittänyt omassa koulutustoiminnassaan.

1980-luvun arkistolainsäädäntö korosti maakunta-arkistojen asemaa erityisesti arkistohallinnossa. Valtionarkistolla ei olisi ollut resursseja ohjata alueellisia ja paikallisia viranomaisia asiakirjahallinnon kysymyksissä kuten esimerkiksi arkistonmuodostussuunnitelmien laadinnassa. Arkistotilojen hyväksyminen hajautettiin arkistopiirien osalta maakunta-arkistoille, aikaisemmin tehtävää hoiti keskitetysti Valtionarkisto.

Valtionarkiston organisaatio uusittiin vuonna 1984. Kolme osastoa säilyi (kansliaosaston nimeksi tuli yleinen osasto), mutta jaostojärjestelmästä luovuttiin. Osastojen alaisuuteen perustettiin toimistoja. Maakunta-arkistojen organisaatiossa tai piirijaossa ei tapahtunut muutoksia. Piirijako oli muuttunut viimeksi vuonna 1974, kun Joensuun maakunta-arkisto perustettiin.

Valtionarkiston (arkistolaitoksen) resurssit 1944–1974

Valtionarkiston henkilöstö ja laitoksen määrärahat

Valtionarkistonhoitaja Kaarlo Blomstedt saavutti täyden eläkeiän, 67 vuotta, toukokuussa 1947, mutta jatkoi virassa poikkeusluvalla vuoden 1948 loppuun. Tasavallan Presidentti määräsi Blomstedtin hoitamaan valtionarkistonhoitajan virkaa tämän jälkeenkin toistaiseksi kunnes virka vakinaisesti täytettäisiin. Blomstedt kuoli ennen sitä 27. helmikuuta 1949. Hän oli ollut Valtionarkiston palveluksessa yhtäjaksoisesti 40 vuotta ja viraston päällikkönäkin yli kaksi vuosikymmentä. Blomstedt oli modernisoinut Valtionarkiston toimintatapoja ja työskennellyt aktiivisesti, muiden toimijoiden ohella¹³², maakunta-arkistolaitoksen ja arkistolainsäädännön puolesta. Blomstedtin kuollessa maassa oli viisi maakunta-arkistoa ja arkistolaki oli säädetty.¹³³

¹³¹ Arkistolaki 20.2.1981. Askok 184/1981; arkistoasetus 23.12.1982. Askok 1012/1982.

¹³² Erityisesti on mainittava Väinö Voionmaa.

¹³³ Joitain vuosia ennen Blomstedtia oli kuollut hänen ruotsalainen kollegansa Helge Almquist, joka oli nimitetty virkaan samaan aikaan kuin Blomstedt, vuonna 1926. Almquist liittyi ruotsalaiseen perinteeseen siinä, että hänet rekrytoitiin valtionarkistonhoitajaksi professorikunnasta ja siinä, että hän oli poliittinen vaikuttaja; hän oli joitain vuosia valtiopäivillä. Tämä poikkesi suomalaisesta perinteestä. Almquist oli ensi sijassa tutkija, eräs Ruotsin huo-

Blomstedtin jälkeen Tasavallan Presidentti nimitti valtionarkistonhoitajaksi FT Yrjö Nurmion (1901–1983) 12. heinäkuuta 1949, hänetkin talon sisältä. Nurmio kävi virasta tiukan kamppailun toisen ansioituneen arkistomiehen, Ragnar Rosénin, kanssa.¹³⁴ Raisiossa pappisperheeseen syntynyt Nurmio valmistui 22-vuotiaana filosofian kandidaatiksi Helsingin Yliopistosta pääaineenaan Suomen ja Skandinavian historia. Hän auskultoi Suomalaisessa Normaalilyseossa opettajanuraa varten. Nurmio otettiin harjoittelijaksi Valtionarkistoon vuonna 1926 ja lähes saman tien vt. amanuenssiksi. Uraan sisältyi kaksi lyhyttä jaksoa historian ja uskonnon opettajana. Helmikuussa 1927 hänet nimitettiin amanuenssiksi Valtionarkistoon, ja heinäkuussa samana vuonna hänet määrättiin väliaikaiseksi maakunta-arkistonhoitajaksi Suomen ensimmäiseen maakunta-arkistoon Hämeenlinnaan. Käynnistäessään uuden viraston toimintaa Nurmio oli vain 26-vuotias. Toiminnan Hämeenlinnassa vakiinnuttua hän palasi Valtionarkistoon vuonna 1929. Tammikuussa 1934 hänet määrättiin Viipurin maakunta-arkiston väliaikaiseksi johtajaksi laitoksen aloittaessa toimintaansa. Syyskuussa samana vuonna Nurmio nimitettiin arkistonhoitajaksi Valtionarkistoon. Nurmio väitteli filosofian tohtoriksi vuonna 1934.

mattavimpia, joka kyllä ymmärsi hallinnon muutoksen ja tarpeet, mutta jolla oli vaikeuksia kohdata niitä. Valtionarkiston organisaatiossa ja tehokkuudessa sanottiin olleen puutteita Almqvistin aikana. Ruotsissa on ollut yksi valtionarkistonhoitaja, Åke Kromnow (valtionarkistonhoitajana 1965–1979), joka ei ollut väitellyt (Norberg 2007, 213, 254–259). Suomessa kaikki valtionarkistonhoitajat ovat olleet tohtoreita.

¹³⁴ Autio 1990, 306.

Kuva 1. Yrjö Nurmio ja arkistoneuvos Aulis Oja tutkivat Vihdin seurakunnan kassakirjaa 1600- ja 1700-luvulta. Kuva vuodelta 1962.

Arkistolain mukaisesti Nurmiolla oli valtionarkistonhoitajana professorin arvonimi.

Edeltäjänsä tavoin Yrjö Nurmio teki arkistolaitoksen palveluksessa 40 vuotta kestäneen virkauran. Valtionarkistonhoitajana hän toimi lähes kaksi vuosikymmentä. Hän siirtyi eläkkeelle 28. helmikuuta 1967. Arkistolaitoksen kehittämisen ytimessä Nurmio oli vuosina 1937–1946, jolloin hän toimi Arkistovaltuuskunnan sihteerinä. Toiminta Sota-ajan arkistokomiteassa herätti hänen kiinnostuksensa arkistotilojen ja rakennusten problematiikkaan. Kiinnostus johti hänet 1950-luvulla Virastojen kalliosuojatoimikunnan jäseneksi. Kokemukset olivat avuksi, kun Valtionarkiston alle rakennettiin kalliosuojaa ja vuonna 1953 valmistunutta Savo-Karjalan maakunta-arkistoa, jossa oli kalliosuoja. Myös kokonaan uutta laitosta valmisteltiin Nurmion aikana, nimittäin Jyväskylän maakunta-arkistoa, joka aloitti toimintansa vuonna 1967.

Nurmio osallistui arkistolain valmisteluun, mutta varsinkin sen toimenpanossa sodan jälkeen hänen roolinsa oli tärkeä. Hän joutui ottamaan siitä vastuun jo ennen valtionarkistonhoitajaksi nimitystään toimiessaan Kaarlo Blomstedtin sijaisena tämän sairastellessa. Nurmion johdolla organisoitiin arkistolaitoksen arkistohallinnollinen työ, joka arkistolain johdosta sai aivan uutta

painoarvoa. Nurmion aikana säädettiin asetus Valtionarkistosta (313/1952), joka täsmensi Valtionarkiston arkistohallinnollisia ja muita tehtäviä. Asetusta on pidetty Nurmion arkistoajattelun tulkkina.¹³⁵ Nurmio panosti myös yksityisarkistojen hankintaan. Kansainvälinen arkistoyhteistyö laajeni sodan jälkeen, ja Suomikin alkoi osallistua siihen Nurmion aikana entistä aktiivisemmin. Hän teki myös itse useita ulkomaisia virkamatkoja Yhdysvaltoja myöten.¹³⁶

Nurmiota on luonnehdittu vanhanajan herrasmieheksi, joka oli virkamiehenä selväpiirteinen ja tarkka; hän oli kaukana harjoittelijoiden ja nuorten virkamiesten näköpiirin yläpuolella.¹³⁷ Toisaalta häntä on kuvattu helposti lähestyttäväksi ja ystävälliseksi ihmiseksi.¹³⁸ Hänen suhteissaan alaisiin vallitsi oma dynamiikkansa, kuten luonnollisesti kaikilla virastopäälliköillä.¹³⁹ Nurmion myöhempi seuraaja (1974–1987) Toivo T. Paloposki (1928–1991) on kuvannut Nurmiota realistiksi, joka oli harkitseva, rauhallinen, ystävällinen ja oikeudenmukainen esimies ja arkistopäällikkö. Hän oli kaukokatseinen, ja hänellä oli kyky hankkia resursseja.¹⁴⁰

Nurmion saama virallinen tunnustus oli samankaltaista kuin hänen edeltäjiensä. Hänelle myönnettiin Suomen Leijonan komentajamerkki sekä Ruotsista Pohjantähden ritarikunnan komentajamerkki (1 lk). Valtionarkistonhoitajilla oli perinteisesti läheinen suhde Ruotsiin.¹⁴¹ Sodan aika-

¹³⁵ Paloposki 1983, 238.

¹³⁶ Nurmion apuna oli päteviä voimia, mutta hän oli viime kädessä vastuussa toiminnan onnistumisesta. Kansainvälinen yhteistyö aktivoitui sodan jälkeen. Kansainvälinen arkistoneuvosto (International Council on Archives) perustettiin Pariisissa vuonna 1948. Sen ensimmäinen kongressi pidettiin siellä vuonna 1950. Yrjö Nurmio osallistui siihen Suomen edustajana. Nurmio oli kiinnostunut kansainvälisestä yhteistyöstä ja rohkaisi nuoria virkamiehiä siihen (Litzen 2006, 231).

¹³⁷ Pirkko Rastas tekijälle 15.2.2013 ja Yrjö Kihlberg 25.9.2014.

¹³⁸ Juhani Saarenheimo tekijälle 23.4.2015.

¹³⁹ Hänen luottomiehensä arkistohallinnollisissa asioissa oli arkistonhoitaja Alpo Salmela. Talon sisäisissä asioissa hänen tietolähteensä ja uskottunsa sanotaan olleen arkistonhoitaja Irja Puranen.

¹⁴⁰ Paloposki 1983, 237–239.

¹⁴¹ Blomstedtin tapaan myös Nurmio valittiin ruotsalaisen asiakirjalähteitä julkaisevan Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia -seuran jäseneksi. Nurmion ruotsalaisen kollegan Ingvar Anderssonin (1899–1974, valtionarkistonhoitaja 1950–1965) ura konkretisoi ruotsalaisen ja suomalaisen arkistopäällikön yhtäläisyyksiä ja eroja. Suomessa valtionarkistonhoitajia ei ole nimitetty professorikunnasta, poikkeuksena Tuomo Polvinen. Ruotsissa se on ollut yleistä. Ingvar Andersson suuntautui yliopistouralle, mutta professoria hänestä ei tullut vaikka kyseistä virkaa hakikin. Anderssonilla oli vankka arkistotausta valtionarkistonhoitajaksi tullessaan. Hän oli toiminut lähes 20 vuotta amanuenssina Lundin maakunta-arkistossa. 1940-luvulla hän työskenteli Ruotsin radiossa osastopäällikkönä. Andersson oli aikanaan Ruotsin luetuimpia populaarihistorioitsijoita, jonka pääteoksiin kuuluvat Eerik XIV:n elämäkerta ja Ruotsin historia. Aktiivisesti musiikkia harrastanut Andersson oli myös musiikinhistorioitsija, jonka tuotantoa on Franz Berwaldin elämäkerta. Erikoisuutena voi mainita, että Andersson oli Ruotsin johtavia gastronomeja. Ingvar Andersson oli monipuolinen tutkija ja kulttuuripersoona, jolla on harvoja vastineita Suomen valtionarkistonhoitajien joukossa (Veikko Litzen ja Kari Tarkiainen ovat jossain määrin vastaavia henkilöitä). Anderssonin toiminnasta valtionarkistonhoitajana vallitsee ristiriitaisempi näkemys. Häntä kuvataan virkamieheksi, jonka suhtautuminen arkipäivän kysymyksiin oli etäinen (distanserad) ja jolla oli taipumusta lykätä vaikeat ratkaisut tuonnemmaksi. Anderssonin apuna oli kaksi ansioitunutta arkistoneuvosta, Robert Swedlund ja Olof Jägerskiöld (Norberg 2007, 319–323). (Vastaavalla tavalla onnekas oli Yrjö Nurmio, jonka lähimmät miehet edustivat arkistoalan huippua, Alpo Salmela, Martti Kerkkonen ja Berndt Federley). Anderssonin aikana joka tapauksessa Valtionarkiston uudisrakennushanke eteni. Mariebergin rakennus valmistui tosin vasta hänen seuraajansa Åke Kromnowin kaudella vuonna 1968; suunnittelu oli luonnollisesti alkanut paljon aikaisemmin. Ingvar Anderssonin valtionarkistonhoitajakaudella Suomen Valtionarkiston monivuotiset mikrokuvaushankkeet, jotka koskivat Ruotsin Valtionarkiston Suomea koskevaa arkistoaineistoa, sujuivat ongelmitta.

na Nurmio oli Valtion tiedoituslaitoksen palveluksessa; hän osallistui myös Sota-ajan arkistokomitean työhön.

Arkistoneuvos FT Martti Kerkkonen (1905–1990) seurasi Nurmiota valtionarkistonhoitajan virkaan, johon Tasavallan Presidentti nimitti hänet 22. maaliskuuta 1967. Kerkkosen kausi arkistolaitoksen johdossa oli edeltäjiä lyhyempi, sitä kesti kolme vuotta. Hänenkin uransa Valtionarkiston palveluksessa kesti yhteensä 40 vuotta. Hän oli tullut Valtionarkiston palvelukseen harjoittelijaksi loppuvuodesta 1928. Merkittävän osan urastaan hän palveli maakunta-arkistolaitoksessa (Hämeenlinnassa ja Viipurissa). Vuosina 1952–1967 Kerkkonen toimi Valtionarkiston arkistohallinnollisen osaston johtajana (arkistoneuvoksena). Hän oli siten toteuttamassa arkistolain arkistolaitokselle antamaa uutta tehtävää viranomaisten arkistotoimen ohjaajana. Hän paneutui tarmokkaasti arkistoaineistojen seulontaan, joka kuului osastopäälliköiden ja erityisesti arkistohallinnollisen osaston johtajan keskeisiin tehtäviin. Kerkkonen oli neuvoksena varsin ahkera kouluttaja. Kerkkosen valtionarkistonhoitajakauden alussa, vuonna 1967, aloitti toimintansa Jyväskylän maakunta-arkisto, Suomen kuudes.¹⁴²

Kuva 2. Yrjö Nurmio ja hänen seuraajansa valtionarkistonhoitajana, arkistoneuvos Martti Kerkkonen vuonna 1961. Taustalla Valtionarkisto.

¹⁴² Valtion tunnustus Kerkkoselle oli hieman toisen tyyppistä kuin hänen edeltäjiensä saama. Hänelle myönnettiin Suomen Leijonan ritarimerkki (I lk), ei kuitenkaan komentajamerkkiä ennen kuin hän oli jo siirtynyt eläkkeelle, ei myöskään ruotsalaista kunniamerkkiä. Kerkkosella oli sotilaallisia ansioita. Hän oli sotilasarvoltaan reservin kapteeni, ja hänelle myönnettiin 4 lk Vapaudenristi miekan ja soljen kera.

Kerkkosta on luonnehdittu voimakkaan yksilölliseksi ja isänmaalliseksi, samalla myös etäiseksi mutta oikeudenmukaiseksi esimieheksi.¹⁴³ Hän vastusti totalitaarisuutta ja mekanisoitumista. Hänessä yhdistyivät arkistomies ja tutkija. Kerkkonen toimi vaiheessa, jossa arkistohallintoa (modernimmin asiakirjahallintoa) alettiin tarvita saamaan kasvavat asiakirjamassat kuriin. Arkistolaitoksen tehtävänä oli avustaa virastoja tässä ja samalla varmistaa, että arkistolaitokseen saatiin talteen laadukasta arkistoaineistoa. Vuoden 1952 johtosääntö (asetus) pyrki antamaan Valtionarkistolle organisatoriset valmiudet tähän.¹⁴⁴

Kerkkonen pohti sitä, miten arkistolaitos voi palvella kahta herraa, tutkimusta ja hallintoa. Hän näki Valtionarkiston tehtäväksi arkistohallinnon alalla yrittää tarkastella asioita tavallista pitemmässä perspektiivissä ja etsiä ratkaisuja pitempää kuin vain kulloisenkin ajankohdan tarvetta varten. Kerkkosen mukaan voitiin sanoa, että hallinnon toiminnassakin Valtionarkiston oli pidettävä silmällä tieteellisiä näkökohtia kuten vastaavasti Valtionarkiston toiminta tutkimuslaitoksena palveli määrättyjä hallintoon liittyviä yleisiä ja yhteisiä päämääriä. Kerkkonen totesi yhteiskunnassa vallitsevan monien tuulien, jotka liikuttivat useimpia laitoksia. Tuulet merkitsivät elämää ja eteenpäinmenoa. Valtionarkisto saattoi iloita siitä, ettei se ollut juuttunut eristykseen vaan oli osapuolena vilkkaassa tapahtumisessa ja toiminnassa.¹⁴⁵

Kerkkonen pyrki kansainvälisiin suhteisiin, toisaalta hän painotti historian tutkimuksen kansallista merkitystä. Se liittyi itsetutkiskeluun, itseluottamukseen ja totuuden palvelemiseen.¹⁴⁶

Kerkkosen ammatillisena puutteena voi pitää sitä, että hän suhtautui torjuvasti Pentti Renvallin uudistusajatuksiin. Kerkkonen ei hyväksynyt mitään, minkä hän tulkitsee aiheen mukaiseksi arkistoinniksi, ja tätä pyrkimystä hän näki Renvallin ajattelussa. Perinteinen sarja-aktijärjestelmä, joka oli tietyllä tavoin mekanistinen (ja sen vuoksi luotettava) ja heijasti arkistonmuodostajan organisatorista rakennetta, oli Kerkkosen arkistollinen johtotähti.

Tasavallan Presidentti nimitti uudeksi valtionarkistonhoitajaksi 26. kesäkuuta 1970 Tampereen yliopiston yleisen historian professorin Tuomo Polvisen (s. 1931). Polvinen oli ollut Valtionarkiston palveluksessa eripituisia jaksoja 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa. Hän ei ollut niinkään virkamies kuin tutkija. Hänen kautensa valtionarkistonhoitajana jäi suhteellisen lyhyeksi (1970–1974). Polvisen kauden suuria tehtäviä olivat Valtionarkiston lisärakennus (1972) ja Joensuun maakunta-arkisto (1974). Molemmat hankkeet, joita oli valmisteltu jo pitkään, toteutuivat Polvisen aikana. Hämeenlinnan maakunta-arkiston sijoituskysymyksessä hän oli Tampereen kannalla. Polvisen kaudella lähestyttiin arkistotoimen suurta paradigman muutosta, jota leimasivat uusi arkistolaki (1981) ja tarve tehokkaampaan asiakirjahallintoon virastoissa sekä arkistolaitoksen entistä aktiivisempaan rooliin viranomaisten ohjaamisessa.

¹⁴³ Juhani Saarenheimo tekijälle 23.4.2015.

¹⁴⁴ Litzen 1990, 283–284.

¹⁴⁵ Sama viite kuin edellä

¹⁴⁶ Sama viite kuin edellä.

Tuomo Polvinen nimitettiin 1. elokuuta 1974 lukien Helsingin Yliopiston yleisen historian professorin virkaan. Polvisen seuraajaksi Tasavallan Presidentti nimitti samasta päivästä lukien Valtion humanistisen toimikunnan vanhemman tutkijan, Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinaavian historian dosentin FT Toivo J. Paloposken (1928–1991), joka toimi valtionarkistonhoitajana suuren arkistomurroksen vuosina 1974–1987. Hänen aikanaan arkistolainsäädäntö uusittiin ja tehostettiin arkistolaitoksen kenttätöitä. Automaattisella tietojenkäsittelyllä alkoi olla entistä suurempi vaikutus arkistotoimeen.

Valtionarkiston vuoden 1952 johtosäännön myötä virkanimikkeisiin tuli muutoksia, mikä selkeytti virkahierarkiaa. Arkistohallinnollisen ja tutkimusosaston johtajien nimikkeeksi tuli arkistoneuvos (aikaisemmat kaksi virkaiältään vanhinta arkistonhoitajaa), kansliaosaston päällikkönä oli osastonjohtaja (kolmas entisistä arkistonhoitajista). Arkistoneuvoksen nimike (arkivråd) omaksuttiin Ruotsista. Tutkimusosaston ensimmäinen johtaja oli vuoden 1960 loppuun ja sitten väliaikaisena helmikuuhun 1961 FT John E. Roos (1893–1972), sen jälkeen FT Kauko Pirinen (1915–1999), joka ei tosin koskaan toiminut neuvoksena, koska oli virkavapaana Helsingin Yliopiston kirkkohistorian professuuria hoitamassa (vakinaisena joulukuusta 1961). Tutkimusosaston väliaikaisena johtajana oli pääosan vuotta 1961 ja sitten vakinaisena 1962–1973 FT Aulis Oja (1910–1976), joka oli Pirisen kilpakumppani niin virkauralla kuin tutkimuksessakin. Hänen seuraajansa oli FT Veikko Litzen (1933–2011), josta sittemmin tuli valtionarkistonhoitaja. Vuonna 1979 tutkimusosaston johtoon nimitettiin FT Antti Rosenberg (s. 1925). Arkistohallinnollista osastoa johti ensin FT Martti Kerkkonen vuoteen 1967 ja sitten vuoteen 1972 FT Lauri Kujala (s. 1907), joka siirtyi virkaan Sota-arkistosta, jonka johtajana hän oli yli 30 vuotta. Hän oli toiminut myös Oulun maakunta-arkistonhoitajana.

Kujalan seuraaja oli arkistotoimen uusiin virtauksiin hyvin perehtynyt VTK Alpo Salmela¹⁴⁷ (1920–1994), jolla oli voimakas viipurilainen identiteetti. Hänet nimitettiin arkistohallinnollisen osaston johtoon 1. heinäkuuta 1972 lähtien. Salmela oli asiakirjahallinnon kehittäjä, mutta hän oli kiinnostunut myös yksityisarkistoista. Esimiehenä hän näki vaivaa osastonsa uusien virkamiesten perehdyttämisessä.¹⁴⁸ Salmela oli hyvin arvostettu arkistomies, vaikka hän ei luonut uraa historian tutkijana tai väitellyt tohtoriksi. Salmela oli kansainvälisesti suuntautunut. Hän suoritti Ranskan arkistolaitoksen lähes kolme kuukautta kestäneen kansainvälisen arkistokurssin.¹⁴⁹ Salmela johti arkistohallinnollista osastoa eläkkeelle siirtymiseensä vuoteen 1983. Hänen seuraajakseen nimitettiin talon sisältä FM Pirkko Rastas (s. 1936). Hän jatkoi Salmelan linjaa asiakirjahallinnon tuntijana ja osallistui aktiivisesti arkistolaitoksen edustajana alan kansainväliseen yhteistyöhön. Edeltäjänsä tavoin hän oli Arkistoyhdistyksen ja Liikearkistoyhdistyksen aktiivinen jäsen. Rastaa kirjoittama arkistotoimen oppikirja eri laitoksineen¹⁵⁰ on alan klassikko Suomes-

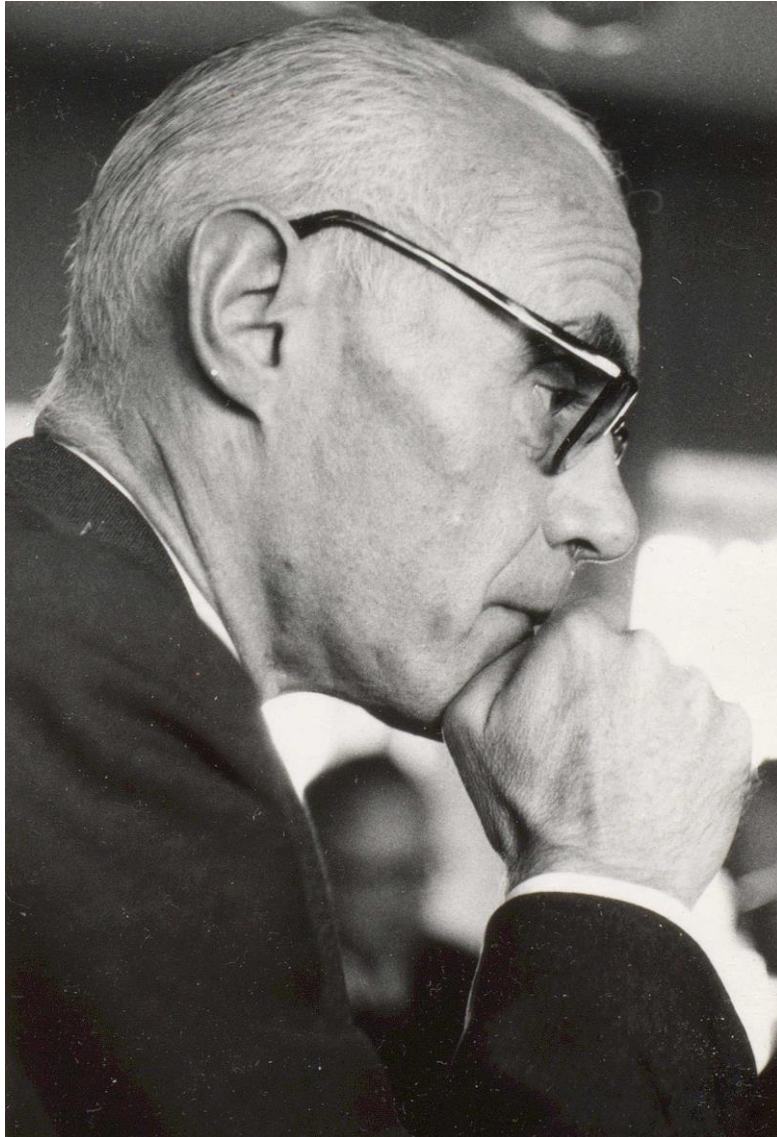
¹⁴⁷ Alpo Salmela oli valtiotieteen kandidaatti. Hänet voitiin nimittää arkistohallinnollisen osaston päälliköksi, koska vuoden 1971 asetuksen (1002/1971) mukaan tohtorintutkinto edellytettiin neuvoksista vain tutkimusosaston johtajalta.

¹⁴⁸ Eljas Orrman tekijälle syysk. 2014.

¹⁴⁹ Kansainvälisyys näkyi Salmelassa jopa sota-aikana, kun hän toimi sähköttäjänä Suomen Ankaran suurlähetystössä.

¹⁵⁰ *Keskiasteen arkisto-oppi* (1984, 1985, 1987), *Arkistotoimi ja asiakirjahallinto* (1991, 1994).

sa.¹⁵¹ Kansliaosaston päällikkönä oli FT Berndt Federley (1906–1976) vuoteen 1970, jolloin hän jäi eläkkeelle. Federley oli tullut Valtionarkiston palvelukseen harjoittelijaksi vuonna 1930. Sovetuina hän toimi Viipurin maakunta-arkiston johtajana.

Kuva 3. Kansliaosaston johtaja Berndt Federley arkistokokouksessa 1967.

Federleyn seuraaja oli ensimmäinen naispuolinen arkistoneuvos, FT Toini Aunola (1917–1989), joka oli aloittanut arkistouransa synnyinkaupunkinsa Oulun maakunta-arkistossa. Hänen siirryttyään eläkkeelle kansliaosaston (vuodesta 1984 yleinen osasto) johtajaksi nimitettiin FK Juhani Saarenheimo. Alpo Salmelan, Pirkko Rastaan ja Markku Järvisen tavoin Saarenheimo oli monipuolinen arkistovirkamies, joka oli hyvin perehtynyt moderniin arkistotoimeen. Hän oli monen vuoden ajan eräänlainen Valtionarkiston ”pääarkastaja”, kun tehtiin arkistontarkastuksia viran-

¹⁵¹ Rastas tunnettiin hyvänä organisaattorina, ”junailijana” kuten eräs kollega on häntä luonnehtinut.

omaisissa, ja hän toimi paljon myös kouluttajana ja viranomaisten ohjaajana arkistotoimen asioissa. Hänelle kertyi runsaasti erilaisia työryhmä- ja komiteajäsenyyksiä.

Vuoden 1952 johtosäännön tultua voimaan arkistonhoitajiksi siirtyivät entiset vanhemmat ja nuoremmat amanuenssit Aulis Oja, Kauko Pirinen, Olavi Seikari, Irja Puranen ja Helge Pohjolan-Pirhonen. Viidestä ylimääräisen amanuenssin toimesta vain yksi oli vakinaisesti täytetty, ja kyseinen henkilö (Jaakko Suolahti) siirrettiin arkistoavustajaksi.¹⁵²

Valtionarkistolla oli akateeminen sihteeri vuodesta 1960 lähtien. Virkaan valittiin lainopin lisen-siaatti Juhani Rossi (s. 1930), joka työskenteli Valtionarkistossa vuoteen 1967. Hänen seuraajan-sa oli VTM (myöh. myös oikeustieteen kandidaatti ja varatuomari) Paavo Tolonen (s. 1930) Siihteerin nimike muutettiin asessoriksi vuonna 1971. Tolonen oli tehtävässä vuoteen 1987. Hänen seuraajakseen nimitettiin OTK Anitta Hämäläinen, jonka aikana viran nimikkeeksi tuli hallinto-johtaja. Juristi oli tarpeen arkistolaitoksessa julkisuusksymysten ratkaisemisen kannalta, henki-löstöhallinnossa, sopimuksia tehtäessä ja annettaessa erilaisia lausuntoja. Ragnar Rosén oli jo vuonna 1944 esittänyt kriittisessä muistiossaan juristin palkkaamista Valtionarkistoon.

1970-luvun alussa uudeksi virkanimikkeeksi arkistolaitokseen tuli tutkija, joilla oli yleensä aka-teeminen koulutus.

1960-luvun puolivälissä Valtionarkistoon otettiin ylimääräiseen arkistoavustajan toimeen (eri aikoina vuotta ja osaksi toistensa tilalle) FM Pirkko Rastas, tuleva arkistoneuvos, FK (myöh. FT) Seppo Myllyniemi, tuleva Hämeenlinnan maakunta-arkistonhoitaja ja FK Anja Jääskeläinen, sittemmin Mikkelin maakunta-arkiston johtaja.¹⁵³ Vuoden 1968 alussa valtionarkistonhoitaja määräsi arkistoavustajan ylimääräisiin toimiin FL (myöh. FT) Mirja Härkösen, FT Antti Rosen-bergin ja FK Martti Favorinin. Härkönen päätti virkauransa toimistopäällikkönä, Rosenberg tutkimusosaston arkistoneuvoksena ja Favorin Ulkoasiainministeriön tietohallintojohtajana toimit-tuaan sitä ennen mm. Vaasan maakunta-arkistonhoitajana.

Sukututkijoiden hyvin tuntema kanslisti Liisa Poppius (1900–1979) jäi eläkkeelle vuonna 1965. Poppius toimi Valtionarkistossa paitsi kanslistina myös muissa tehtävissä ja myös Hämeenlinnan maakunta-arkistossa. Keskeinen osa Poppiuksen toimintaa oli työskentely Jalmari Finnen, Pop-piuksen enon, alkuunpaneman Suomen asutuksen yleisluettelon (SAYL) parissa. Finnen kuole-man jälkeen Poppius johti SAYL-työtä Valtionarkiston valvonnassa (vuodesta 1938) jatkaen sitä eläkkeelle siirtymisensä jälkeenkin.¹⁵⁴ 1920-luvulla Liisa Poppius oli mukana Suomen Sukutut-kimusseuran hankkeessa kopioimassa seurakuntien historiakirjoja.

Valtionarkiston henkilökuntaan kuului 1930-luvulta 1970-luvulle vahtimestari (sitten ylivahti-mestari, lopuksi tutkimusmestari) Unto Kivekäs (s. 1914). ”Unski” oli legendaarinen hahmo ar-

¹⁵² KA Virka-arkisto. Tk 1952 (De 4).

¹⁵³ KA Virka-arkisto. Tk 1965 (De 5).

¹⁵⁴ Sama viite kuin edellä.

kistossa.¹⁵⁵ Hän puhui stadin slangia, oli erikoisella tavalla hauska, mutta piti toiset vahtimestarit tiukasti ojennuksessa. SAK-laisena ammattiyhdistysaktiivina Kivekäs piti vahtimestarien puolta palkkaus- ym. asioissa. Hänen periaatteenaan oli, että vahtimestarit tekivät vain työtehtäviä, jotka kuuluivat heille. Aktien palautus makasiiniin oli tehtävä, johon Kivekäs suhtautui hyvin vakavasti. Kivekäs tunsii Valtionarkiston kuin omat taskunsa. Monille on jäänyt mieleen hänen tapansa käydä lounastauolla kauppatorilla hapankaalia ostamassa. Kivekkäällä oli tapana tehdä hieman arveluttavia ”jekkuja” tyyliin viinapullon laittaminen pahaa aavistamattoman työtoverin päällystakin taskuun.¹⁵⁶

Valtionarkistonhoitajan, arkistoneuvosten, arkistonhoitajien ja arkistoavustajien pätevyysvaatimuksia ja niiden muutoksia on selostettu edellä. Valtionarkiston henkilökuntaan kuului myös kanslisti, konekirjoittajia (aluksi vain yksi)¹⁵⁷, kirjansitojia, vahtimestareita ja talonmieslämmittäjä, myöhemmin myös lainoppinut sihteeri (asessori, nyk. hallintojohtaja). Valtionarkistonhoitajan, arkistoneuvoksen ja osastonjohtajan nimitti Tasavallan Presidentti. Muun henkilökunnan nimitti valtionarkistonhoitaja. Määrärahojen puitteissa Valtionarkistoon voitiin ottaa arkistoavustajia ja muita ylimääräisiä toimen haltijoita sekä tilapäisiä toimihenkilöitä.¹⁵⁸ (Henkilökunnassa oli aina siivooja/siivoojia, vaikka heitä ei useinkaan mainittu toimintakertomuksessa tai muuten). Tilapäistä henkilökuntaa oli Valtionarkistossa koko tarkastelujakson ajan varsin paljon kuten jo Blomstedtin aikana, monet heistä olivat arkiston palveluksessa vain lyhyen ajan. Myös virastotyöntekijöitä eli työllistettyjä oli Valtionarkistossa ja maakunta-arkistoissa entiseen tapaan. Tyypillisiä olivat myös lukuisat virkavapaudet ja niistä seuranneet sijaisuuskertjut. Virkavapaudet johtuivat yleensä arkiston akateemisten virkamiesten tarpeesta omistautua joksikin aikaa tieteelliselle tutkimustyölle.

Vielä 1950-luvulla Valtionarkiston ylemmät virkamiehet tulivat pääosin virkamiesperheistä. Yrjö Nurmio ja Aulis Oja olivat lähtöisin pappiskodeista. Nurmion vanhempi veli Heikki Nurmio oli jääkärieversti, jonka moniin toimiin kuului mm. Sotahistoriallisen toimiston päällikkyys; hänet tunnetaan parhaiten *Jääkärimarssin* sanoittajana. Kaarlo Blomstedtin isä oli Hämeenlinnan lyseon rehtori ja valtiopäivämies. John E. Roosin isä oli lehtori. Roos oli tunnetun lääkärin ja suomen kielen kehittäjän Samuel Roosin (1792–1878) jälkeläinen. Berndt Federley kuului saksalaista alkuperää olevaan senaattorisukuun; hänen isänsä oli arkkitehti. Federleyn äiti oli maineikasta Paciusten sukua. Martti Kerkkosen isä oli kouluneuvos ja äiti filosofian tohtori. Arkistoneuvos Lauri Kujalan isä oli kansakoulunopettaja. Arkistonhoitaja Arvo A. O. O. (Olavi) Seitkarin, keskeisen arkistovirkamiehen, isä oli asemapäällikkö.¹⁵⁹ Mainittakoon, että Pentti Renvall tuli pappissuvusta; hänen isänsä oli kirkkoherra ja isoisänsä arkipiispa.

¹⁵⁵ KA Virka-arkisto. Unto Kivekkään nimikirja (Bab 4). Kansallisarkiston vahvistamattoman perimätiedon mukaan Kivekäs ja eräät muut virkamiehet pitivät sota-aikana sikaa Valtionarkiston kellarissa.

¹⁵⁶ Raimo Pohjola tekijälle 17.11.2014 ja Yrjö Kihlberg tekijälle 25.9.2014.

¹⁵⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1953 (De 4).

¹⁵⁸ Asetus valtionarkistosta 8.8.1952. Askok 313/1952.

¹⁵⁹ Yrjö Kihlberg tekijälle 25.9.2014.

Suomen korkeimmista virkamiehistä tuli vuonna 1934 ylimmästä yhteiskuntakerroksesta 49 henkilöä ja vuonna 1970 36.¹⁶⁰

1930-luvulla kielikysymys oli jossain määrin kärjistänyt Valtionarkiston ilmapiiriä. Näin ei näytä olleen enää 1950- ja 1960-luvuilla. John E. Roos, Ragnar Rosén ja Berndt Federley olivat ruotsinkielisiä. (Rosén ei tosin enää ollut tässä vaiheessa arkistolaitoksen palveluksessa.) Martti Kerkkosen puoliso oli ruotsinkielinen ja samoin oli ollut Kaarlo Blomstedtin. Arkistonhoitaja Olavi Seitkari oli täysin kaksikielinen.¹⁶¹ Ruotsinkielisyyttä oli siis melko paljon eri tasoilla. Kielikysymys ei tässä kontekstissa enää ollut ”räjähdysaltista”. Jostain syystä Berndt Federley näyttää olleen jollain tavoin sivuraiteella. Hän sai esim. arkistoneuvoksen virkanimikkeen vasta vuonna 1969. Federleyhin kohdistunut paine, jos sitä oli, johtui tuskin ruotsinkielisyydestä vaan pikemminkin hänen ja Nurmion näkemyseroista historian tutkijoina.¹⁶²

Alkoholin väärinkäyttö ei nähtävästi ollut mikään erityinen ongelma Valtionarkiston virkamieskunnassa sotien jälkeen. Eräällä laitoksen keskeisellä virkamiehellä oli tunnetusti alkoholiongelma, mutta se ei vaikuttanut ainakaan suuressa määrin hänen viranhoitoonsa. Eräällä alemmalla virkamiehellä ongelma oli pahempi, hän saattoi esiintyä päihtyneenä työpaikalla. Hän joutui lähtemään Valtionarkiston palveluksesta, ei kuitenkaan suoranaisesti alkoholin käytön vuoksi vaan siksi, että hän anasti Valtionarkiston kirjastosta teoksen ja myi sen antikvariaattiin.¹⁶³

Henkilökunnan pitkiä sairauspoissaoloja tilastoitiin toimintakertomuksiin nimeltä mainiten. Esimerkiksi vuonna 1965 neljällä vakinaisella virkamiehellä oli sairauspoissaoloja yli 30 päivää. Eräällä heistä oli poissaoloja 233 päivää, eräällä 114 päivää, eräällä 50 päivää ja neljännellä 37 päivää. Poissaolijat olivat virkahierarkian kaikilta portailta. Neljällä virastotyöntekijällä oli sairauspoissaoloja yli 30 päivää.¹⁶⁴

Valtionarkiston henkilöstöresursseista mainittakoon esimerkkinä kahden vuoden (1950, 1970) tilanne.¹⁶⁵

Vuonna 1950 Valtionarkistossa oli 15 Valtiokalenteriin merkittyä virkamiestä, jotka yhtä lukuun ottamatta olivat akateemisia¹⁶⁶: valtionarkistonhoitaja, kolme arkistonhoitajaa (osastonjohtajaa),¹⁶⁷ kaksi vanhempaa amanuenssia¹⁶⁸, kolme nuorempaa amanuenssia, kanslisti ja viisi ylimääräistä amanuenssia. Valtionarkistonhoitajana oli Yrjö Nurmio, ja arkistonhoitajan viroissa toimivat John Erik Roos (tutkimusosasto), Martti Kerkkonen (arkistohallinnollinen osasto) ja

¹⁶⁰ Tiihonen–Tiihonen 1984, 173.

¹⁶¹ Yrjö Kihlberg tekijälle 25.9.2014.

¹⁶² Sama viite kuin edellä; Eljas Orrmanin antamia tietoja tekijälle syysk. 2014.

¹⁶³ Sama viite kuin edellä.

¹⁶⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1965 (De 5).

¹⁶⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1950 ja 1970 (De 4, 6); Valtiokalenterit 1950 ja 1970.

¹⁶⁶ Valtiokalenteriin merkityillä kanslistilla ei ollut akateemista tutkintoa.

¹⁶⁷ Valtiokalenterissa puhutaan jo osastonjohtajista, vaikka uusi osastojakoinen organisaatio ei ollut vielä virallisesti voimassa. Valtionarkistossa oli täysin kyllästytty johtosääntöasian viivästymiseen. Vuoden 1950 toimintakertomuksessa käytetään osastonjohtajista vielä nimitystä arkistonhoitaja.

¹⁶⁸ Uusi organisaatio poisti amanuenssinvirat ja tilalle tulivat arkistonhoitajat ja arkistoavustajat.

Berndt Federley (kansliaosasto). Ylimääräisten amanuenssien viroista kaksi oli avoinna, mutta niissä oli virkaatekevät hoitajat. Valtionarkistossa oli myös kirjansitojia, puhtaaksikirjoittaja, myöh. nimikkeeltään konekirjoittaja (vuodesta 1955 lähtien kaksi), neljä vahtimestaria, siivooja (ainakin yksi) sekä talonmies-lämmittäjä ja hänen apulaisensa. Valtionarkistossa palveli vuonna 1950 eripituisia aikoja kolme ylimääräistä virastoapulaista¹⁶⁹ (heidän lisäksi sijaisusjärjestelyistä johtuen kolme virkaatekevää ylimääräistä virastoapulaista) ja 11 ylimääräistä virastotyöntekijää. Tämän lisäksi kahdeksan ylimääräistä virastotyöntekijää teki Valtionarkiston valvonnassa Suomen Sukututkimusseuran ja Suomi-Seuran siirtolaisuushistoriatoimikunnan arkistotöitä eri pituisia jaksoja. Suomen asutuksen yleisluettelon (SAYL) tehtävissä toimi Valtionarkiston tiloissa kolme henkilöä.¹⁷⁰ Virastotyöntekijät olivat työllistettyjä, entiseltä nimikkeeltään virastovaratyöntekijöitä. – Jos ei oteta lukuun viransijaisuuksien ja kesken vuotta lopettaneiden osuutta, Valtionarkistossa oli vuonna 1950 viitisenkymmentä työntekijää, joista 11 erillisprojekteissa.¹⁷¹

1950-luvun puolivälissä valitettiin sitä, että luetteloinnissa jatkuvasti jouduttiin käyttämään apuna toimistoapulaisia ja virastotyöntekijöitä, koska akateemisten virkamiesten aika kului suurelta osin juoksevien asioiden hoitamisessa ja suurissa erikoistehtävissä kuten tuomiokirjojen vaihdossa maakunta-arkistojen kanssa. Arkistohallinnollisen työn resurssit paranivat, kun vuonna 1956 annetulla asetuksella perustettiin kolmas ylemmän palkkausluokan arkistonhoitajan virka. Uusi virkamies määrettiin arkistohallinnollisiin tehtäviin. Vuonna 1963 perustettiin uusi alemman palkkausluokan arkistonhoitajan virka.¹⁷²

Vuonna 1970 henkilöstöresurssit olivat melkoisesti suuremmat. Valtiokalenteriin merkittyjä virkamiehiä oli 19 (kaikki akateemisia): valtionarkistonhoitaja, kolme arkistoneuvosta, sihteeri, 7 arkistonhoitajaa¹⁷³ ja 7 arkistoavustajaa¹⁷⁴.¹⁷⁵ Valtionarkistonhoitajana oli syyskuun 1970 loppuun Martti Kerkkonen, sen jälkeen Tuomo Polvinen. Kansliaosaston neuvoksena oli Berndt Federley, joka jäi eläkkeelle vuoden lopussa. Tutkimusosastoa johti vuodesta 1962 vakinaisena Aulis Oja. Hänen edeltäjänsä oli John E. Roos, viimeinen Reinhold Hausenin palkkaama virkamies. Arkistohallinnollista osastoa johti entinen Sota-arkistonhoitaja Lauri Kujala vuoteen 1972 sen jälkeen, kun viran edellinen hoitaja Martti Kerkkonen oli nimitetty valtionarkistonhoitajaksi. Valtiokalenteriin merkittyjen lisäksi Valtionarkiston henkilöstöön kuului vuonna 1970 myös kanslisti ja apulaiskanslisti, 2 konekirjoittajaa, arkistoapulainen, toimistos sihteeri, 4 toimistoapulaista, 5 kirjansitojaa¹⁷⁶, ylivahtimeistari ja 4 vahtimestaria, 3 siivoojaa ja talonmies-lämmittäjä.

¹⁶⁹ Ylimääräisiin virastoapulaisiin kuului vuonna 1950 ylioppilas Alpo Salmela, myöhempi arkistoneuvos ja arkistohallinnon kehittäjä.

¹⁷⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1950 (De 4).

¹⁷¹ Valtion tulo- ja menoarviossa vuodelle 1950 mainitaan Valtionarkiston henkilökuntana yhteensä 31 peruspalkkaista ja ylimääräistä viran ja toimenhaltijaa (Valtionarkisto, palkkaukset. Valtion tulo- ja menoarvio vuodelle 1950).

¹⁷² KA Virka-arkisto. Tk 1956 ja 1963 (De 4–5).

¹⁷³ 3 ylemmän ja 4 alemman palkkausluokan arkistonhoitajaa. Arkistonhoitajat olivat entisiä vanhempia ja nuorempia amanuensseja.

¹⁷⁴ Arkistoavustajat olivat entisiä ylimääräisiä amanuensseja.

¹⁷⁵ Valtiokalenteri 1970.

¹⁷⁶ Kahdella kirjansitojalla, Aino Perkiöllä ja Irma Vauhkosella oli vuonna 1970 virkavapautta kahden kuukauden ajan. He työskentelivät Firenzessä tulvavahinkoja kärsineiden asiakirjojen sitomis- ja konservointitehtävissä.

Vuoden lopussa Valtionarkiston palveluksessa oli 12 ylimääräistä virastotyöntekijää. Tilapäisenä osapäiväisenä toimihenkilönä arkiston palveluksessa toimi taidemaalari ja mainospiirtäjä Ahti Hammar¹⁷⁷, jonka tehtävänä oli piirtää ja valokuvata sinettejä. SAYL-tehtävissä toimi neljä henkilöä.¹⁷⁸ – Valtionarkistossa oli vuonna 1970 lähes 70 työntekijää, jos lukuun ei oteta viransijaisuuksien ja kesken vuotta lopettaneiden osuutta,¹⁷⁹

Virkavapaudet olivat 1970-luvullakin varsin yleisiä. Vuonna 1974 virkavapaana oli tieteellistä tutkimustyötä ja ulkomaista opintomatkaa varten yhteensä viisi henkilöä, toisen viran tai toimen hoitamista varten neljä henkilöä ja yksityisasioiden hoitamista varten kaksi henkilöä. Virkavapaana oli yhteensä 10 henkilöä (yksi henkilö kuului kahteen virkavapauskategoriaan).¹⁸⁰

Vuoden 1976 kokonaistilaston mukaan Valtionarkistossa oli tuolloin viroissa ja toimissa 66 henkilöä ja muunlaisissa työsuhteissa 42 henkilöä eli yhteensä 108 henkilöä. Kaikki eivät olleet kokopäiväisiä tai Valtionarkiston palveluksessa koko vuotta; henkilötöyvuosia kertyi 75,4.¹⁸¹ Seitsemässä maakunta-arkistossa oli sanottuna vuonna yhteensä 153 henkilöä, ja henkilötöyvuosia 90,2.¹⁸² Valtionarkiston henkilökunta oli kasvanut vuoteen 1970 verrattuna. Maakunta-arkistolaitoksen henkilöstö kasvoi myös.

Ruotsin Valtionarkiston henkilöstömäärä kasvoi talouden hyvien vuosien aikana. Vuonna 1982 Valtionarkistossa oli 119 työntekijää, joista noin puolella oli akateeminen koulutus.¹⁸³ Henkilöiden mukaan laskettuna Ruotsin Valtionarkisto ei ollut kovin paljon suurempi kuin suomalainen vastineensa.¹⁸⁴

Jaostot, jotka yhtä lukuun ottamatta kuuluivat tutkimusosastoon¹⁸⁵, työllistivät väkeä eniten. Jaostojen työtä oli arkistoaineistojen käsittely eli järjestäminen, luettelointi ja muu hakemistojen laadinta sekä siirtojen valmistelu arkistonmuodostajien kanssa. Kyseisiä töitä tekevä henkilökunta (tai osa siitä) osallistui muihinkin töihin, etenkin tutkijasalipalveluun mutta myös koulutukseen ja muuhun arkistohallintoon.¹⁸⁶

¹⁷⁷ Ahti Hammar (1911–1979), suomalainen taidemaalari ja heraldikko, joka suunnitteli 94 kunnanvaakunaa. Hammar kuului Suomen heraldisen seuran perustajajäseniin.

¹⁷⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1970 (De 6); Valtionarkisto, virkaluettelo. Valtion erityismenoarvio vuodelle 1970.

¹⁷⁹ Valtion erityismenoarviossa vuodelle 1970 Valtionarkistossa mainitaan olleen 22 peruspalkkaista viran ja toimenhaltijaa ja 21 ylimääräistä, yhteensä 43 (Valtionarkisto, virkaluettelo. Valtion erityismenoarvio vuodelle 1970). Erityismenoarvio on hyväksytyn tulo- ja menoarvion soveltamista ja sen soveltamisen valvontaa varten hankittu tulo- ja menoarvion yksityiskohtainen jaottelu.

¹⁸⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

¹⁸¹ KA Virka-arkisto. Tk 1976 (De 7). Henkilötöyvuosista oli vähennetty yli 30 päivän sairauslomat.

¹⁸² KA Virka-arkisto. Tk 1976 (De 7).

¹⁸³ Norberg 2007, 361.

¹⁸⁴ Henkilötöyvuosien jakaantuminen on toisaalta voinut kasvattaa eroa.

¹⁸⁵ Kuudes jaosto oli kansliaosaston alainen.

¹⁸⁶ Yrjö Nurmio totesi eräissä yhteydessä, että jaostojen hoitajat osallistuivat muidenkin kuin vain tutkimusosaston töihin kuten virastojen arkistoneuvontaan sekä kansliaosaston johtajan avustamiseen ja erinäisiin valmistelutehtäviin (1953, 200).

Esimerkiksi vuonna 1960 Valtionarkiston kuudella jaostolla työskenteli (osa vain tietyn osan vuotta) yhteensä 28 työntekijää; heistä 7 työskenteli vuoden aikana kahdella jaostolla, muut vain yhdellä. Jaostojenhoitajina toimivat tutkimusosaston arkistonhoitajat lukuun ottamatta kuudetta jaostoa, jonka esimiehenä oli kansliaosaston osastonjohtaja. Hänellä oli apuna osastosihteeri eräänlaisena väliportaan esimiehenä.¹⁸⁷

Tutkimusosaston alaisuudessa toimiva tutkijasalin päivystys sitoi varsin paljon voimia. Päivystäjät jakaantuivat varsinaisiin päivystäjiin ja apulaispäivystäjiin. Vuonna 1960 varsinaisia päivystäjiä oli yhteensä kahdeksan, yksi arkistonhoitaja, 5 arkistoavustajaa, kanslisti ja yksi tilapäinen apulainen. Kaikki työskentelivät myös jaostoilla.¹⁸⁸ Apulaispäivystäjiä oli neljä, joista kaksi kuului edellä mainittuihin varsinaisiin päivystäjiin. Kahdesta muusta apupäivystäjästä toinen työskenteli myös jaostolla.¹⁸⁹ Virka-aikana päivystäjiä oli tutkijasalissa kerrallaan yleensä kaksi, iltaisin yksi. Tutkijasalipalvelun organisoinnissa tapahtui joitain muutoksia. Vuonna 1974 otettiin käyttöön järjestelmä, jossa nuorempi päivystäjä toimi varsinaisena päivystäjänä; vanhempi päivystäjä oli tarvittaessa kutsuttavissa avustamaan häntä. Nuoremman päivystäjän lisäksi tutkijasaleja (joita oli lisärakennuksen ansiosta kaksi) valvoi salipäivystäjä, jonka aikaisempia asiakirjojen noutovelvollisuuksia oli siirretty vahtimestareille. Tutkijasalipalveluun osallistui suuri osa Valtionarkiston henkilökunnasta. Vuonna 1974 nuorempia päivystäjiä oli yhteensä 11, salipäivystäjiä 18. Kolme edellä mainituista toimi sekä nuorempina että salipäivystäjinä. Erikseen olivat iltpäivystäjät, joita oli kaksi.¹⁹⁰

Arkistontarkastukset kuuluivat sodan jälkeen Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen vuosittaisiin tehtäviin; Valtionarkistossa tarkastukset olivat arkistohallinnollisen osaston vastuulla. Vuonna 1960 tarkastuksia ei poikkeuksellisesti tehty, mutta muuta arkistohallinnollista työtä oli varsin paljon.¹⁹¹ Keskeinen tehtävä oli seulonta. Arkistohallinnollisen osaston johtaja Martti Kerkkonen osallistui valtioneuvoston arkistonhoitajan ja kahden muun osastonjohtajan kanssa seulontapäätösten tekemiseen kollegiaalisessa istunnossa, joita oli vuosittain useita. Vuonna 1960 istuntoja oli 16. Niissä tehtiin yhteensä 19 seulontapäätöstä.¹⁹²

¹⁸⁷ Yrjö Kihlberg tekijälle 25.9.2014.

¹⁸⁸ Tämä oli tietenkin luonnollista, koska jaostolla työskennellyt tunsi aineistoja, mikä oli tutkijasalipäivystyksessä tarpeen.

¹⁸⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1960 (De 5).

¹⁹⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

¹⁹¹ Arkistohallinnollisen osaston johtaja arkistoneuvos Martti Kerkkonen toimi sihteerinä toimikunnassa, joka laati uudistetut yleiset ohjeet valtion virka-arkistojen ja kunnallisten arkistojen arkistohuoneista. Arkistonhoitaja Alpo Salmela antoi arkistonhoitoon liittyvää neuvontaa viranomaisille sekä henkilökohtaisesti että puhelimitse. Tällaista neuvontaa annettiin vuonna 1960 yhteensä 39 viranomaiselle. Lisäksi Salmela esitelmöi arkistohoidosta kaksilla valtion viranomaisten neuvottelupäivillä. Salmela ei osallistunut jaostojen töihin vuonna 1960, eikä jaostojen henkilökunta arkistohallintoon. Mainittakoon vertailun vuoksi, että vuonna 1970 Valtionarkisto teki yhdeksän arkistontarkastusta. Seulontapäätösten tekoa lukuun ottamatta Valtionarkiston arkistohallinnollinen työ oli pitkään lähinnä kahden virkamiehen, arkistoneuvoksen ja arkistonhoitajan, vastuulla (arkistonhoitaja saatiin arkistohallinnolliselle osastolle vuonna 1956). Tärkeä arkistohallinnollinen tehtävä oli kunnallisten arkistotilas suunnitelmien hyväksyminen sen jälkeen, kun Rakennushallitus oli antanut niistä lausuntonsa. Vuonna 1960 Valtionarkisto hyväksyi neljäntoista kaupungin ja maalaiskunnan arkistotilas suunnitelmat.

¹⁹² KA Virka-arkisto. Tk 1960 (De 5).

Valitukset henkilökunnan vähyydestä ja pienistä palkoista toistuivat usein. Vuoden 1939 arkistolaista johtuvia tehtäviä pidettiin niin työllistävinä, samoin valmisteilla olevaa yleisluetteloa, että parannusta henkilöstötilanteeseen pidettiin välttämättömänä. Juoksevat työtkin veivät paljon aikaa. Jos korjausta ei saataisi, perustehtävät kuten arkistojen järjestäminen kärsisivät. 1950-luvun alussa saatiin Valtion palkkauslautakunnan ehdotuksesta korotusta eräiden virkojen palkkauksiin. Arkistoavustajien ja alemman palkkausluokan arkistonhoitajien palkat nousivat kolmella ja viidellä palkkausluokalla (edellisten 19:sta 22:een palkkausluokkaan, jälkimmäisten 20:sta 25:een palkkausluokkaan), valtionarkistonhoitajan yhdellä (33:sta 34:ään palkkausluokkaan), maakunta-arkistonhoitajien yhdellä (TMA:n maakunta-arkistonhoitajan 26:sta 27:ään palkkausluokkaan, muiden 25:stä 26:een palkkausluokkaan) ja amanuenssien palkat viidellä luokalla (16:sta 21:een palkkausluokkaan). Turun maakunta-arkistonhoitajan palkka oli perinteisesti korkeampi kuin kollegoiden. Arkistoneuvosten ja osastonjohtajan palkat säilyivät ennallaan (29 pl). Silti palkat olivat valtionarkistonhoitaja Nurmion mielestä liian alhaiset. Kilpailu työvoimasta edellytti korotuksia. Tilapäisten apulaisten osalta tilanne oli kieltämättä parantunut. Vuodeksi 1952 saatiin 360 000 mk kahden tilapäisen (puolipäiväisen) apulaisen palkkaamiseen. Lisäksi saatiin 415 000 mk kahta tilapäistä apulaista varten, jotka huolehtivat Valtionarkistoon vuoden 1952 alussa siirrettyjen luovutetun alueen henkikirjojen perusteella annettavien todistusten laatimisesta. Henkilökuntavajaus ei poistunut tilapäisillä apulaisilla, vaan Nurmion mukaan tarvittiin lisää vakinaista henkilökuntaa.¹⁹³

Ensimmäiset akateemiset naiset Greta Hausenin jälkeen otettiin Valtionarkiston palvelukseen 1920- ja 1930-luvuilla: FM (myöh. FT) Gunvor Holmberg (myöh. Kerkkonen)¹⁹⁴ vuonna 1928, FK Sylvi Möller (myöh. FT ja Helsingin kaupunginarkistonhoitaja) vuonna 1934, FK Irja Puranen vuonna 1935, FM Anja Herttua (myöh. Halila) ja Helvi Tervo vuonna 1936. Pisimpään Valtionarkiston palveluksessa edellä mainituista olivat Sylvi Möller (vuoteen 1946) ja Irja Puranen (vuoteen 1972). Puranen jäi eläkkeelle arkistonhoitajana. On kuvaavaa, että naispuolisen arkistohenkilöstön yleistymisestä huolimatta Kaarlo Blomstedt puhui aina johdonmukaisesti ”arkistomiehistä” ammattikuntaa tarkoittaessaan. Tuon ajan toimistohenkilökunnasta mainittakoon kanslistit Helvi Tervo ja Liisa Poppius. Maakunta-arkistoissa oli niiden perustamisesta lähtien naispuolisia apulaisia ja puhtaaksikirjoittajia kuten Hämeenlinnan maakunta-arkistossa edellä mainittu Liisa Poppius sekä Kerttu Nurmio ja Sofia Purhonen. Ruotsin Valtionarkiston ja Sota-arkiston palvelukseen ensimmäiset akateemiset naiset tulivat asiantuntijatehtäviin 1950-luvulla. Kansliahenkilökunnassa ja ”palveluskunnassa” naisia oli ollut jo aikaisemmin.¹⁹⁵

Valtionarkiston toimintaa on leimannut jatkuvuus, mikä johtuu laitoksen luonteesta ja monista pitkän uran tehneistä virkamiehistä. Jatkosodan päättyessä Valtionarkistossa oli kaksi suuriruhetinaskunnan aikana palvelukseen tullutta virkamiestä, Kaarlo Blomstedt ja J. E. Roos (vastaavaa

¹⁹³ KA Virka-arkisto. Tk 1952 (De 4).

¹⁹⁴ Gunvor Kerkkonen toimi kirjastonjohtajana ja hoiti historian dosentuuria Åbo Akademiassa ja Ruotsalaisessa kauppakorkeakoulussa. Hän kirjoitti keskiajasta useissa paikallishistorioissa. Hänelle myönnettiin professorin arvonimi vuonna 1968.

¹⁹⁵ Nordberg 2007, 264, 288–289.

jatkuvuutta oli Helsingin Yliopiston kirjastossa).¹⁹⁶ He välittivät Reinhold Hausenilta ja J. W. Ruuthilta saamansa ammatillisen perinnön Martti Kerkkoselle ja Yrjö Nurmiole ja nämä edelleen Blomstedtin perinnön nuoremmille virkamiespolville. Pitkän jatkuvuuden vaarana on toiminnan kangistuminen, mutta sitä torjumassa olivat nuoret innovatiiviset virkamiehet kuten Pentti Penvall, Alpo Salmela, Martti Favorin, Taina Vartiainen ja muut.

Arkistolaitoksessa toimi sodanjälkeisinä vuosikymmeninä Yleisarkistojen virkamiesyhdistys, joka neuvotteli arkistolaitoksen johdon kanssa muun muassa palkkojen ns. kuoppakorotuksista, virastodemokratiasta ja muista vastaavista kysymyksistä. Yhdistykseen kuului jäseniä sekä akateemisesta että ei-akateemisesta henkilökunnasta, jotka keskusjärjestöjen osalta kuuluivat joko Akavaan tai Virkamiesliittoon. Virkamiesyhdistyksen lisäksi yleisarkistojen henkilökuntaa oli valtion viran- ja toimenhaltijain liitossa, joka kuului SAK:oon. Valtionarkiston henkilöstön järjestäytymisprosentti oli vuonna 1976 90 %, koko arkistolaitoksessa noin 65 %.¹⁹⁷

Vuonna 1973 virkamiesyhdistys esitti virastodemokratiakokeilun aloittamista Valtionarkistossa. Valtionarkistonhoitaja asetti suunnitteluryhmän tutkimaan asiaa. Asia eteni niin, että ensimmäiset henkilöstöneuvostovaalit pidettiin keväällä 1975. Maakunta-arkistoissa ei niiden pienuuden vuoksi valittu virastodemokratiaelimiä vaan osallistuminen tapahtui henkilöstön yhteisissä kokouksissa. Toukokuussa 1973 Valtionarkisto siirtyi Opetusministeriön luvalla liukuvaan työaikaan.¹⁹⁸

Työsuojeluasioita varten Valtionarkistossa ja maakunta-arkistoissa valittiin työsuojelupäälliköt ja -valtuutetut.

Arkistolaitoksen sisäistä tiedonkulkua parantamaan perustettiin vuonna 1973 monistetyyppinen, muutaman kerran vuodessa ilmestynyt *Valtionarkiston tiedotuksia*. Tiedotuslehti kuvasti aikakauden henkeä, jossa virastodemokratia ja tiedonkulun tehostaminen olivat tärkeitä. Virastoarkistonhoitajien kiinnostuksesta johtui, että lehden jakelua laajennettiin. Lehdestä muodostui julkisten arkistojen piirissä toimivien arkistonhoitajien yhdysside.¹⁹⁹ Julkaisun seuraaja oli levikiltään edelleen kasvava ja painoasultaan parantunut *Arkistoviesti* (nyk. *Akti*).

Arkistolaitoksen menoista mainittakoon esimerkit²⁰⁰ vuosilta 1963 ja 1974, jolloin rahauudistus oli jo tehty.²⁰¹

¹⁹⁶ Knapas 2012, 321.

¹⁹⁷ KA Virka-arkisto. Esim. yleisarkistojen tk 1976 (De 7).

¹⁹⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1973–1975 (De 7).

¹⁹⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1973 ja 1974 (De 7).

²⁰⁰ Vanhemmalta ajalta mainittakoon esimerkkeinä sekä Valtionarkiston että maakunta-arkistojen osalta vuosien 1945 ja 1955 menoarviot (kokonaissummat): 1945 VA 2 312 200 mk, maakunta-arkistot 2 042 300 mk; 1955 VA 20 845 300 mk, maakunta-arkistot 16 278 800 mk.

²⁰¹ Valtion tulo- ja menoarvio vuodelle 1963. Askok 674/1962. Valtion tulo- ja menoarvio vuodelle 1974. Askok 86/1974.

Taulukko 1. Valtionarkiston menoarvio vuosille 1963 ja 1974.

am = arviomääräraha, km= kertameno

	1963	1974
Valtionarkisto		
Palkkaukset	435 140 (km 17 940)	1 807 100 (am)
Matkakust. (am)	2 000	—
Lämm., val. ja puht. (am)	44 000	—
Asiakirjain jälj. ja tarverahat	35 650 (km 2 700)	—
Valtionarkistonhoitajan käyttövar.	250	—
Painatus	1 100	—
Kirjasto	2 500	—
Muut kulutusmenot	—	476 600 (km 4 000)
Arkistoaineiston siirtokust.	700	—
Arkistovalokuvaus	7 800	—
Kaluston ja laitteiden hankkim.	—	34 000
Yhteensä	529 140	2 317 700

Lähteet: Valtion vuosien 1963 ja 1974 menoarviot.

Vuoden 1974 menoarvio, jonka erittely oli vertailuvuotta pelkistetympi, yli nelinkertaistui vuoteen 1963 verrattuna. Palkkaukset olivat suurin menoerä.

Erikoismenot saattoivat nostaa budjettia. Vuoden 1971 menoarviossa kaluston ja puhelinkeskuk-
sen hankkimista varten budjetoitiin yhteensä 1 000 000 mk ja lisärakennustyöhön 3 867 000 mk.

Maakunta-arkistojen menot olivat samoina esimerkkivuosina seuraavat.

Taulukko 2. Maakunta-arkistojen menoarvio vuosille 1963 ja 1974.

am = arviomääräraha, km = kertameno

	1963	1974
Maakunta-arkistot		
Palkkaukset	313 660 (km 1 800)	1 450 600 (am)
Matkakust. (am)	3 600	–
Sosiaaliturvamaksu	–	–
Vuokra, lämmitys, valaistus ja puht.pito	(am) 66 970	–
Sekal. menot	22 800 (km 2 100)	–
Arkistoaineiston siirtokust.	900	–
Muut kulutusmenot	–	492 900 (km 171 000)
Kaluston ja laitteiden hankkiminen	–	80 000
Yhteensä	407 930	2 023 500

Lähteet: Valtion vuosien 1963 ja 1974 menoarviot.

Vuoden 1974 kokonaismenoarvio oli viisinkertainen vuoteen 1963 verrattuna. Menoarvion kasvuun vaikuttivat uudet maakunta-arkistot Jyväskylässä ja Joensuussa.

Kasvua selittää myös inflaatio. Jotta arkistolaitos olisi voinut ylipäättään toimia, vuoden 1974 budjetin oli oltava markkamääräisesti selvästi suurempi kuin 1960-luvun alussa. Jos otetaan kulluttajahintaindeksin perusvuodeksi (indeksi = 100) vuosi 1957, vuonna 1963 indeksi kohosi 121:een ja vuonna 1974 261:een.²⁰²

Sisäasiainministeriön väestönsuojeluasian osasto ryhtyi keväällä 1962 tehostamaan valtion väestönsuojeluhenkilöstön koulutusta.²⁰³ Valtionarkistostakin kutsuttiin osallistujia kaksipäiväisille alan kursseille syksyllä 1962. Koulutusta jatkui seuraavana vuonna. Valtionarkiston suojelejohtajana oli osastonjohtaja Berndt Federley ja hänen apulaisenaan sihteeri Juhani Rossi, jotka molemmat saivat väestönsuojelukoulutusta. Ensiapukoulutusta annettiin seitsemälle työntekijälle. Kaikki maakunta-arkistonhoitajat saivat väestönsuojelujohtajan koulutuksen. Valtionarkisto laati myös väestönsuojeluasian osastoa varten muistion arkistojen suojelemisesta. Tuloksena aloitteesta oli Valtioneuvoston marraskuussa 1962 hyväksymät ohjeet valtion viranomaisten suo-

²⁰² Suomen taloushistoria 3, 1983, 461.²⁰³ Asian nimenä on toimintakertomuksissa ”virastosuojelu” (Esim. Ka Virka-arkisto. Tk 1963 ja 1966, De 5–6).

jeluohjeiksi.²⁰⁴ Henkilöstön väestönsuojelukoulutus jatkui varsin laajana vuosikymmenen puolivälissä.²⁰⁵

Vuonna 1962 Valtionarkisto neuvotteli sotilasviranomaisten kanssa mahdollisen evakuoinnin ja siirtohenkilöstön varaamisesta kriisitilanteessa.²⁰⁶ 1960-luvun alkuvuodet olivat voimakkaan kriisitietoisuuden aikaa hallinnossa, mihin kansainvälispoliittinen tilanne (Kuuban ja Berliinin kriisit) epäilemättä vaikutti.

Tilat ja rakennukset

Tilakysymykset ovat aina ajankohtaisia arkistolaitoksessa. Vaikka mikään rakennushanke ei olisi varsinaisesti käynnissä, tilojen käytön suunnittelu ja hankkeiden valmistelu on lähes jatkuvaa. Uudisrakennuksen tai ison lisärakennuksen suunnittelu aloitetaan vuosia, yleensä noin kymmentä vuotta aikaisemmin; esisuunnittelu, tontin hankkiminen, piirustusten teettäminen, kaluston suunnittelu, kustannuslaskenta jne. vievät aikaa. Koko sodan jälkeisen ajan arkistolaitoksessa on tehty tila- ja rakennussuunnittelua ja toteutettu suuria rakennushankkeita.

Sota aiheutti akuutteja rakennuskysymyksiä, jotka oli hoidettava pikaisesti. Helmikuun 1944 ilmapommituksissa Valtionarkiston lähelle putosi pommeja, jotka vaurioittivat rakennusta. Valtionarkiston kunnostaminen, erityisesti ikkunalasien uusiminen, jatkui vielä 1946. Ikkunat peitettiin aluksi väliaikaisesti pahvilevyillä. Vanhan päärakennuksen runko oli saanut lähelle osuneesta pommista halkeaman, mistä johtuen se oli tullut entistä kylmemmäksi. Se johti mm. uuden, neljännessä lämmityskattilan hankkimiseen vuonna 1947. Pääoven edessä olleet kaksi graniitista lyhtypylvästä olivat tuhoutuneet; niiden kopiot teetettiin 1970-luvun alussa.²⁰⁷ Polttoainepulan vuoksi oli ollut pakko pitää koko vanha päärakennus lämmittämättömänä sodan päättymistä seuranneena talvena.²⁰⁸

Vaasan ja Oulun maakunta-arkistot olivat saaneet Talvisodan pommituksissa suoria osumia, ja niiden rakennukset edellyttivät mittavia korjauksia. Oulun arkisto sai pommitusvaurioita, joskin vähäisempiä, myös Jatkosodassa.

Jo ennen sotaa oli tehty suunnitelmia kalliosuojan rakentamisesta Valtionarkiston alle sen tärkeimpiä asiakirjaryhmiä varten. Kaarlo Blomstedtille kalliosuoja oli keskeinen prioriteetti. Hanketta alettiin toteuttaa sodan vielä kestäessä. Kalliosuojan rakentamista varten myönnettiin määräraha, ja Sisäasiainministeriö asetti rakennustoimikunnan yhteistoiminnassa Rakennushallituksen kanssa valvomaan rakennustöitä. Suojaan varattaisiin tiloja Valtionarkiston lisäksi Valtioneuvostoa ja Suomen Pankkia varten. Kalliosuojan louhintatyöt aloitettiin touko- ja kesäkuun vaihteessa 1944 sodan riehussa kuumimmillaan. Työvoiman puute hidasti työtä. Rauhan

²⁰⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1962 ja 1963 (De 5).

²⁰⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1966 (De 6).

²⁰⁶ Sama viite kuin edellä.

²⁰⁷ KA Virka-arkisto Tk 1946 (De 4); ”Valtionarkiston lyhtypylväät Joutsenosta ja Imatralta”, Ylä-Vuoksi 15.1.1972.

²⁰⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1944–1947 (De 4).

tultua voitiin jatkaa louhintaa tehokkaammin. Vuoden 1945 loppuun mennessä työ oli valmis, mutta sisärakennustöitä ei voitu materiaalipulan vuoksi aloittaa. Kalliosuoja oli Valtionarkiston kannalta tärkeä, koska lisätilan ansiosta voitaisiin taas käynnistää pysähdyksissä olleet asiakirjasirrot viranomaisista. Asia oli siis tilakysymys, mutta siihen liittyi myös turvallisuusnäkökulma, mikä oli sota-aikana ollut keskeinen. Kalliosuoja olisi turvatila arkiston arvokkaimmille aineistoille. Vuonna 1950 asia eteni. Kalliosuojan piirustukset oli vahvistettu vuoden 1949 lopussa. Kummankin kerroksen suuret varastosalit saatiin muuratuiksi vuonna 1950. Työ pysähtyi paloviranomaisten vaatimuksiin. Kun ne oli otettu huomioon ja rahoitus järjestetty, rakentaminen olisi voinut jatkua, ellei putkityöntekijöiden lakko olisi pysäyttänyt töitä koko loppuvuodeksi.²⁰⁹

Helsingin rautatieaseman tulipalo kesäkuussa 1950 sai paloviranomaiset erityisen valppaiksi. Helsingin palopäällikkö kiinnitti huomiota eräiden valtion rakennusten paloturvallisuuteen. Valtionarkisto esimerkiksi oli täysin turvaton tulipalon sattuessa. Hyvin vaaranalaisena hän piti arkiston vanhaa osaa, jossa välilattiat eri kerrosten välillä olivat rautasäleikköä. Vanhan puolen kerrokset tuli jakaa väliseinillä kahtia. Myös rakennuksen uudempaan, vuonna 1928 valmistuneeseen osaan palopäällikkö ehdotti kerrosten välille parempaa eristystä. Valtionarkisto pyysi Rakennushallitusta suunnittelemaan korjaustyöt ja laatimaan kustannusarvion. Vanhan puolen välilattioiden korjaukseen Valtionarkistolle myönnettiin lisämenoarviossa 9 000 000 mk. Uuden puolen paloturvallisuutta tehostaviin toimiin saatiin myös varat, ja nämä työt tulivat valmiiksi vuoden 1950 loppuun mennessä. Vuoden 1950 menoarviossa myönnettiin määräraha, 20 000 000 mk Savo-Karjalan maakunta-arkiston Mikkeliin rakennettavaa uudisrakennusta varten. Rakennuslupa saatiin vuonna 1951, ja hankkeelle myönnettiin myös tarvittava loppusumma, 25 480 000 mk.²¹⁰ Valtionarkiston paloturvallisuuteen ym. liittyneet korjaukset kuten vanhan puolen arinavälipohjien (rautasäleikkölattioiden) vaihtaminen betonilattioihin toteutettiin asteittain.

²⁰⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1944–1950 (De 4).

²¹⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1950 (De 4).

Kuva 4. Kansallisarkiston katolla oleva veistosryhmä (C. E. Sjöstrand) symboloi Suomea ja historian tutkimusta.

Säleikkölattioiden vaihtaminen ja kerrosten jakaminen väliseinillä tehtiin pääosin vuosina 1952–1953. Kalliosuoja valmistui vuoden 1952 lopussa. Suojan kahdessa kerroksessa oli yhteensä 15 huonetta, kapasiteetiltaan yli 3 600 hm. Lisäksi oli erikoishyllyjä mikrofilmejä varten. Hyllyjen valmistaminen siirtyi vuoteen 1953, jolloin kalliosuoja otettiin käyttöön.²¹¹ Vuonna 1954 peruskorjattiin Snellmaninkadun puoleinen rakennusosa.²¹² Vanhan puolen uusimistyöt valmistuivat vuoden 1957 alussa. Niihin kuuluivat yli 3 milj. mk maksaneet uudet teräksiset karttahyllyt. Rakennuksen keskiosan toisen kerroksen lattiaa kantavat pilarit täytettiin sementillä, mikä vahvisti lattiaa ja mahdollisti tiheämmän hyllytyksen. Keskiosassa olevan portaikon yläpuolella kulkeva käytävä varattiin näyttelytilaksi. Korjaustöiden yhteydessä rakennettiin uusi pesu- ja wc-huone virkailijoita varten. Vanha lasikatto, joka oli jatkuvasti vuotanut, korvattiin peltikatolla. Keskuslämmitysverkko uusittiin.²¹³ Vanhan ja uuden rakennussiiven korjausten jälkeen Valtionarkisto sai uutta hyllytilaa noin 5 hkm, mikä mahdollisti uudet siirrot.²¹⁴ Lähes koko 1950-luku kului korjaus- ja muutostöiden merkeissä kuten oli myös Helsingin Yliopiston kirjatorakennuksen laita.²¹⁵ Näiden töiden jälkeen Valtionarkiston näköpiiriin nousi lisärakennuksen saaminen. Uudelle puolelle harkittiin liukuhyllijä, mutta niiden ei katsottu sopivan rakenteisiin. Sen sijaan hankittiin siirrettäviä teräshyllyjä. Eduskunnan kirjastossa korjaustöiden vuoksi evakossa olleet asiakirjat siirrettiin takaisin vuonna 1955.²¹⁶

Savo-Karjalan maakunta-arkiston rakentaminen Mikkeliin aloitettiin vuonna 1952. Maakunta-arkisto oli toiminut sodan jälkeen Äänekoskella ja Kuopiossa. Mikkeli ja Kuopio olivat vanhaan kilpailleet maakunta-arkistosta. Kilpailu päättyi Mikkelin voittoon, koska se tarjosi arkiston sijoittamiselle parhaimmat ehdot. Mikkeliin muuttoon liittyi uusi arkistorakennus, jonka suunnitelti Rakennushallituksen arkkitehti Olavi Sortta. Rakennus valmistui vuoden 1953 lopulla sellaiseen kuntoon, että maakunta-arkisto saattoi muuttaa sinne Kuopiosta. Rakennuksen maanpäällinen osa valmistui loppusyksystä, ja arkistolaitoksen haltuun se luovutettiin 11. marraskuuta 1953.²¹⁷

Savo-Karjalan maakunta-arkiston vihki käyttöön opetusministeri Kerttu Saalasti maaliskuussa 1955. Liikennelakosta huolimatta paikalla oli Ruotsin valtionarkistonhoitaja Ingvar Andersson puolisoineen sekä Ruotsin rakennushallituksen edustaja Hans Brunnberg, jota kiinnostivat erityisesti kalliosuojat.²¹⁸

²¹¹ KA Virka-arkisto. Tk 1952–1956 (De 4); Nurmio 1962, 17.

²¹² Vuonna 1955 peruskorjattiin piharakennus, joka oli asunnoiltaan hyvin vanhanaikainen, terveydelle vaarallinen ja kärsinyt pommituksissa. Rakennukseen asennettiin keskuslämmitys, halkoliesien tilalle vaihdettiin sähköliedet, jokaiseen asuntoon rakennettiin kylpyhuone ja wc.

²¹³ KA Virka-arkisto. Tk 1954, 1956 ja 1957 (De 4).

²¹⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1953, 1954 ja 1957 (De 4).

²¹⁵ Knapas 2012, 317–319,

²¹⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1954 ja 1955 (De 4).

²¹⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1952 ja 1953 (De 4).

²¹⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1955 (De 4).

Hämeenlinnan ja Oulun maakunta-arkistoilla oli 1950-luvun lopulla tilaongelmia, ja niiden vuokrasopimukset olivat umpeutumassa.²¹⁹ Ne kuitenkin jatkoivat vanhoissa tiloissaan.

Valtionarkiston rakennuskompleksin korjaus- ja muutostyöt saatiin kokonaisuudessaan valmiiksi vuonna 1957. Rakennushallituksen varoilla vanhaan päärakennukseen sisustettiin vuonna 1950 neljä uutta virkahuonetta; vanhastaan vallinnutta työpaikkojen puutetta saatiin näin lievitettyä.²²⁰ Vuonna 1953 asennettiin tutkijasaliin jo pari vuotta aikaisemmin hankitut tuuletuslaitteet. Koko rakennuksen sähkölaitteet ja palopostit tarkastettiin ja laitettiin kuntoon. Tutkijasalin kattovalaistus uusittiin. Pommituksissa särkynyt suuri tamminen ulko-ovi korjattiin. Vuonna 1963 tutkijasaliin asennettiin kellokoneisto, joka käynnisti ja pysäytti tuuletuslaitteet säännöllisesti. Vuodesta 1946 Valtionarkiston käytössä ollut Porin sotilaspiirille kuulunut Vähä-Rauman varastorakennus pysyi Valtionarkiston käytössä arkistovarastona vuoden 1957 loppuun.²²¹

Myös Valtionarkiston naapuri-instituutiolla, Helsingin Yliopiston kirjastolla oli tilaongelmia, olihan koko yliopistokortteli kärsinyt pahoin helmikuun 1944 ilmapommituksissa. Muutenkin kirjaston laajentamistarve oli huomattava. Heti sodan jälkeen Yliopistossa läsnä olevien opiskelijoiden määrä nousi ensi kerran yli 10 000 opiskelijan. Uuteen Porthanian laitosrakennukseen varattiin tiloja myös kirjastolle kahden maanalaisen kerroksen verran. Lisäksi vanhan kirjaston kellaritiloja kunnostettiin. Näiden ja eräiden muiden tilaratkaisujen tuloksena oli 30 000 hyllymetriä uutta makasiinitilaa. Lisää saatiin depookirjastosta, joka sijoitettiin Urajärvelle Asikkalaan, suunnittelijana arkkitehti Olof Hansson; hän suunnitteli aikanaan myös Valtionarkiston lisärakennuksen. Urajärven kirjastokompleksi muodostui kolmesta osasta, jotka olivat osittain uudisrakennuksia, osittain olemassa olevien rakennusten uudistuksia, Hanke valmistui vuosina 1955–1962, ja sen tuloksena oli uutta hyllytilaa yhteensä 38 000 hm. Urajärven depoot olivat ensimmäiset Helsingin Yliopiston kirjaston pääkaupungin ulkopuolelle sijoitetut yksiköt. Arkistolaitoksella ei ollut näköpiirissä vastaavaa tilanlisäystä, tosin on huomattava, että Yliopiston kirjaston aineisto karttui nopeammin mm. vapaakappaleoikeuden vuoksi, ja käyttäjäkunta oli myös laajempi. Yliopiston kirjaston käyttäjämukavuuttakin lisättiin. Kirjaston kellariin rakennettiin 1950-luvulla kahvila, sellaistaakaan ei Valtionarkistolla ennen 1970-luvun lisärakennusta ollut.²²²

Tiloissa tapahtui jälleen muutoksia 1950-luvun lopulla. Valtionarkiston kalliosuojan läheisyyteen valmistui vuoden 1958 lopulla Valtionneuvoston maanalainen suoja. Valtionarkisto sai sieltä arkistotilaa.²²³ Vain osaan tiloista voitiin asentaa kiinteät hyllyt. Nopean tyhjentämisen varalta hyllytys ratkaistiin osaksi irtolaatikoilla, jotka voisivat toimia myös siirtolaatikkoina. Alko oy:ltä ostettiin yli 3 700 laatikkoa sadan markan kappalehintaan.²²⁴ Tilantarvetta oli näköpiirissä, koska

²¹⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1957 (De 4),

²²⁰ 1800-luvulla tai myöhemminkään läheskään kaikilla työntekijöillä ei ollut omaa (tai edes jaettua) huonetta vaan työskenneltiin käytävätiloissa ja vastaavissa.

²²¹ KA Virka-arkisto. Tk 1950–1954, 1958 ja 1963 (De 4–5).

²²² Knapas 2012, 316–321.

²²³ Osa suojasta oli tarkoitettu Valtionneuvoston sodanajan arkistohuoneiksi (KA Virka-arkisto. Tk 1959, De 5).

²²⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1958 ja 1959 (De 5).

oli havaittu, että monilla viranomaisilla oli kahtakymmentä viittä vuotta vanhempaa ja jopa 1800-luvulta olevaa arkistoaineistoa. Näin vanhat asiakirjat kuului siirtää Valtionarkistoon.

Valtionarkiston hallinnassa olleessa kalliosuojassa tapahtui vuonna 1964 vesivahinko, jossa kas-tui ja osittain vahingoittui noin 90 hm asiakirjoja. Syynä vahinkoon oli se, että Valtionarkiston naapurissa, tuomiokirkon alla, rikkoontui suuri vesiputki. Vesi virtasi Valtionarkiston puolelle Valtioneuvoston suojasta. Vuonna 1965 kalliosuojassa ja siihen johtavassa solassa tehtiin vas-taavien vahinkojen estämiseksi rakenteellisia louhintatöitä. Vahingon johdosta Valtionarkiston vartiointi- ja hälytysjärjestelmää tehostettiin. Rakennuksen yövartiointi organisoitiin uudelleen ulkopuolisen vartiointiyrityksen kanssa.²²⁵ Vesivahinko osoittaa arkistotilojen primaarisuuden. Arkistoissa on pääasiassa ainutkertaisia asiakirjoja. Puutteellisten arkistotilojen aiheuttamat on-nettomuudet voivat johtaa niiden täydellisen tuhoutumiseen. Silloin muilla arkistotoimen tehtä-villä ei ole enää merkitystä. Valtioneuvoston ja muiden virastojen hallussa ollutta kalliosuojaa, joka liittyi Valtionarkiston rakennuksiin, ryhdyttiin peruskorjaamaan vuonna 1966. Siinä yhtey-dessä Valtioneuvosto ja Valtionarkisto tekivät eräitä tilavaihtoja.²²⁶ Alkuperäisenä suunnitelma-na oli siirtää arkistoaineokset kokonaan pois Valtioneuvoston kalliosuojasta, ja Valtionarkisto sai vuonna 1964 tätä koskevan määräyksen, mutta suunnitelmasta siis luovuttiin.²²⁷

Vuonna 1968 ns. B-makasiinin eli Snellmaninkadun puoleisen rakennuksen pohjoispäättyyn val-mistui kalliosuojan uusi hissi.²²⁸

Valtionarkisto tarvitsi lisärakennuksen. Valtionarkisto joutui 1960-luvun puolivälissä vuokraa-maan tilapäisen lisävaraston tilanteesta selvitäkseen. Tonttikysymys osoittautui ongelmalliseksi, siitä syntyi kiistaa Yliopiston kanssa. Lopulta Valtionarkisto pyysi, Opetusministeriön kautta, että Valtioneuvosto varaisi arkistolle sen nykyisen tontin ja patologisen anatomian laitosen rakennuksen välisen, Valtionarkiston tontin levyisen alueen kokonaisuudessaan lisärakennusta var-ten.²²⁹ Vanhojen tilojen ahtautta valitettiin. Toimistotiloja ja sitomo oli ollut pakko sijoittaa käy-täviin, mikrofiliinien lukulaitteiden sijoittelu oli ongelmallista, luentosali ja arkistoaineiston näyttelysali olivat kipeään tarpeeseen.²³⁰ Tonttikysymys sai ensimmäisen ratkaisun vuonna 1959 riittäisissä merkeissä, mutta asiaan tuli jatkoa. Valtio (Valtioneuvosto) ja Yliopisto olivat tehneet aluevaihdon vuonna 1958. Valtionarkistolle varattiin siinä alue patologisen anatomian laitoksen ja Valtionarkiston väliltä Snellmaninkadun varrelta. Valtionarkisto ei tyytynyt tähän vaan pyysi Opetusministeriöltä toimenpidettä päätöksen muuttamiseksi. Valtionarkisto tarvitsi patologisen anatomian laitoksen ja Valtionarkiston välisen, Valtionarkiston tontin levyisen alueen kokonaan lisärakennustaan varten ja varauksen Puutarhakadulle asti, ennen kuin sinne rakennettaisiin muu-ta rakennusta. Asia ei edennyt, joten Valtionarkisto pyysi uudelleen ministeriön toimenpidettä alkuvuodesta 1959. Yliopiston konsistorin vastauksessa viitattiin siihen, että oli käynnissä arkki-

²²⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1964 ja 1965 (De 5).

²²⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1966 (De 6).

²²⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1964 ja 1965 (De 5).

²²⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1968 (De 6).

²²⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1958 (De 5).

²³⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1958 ja 1959 (De 5).

tehtikilpailu alueen rakentamisesta, ja ennen sitä oli mahdotonta antaa lopullista lausuntoa. Kilpailu ratkeaisi toukokuussa 1959. Konsistori ilmoitti voivansa luovuttaa korttelin 44a eteläreunasta vain 20 metrin levyisen, Valtionarkiston tontin länsireunaan ulottuvan kaistan, jonka pinta-ala oli noin 1 320 m². Valtionarkiston mukaan tämä ei ollut Yliopiston aikaisemmin esittämän kannan mukaista, koska se ei perustunut Valtionarkiston kasvun varaksi tarvittavaa aluetta koskeviin selvityksiin. Niiden perusteella konsistori oli luvannut varata Valtionarkistolle tonttitilaa. Konsistorin kanta johtaisi Valtionarkiston kannalta kestävämpään ratkaisuun. Tässä ilmeisen kuumassa tilanteessa valtionarkistonhoitaja neuvotteli opetusministerin, oikeusministerin ja pääministerin kanssa. Valtioneuvosto täsmensi aluevaihtopäätöstään heinäkuussa 1959. Siinä todettiin, että Yliopiston tarjoama kaistale ei vastannut Valtionarkiston tarpeita ja että Yliopiston oli varattava Valtionarkiston käyttöön sen nykyisen tontin ja patologisen anatomian laitosrakennuksen välinen, Valtionarkiston tontin levyinen alue.²³¹

Lisärakennuksen luonnospiirustukset otettiin ohjelmaan vuonna 1960. Rakennushallituksen arviomukaan suunnittelun kustannukset olisivat lähes 10 000 000 mk. Vuoden 1960 valtion tulo- ja menoarviossa myönnettiin alle puolet siitä.²³² Luonnospiirustusten tekoa oli lykättävä. Valtionarkisto valmisti yhdessä Rakennushallituksen kanssa alustavan huonetilaohjelman vuonna 1960.²³³ Vuoden 1961 tulo- ja menoarvioon saatiin loppusumma suunnitteluvaroista, mikä mahdollisti luonnospiirustusten laatimisen. Rakennushallitus uskoi työn arkkitehti Olof Hanssonille.²³⁴ Syyskuussa 1961 Hansson, Rakennushallituksen yliarkkitehti Kauko Kokko ja valtionarkistonhoitaja Nurmio tutustuivat, arkistolaitoksen perinteiseen tapaan, Ruotsin, Saksan, Ranskan ja Sveitsin uusimpiin arkistorakennuksiin.²³⁵ Tanska jätettiin väliin, koska arkistorakentaminen ei ollut siellä vielä riittävän pitkällä.²³⁶

Olof Hanssonin luonnospiirustukset valmistuivat vuoden 1963 alussa. Valtionarkisto antoi niistä myönteisen lausunnon, ja Rakennushallitus hyväksyi piirustukset. Tilanne oli Valtionarkiston mukaan jo kriittinen. Vapaa hyllytila oli lähes loppu. Myös tutkijasalin tilat olivat riittämättömät.²³⁷ Vuoteen 1964 mennessä Viborgin ja Sjöllannin maakunta-arkistot olivat valmistuneet tai valmistumassa Tanskassa. Valtionarkiston johto katsoi, että niihin olisi hyödyllistä tutustua. Pohjoismaiden ja eräiden muiden maiden esimerkit olivat Suomen arkistorakentamisessa perinteisesti tärkeitä. Opetusministeriön määrärahan turvin arkistoneuvos Kerkkonen, arkkitehti Hansson ja hankkeen tuleva valvoja, yliarkkitehti Kauko Kokko tekivät vuoden 1964 lopulla Tanskanmatkan.²³⁸

²³¹ KA Virka-arkisto. Tk 1959 (De 5).

²³² Maalaisliiton johdolla toimineen hallituksen pääministerinä oli J. V. Sukselainen ja opetusministerinä Heikki Hosia, molemmat kyseisestä puolueesta.

²³³ KA Virka-arkisto. Tk 1960 (De 5).

²³⁴ Olof Hansson (1919–1995) oli restaurointeihin erikoistunut arkkitehti. Hän työskenteli kotimaan lisäksi Ruotsissa ja Sveitsissä. Hän toimi Tampereen Teknillisen korkeakoulun rakennusopin professorina 1975–1986.

²³⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1961 (De 5).

²³⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1964 (De 5).

²³⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1963 ja 1964 (De 5).

²³⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1964 (De 5).

Lisärakennuksen edellyttämä asemakaavamuutos tehtiin vuonna 1964. Koska suunnitteluvaroja oli vielä jäljellä, arkkitehti Hansson ryhtyi pääpiirustusten tekoon. Rakennushanke eteni vuonna 1969; töiden oli pitänyt alkaa jo edellisenä vuonna. Urakkasopimus hyväksyttiin maaliskuussa 1969.²³⁹ Rakennuttajana oli Rakennushallitus ja pääurakoitsijana Rakennusliike Väinö Korolainen. Tontin louhinta alkoi huhtikuussa 1969 ja jatkui tammikuuhun 1970. Louhinnassa oli tauko kesällä 1969, jolloin tehtiin vanhan rakennuksen kaukolämpöön kytkemiseen liittyviä töitä. Louhintatöiden päätyttyä päästiin varsinaiseen rakentamiseen vuoden 1970 alussa.²⁴⁰ Lokakuussa 1970 aloitettiin Snellmaninkadun suuntaisen arkistorakennuksen pohjoispäässä muutos- ja korjaustyöt. Hyllyjen hankkiminen uudisrakennukseen oli Rakennushallituksen vastuulla. Lisärakennuksen ensimmäinen rakennusvaihe valmistui helmikuussa 1971.²⁴¹ Uudet makasiinit kuten osa muistakin tiloista valmistuivat vuonna 1971. Kiireellisimpiä arkistonsiirtoja voitiin ryhtyä vastaanottamaan.²⁴²

Lisärakennuksen loppukatselmus oli 31. tammikuuta 1972. Rakennusta oli suunniteltu 1950-luvun lopusta alkaen. Rakennuksessa on yhdeksän kerrosta (viisi katutasen alapuolella), joista asiakastilat kuudennessa. Kalustohankintojen viivästymisestä johtuen tutkijapalvelua ei vuonna 1972 voitu siirtää väliaikaisista tiloista uusiin.²⁴³ Ruotsin Valtionarkiston uudisrakennuksen suunnittelu ja toteutus kesti suunnilleen yhtä kauan. Mariebergin uudisrakennus valmistui vuonna 1968, ensimmäinen määräraha sitä varten oli myönnetty vuonna 1958.²⁴⁴

Lisärakennus toi Valtionarkistolle uutta hyllykapasiteettia 30 kilometriä. Tutkijapaikkoja oli vanha ja uusi sali yhteenlaskien noin 100. Mikrofilmien lukulaitteita oli kolmetoista.²⁴⁵ Rakennuksen vihkiäiset olivat 23. helmikuuta 1973 Tasavallan Presidentti Urho Kekkosen ja opetusministeri Ulf Sundqvistin sekä Ruotsin, Tanskan ja Norjan valtionarkistonhoitajien läsnäollessa. Vihkiäisissä avattiin asiakirjanäyttely ”Ihminen ja yhteiskunta historiassa keskiajalta nykypäiviin.” Myöhemmin saamana vuonna oli vuorossa näyttely ”Kansanhuollon aika 1939–1949”.²⁴⁶ Lisärakennus mahdollisti säännöllisen näyttelytoiminnan. Pari vuotta rakennuksen valmistumisen jälkeen järjestettiin näyttely kansallisesti yhä traumaattisesta aiheesta ”Vuoden 1918 sota”. Se oli avoinna toukokuun lopusta elokuun loppuun. Näyttelyyn tutustui lähes 1 700 kävijää.²⁴⁷ Suurnäyttelyiden linjalla jatkettiin vuonna 1975, jolloin vuoden lopulla avattiin näyttely ”Suomi ja ulkovallat”. Se liittyi valtakunnalliseen Historian viikkoon. Aihetta valaisevat asiakirjat ulotuivat 1200-luvulta nykypäivään. Puolentoista kuukauden aikana näyttelyssä kävi 2 600 hen-

²³⁹ Urakkasopimuksen solmimisen aikaan vasemmistoenemmistöisen hallituksen pääministerinä oli Mauno Koivisto (SDP) ja opetusministerinä Johannes Virolainen (KP).

²⁴⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1969 (De 6).

²⁴¹ KA Virka-arkisto. Tk 1970 ja 1971 (De 6).

²⁴² KA Virka-arkisto. Tk 1971 (De 6).

²⁴³ KA Virka-arkisto. Tk 1972 (De 6).

²⁴⁴ Norberg 2007, 307.

²⁴⁵ KA Virka-arkisto. Tuomo Polvinen Opetusministeriölle 16.3.1973 (Daa 88).

²⁴⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1971–1973 (De 6-7).

²⁴⁷ KA-virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

keä.²⁴⁸ Valtionarkisto pyrki näyttelytoiminnassaan valottamaan historian suuria teemoja ja kansallisesti merkittäviä aikakausia ja osallistumaan siten historiasta käytävään keskusteluun.

Suuri muutos toiminnallisuuden kannalta oli valokuvaamo, joka oli samalla myös täydellinen mikrofilmauslaboratorio. Se mahdollisti filmien kehittämisen, käyttökopioiden tekemisen sekä filmien kestokäsittelyn. Toimintoja ei tarvinnut enää ulkoistaa.²⁴⁹

Vihkiäisjuhlaa seuranneena päivänä järjestetty avoimien ovien päivä keräsi Valtionarkistoon yli tuhatpäisen yleisön.²⁵⁰ Toukokuussa 1972 Valtionarkisto oli järjestänyt kaksipäiväisen tilaisuuden, johon osallistui arkistolaitoksen henkilökunnan lisäksi Sota-arkiston ja Helsingin kaupunginarkiston henkilökuntaa, yhteensä noin 80 henkeä. Tilaisuus järjestettiin uuden lisärakennuksen ja Arkistoyhdistyksen 25-vuotisjuhlan merkeissä. Ohjelmassa oli mm. alustus Opetusministeriön hallinnonalan kehitysnäkymistä ja yleisarkistojen koulutustoiminnasta ja informaatiopalvelusta sekä luonnollisesti uusien tilojen esittely.²⁵¹

Lisärakennus kiinnosti ulkomaista arkistoväkeä ja tiedottajia. Vuonna 1974 arkistossa vieraili mm. Kansainvälisen arkistoneuvoston mikrofilmikomitean puheenjohtaja USA:n Kansallisarkistosta sekä virkamiehiä Belgian kuningaskunnan pääarkistosta ja Tanskan ja Norjan valtionarkistoista. Harvinaisempiin vieraisiin kuuluivat Saksan liittotasavallan lehdistö- ja tiedotusviraston, neuvostoliittolaisen Trud-lehden, Pariisin yliopiston slaavilaisen kirjaston ja Sofian kaupunkisuunnitteluviraston edustajat. Arkistomaailman kansainvälistyminen näkyi selvänä. Kotimaisia kävijöitä oli myös paljon. Valtionarkistoon tutustui vuonna 1974 yhteensä yli 1 100 kotimaista vierailijaa. Kysymys oli erilaisista virkamies- ja opiskelijaryhmistä ja erilaisten yhdistysten edustajista.²⁵² Myös maakunta-arkistoihin käytiin tutustumassa.

Vuoden 1976 kokoomatilastossa on tietoa arkistolaitoksen yksiköiden kiinteistökustannuksista (vuokrat²⁵³, lämmitys, sähkö jne.). Suurimmat menot käytössä olevaa hyllymetriä kohti olivat Valtionarkistolla (24,20 mk), Jyväskylän maakunta-arkistolla (23,29 mk) ja Oulun maakunta-arkistolla (18,46 mk), pienimmät Joensuun maakunta-arkistolla (0,54 mk).²⁵⁴

²⁴⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1975 (De 7).

²⁴⁹ KA Virka-arkisto. Tuomo Polvinen Opetusministeriölle 16.3.1973 (Daa 88).

²⁵⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1973 (De 7).

²⁵¹ KA Virka-arkisto. Tk 1972 (De 6); TMA Virka-arkisto. Valtionarkisto TMA:lle 5.5.1972, liitteenä arkistopäivien ohjelma (Ea 34).

²⁵² KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

²⁵³ Valtion rakennuksissa ja kiinteistöissä toimivat Valtionarkisto sekä Turun ja Mikkelin maakunta-arkistot eivät maksaneet vuokraa.

²⁵⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1976 (De 7).

Arkistovirkamiehet ja tutkimus – Pentti Renvallin arkistoajattelun päätös

Arkistolaitoksen akateemisella henkilökunnalla on tiiviit yhteydet tieteelliseen tutkimukseen. Menneinä vuosikymmeninä yhteys on ollut, jos mahdollista, vieläkin tiiviimpi.²⁵⁵ Kaikki valtionarkistonhoitajat ovat K. A. Bomanssonista alkaen olleet tohtoreita²⁵⁶ ja useimmat yliopiston dosentteja. Yhteydet tutkimukseen eivät luonnollisesti ole olleet pelkästään muodollisia, väitteilyyn, dosenttuureihin ja muuhun sellaiseen liittyviä vaan kysymyksessä on ollut myös ystävyysteen, tuttavuuteen ja tutkijayhteisön eri toimintamuotoihin perustuva verkostoituminen.²⁵⁷ Monien oppineiden instituutioiden fyysinen läheisyys Helsingin keskustassa on tiivistänyt yhteydenpitoa. Yliopisto- ja maakunta-arkistoverkoston laajentuessa arkistolaitoksen ja tutkimuksen symbioosi on saanut uusia muotoja. Historiantutkimukseen ja historiaharrastukseen liittyvillä yhdistyksillä ja seuroilla on ollut verkostoitumisessa keskeinen sija.

Kaarlo Blomstedtin seuraajan Yrjö Nurmion vuonna 1934 hyväksytty väitöskirja käsitteli sensuuria (*Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuajoina 1809–1829*). Se perustui Valtionarkistossa oleviin 1800-luvun asiakirjoihin, kuten myös hänen myöhemmät postilaitosta ja kielioloja käsittelevät tutkimuksensa. Nurmion vuonna 1957 ilmestynyt teos *Suomen itsenäistyminen ja Saksa* oli ensimmäisiä tutkimuksia, jotka perustuivat Saksan ulkoasiainministeriön mikrofilmituihin asiakirjoihin. Valtionarkistonhoitaja pääsi itse näin hyödyntämään laitoksensa mikrofilmausohjelmaa.²⁵⁸ Kun poliittisen historian professuuri perustettiin Helsingin yliopistoon, Nurmio hoiti sitä pitkään virkaatekevänä. Hän oli varteenotettava ehdokas virkaan, johon vuonna 1952 nimitettiin L. A. Puntila. Nurmio lienee ollut tyytyväinen ratkaisuun. Hän viihtyi arkistossa ja oli nähtävästi viimekädessä mieluummin arkistonhoitaja kuin yliopistotutkija. Nurmio näki Valtionarkiston tutkimuslaitoksena ja suosi virkamiesten itsenäistä tieteellistä työtä, ainakin tiettyyn mittaasti. Hänen johtajakaudellaan palveli useita virkamiehiä, joista tuli myöhemmin oppituoerien haltijoita. Heitä olivat ainakin Max Engman, Erkki Kuujo, Aira Kemiläinen, Veikko Litzen, Kauko Pirinen, Helge Pohjolan-Pirhonen, Tuomo Polvinen, Pentti Renvall ja Jaakko Suolahti.²⁵⁹ Pirinen ja Renvall olivat aloittaneet arkistouransa jo 1930-luvulla, muut edellä mainitut olivat arkistolaitoksen palveluksessa eripituisia jaksoja pääasiassa 1950–1960-luvuilla, Polvinen ja Litzen lopulta valtionarkistonhoitajina.

²⁵⁵ 1980-luvulta lähtien arkistotyö on tullut entistä professionaalisemmaksi ja vaativammaksi; se on jättänyt virkamiehille vähemmän aikaa omistautua historiantutkimukselle.

²⁵⁶ Valtionarkistonhoitajat ovat olleet filosofian tohtoreita lukuun ottamatta Jussi Nuortevaa, joka on teologian tohtori ja filosofian lisensiaatti.

²⁵⁷ Hyvä esimerkki tutkijoiden ja arkistovirkamiesten sosiaalisesta yhteydenpidosta 1950-luvulla oli ns. Tannerin akatemia (Elannon baari), jossa kävivät lounaalla mm. Mauno Jokipii, Pentti Virrankoski, Päiviö Tommila ja Yrjö Kihlberg. Nimitys Tannerin akatemia tuli Väinö Tannerista, joka oli Osuuskuntaliike Elannon hallintoneuvoston puheenjohtaja (Yrjö Kihlberg tekijälle 25.9.2014).

²⁵⁸ Sanotaan, että muilla tutkijoilla ei ollut pääsyä Saksa-aineistoon, niin kauan kuin Nurmio työskenteli aiheen parissa.

²⁵⁹ Litzen 2006, 231.

Nurmio oli kiinnostunut arkistolaitoksen historiasta. Hän julkaisi vuonna 1950 laajan Valtionarkiston perustamisaikojen koskevan artikkelin.²⁶⁰ Nurmio oli historian dosentti Helsingin Yliopistossa. Vuonna 1953 hänet kutsuttiin Suomalaisen Tiedeakatemian varsinaiseksi jäseneksi. Nurmio toimi aktiivisesti Suomen Historiallisessa Seurassa.

Nurmion seuraaja Martti Kerkkonen väitteli filosofian tohtoriksi 31-vuotiaana (1936) väitöskirjalla *Pehr Kalm talousopin professorina. Oppihistoriallinen tutkimus*. Kalm ja hänen aikakautensa pysyivät Kerkkosen tutkimusintressinä. Hänen kiinnostuksensa laajuutta osoittavat keskiaikaan ja autonomian aikaan liittyvät aiheet. Kerkkonen kirjoitti myös ensimmäisen laajan esityksen Valtionarkiston historiasta: *Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen* (1988).²⁶¹ On korostettu sitä, että Kerkkonen pystyi yhdistämään arkistomiehen ja tutkijan roolit. Hän ei toisaalta hyväksynyt mitään tutkimuksen kokonaissuunnitelmaa, jota esimerkiksi Valtionarkisto ryhtyisi tukemaan, jotta saataisiin tutkimuksen aukot paikatuksi. Se oli tutkijoiden tai tutkijaryhmien asia.²⁶²

Martti Kerkkosen jälkeen Tasavallan Presidentti nimitti valtionarkistonhoitajaksi professori Tuomo Polvisen. Jos tarkastellaan Valtionarkiston historiaa sen perustamisesta 1970-luvulle, Polvinen on merkittävimpiä ellei merkittävin tutkija, joka on ollut valtionarkistonhoitajan virassa. Huomattava osa Polvisen tieteellisestä tuotannosta on syntynyt hänen suhteellisen lyhyen valtionarkistonhoitajakautensa (1970–1974) jälkeen. Polvinen on arkistoasiantuntija, joka tuntee perusteellisesti Suomen arkistojen lisäksi useiden ulkomaiden arkistojen Suomea koskevan aineiston. Hän on tutkinut kansallisesti keskeisiä kysymyksiä kuten sortokausia, Suomen itsenäistymistä ja Suomea toisessa maailmansodassa. Osmo Jussilan ohella Polvinen on Suomen Venäjän tutkimuksen uranuurtajia. Polvisen pääteoksia on yhdessä avustajien kanssa kirjoitettu viisiosainen *J. K. Paasikivi: valtiomiehen elämäntyö* (1989–2002).²⁶³ Edeltäjiensä tapaan Polvisella oli valtionarkistonhoitajana tiiviit yhteydet tiedeyhteisöön.²⁶⁴

Valtionarkisto on suosinut, joskin vaihtelevasti, virkamiestensä omaa tieteellistä tutkimustyötä. Vuodesta 1929 lähtien oli käytäntönä, että valtionarkistonhoitaja myönsi hakemuksesta tällaisille virkamiehille ns. tutkimustunnin, jonka saattoi käyttää päivittäin omiin tutkimuksiin, kunhan niissä hyödynnettiin arkistolähteitä ja kunhan virkatehtävät antoivat myöden.²⁶⁵ Myös virkavapauksia tutkimustyötä varten myönnettiin.

Sekä tutkimustuntia että virkavapauksia hyödyntävät arkistovirkamiehet käyttivät vapaansa usein väitöskirjan tekemiseen. Valtionarkiston ja yleensä arkistolaitoksen palveluksessa oli sodan jäl-

²⁶⁰ *Valtionarkistomme perustamisajoilta*. HArk 53, 158–212.

²⁶¹ Kerkkosen ystävä Jarl Gallén ehdotti teoksen ruotsinkieliseksi nimeksi *Hur Finland fick sin historia* (Litzen 1990, 284).

²⁶² Litzen 1990, 284.

²⁶³ Vihavainen 2006, 773–774.

²⁶⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1972 (De 6).

²⁶⁵ Mahdollisuus tutkimustunnin käyttöön on periaatteessa vieläkin olemassa (valtionarkistonhoitajan luvalla), mutta virkatehtävät harvoin mahdollistavat sitä käytännössä. Jos tutkimustunteihin on mahdollisuus, ne käytetään yleensä arkistotieteellisiin tutkimuksiin, ei historiaan.

keen useita filosofian tohtoreita, mikä jatkoi vanhaa perinnettä. Valtiokalenteriin merkityissä Valtionarkiston virkamiehissä oli tiettyinä esimerkkivuosina tohtoreita seuraavasti:

Vuosi	Virkam.	Fil. tohtoreita
1945	16	5
1955	9	5
1965	17	4 ²⁶⁶
1970	19	6 ²⁶⁷
1975	14	4 ²⁶⁸

Enimmillään tohtoreiden osuus oli esimerkkien valossa 1950-luvun puolivälissä, yli puolet Valtiokalenteriin merkityistä virkamiehistä. Ruotsin Valtionarkiston akateemisista virkamiehistä oli vielä vuonna 1990 puolet tohtoreita tai lisensiaatteja. Osuus laski Ruotsissakin pian.²⁶⁹

Maakunta-arkistonhoitajissa oli tohtoreita sodan päättymisestä 1970-luvulle Pentti Renvall, Aimo Wuorinen ja Seppo Myllyniemi.

Seuraava Eljas Orrmanin tutkimukseen perustuva asetelma valaisee historiassa väitelleiden ja arkistolaitoksessa palvelleiden suhdetta:²⁷⁰

	Historia-aineissa väitelleet²⁷¹	Arkistolaitoksen palveluksessa olleet²⁷²
1917–1946	42	9 (5) ²⁷³
1947–1965	55	13
1966–1980	47	4
Yhteensä	144	26 (5)

Professoreiden ja apulaisprofessoreiden osalta voidaan Orrmanin tutkimuksen pohjalta esittää seuraavat tiedot:²⁷⁴

²⁶⁶ Valtionarkiston sihteeri Eino Rossi ei ollut kyseisenä vuonna tohtori, mutta kylläkin lakitieteen lisensiaatti. Eräällä arkistonhoitajalla, Alpo Salmelalla, oli perinteisestä poikkeava oppiarvo. Hän oli valtiotieteen kandidaatti.

²⁶⁷ Valtionarkiston palveluksessa oli em. tohtoreiden lisäksi vuonna 1970 myös kaksi filosofian lisensiaattia.

²⁶⁸ Valtionarkiston palveluksessa oli em. tohtoreiden lisäksi vuonna 1975 myös kaksi filosofian lisensiaattia.

²⁶⁹ Norberg 2007, 346.

²⁷⁰ Orrman 2005, 64.

²⁷¹ Luvut koskevat yleisessä historiassa, Suomen historiassa, Suomen ja Skandinavian historiassa, historiassa, poliittisessa historiassa sekä talous- ja sosiaalihistoriassa väitelleitä (Orrman 2005, 71).

²⁷² Yli vuoden ajan.

²⁷³ Suluissa vuosina 1926–1970 palveluksessa olleet.

	Professoreja²⁷⁵ (historia)	Arkistolaitoksen palveluksessa olleet
1950	13	1
1960	16	3
1970	29	6
1980	36	5

Vuonna 1970 arkistotaustaisten professorien osuus oli tarkasteluvuosina suurimmillaan, viidenes. Sitten se on laskenut. Vuonna 1990 oli vain yksi historian professori, joka oli ollut arkistotyössä.²⁷⁶

Väitelleiden osuus Valtionarkiston virkakunnassa väheni, mihin voi olla useita syitä. Eräs tekijä saattoi olla historiantutkimuksen muuttuminen sotien jälkeen. Tutkimusaiheiden painopiste siirtyi vanhemmista ajoista 1800- ja 1900-luvuille; perehtyneisyyttä vanhoihin käsialoihin, latinaan ja uuden ajan alun kameralistiikkaan ei tarvittu samassa määrin kuin ennen. Tarve vanhanajan oppineisuuteen arkiston asiakaspalvelussa väheni tai muutti muotoaan, mikä on voinut vaikuttaa siihen, millaisia opintoja arkistovirkamiehet harjoittivat. Valtionarkiston ylimpien virkojen pätevyysvaatimuksia kevennettiin, ja 1960- ja 1970-luvuilla alkoi olla esimerkkejä urallaan edenneistä arkistovirkamiehistä, jotka eivät olleet tohtoreita (Alpo Salmela, Juhani Saarenheimo, Pirkko Rastas, Raimo Pohjola ym.) Väitelleiden osuus väheni myös Ruotsin arkistolaitoksessa, ja ilmiö oli Norbergin mukaan kansainvälinen. Hän pitää sen taustana arkistotoimen enenevää suuntautumista seulptaan ja hallinnon rationalisointiin ja konttorirutiineihin, mikä etäännytti virkamiehiä perinteisestä tutkimustyöstä. Tutkijakoulutus ei ollut virkamiehelle enää erityinen meriitti.²⁷⁷

Jos tarkastellaan valtionarkistonhoitajien taustoja, voidaan todeta, että professorikunnasta valtionarkistonhoitajia ei ole rekrytoitu Tuomo Polvista lukuun ottamatta²⁷⁸, toisin kuin Ruotsissa. Liikettä toiseen suuntaan on tapahtunut, kuten edellä on todettu. Moni arkistolaitoksessa pidempiä tai lyhyempiä jaksoja palvellut siirtyi yliopistouralle, ja osasta tuli oppituolien haltijoita.

Arkistouran ja historiantutkimuksen yhteys kulminoitui Pentti Renvallissa, joka tuli Valtionarkiston palvelukseen harjoittelijaksi vuonna 1933 ja kohosi siellä vanhemmaksi amanuenssiksi. Jatkosodan aikana hän toimi Äänislinnassa Sotasaalisarkiston päällikkönä; kyseisessä laitoksessa työskenteli eräitä muitakin Valtionarkiston virkamiehiä. Toimittuaan sodan jälkeen Turun maakunta-arkistonhoitajana (1945–1950) Renvall nimitettiin vuonna 1950 Helsingin Yliopiston

²⁷⁴ Orrman 2005, 66.

²⁷⁵ Luvut koskevat kaikkia historia aineiden professoreja lukuun ottamatta kirkkohistorian, oikeushistorian, taidehistorian, kirjallisuushistorian ja musiikin historian professoreja (Orrman 2005, 71).

²⁷⁶ Orrman 2005, 66.

²⁷⁷ Norberg 2007, 346–347.

²⁷⁸ Kun Tuomo Polvinen nimitettiin valtionarkistonhoitajaksi vuonna 1970, hän oli yleisen historian professori Tampereen yliopistossa.

Suomen ja Skandinavian historian professoriksi. Hänen uransa huipentui yliopiston kanslerina vuosina 1968 –1973. Historiantutkijana Renvallia kiinnostivat historian suuret rakenteet, mm. ylemmän ja alemman tietoisuuden suhde kansojen ja yksilöiden elämässä. 1500-luku kiinnosti häntä aikakautena, erityisesti talonpoikaiskapina Nuijasota, jonka keskeisiä tutkijoita hän on. Renvall korosti ankaraa lähdekritiikkiä, Jos lähteissä ilmeni yksikin ristiriita, syy siihen oli selvitettävä ja tulkintaa tarvittaessa muutettava.

Arkistoteoriassa Renvallin näkemykset muuttuivat. Seuraavassa on katsaus Renvallin ajattelun kehitykseen sodan jälkeen. Eljas Orrmanin mukaan Renvallin arkistoajattelu sai Jatkosodan jälkeen täysin uuden suunnan. Hän kytkee sen Renvallin toimintaan Turun maakunta-arkistonhoitajana. Renvall tutustui konkreettisesti viranomaisien arkisto-ongelmiin niin arkistohoidon kuin arkistonmuodostuksenkin näkökulmasta.²⁷⁹ Viranomaiset kokivat arkistotoimen usein toimintaansa haittaavana eikä suinkaan tukevana tekijänä. Tästä näkökulmasta Suomessa sovellettu *provenienssiperiaate*²⁸⁰ näyttäytyi ongelmallisena. Provenienssiperiaate oli Renvallin mukaan luonteeltaan hyvin konservatiivinen. Periaatetta sovellettiin vanhoihin, jo muodostuneisiin arkistoihin. Se ei antanut minkäänlaista osviittaa siitä, miten asiakirjat oli arkistoitava tai jos antoi, niin pakotti ylläpitämään entistä järjestystä myös silloin, kun arkistojen eriytyminen ja edistyminen olisi jo vaatinut uusia ratkaisuja.²⁸¹

Sodan jälkeen Renvall kehitti ratkaisun *provenienssiperiaatteen* arkistonmuodostusta jähmettävään vaikutukseen. Renvall selosti näkemyksiään kirjeessään Valtionarkistolle vuonna 1946, kun valmisteltiin valtion viranomaisille annettavaa arkisto-ohjetta. Hän kutsui ratkaisuaan funktionaalisen yhteenkuuluvaisuuden periaatteeksi. Hän ei hyväksynyt näkemystä, että yhden viranomaisen arkistoasiakirjat muodostivat yhden arkistollisen kokonaisuuden. Tämä oli hänestä vastoin viranomaisen käsitteen määrittelyä. Hän painotti viranomaisfunktion liittymistä tiettyyn tehtävään tai tehtäviin. Arkistonmuodostuksen rajoja ei asettanut viranomainen yhtenä toimijana vaan ne asetti julkisen tehtävän vaikutuspiiri. Tämän ajattelun pohjalta voitiin viranomaisen arkistoina jakaa ala-arkistoiksi eli funktionarkistoiksi siten, että kunkin tehtävän piiriin kuuluvat asiakirjat muodostivat oman arkistokokonaisuuden. Arkistoteorian perussääntö, jonka mukaan arkistoa ei saanut pirstoa, siirtyisi koskemaan vain tietyn tehtävän puitteisiin rajoittuvaa ala-arkistoa. Tämä olisi käsitteellinen oikaisu vallitsevaan teoriaan ja avaisi käytännön kannalta uusia, entistä joustavampia arkistohoidollisia mahdollisuuksia. Viranomaisen funktionarkistot liittyivät toisiinsa kyllä organisatorisesti, mutta ne eivät muodostaneet yhtä arkistoa. Kokonaisuus oli vain eräänlainen arkistovarasto, jota viranomainen hoiti, mutta varsinaisia arkistoja olivat varastossa olevat funktionarkistot. Vallitsevassa järjestelmässä samaan tehtävään liittyvät alasarjat

²⁷⁹ Orrman 2002, 396.

²⁸⁰ 1800-luvulla Ranskassa ja Saksassa muotoillun *provenienssiperiaatteen* ytimenä on ajatus siitä, että arkistonmuodostajan toiminnassa muodostunut asiakirjojen kokonaisuus, arkisto, pidetään yhtenä kokonaisuutena sekoittamatta sitä toisten arkistonmuodostajien arkistoihin. Tätä täydentää alkuperäisen järjestyksen periaate, jonka mukaan arkistonmuodostajan arkistolleen antamaa järjestystä ei saa muuttaa. Provenienssiperiaatteen tarkoituksena on taata arkistojen todistusvoimaisuus sekä juridiikan että tutkimuksen näkökulmasta.

²⁸¹ TMA Virka-arkisto. Renvall Valtionarkistolle 9.2.1946 (Da 5).

hajaantuivat eri puolille aineistoa, mikä vaikeutti niiden käyttöä. Ongelma tuli selvästi näkyviin mm. nimismiehille suunnitellussa arkistokaavassa.²⁸²

Arkistojen järjestämisellä funktioiden mukaan oli Renvallin mukaan etua myös silloin, kun tehtäviä siirrettiin viranomaiselta toiselle. Kun ala-arkistot liittyivät toisiinsa vain organisatorisesti, se helpottaisi asiakirjojen siirtoa. Nyt tilanne oli se, että eri tehtäviin liittyvät asiakirjat kytkettyivät siirron kannalta haitallisen kiinteästi toisiinsa. Tehtävien erottamisessa Renvall viittasi lainsäädäntöön. Viranomaisen tehtävät määriteltiin yleensä lainsäädännössä. Toinen eri tehtäviä erottava tuntomerkki voi olla viranomaisen osastojako. Viraston ulkoinen organisaatio saattoi kuitenkin olla ristiriidassa lainsäädännön määrittelemien tehtävien kanssa, jolloin tehtäville oli arkistoa rajattaessa annettava etusija organisaatioon nähden.²⁸³

Renvall huomautti, että jo muodostuneeseen arkistoon nähden funktionaalisen yhteenkuuluvaisuuden periaate oli yhtä konservatiivinen kuin provenienssiperiaate, mutta se antoi osviittaa myös siitä, miten viranomaisen oli meneteltävä arkistoa muodostaessaan.²⁸⁴ Renvallin ajattelussa oli kysymys pitkälle kehittyneestä arkistonmuodostuksen suunnittelusta.

Renvallin esitti näkemyksensä funktionaalisuudesta jo vuoden 1945 arkistokokouksessa, kun käsiteltiin arkistojen järjestyksiaavoja. Hän suositteli eräiden viranomaisten arkistoinaisten jakoa funktioiden mukaan joko siten että funktio katsottaisiin eräänlaiseksi arkistonmuodostajaksi ja kaikki sen piiriin kuuluvat asiakirjat järjestettäisiin omaksi kokonaisuudekseen tai siten, että pääsarjojen puitteissa alasarjat muodostettaisiin funktioittain; esimerkkinä kruununvoutien arkistot. Asiasta ei syntynyt varsinaista keskustelua. Maakunta-arkistonhoitaja Wuorinen ilmoitti jo soveltaneensa funktioperiaatetta nimismiesten kaavaluonnoksessa. Amanuenssi Federley sanoi kannattavansa funktioperiaatetta alasarjojen pohjalta.²⁸⁵ Kummassakin Renvallin vaihtoehdossa näkyivät viranomaisen tehtävät: arkiston järjestys perustuisi joko kokonaan funktioihin tai tehtävät näkyisivät sarjoissa. Tämä näkemys näyttää saaneen kokouksen varovaisen hyväksynnän.²⁸⁶ Funktionalismin jatkokehittely kuitenkin pysähtyi Valtionarkiston vastustukseen.

Kokouksessa käsiteltiin myös Valtionarkiston ohjeluonnosta valtion virka-arkistossa olevien asiakirjojen hoitamisesta. Käydyssä keskustelussa tuotiin esiin liian yksityiskohtaisen ohjeistuksen vaarat. Valtionarkisto voisi altistua syytöksille toimivaltuuksien ylittämisestä. Sota-arkiston johtaja Lauri Kujala esitti omaperäisen ratkaisun: annettaisiin suppea ohje, jota täydentäisi erikseen laadittava oppikirja. Tämän ratkaisun todettiin vievän liikaa aikaa. Renvall esitti, että sitovat järjestämisohjeet erotettaisiin uuden arkiston muodostamisohjeista. Viimeksi mainitut tulisi antaa yhteistoiminnassa virastoasiainvaltuutetun kanssa ja rationalisointipyrkimyksiä tukien. Esitykset

²⁸² Sama viite kuin edellä.

²⁸³ Sama viite kuin edellä.

²⁸⁴ Sama viite kuin edellä.

²⁸⁵ TMA Virka-arkisto. Arkistokokouksen ptk 26.10.1945 4 § (Cc 1).

²⁸⁶ Kokouksessa olivat läsnä VA:n arkistonhoitajat Roos, Nurmio ja Kerkkonen, vanhempi amanuenssi Federley, maakunta-arkistonhoitajat Kuusi, Outakoski, Renvall, Rinne ja Wuorinen, sota-arkistonhoitaja Kujala ja Helsingin kaupunginarkistonhoitaja Rosén (TMA Virka-arkisto. Arkistokokouksen ptk 26.–27.10.1945, Cc 1).

saivat kannatusta, mutta lopullinen päätösvalta jätettiin valtionarkistonhoitaja Blomstedtille (joka ei ollut läsnä kokouksessa).²⁸⁷

Renvall painotti viranomaisten omia käytännöllisiä tarpeita. Arkistotoimi ei saanut muodostua riippakiveksi toiminnalle vaan sen oli tuettava sitä. Renvall kirjoitti Valtionarkistolle: ”Ei sitä paitsi liene aivan vähäiseksi arvioitava se etu, mikä arkistolaitoksella olisi siitä, jos viranomaiset havaitsisivat, ettei arkistonhoitoperiaatteiden noudattaminen pakoita heitä työskentelemään epäkäytännöllisesti, vaan että se edistää työn tarkoituksenmukaista järjestelyä.”²⁸⁸ Kun valmisteltiin ohjetta valtion virka-arkistoja varten, Renvall korosti tarvetta saada viranomaisille käytännöllisiä ohjeita arkistonmuodostusta varten. Tämä oli vähintään yhtä tärkeää kuin ohjeistaa vanhan arkiston järjestämistä. Myös arkistolaitoksen kannalta oli erittäin tärkeää, että arkistonmuodostus tapahtui asianmukaisesti.²⁸⁹

Valtionarkisto suhtautui Renvallin funktioajatteluun kriittisesti²⁹⁰. Arkistonhoitaja Martti Kekkonen, myöhempi arkistoneuvos ja valtionarkistonhoitaja, ei hyväksynyt sitä lainkaan. Hän totesi kirjeessään Renvallille helmikuussa 1946, että funktionalismi oli kokonaan oma suuntansa. Se ei ollut riittävän selvä, ja se paisuttaisi arkistoa monilla tehtävänmukaisilla sarjoilla. Viranomaisten viranhoidolle aiheutuisi funktionalismista tavattomasti hankaluutta. Kerkkonen vetosi myös Blomstedtin kielteiseen kantaan.²⁹¹ Taustalla saattoi vaikuttaa kiire. Viranomaiset odottivat Valtionarkiston ohjeita.²⁹²

Lauri Kujala kannatti Renvallin ajatuksia. Hän totesi maaliskuussa 1946, että funktioprintsiippi oli hyvä, ja se täytyi ottaa huomioon virka-arkisto-ohjeiden valmistelussa. Tähän päästiin varmin siten, ettei puhuttaisi koko periaatteesta vaan ”salakuljetettaisiin” se ohjeisiin peitettynä ja mahdollisimman huomaamattomana. Myös Ragnar Rosén kannatti pääpiirteissään Renvallin näkemyksiä.²⁹³ Funktioperiaatetta ei saatu sisällytettyä Kerkkonen valmistelemiin ohjeisiin (1947). Hänen mielestään ei ollut suotavaa muodostaa arkistoihin ”pikkuarkistoja” [funktioarkistoja], jollei niitä vastaamassa ollut viraston todellisia osastoja.²⁹⁴ Kerkkonen vastusti kaikkea, minkä hän tulkitsi asiaperusteiseksi arkistoinniksi.

Maakunta-arkistonhoitajat eivät juuri kommentoineet funktionalismikysymystä (ainakaan kirjallisesti), vaikka he olivat aktiivisia arkistokaavojen laadinnassa. Esimerkkinä varovaisen myönteisestä asennoitumisesta on Savo-Karjalan maakunta-arkistonhoitaja Keijo Astala. Hänen mielestään Renvallin esittämä tehtävien käyttäminen arkistojärjestelyn periaatteena oli hyväksyttävää, varsinkin jos viranomainen itse jo sovelsi sitä. Savo-Karjalan maakunta-arkiston oli kuitenkin

²⁸⁷ Sama, 1 § (Cc 1).

²⁸⁸ TMA Virka-arkisto. Renvall Valtionarkistolle 9.2.1946 (Da 5).

²⁸⁹ TMA Virka-arkisto. Renvall Valtionarkistolle 27.8.1945 (Da 5).

²⁹⁰ 1940-luvun arkisto-ohjeissa näkyy kuitenkin Renvallin vaikutusta sarjojen ryhmittelyssä.

²⁹¹ Niemelä 2003, 26.

²⁹² Sama, 26.

²⁹³ Sama, 26–27.

²⁹⁴ *Valtionarkiston ohjeet virka-arkistoissa olevien asiakirjojen hoitamisesta ja luettelomisesta* (1947); Niemelä 2003, 26–27.

mahdotonta perehtyä viranomaisten tehtäviin siinä määrin, että se voisi laatia noudatettavaksi tehtävien mukaan jäsenneltyjä järjestelykaavoja, totesi Astala. Ainakin toistaiseksi oli tyydyttävä yksinkertaiseen, arkiston kaikki sarjat käsittävään pääsarjajakoon. Astalan pohdintojen lopputulema oli hieman yllättäen se, että tehtävien mukaista ryhmittelyä voitiin pitää parannuksena arkistojen järjestelyssä, se kun helpotti alasarjajaon hallintaa.²⁹⁵ – Mainittakoon, että Jussi Kuusanmäen mukaan Kauko Pirinen, huomattava arkistomies ja tutkija, joka oli tuolloin Valtionarkiston palveluksessa, ei merkittävästi osallistunut Renvallin ja muiden käymään keskusteluun arkistoprofession muuttuvasta luonteesta.²⁹⁶

Renvall keskusteli sodan jälkeen ystävänsä Lauri Kujalan kanssa puolustusvoimien arkistonmuodostuksesta. Renvall suositteli arkistointiin funktionaalista ryhmäjakoa (puhe oli lähinnä kirjeistöstä) kuten: komentoasiat, järjestelyasiat, operatiiviset asiat, huoltoasiat jne. Tätä toiminnallista pääjakoa voisi sarjojen tasolla tarvittaessa eriyttää aiheenmukaisiin alaryhmiin.²⁹⁷ Kujala piti tärkeänä seulontanäkökohdan huomioonottamista sarjamuodostuksessa, niin että asiakirjojen hävittäminen helpottuisi. Renvall piti ajatusta ”nerokkaana”; tämä oli tarpeen varsinkin puolustusvoimien arkistonmuodostajissa, joille olivat tyypillisiä laajat kirjelmien jakelut, mistä seurasi toisarvoisen aineiston kerääntymistä eri tahoille (kaikki jakelujen asiakirjat eivät olleet tärkeitä kaikille). Veli-Matti Syrjön mukaan Renvall kuitenkin suhtautui tietyin varauksin seulontanäkökohdan korostamiseen arkistokaavoja laadittaessa; se häiritsi arkistonmuodostuksen sisäistä loogiikkaa.²⁹⁸ Seulonta oli vastoin arkistoteoriaa siinä mielessä, että arkistolliset näkökohdat ohjasivat siinä viranomaista, eikä arkistonmuodostus siten enää kuvastanut viranomaisen omaehtoista toimintaa.²⁹⁹ Toisaalta Renvall eri yhteyksissä painotti seulonnan ja arkistonmuodostuksen yhteyttä, näin esimerkiksi kunnallisissa arkisto-ohjeissa (1941).³⁰⁰ Toukokuussa 1946 Renvall kirjoitti Valtionarkistolle läänintilien seulonnasta. Hän totesi, että sitä kuten kaikkea seulontaa voitiin lähestyä kahdesta suunnasta: joko seulomalla taannehtivasti jo arkistoitua ainesta tai ryhtymällä ”seulonnanvalmisteluun”, so. muodostuvan arkiston järjestämiseen seulontaa helpottavalla tavalla. Seulontamenetelmän valinta oli tapauskohtaista, mutta yleisesti voitiin sanoa, että taannehtiva seulonta oli työläs ja kallis toimenpide. Seulonnan periaatteet olivat sinänsä samat oli kyseessä kumpi tahansa menettely. Perusprinsiippinä oli, että sellaiset asiakirjat voitiin hävittää (tarpeellisten määräaikojen jälkeen), joita ei tulevaisuudessa tulisi tarvitsemaan. Seulonnan valmisteluun tulisi osallistua kaikkien niiden, joilla oli virallista intressiä asiakirjoihin, läänintilien osalta intressiryhmiin kuuluivat arkistolaitoksen lisäksi revisiolaitos ja lääninkonttorit. Seulonta tähtäsi

²⁹⁵ TMA Virka-arkisto. Savo-Karjalan maakunta-arkisto Valtionarkistolle 20.2.1947 (jälj.) (Ea 9).

²⁹⁶ Kuusanmäki 2001, 143.

²⁹⁷ Samantapaisia ajatuksia Renvall esitti vuonna 1945 maakunta-arkistojen virka-arkistoihin liittyen. Arkistohallinnollisen kirjeenvaihdon (mukaan lukien tarkastuskertomukset) osalta hän kannatti dossier-järjestelmää, jossa kyseiset asiakirjat arkistoitaisiin yhteen viranomaisittain. Tästä olisi suuri käytännöllinen hyöty asiakirjoja etsittäessä; nyt ne hajaantuivat eri puolille arkistoa (TMA Virka-arkisto. Renvall Valtionarkistolle 9.10.1945, Da 5).

²⁹⁸ Syrjö 1987, 48, 54–55.

²⁹⁹ Niemelä 2003, 28–29.

³⁰⁰ Valtionarkiston ohjeet kunnallisten arkistojen asiakirjain hoitamisesta 29.5.1941. Valtionarkiston kiertokirje n:o 2b.

tilansäästöön, mutta sitä oli Renvallin mukaan saatavissa myös rationalisoimalla arkistointiteknikkaa kuten paperin ja kansioiden tehokkaammalla käytöllä.³⁰¹

Renvall esitti valtion arkisto-ohjeiden valmisteluvaiheessa helmikuussa 1946 esimerkkejä luettelointiperiaatteistaan. Henkikirjoittajan arkiston järjestelykaavaehdotus oli seuraava:³⁰²

- I. Henkikirjoitusarkisto
- II. Kauppa- ja yhdistysrekisteriviranomaisen arkisto
- III. Siviilirekisteriviranomaisen arkisto
- IV. Julkisen kaupanvahvistajan arkisto
- V. Veronkantoarkisto (lakannut v:sta 1945 lähtien)

Renvall ei tarkastellut henkikirjoittajan arkistoa yhtenä kokonaisuutena vaan viitenä funktioarkistona, joita rajasivat henkikirjoittajalle lainsäädännössä määritellyt tehtävät.

Tehtäväpohjaiseen järjestelmään Renvall kytki arkistokaavan, joka perustui *asiakirjojen* muodollisiin funktioihin. Systematiikka muistuttaa käsittelyjärjestykseen pohjaavaa kaavaa, mutta sen perustelu oli toinen.³⁰³ Esimerkiksi ala-arkisto IV, Julkisen kaupanvahvistajan arkisto jakaantui Renvallilla seuraaviin alasarjoihin, joissa ei enää ole kysymys viranomaisen tehtävistä:³⁰⁴

- A. Merkintäkirjat
 - a. Julkisen kaupanvahvistajan päiväkirjat
- B. Luettelot
- C. Pöytäkirjat
- D. Toimitteet
- E. Saapuneet asiakirjat
 - a. Kauppakirjajäljennökset
- F. Kirjeistö
- G. Tilit

Kaikki ala-arkistot jakaantuivat vastaavalla tavalla muodollisiin sarjoihin.

³⁰¹ TMA Virka-arkisto. Renvall Valtionarkistolle 13.5.1946 (Da 5).

³⁰² TMA Virka-arkisto. Renvall Valtionarkistolle 9.2.1946 (Da 5).

³⁰³ *Nykyajan historiantutkimus* -teoksessaan Renvall puhuu itse asiassa tarkastelun primääritasona *asiakirjojen* (ei viranomaisten) tehtävistä. Nämä asiakirjojen tehtävät ovat muodollisia funktioita. Metodiopissaankin Renvall kyllä korostaa viranomaisten tehtäviä, vaikka muodolliset funktiot tässä vaiheessa edustavat hänen teoriassaan järjestelmän ylintä abstraktiotasoa. Viime kädessä viranomaisten substanssitehtävät ratkaisivat, mitkä asiakirjat kerääntyivät viranomaisten arkistoon ja mihin ryhmään ne siellä joutuivat (Renvall 1965, 146–148).

³⁰⁴ TMA Virka-arkisto. Renvall Valtionarkistolle 9.2.1946 (Da 5).

Renvall yhdisti järjestelmässään viranomaisten ja asiakirjojen funktiot. Renvall kehitteli edelleen funktionaalisten ala-arkistojen periaatetta. Hän lähetti Valtionarkistolle maaliskuussa 1946 esityksen valtion arkistonhoito-ohjeiden eräiden kohtien muuttamiseksi. Hän totesi laatimassaan ohjetekstissä (luku II. Arkisto ja sen rakenne), että viranomaisen tehtävät määräisivät sen arkiston jäsentelyn yleisluonteen, koska arkisto muodostui tehtävien suorituksen mukana. Jäsentelyn tuli joustavasti kuvastaa viranomaisen tehtäväpiirejä ja niissä eri aikoina tapahtuneita muutoksia. Ihanteellisesti järjestetyn arkiston luettelo jo antoi kuvan viranomaisen tehtävien kehityksestä; sen pohjalta vieraskin löysi viranomaisen johtosääntöihin ja työjärjestykseen perehdyttyään vaihatta minkä asiakirjan tahansa.³⁰⁵

Renvall korosti laatimassaan ohjetekstissä, että tehtäväpohjaisuutta ei saanut sekoittaa sisällyksenmukaiseen arkistointiin, esim. akteja ei saanut koota samansisältöisistä asiakirjoista vaan tiettyjen asioiden käsittelyn pohjalta. Joissain tapauksissa viranomaisen arkisto voitiin pitää yhtenä kokonaisuutena, mutta jos viranomaisella oli selkeästi määritellyt tehtävät, arkiston jakaminen ala-arkistoihin oli perusteltua varsinkin, jos lainsäädäntö tai osastojako tukivat sitä. Kumpi tahansa ratkaisu valittiinkin, jälkikäteen arkistoa ei saanut järjestää uudelleen.³⁰⁶ Tässä suhteessa Renvall pitäytyi tiukasti proveniensiiperiaatteessa.

Renvall katsoi, että arkisto-ohjeita annettaessa viranomaisia ei pitäisi pyrkiä pakottamaan arkistonmuodostusperiaatteisiin, jotka olivat syntyneet rakenteeltaan suhteellisen yksinkertaisia arkistoja varten. Tehtäväpohjainen arkiston jäsentely voi tapahtua joko niin, että arkisto jaettiin tehtäväpiirien mukaan ala-arkistoiksi tai niin, että alasarjat eivät menneet ristiin tehtäväpiirien rajojen kanssa. Viranomaisen ulkonainen organisaatio sopi alasarjajaon pohjaksi vain silloin, jos organisaatio selvästi vastasi tehtävien suoritusta.³⁰⁷

Ohjeluonnoksessaan Renvall käsitteli myös viranomaisten muodollista toimintaa, sikäli kuin se kuvastui arkistoaineeseen. Muodollisia perustehtäviä olivat asiakirjojen ja asioiden rekisteröinti, päätöksenteko, annettujen tiedoitusten muistiinmerkitseminen jne. Kyseisiä tehtäviä vastasivat arkistossa tietyt pääsarjat. Muodollisiin tehtäviin perustuvaa arkistokaavaa oli pyrittävä noudattamaan arkiston jäsentelyssä. Renvall yhdisti tehtäväpohjaisen ja muodollisen funktionalismin, kuitenkin niin, että ”tehtävä muodostaa alasarjan määräävän tunnusmerkin”.³⁰⁸

Renvallin lähestymistapa poikkesi hänen aikanaan yleensä vallinneesta mm. siinä, että hän kiinnitti runsaasti huomiota arkistonmuodostukseen. Mikään jäykkä, ulkoa annettu kaava ei saanut kahlita sitä. Huomion kiinnittäminen viranomaisen kulloinkin hoidettavana oleviin tehtäviin takasi sen, että arkisto muodostui viranomaisen kannalta tarkoituksenmukaisella tavalla. Orrman näkee Renvallin arkistoajattelun taustalla hänen filosofiaa ja psykologiaa koskevat opintonsa, ennen kaikkea hänen hahmopsykologisen orientaationsa (mm. Max Wertheimer).³⁰⁹ Renvallin

³⁰⁵ TMA Virka-arkisto. Renvall Valtionarkistolle 29.3.1946, (Da 5).

³⁰⁶ Sama viite kuin edellä.

³⁰⁷ Sama viite kuin edellä.

³⁰⁸ KA Virka-arkisto. TMA tk 1946 (De 4); TMA Virka-arkisto. Renvall Valtionarkistolle 29.3.1946 (Da 5).

³⁰⁹ Orrman 2002, 392, 402.

pääaineopettajana Turun yliopistossa oli loogisen-empirismin Suomeen tuonut Eino Kaila. Historiassa hänen opettajiaan olivat Einar W. Juva ja Arvi Korhonen. Viimeisenä opiskeluvuotenaan Renvall opiskeli psykologiaa Berliinissä.³¹⁰ Hän pyrki hahmopsykologian lähtökohdista ohjelmallisesti löytämään ja formuloimaan ristiriidattomia ja yleispäteviä periaatteita arkistotoimen käsitteille, ilmiöille ja toimintamuodoille.³¹¹ Renvallilla ei näytä Orrmanin mukaan olleen mitään selviä esikuvia funktionaalisen yhteenkuuluvuuden periaatetta koskeville pohdinnoilleen.³¹²

Renvallin funktionalismi, jota hän painokkaasti toi esiin vuosina 1945–1946, ei juuri näy valtion viranomaisille tarkoitetuissa arkisto-ohjeissa (1947)³¹³, mikä ei ole yllättävää, koska ohjeet olivat Martti Kerkkosen valmistelemat eikä ohjeet vahvistanut valtionarkistonhoitaja Blomstedt asettanut Renvallin kannalle. Ohjeissa todetaan, että juoksevassa virastotyössä oli tapana pitää samoja tehtäviä koskevat eri asiakirjasarjoihin kuuluvat asiakirjat toistensa yhteydessä, mutta kun asiakirja-aineokset lopullisesti arkistoituihin, ei yleiseltä arkistohoidolliselta kannalta ollut suositeltavaa muodostaa niistä erillisiä pikkusarjoja, joita vastaamassa ei ollut viraston todellisia erillisiä osastoja. Myönnytyksenä Renvallin suuntaan oli toteamus siitä, että muitakin järjestelyratkaisuja kuin ohjeissa esitettyjä voitiin käyttää, kunhan ne olivat huolellisesti harkittuja ja yksinkertaisia toteuttaa ja ne takasivat asiakirjojen järjestyksen ja helpon saatavuuden.

Renvallin näkemykset arkistojen rakenteesta eivät olleet staattisia. Hänen valmistelemansa *Valtionarkiston ohjeet kunnallisten arkistojen asiakirjain hoitamisesta*³¹⁴ valaisevat hänen arkistojärjestelmänsä kehittymistä. Ohjeissa ei vielä näy viranomaisen substanssitehtäviin liittyvä näkökulma. Sarjajako perustuu asiakirjojen ja arkistonmuodostajan toiminnan eri muotojen suhteeseen. Esimerkiksi pääsarjat A, B ja C olivat luonteeltaan yhteenkuuluvia, koska ne laadittiin viranomaisen omaa toimintaa varten; pääsarja D sisälsi asiakirjoja, joilla viranomainen toimitti päätöksensä tai kantansa toisille tiedoksi jne.³¹⁵ Arkistonmuodostajien tehtäviin Renvall viittasi lyhyesti kyllä jo kunnallisissa ohjeissa. E-sarjan eli saapuneiden asiakirjojen ryhmittelyssä voitiin käyttää asiaryhmitystä siten, että nojaututtiin järjestykseen, jossa kunnan elinten tehtävät oli lainsäädännössä lueteltu.

H-sarjaan eli sekalaisiin asiakirjoihin Renvall suhtautui kielteisesti, sarjaa oli käytettävä niin vähän kuin mahdollista. F-sarjan käyttöön eli saapuneiden ja lähetettyjen kirjeiden yhdistämiseen (kirjeistö) Renvallin suhtautuminen oli neutraalia, toisin kuin Kerkkosen. Valtion arkisto-ohjeissa (1947) Kerkkosen kanta oli selvästi kielteinen. Hänestä kirjeistö ei ollut suositeltava arkistointitapa, koska viraston toimintaa ilmentävät omat asiakirjat (kirjetoisteet) tulisi säilyttää erillisenä kokonaisuutena

³¹⁰ Orrman 2010,3; Niemelä 2003, 41.

³¹¹ Orrman 2010, 9. Tämä pyrkimys koski myös historian tutkimusta. Lähteiden pohjalta tuli muodostua ristiriidaton kokonaisuus, jotta tulkintaa voisi pitää oikeana.

³¹² Orrman 2010, 9.

³¹³ *Valtionarkiston ohjeet virka-arkistoissa olevien asiakirjojen hoitamisesta ja luetteloinimisesta*, 28.1.1947.

³¹⁴ Valtionarkiston kiertokirje n:o 2 a, 29.5.1941. Kunnalliset ohjeet julkaistiin aluksi kahtena osana, toinen kaupunkien ja kauppaloita, toinen maalaiskuntia varten. Tämä sen vuoksi, että liitteinä olevat luettelointikaavat poikkesivat toisistaan kuntamuodosta riippuen.

³¹⁵ Orrman 2010, 4.

Renvallin useasti mainittu metodioppi *Nykyajan historiantutkimus* (1965) valaisee hänen arkistojen ajatteluaan. Menneisyys konstruoidaan sen jäljistä, lähteistä, joita on monen tyyppisiä, asiakirjat olivat vain eräs, joskin keskeinen lähderyhmä. Metodiopissaan Renvall pyrki oikomaan arkistoihin liittyviä väärinkäsityksiä. Samaa asiaa koskevien asiakirjojen kerääminen yhteen saattoi vaiuttaa tutkijan kannalta houkuttelevalta. Se ei kuitenkaan ollut perusteltua, koska eri tutkijoilla oli erilaisia aiheita ja näkökulmia. Oikea lähestymistapa oli se, että arkistojen annettiin kertyä luonnollisella tavalla siten, että asiakirjat saivat tehtävienmukaisen järjestyksen. Asiakirjat kertoivat tutkijoille enemmän näin kuin paraskaan keinotekoinen järjestys.³¹⁶

Nykyajan historiantutkimuksessa Renvall on kehittänyt funktionaalisen yhteenkuuluvuuden periaatteensa valmiiksi. Siinä on substanssi- ja formaalinen taso kuten hänen aikaisemmissakin pohdinnoissaan. Tarkastelun primääritasona ovat *asiakirjojen* (eivät viranomaisten) tehtävät. Asiakirjoilla oli erilaisia muodollisia funktioita: toiminnassa esiintyvien seikkojen rekisteröinti (diaarit), yleiskuvan antaminen jostain viranomaisen toiminnan alueesta (luettelot), päätösten tallettaminen (pöytäkirjat), tiedon tallettaminen siitä, mitä on ilmoitettu ulkopuolisille (jäljennökset), tiedon säilyttäminen ulkopuolisten tahdonilmauksista (saapuneet asiakirjat), tilitodisteet (tiliasiakirjat).³¹⁷ Metodiopissaan Renvall oli osittain palannut 1940-luvun alun teoreettisiin näkemyksiinsä, jotka saivat ilmentymänsä kunnallisissa arkisto-ohjeissa; niissä arkistonmuodostajien/asiakirjojen muodolliset funktiot olivat keskeisiä. Silti Renvall korosti edelleen myös viranomaisten tehtäviä. Vaikka viranomaisen substanssitehtävät sijoittuvat ikään kuin asiakirjojen muodollisten funktioiden ”alle” (konkreettisesti alasarjoiksi), tehtävät viime kädessä ratkaisivat, mitkä asiakirjat kerääntyivät viranomaisten arkistoon ja mihin ryhmään ne siellä joutuivat.³¹⁸

Voidaan kysyä, miksi *viranomaisen* tehtävät jäivät Renvallin loppukaudella jonkin verran taka-alalle *asiakirjojen* tehtävien kustannuksella. Tähän saattoi Päivi Niemelän mukaan vaikuttaa se, että funktioajattelua ei sen radikaaleimmassa muodossa hyväksytty. Kompromissi hyväksyttiin, so. Renvallin minimivaatimus funktionaalisuudesta asiakirjasarjojen puitteissa. Renvallin ajattelu torjuttiin kenties osittain siksi, että sitä ei täysin ymmärretty. Sitä saatettiin pitää jonkinlaisena dossier-järjestelmän versiona, jollaisia Suomessa oli kokeiltu 1930-luvulla.³¹⁹

Renvallin funktioajattelu kuopattiin varsin perusteellisesti. Arkistokokouksessa 25.–26.10.1949 käsiteltiin viranomaisten järjestelykaavoja, mutta funktioperiaatetta ei enää mainittu, vaikka alustus oli Renvallin tekemä.³²⁰

Vasta paljon myöhemmin Pentti Renvallin arkistojen ajattelu on saanut uudelleen huomiota. Hänen funktionalistinen teoriarakennelmansa ja sen soveltaminen käytäntöön torjuttiin Valtionarkistos-

³¹⁶ Renvall 1965, 141–143.

³¹⁷ Renvall on käsitellyt arkistonmuodostajien/asiakirjojen muodollisia funktioita jonkin verran toisistaan poiketen eri aikoina. 1940-puolivälin jälkeisessä ajattelussaan Renvall perusti pääsarjajaotuksen arkistonmuodostajan muodollisiin funktioihin, joita olivat päättävä funktio, tiliäpitävä funktio, tiedotuksia antava funktio ja tiedotuksia vastaanottava funktio (Orman 2010, 5–6).

³¹⁸ Renvall 1965, 146–148.

³¹⁹ Niemelä 2003, 40, 49.

³²⁰ TMA Virka-arkisto. Arkistokokouksen ptk 25.–26.10.1949, 3 §, Pentti Renvall, liite 1 (Cc 1).

sa määrätietoisesti, seulontateorian osalta vastaanotto oli myönteisempi. Kuten Orrman on todennut, on kiintoisaa, että vaikka Australian arkistohallinnossa hänen näkemyksiään ei luonnollisesti tunnettu, siellä kehitettiin 1960-luvun alussa järjestelmä, jossa on ”renvallilaisia” piirteitä. Australialaisessa arkistoteoriassa katsotaan, että arkistonmuodostuksen tuloksena syntynyt asiakirjasarja tulisi käsittää itsenäiseksi arkistolliseksi kokonaisuudeksi, jossa toteutuvat provenienssiperiaatteen vaatimukset. Asiakirjasarja rinnastuu Renvallin funktioarkistoon, ja sarja voidaan siirtää yhdeltä viranomaiselta toiselle ilman, että perinteisiä arkistollisia periaatteita rikotaan (kunhan sarja ja sen konteksti dokumentoidaan). Myös kanadalaisessa arkistoteoriassa puhutaan hallinnollisista konteksteista ja funktioista tavalla, joka muistuttaa Renvallia.³²¹

1980-luvun arkistonmuodostussuunnitelmassa toteutuu Renvallin funktioajattelu ja seulontateoria. Arkistonmuodostussuunnitelmat on yleensä laadittu viranomaisten tehtäviä seuraten. Suunnitelman päätavoite on saada jatkuvasti kasvava arkistoaineisto hallintaa. Renvall oli selvästi ymmärtänyt sen, että jo muodostunut ja jatkuvasti kumuloituva arkisto olivat luonteeltaan erilaisia ja edellyttivät erilaista lähestymistapaa. Arkistonmuodostussuunnitelmien kehittäminen ei tapahtunut, ainakaan aluksi,³²² Renvallin ajattelun innoittamana, vaikka hänen funktionalisminsa tuli tunnetuksi 1980-luvun alussa arkistolaitoksen virkamiesten Eljas Orrmanin, Taina Vartiainen ja Riitta Sihvosen kirjoitusten ja koulutustoiminnan ansiosta. (Matti Favorin oli kehittänyt arkistonmuodostussuunnitelmaa jo 1970-luvulla.)

1930-luvulla (1936) Valtionarkiston palvelukseen tulleesta FK (myöh. FT) Kauko Pirisestä tuli Renvallin tapaan professori. Pirisen sosiaalinen tausta poikkesi siitä, mikä oli tavallista Valtionarkiston akateemisille virkamiehille tuohon aikaan. He olivat lähtöisin enimmäkseen virkamiesperheistä. Pirinen oli pohjoiskarjalaisen pientilallisen poika, joka vaatimattomista lähtökohdista huolimatta jo aivan nuorena halusi ”lukualalle”. Valtionarkistossa Pirinen nousi harjoittelijasta amanuenssin ja arkistonhoitajan virkojen kautta arkistoneuvokseksi (neuvoksen virkaa hän ei hoitanut, koska siirtyi kirkkohistorian professoriksi Helsingin Yliopistoon). Pirinen tunsikin laajasti ja syvällisesti historian tutkimuksen lähdeaineiston, perehtyi Valtionarkiston tehtäviin monipuolisesti ja hallitsi lähdejulkaisutyön ja heraldiikan.³²³ Hän toimitti virkatyönä lähdejulkaisun *Suomen vanhimmat tuomiokirjat I. Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565* (1954). Pirisen alaisina 1950-luvulla toimineiden kerrotaan muistelleen hänen kurinalaista raadantaansa eri töiden ja tutkimusten parissa kauhunsekaisella ihastuksella. Pirinen liittyi 1800-luvulla vallinneeseen paleografi-arkistonhoitajan perinteeseen, jossa arkistotyö yhdistyi historian tutkimukseen ja oppineisuuteen. Tämä arkistonhoitajatyypin syrjäytyi vähitellen 1900-luvulla hallintoon suuntautu-

³²¹ Orrman 2010, 7; Orrman 2002, 400.

³²² Taina Vartiainen on todennut, että hän ei tehtäväpohjaista arkistonmuodostussuunnitelmaa kehittäessään aluksi tuntenut Renvallin ajatuksia; myöhemmin hän perehtyi niihin ja käytti niitä tukena työssään (Vartiainen tekijälle toukok. 2015).

³²³ Eräs 1950-luvun alkupuolella Valtionarkiston palvelukseen tullut virkamies on todennut, että Pirinen oli monelle ”yhtä kuin Valtionarkisto”. Pirinen oli oppinut, ahkera ja monitaitoinen arkistomies (Yrjö Kihlberg kirjoittajalle 25.9.2014).

neen arkisto-organisoijan, records managerin, tieltä. Tämä rooli oli Piriselle vieraampi, joskin hän osallistui Valtionarkistossa myös arkistohallinnollisten tehtävien hoitoon.³²⁴

Jussi Kuusanmäen mukaan Pirinen osaltaan jatkoi vanhimpien aikojen tutkijana ja kriittisten lähdejulkaisujen toimittajana Reinhold Hausenin aikana kukoistanutta Valtionarkiston perinnettä, johon myös Pirisen vanhempi kollega John E. Roos kuului. Vilkkaasta mikrofilmaustoiminnasta huolimatta Pirinen piti elintärkeänä siirtää kriittisen lähdejulkaisun käsityötaito sukupolvelta ja mestarilta toiselle ilman, että traditio välillä katkesi.³²⁵

Pirinen nimitettiin vuoden 1961 lopulla Helsingin Yliopiston kirkkohistorian professoriksi (hän oli hoitanut virkaa syyskuusta 1960 lähtien) ja vuonna 1963 yleisen kirkkohistorian professoriksi (vuoteen 1980).³²⁶ Kirkkohistorian professori Pirinen oli saanut humanistisen tutkijakoulutuksen kuten hänen edeltäjänsä Aarno Maliniemi. Pirisen omimmat tutkimusalueet olivat myöhäiskeskiajan tuomiokapituli ja klassinen suomalainen aihe, uskonpuhdistuksen murros. Pirisen laaja-alaisuutta ja syvällistä eurooppalaisen taustan tuntemusta osoittaa hänen tutkimusintressiensä ulottuminen keskiajalta nykypäivään ja myös syvälinen kanonisen oikeuden tuntemus. Piristä ja Renvallia yhdisti arkistomiehen tausta, kiinnostus uuden ajan murrosta kohtaan ja ankara lähdekritiikki. Pirinen ei kuitenkaan ollut Renvallin tavoin kiinnostunut historian yleisistä rakenteista tai arkistoteoriasta. Pirisen kirkkohistoriallisia pääteoksia ovat *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla* (väitöskirja, 1956) sekä *Suomen kirkon historia* (1. osa, 1991). Kirkkohistoria on 1960-luvulta lähtien ollut eräs aktiivisimmin viljeltyjä suomalaisen historian tutkimuksen sarkoja.³²⁷

Profaanihistorian puolella Pirinen tutki Savon varhaista historiaa. Monien opiskelijapolvien käsissä on kulunut Eino Jutikkalan ja Kauko Pirisen yhteisteos *Suomen historia* (1962), josta on otettu useita painoksia ja joka on käännetty monille kielille. Tieteellinen tutkimustyö oli myös Pirisen toimittama lähdejulkaisu Savon vanhimmista tuomiokirjoista, jonka hän teki Valtionarkiston palveluksessa. Pirisen heraldinen harrastus jatkui hänen kuolemaansa asti, ja siitä oli paljon apua Valtionarkistolle. Pirinen oli paitsi filosofian tohtori myös teologian kunniatohtori.

Professorinakin Pirisen yhteys Valtionarkistoon säilyi; hänellä oli siellä työhuone. Jäätyään eläkkeelle Pirinen työskenteli Valtionarkistossa/Kansallisarkistossa miltei päivittäin elämänsä loppuun asti.³²⁸ Vanhemmiten Pirinen oli habitukseltaan klassinen ”hajamielinen professori”. Hän koputti omalle ovelleen, ja hän saattoi pukea päällekkäin kaksi pikkutakkia ja väittää, että alimmaiseksi pukemansa oli kadonnut. Hänen ajatuksensa olivat kuitenkin hyvässä järjestyksessä.³²⁹

³²⁴ Kuusanmäki 2001, 133, 139, 142, 144–145.

³²⁵ Sama, 145.

³²⁶ Pirinen kävi tiukan kamppailun kirkkohistorian professuurista Mikko Juvan kanssa, joka oli jo saavuttanut Suomen historian professuurin Turun yliopistossa. Pirinen voitti kamppailun, mutta tiedekunnan edun mukainen ratkaisu saavutettiin, kun kirkkohistorian professorin virka jaettiin 1962 yleisen kirkkohistorian sekä Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian professorin viroiksi. Edellisessä jatkoi Kauko Pirinen, jälkimmäiseen kutsuttiin Mikko Juva (Heikkilä 2000, 48–49).

³²⁷ Tommila 1989, 274–276.

³²⁸ Kuusanmäki 2001,

³²⁹ Heininen 2001, 132.

Veikko Litzen oli monipuolinen tutkija ja arkistomies. Hän tuli Valtionarkiston palvelukseen vuonna 1961 tilapäiseksi arkistoapulaiseksi. Ura kohosi siellä arkistonhoitajan ja arkistoneuvoksen virkojen kautta³³⁰ valtionarkistonhoitajaksi (1987–1996). Välillä hän toimi muissa korkeissa viroissa, ensimmäisenä vakinaisena kulttuurihistorian professorina Turun yliopistossa vuosina 1978–1987 ja Suomen Rooman Instituutin Villa Lanten johtajana vuosina 1983–1985. Keskiajan historiaan erikoistunut Litzen oli tunnettu inspiroivana luennoitsijana. Litzenin pääteoksia ovat *Keskiajan kulttuurihistoria* (1974) ja *Tie Nikeaan* (2009).

Vuoden 1939 arkistolaista alkaen valtionarkistonhoitajan arvonimenä oli professori. Pääjohtajanimike tuli käyttöön vuonna 1994. Siitä lähtien valtionarkistonhoitaja on ollut kyseiseen virkaan liittyvä arvonimi, professorin titteli jäi pois.

Arkistolaitoksen palveluksessa on ollut runsaasti virkamiehiä, joiden yhteys tieteeseen ei ole johtanut yliopistovirkaan, mutta jotka ovat tehneet tutkimustyötä ja julkaisseet tieteellisiä teoksia tai artikkeleita sekä joskus myös hoitaneet akateemisia viransijaisuuksia ja dosentureja.³³¹ Arkistonhoitajat ovat perinteisesti olleet pitäjänhistorioiden kirjoittajia. Paikallishistoria eli kaupunkien, kauppalojen ja maalaiskuntien tarinat ja myös laajemmat maakuntahistoriat ovat vuosikymmeniä olleet määrällisesti leveimpiä historian tutkimuksen haaroja.³³² Tällä tutkimuksen saralla Valtionarkistoon harjoittelijaksi vuonna 1936 tullut arkistoneuvos Aulis Oja oli poikkeuksellisen tuottelias, hänen on sanottu miltei ”tehtailleen” Varsinais-Suomen kuntien historioita.³³³ Hänen kokonaan tai osittain kirjoittamiaan pitäjänhistorioita ovat muun muassa Maarian, Karinaisten, Perttelin, Marttilan, Raision, Kuusjoen, Maskun, Tarvasjoen ja Someron tarinat. Tutkimuksissaan Oja kehitti keskiajan asutuksen ja maanomistusolojen historian tutkimusmenetelmät. Ojalle myönnettiin professorin arvonimi. Kuten yleensä muutkin Valtionarkiston tutkijat-arkistonhoitajat Oja oli Suomen Historiallisen Seuran tutkijajäsen.³³⁴

Ojan arkistokollegat John E. Roos ja Ragnar Rosén olivat historian tutkijoita.³³⁵ Roos oli kiinnostunut sotahistoriasta sekä 1600- ja 1700-lukujen puustellilaitoksesta, jota hänen väitöskirjansakin (1933) koski. Haagan kauppalan historian hän kirjoitti vuonna 1950. Roos oli merkittävä lähdejulkaisujen toimittaja; toimitustyötä hän teki Valtionarkiston viitekehyksessä (lopuksi jo eläkkeelle siirtyneenä).³³⁶ Hän toimi aktiivisesti Suomen Historiallisessa Seurassa ja Svenska litteratursällskapet i Finland -seurassa. Roos oli viimeinen Valtionarkistossa työskennellyt virkamies, joka oli Reinhold Hausenin taloon ottama (1916). Viimeiset kymmenen virkavuottaan Roos toimi tutkimusosaston arkistoneuvoksena. Hän toimi useissa oppilaitoksissa sivutoimisena opetta-

³³⁰ Veikko Litzen toimi vuonna 1973 myös Turun maakunta-arkistonhoitajana.

³³¹ Tässä tarkastellaan aihetta vain tutkimusperiodin valossa (eli vuoteen 1974). Tutkija-arkistonhoitajan konsepti on edelleen olemassa ja toteutuu käytännössä.

³³² Tommila 2000, 125.

³³³ Tommila 1989, 268.

³³⁴ KA Virka-arkisto. Aulis Ojan nimikirja (Bab 4); Bruun 1977, 31–32.

³³⁵ Roos päätti uransa Valtionarkiston tutkimusosaston arkistoneuvoksena, Rosén Helsingin kaupunginarkistonhoitajana.

³³⁶ Hämeen hopeaveroluettelot (1944), Iivar Flemingin maakirja (1958), Ala-Satakunnan tuomiokirja vuosilta 1550–52 (1964).

jana, pisimpään yli 30 vuotta Nya svenska läroverketin latinanopettajana. Suoraan arkistoalaan liittyi hänen sivutoimensa Teknillisessä korkeakoulussa arkisto-opin erikoisopettajana, tässäkin tehtävässä 25 vuotta.³³⁷

Keskiajan tutkijana tunnettu Ragnar Rosén nimitettiin Valtionarkiston amanuenssiksi vuonna 1922. Vuonna 1931 hänestä tuli arkistonhoitaja ja osastonjohtaja, kun hallinnollista osastoa johtamaan määrättiin kaksi osastonjohtajaa (toinen heistä oli K. W. Rauhala). Rosén oli Viipurin maakunta-arkistonhoitaja (1937–1940) ja kaupungin varhaista historiaa käsitelleen teoksen uudistaja. Ennen Talvisotaa hän julkaisi *Vehkalahden historian* ensimmäisen osan ja 1950-luvulla *Kotkan historian* ensimmäisen osan. Hän tutki Helsingin historiaa ja kuului kaupungin historiahankkeen toimituskuntaan. Viipurin kautensa jälkeen Rosén toimi Ulkoasiainministeriön arkistonhoitajana ja sitten Helsingin kaupunginarkistonhoitajana (1945–1961).³³⁸

Sekä Roosille että Rosénille myönnettiin professorin arvonimi.

Tutkijaneuvoksiin kuului myös arkistohallinnollisen osaston johtaja (1967–1972) Lauri Kujala. Hän teki 1930- ja 1950-luvuilla useita opintomatkoja mm. Ruotsiin, Saksaan ja Italiaan. Arkistoyhdistyksen varapuheenjohtajana Kujala toimi 20 vuotta. Arkistoinesten supistamiskomitean jäsenenä vuosina 1949–1970³³⁹ hän saattoi suoraan vaikuttaa tutkimuksen suuntautumiseen. Hän väitteli filosofian tohtoriksi vuonna 1953 aiheella *Pohjanmaan puolustus suuren pohjan sodan aikana*.

Myös kolmas osastopäällikkö, Berndt Federley oli tutkija. Hän tuli harjoittelijaksi Valtionarkistoon vuonna 1930. Toimittuaan sota-aikana Viipurin maakunta-arkistonhoitajana hän palasi Valtionarkistoon ja toimi kansliaosaston osastonjohtajana osaston perustamisesta vuonna 1952 (1949) vuoteen 1970 eli eläkkeelle siirtymiseensä asti; viran nimikkeeksi tuli vuonna 1969 arkistoneuvos. Federley oli kiinnostunut Ruotsin valtakunnan ja Viron suhteista, joista hän kirjoitti väitöskirjansa *Kungl. Majästet, Svenska Kronan och Furstendömet Estland 1592–1600* (1946). Hänen pääteoksensa on *R. A. Wrede – Lantdagsmannen och rättskämparen 1877–1904* (1958). Federley oli Suomen ja Skandinavian historian dosentti Helsingin yliopistossa. Hän myös piti arkistokursseja Teknillisessä korkeakoulussa.³⁴⁰

Valtionarkiston ja koko Pohjoismaiden ensimmäinen naispuolinen arkistoneuvos Toini Aunola, Berndt Federleyn seuraaja, oli myös tutkija. Aunola valmistui filosofian kandidaatiksi Turun yliopistosta vuonna 1955, 38-vuotiaana. Hän väitteli tohtoriksi vuonna 1967 aiheenaan Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien kauppa- ja luottosuhteet Ruotsinvallan loppuaikana.³⁴¹ Aunolan seuraaja Juhani Saarenheimo, joka oli tullut taloon vuonna 1959, jatkoi tutkija-arkistonhoitajien perinnettä. Hän on kirjoittanut mm. *Vanhan Pirkkalan historian* (1974).

³³⁷ KA Virka-arkisto. J. E. Roosin nimikirja (Bab 4); Päiviö Tommila 1972, 241–242.

³³⁸ KA Virka-arkisto. Ragnar Rosénin nimikirja (Bab 4); Niitemaa 1964, 190–192.

³³⁹ Pääosan jäsenyyssajastaan Kujala oli sota-arkistonhoitajana.

³⁴⁰ KA Virka-arkisto. Berndt Federleyn nimikirja (Bab 2); Bruun 1977, 29–30.

³⁴¹ KA Virka-arkisto. Toini Aunolan nimikirja (Bab 2); HAik 3/1989, 269.

Valtionarkiston oppineisiin naisiin kuului amanuenssina vuosina 1934–1946 toiminut Sylvi Möller, jonka väitöskirja (1954) koski Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristoa 1600-luvulla. Hän päätti virkauransa Helsingin kaupunginarkistonhoitajana.

Tutkimukseen suuntautunut oli myös arkistonhoitaja Arvo A. O. O. (Olavi) Seikari, joka aloitti työnsä Valtionarkistossa 1930-luvun alussa. Hän väitteli vuoden 1878 asevelvollisuuslain syntyvaiheista (1951). Seikari toimi 1950-luvulla ja vuonna 1960 erinäisiä jaksoja Yhteiskunnallisen korkeakoulun valtio-opin ja myös historian vt. professorina. Hän oli kyseisen korkeakoulun dosentti.³⁴² Seikarin Venäjän historian ja venäjänkielen tuntemus oli arkistolle suuriarvoista.³⁴³

Paleografi-arkistonhoitaja on myös FT Eljas Orrman (s. 1943), joka tuli Valtionarkiston palvelukseen vuonna 1974. Orrman toimi eri tehtävissä Valtionarkistossa sekä Vaasan maakunta-arkiston johtajana ennen siirtymistään eläkkeelle Kansallisarkiston arkistoneuvoksen virasta vuonna 2011. Hän on Helsingin Yliopiston dosentti ja hoitanut yliopistossa professorin sijaisuutta. Perinteisestä tutkija-arkistonhoitajasta Orrman poikkeaa siinä, että hän on historian ohella tutkinut myös arkistotiedettä ja -historiaa. Hän oli pitkään miltei ainoa arkistolaitoksen virkamies, joka oli kiinnostunut arkistoteoreettisista kysymyksistä.

Myös maakunta-arkistojen virkakunnassa on ollut useita historian tutkijoita. Turun ensimmäinen maakunta-arkistonhoitaja FT Kaarlo Österbladh (1878–1943) oli kirkkohistorian tutkija ja akateeminen opettaja Turun yliopistossa. Österbladhia nuorempaan sukupolveen kuulunut, Turun maakunta-arkiston amanuenssina ja sitten Vaasan maakunta-arkistonhoitajana sodan jälkeen toiminut FT Aimo Wuorinen (s. 1904) tutki Turkua kauppakaupunkina Ruotsin ajan lopulla. Hän kirjoitti myös arkistoalan oppikirjan, *Arkistohoidon opas järjestötoimintaa varten* (1948). 1960-luvulla Valtionarkistossa arkistouransa aloittanut Raimo Viikki (1936–2016), pitkäaikainen Mikkelin maakunta-arkiston johtaja, on monumentaalisen *Suur-Huittisten historian* (1949–2001) kirjoittaja (Viikin osuus neljä paksua volyymia, 1973–2001). Hän on kirjoittanut myös *Joroisten historian* ensimmäisen osan (2003) sekä lukuisia pienempiä tutkimuksia.

Niin ikään 1960-luvulla arkistolaitoksen palvelukseen tullut Seppo Myllyniemi (s. 1937), joka on tehnyt pääosan elämäntyöstään Hämeenlinnan maakunta-arkiston johtajana, on sekä virkamies että tutkija. Hän on tunnettu toisen maailmansodan aikaisen Baltian historian tutkijana (väitöskirja *Baltian kriisi 1938–1941*, 1977) sekä paikallishistorioitsijana (*Vihdin historia 1800–1918*, 1990) ja Suomen viime sotien tuntijana. Hän on myös hoitanut akateemisia viransijaisuuksia sekä dosentuuria. Myllyniemen edeltäjä S. Y. Koskimies (1908–1996) on tunnettu Hämettä koskevista paikallishistorioistaan ja genealogian asiantuntijana. Vaasan maakunta-arkistonhoitajana (1971–1975) toiminut Martti Favorin (s. 1941) on tuottelias paikallishistorioitsija (mm. Siuntion ja Mäntyharjun historiat) ja muiden historiateosten kirjoittaja.

Vanhemmasta maakunta-arkistonhoitajapolvesta voidaan mainita Koskimiehen ohella Toivo T. Rinne (1906–1982), joka siirtyi eläkkeelle Turun maakunta-arkistonhoitajan virasta vuonna

³⁴² KA Virka-arkisto. O. Seikarin nimikirja (Bab 4); Puntila 1964, 163–164.

³⁴³ Juhani Saarenheimo tekijälle 23.4.2015.

1972. Hän kirjoitti Turun Osuuskauppaa lähellä olevana useita yrityshistorioita ja -historiikkeja ja muita paikallishistorioita. Tutkimusta harjoitti myös Oulun maakunta-arkiston pitkäaikainen johtaja Aslak Outakoski (1909–2006). Hänen tuotantoonsa kuuluu mm. *Rovaniemen historia* (ensimmäinen osa, 1965).

Toivo T. Rinteelle, Y. S. Koskimiehelle, Seppo Myllyniemelle ja Eljas Orrmanille on myönnetty professorin arvonimi.

Historiantutkimus ei sinänsä pätevöitä arkistoalalle kuten jo Hausen totesi. Voidaan kuitenkin sanoa, että tutkija-arkistonhoitaja tuntee lähteitä laajasti, mikä antaa lisäarvoa arkistotyölle. Historianopinnoista on hyötyä myös sikäli, että ne lähtökohtaisesti auttavat ymmärtämään prosesseja ja kontekstuaalisia yhteyksiä.

Kaarlo Blomstedt tähtäsi historian ja arkistojen yhdistämiseen koulutuksessa.³⁴⁴ Valtionarkiston sisäinen koulutus pyrki Eljas Orrmanin mukaan lähteet hyvin tuntevien historiantutkijoiden kouluttamiseen. Se oli tutkijakoulu, jollaista ei ollut muualla Suomessa. Opetuksessa yhdistyivät arkistoteoria ja -käytäntö sekä historian aputieteet. Blomstedt saattoi 1930-luvun alussa tyytyväisenä todeta, että Valtionarkisto oli kehittynyt erääksi merkittävimmistä instituutioista, jotka kouluttivat uutta historioitsijasukupolvea.³⁴⁵

Valtionarkistonhoitaja Martti Kerkkosen lausuma 1960-luvun alusta on kiinnostava. Hän totesi, että palvelu arkistossa oli usein parasta koulutusta, minkä historiantutkija voi saada.³⁴⁶ Kerkkonen näki asian siis siten, että arkistotyö hyödytti tutkijaa, ei niinkään niin, että tutkimus olisi ollut hyödyksi arkistonhoitajan työssä. 1950-luvun alusta lähtien Valtionarkisto ei Eljas Orrmanin mukaan ollut enää niin suotuista työpaikka nuorille tutkija-virkamiehille kuin aikaisemmin. Useiden aikalaistodistusten mukaan arkistossa jopa nähtiin virkamiesten virkavapauksia edellyttävä oma tutkimustoiminta epäsuotavana. Valtionarkiston sisäinen koulutus nähtävästi hiipui Blomstedtin jälkeen. Uusien virkamiesten opastajana varsinaisen työnsä ohella toimi 1960-luvulla oikeastaan vain arkistonhoitaja Olavi Seitzkari, joka ei ollut arkiston johdon suosiossa.³⁴⁷

Mikrokuvaus mullistaa tutkijapalvelun

Tärkein yksittäinen arkistolaitoksen toimintaan vaikuttanut tekijä sodan jälkeisinä vuosikymmeninä oli 1940-luvun lopulla alkanut arkistoaineiston mikrokuvaus. Se mullisti tutkijapalvelun ja asiakirjojen suojaamisen. Tutkimuksen mahdollisuudet paranivat. Mikrokuvaus eli -filmaus on asiakirjan sisällön jäljentämistä valokuvausmenetelmällä niin pieneen tilaan, että sitä ei voi lukea ilman suurentavaa laitetta. Kuvauksen tuloksena on ensin negatiivikopio, josta otetaan positiivi-

³⁴⁴ 1970-luvun alussa professionaalisen identiteetin toinen puoli, arkistonhoitajan identiteetti, alkoi korostua tutkijaidentiteetin kustannuksella. Tämä osuu yksiin sukupolvenvaihdon kanssa. Martti Kerkkonen oli tullut Valtionarkiston palvelukseen 1920-luvulla, Tuomo Polvinen 1950-luvulla (Orrman 2005, 63).

³⁴⁵ Orrman 2005, 58–59.

³⁴⁶ Sama, 61, 68.

³⁴⁷ Sama viite kuin edellä.

kopioita (laitteella) lukemista varten. Valtava tilansäästö³⁴⁸ on luonnollisesti ensimmäinen seikka, joka tulee mieleen tästä toiminnasta, jonka historia on lähes yhtä pitkä kuin valokuvauksen. Toinen keskeinen seikka erityisesti tutkimuksen kannalta on mikrofilmin täydellinen vastaavuus alkuperäiseen (edellyttäen että filmin laatu on hyvä), mistä ei esim. käsin kopioiduissa jäljennöksissä voi olla täyttä varmuutta.

Mikrofilmi esiteltiin ensi kerran Pariisin maailmannäyttelyssä vuonna 1867. Ensimmäinen suu-rehko käytännön kokeilu oli mikrokuvien käyttö Saksa ja Ranskan sodassa vuonna 1871. Saarrestusta Pariisista pidettiin yhteyttä ulkomaailmaan lähettämällä mikrofilmejä kirjekyyhkysiin kiinnitettynä.³⁴⁹

Mikrofilmaus liittyy kiinteästi kopioinnin konseptiin, joka kuuluu arkistoinstituutioiden vuosisataiseen toimintaperinteeseen. Aluksi asiakirjoja kopioitiin käsin niiden suojelemiseksi tai saatavuuden parantamiseksi (tai molemmista syistä). Jo vuonna 1880 Ruotsin Valtionarkistossa kopioitiin asiakirjoja Suomen Valtionarkiston tilauksesta. Työ katkesi lyhyeen, mutta tuli vakinaiselle kannalle vuonna 1890³⁵⁰, kun neiti Ruth Fischer ryhtyi kopiointityöhön Valtionarkiston laskuun. Suomen Valtionarkistolla lienee ennätys tällä alalla. Sama henkilö, Ruth Fischer, kopioi Tukholmassa Ruotsin valtakunnanregistratuuraa Suomea koskevilta osin vuosina 1890–1944 eli yli puoli vuosisataa.³⁵¹ Nimenomaan Ruotsi on ollut suunta, johon suomalaisten historian tutkijoiden on ollut matkattava vanhempia aikoja tutkiessaan. Ahkerakaan kopiointi ei ennen mikrokuvauksen ja myöhemmin digitoinnin aikaa voinut tuoda kovin huomattavaa määrää Suomea koskevaa arkistoaineistoa tutkijoiden ulottuville. Ennen tehokkaan kopioinnin aikakautta oli matkustettava Ruotsiin tai lainattava asiakirjoja Suomeen. Tämä aiheutti usein varsin huomattavia kustannuksia.

Ennen sotia Suomen arkistolaitoksessa otettiin käyttöön alan innovaatio, fotostaattikopiointi, valokopioinnin edeltäjä. Fotostatointi keksittiin Yhdysvalloissa 1910-luvulla. Tekniikassa käytettiin kameraa ja herkkää valokuvauspapieria; fotostaatti, joka oli suoranainen kopio asiakirjasta, kuivattiin laitteessa heti. Laitteella tuotettiin negatiivikopioita, joista valokuvaamalla saatiin haluttaessa positiivikopioita. 1920-luvun lopulta lähtien Valtionarkistossa otettiin Talvisotaan asti asiakkaiden tilauksesta joitain satoja tai tuhansia fotostaattikopioita vuosittain; myös Valtionarkisto fotostatoi aineistoja omiin kokoelmiinsa.³⁵² Mittavin fotostatointihanke, johon Valtionarkisto osallistui, oli eräiden tieteellisten seurojen kanssa toteutettu Venäjän arkistoihin kohdistunut lähteiden keruukampanja 1920- ja 1930-luvuilla. Sen tuloksena oli noin 11 000

³⁴⁸ Tilansäästö enimmillään 95 %.

³⁴⁹ Aalto 1990, 1.

³⁵⁰ Toisen tiedon mukaan 1887 (KA Virka-arkisto. Tk 1937, De 3).

³⁵¹ Nurmio 1952, 268–269; Kaarlo Blomstedt tosin antaa ymmärtää vuoden 1937 toimintakertomuksessa, että Fischer olisi aloittanut kopiointityön vuonna 1887 (KA Virka-arkisto. Tk 1937, De 3).

³⁵² KA Virka-arkisto. Tk 1928–1939 (De 2-3); Nurmio 1952, 269. Fotostatoinnilla oli vaikutusta myös lainaustoimintaan. Toisinaan katsottiin, että asiakirja oli kuntonsa tai muotonsa puolesta sellainen, ettei sitä voinut lainata, mutta fotostaattikopion lähettäminen alkuperäisen asemesta saattoi tulla kysymykseen.

fotostaattikopiota, jotka sijoitettiin Valtionarkistoon. Ruotsista hankittiin Valtionarkiston kokoelmiin jonkin verran Suomen vanhimpien tuomiokirjojen kopioita fotostaatteina.³⁵³

Fotostaattitekniikasta ei ollut valokopioinnin³⁵⁴ ja vielä vähemmän mikrofilmauksen kilpailijaksi. Se oli liian hidas ja kopiot laadultaan heikompia kuin mikrokuvat eikä siihen liittynyt tilansäästön näkökulmaa; menetelmä oli myös kallis.

Laajaan kaupalliseen käyttöön mikrokuvaus tuli 1920-luvun lopulla Yhdysvalloissa. Tekniikkaa käytettiin pankkien massa-asiakirjojen kuvaamiseen. 1930-luvun lopussa myös tutkimuksellinen näkökulma tuli tärkeäksi, kun Yhdysvalloissa ryhdyttiin kuvaamaan sanomalehtikokoelmia.³⁵⁵

Mikrofilmauksen tavoitteet vaihtelevat. Korvausfilmaamisessa kuvattu alkuperäisaineisto voidaan hävittää joko heti tai tietyn ajan kuluttua, ja jäljelle jäävät siten vain mikrofilmit. Viranomaisasiakirjojen osalta on mahdollista arkistolaitoksen luvalla menetellä niin, että korvausmikrofilmausta käytetään pysyvän säilytyksen ratkaisuna, mutta tämä on harvinaista.³⁵⁶ Liiketoimintayrityksissä massiivisten tositeaineistojen hävittäminen mikrofilmauksen jälkeen tietyn säilytysajan umpeuduttua on tavanomainen toimintamuoto, mikrofilmejäkään ei säilytetä pysyvä-

³⁵³ Nurmio 1952, 269.

³⁵⁴ Valokopiointi kehitettiin niin ikään Yhdysvalloissa, alkumuodossaan 1930-luvun lopulla. Siinä ei ollut kysymys valokuvaustekniikasta vaan sähköstaattisesta kopioinnista. Fotostatointi katosi historiaan. 1960-luvun alusta lähtien valokopiointi räjäytti virastojen ja muiden organisaatioiden asiakirjatuotannon (suurtekijänä amerikkalainen Xerox-yhtiö); kopioiden tuottaminen oli helppoa. Ongelmia aiheutui paitsi tilojen täyttymisen myös säilyvyyden kannalta. Alkuaikojen valokopioiden teksti saattoi kadota jäljettömiin varsin lyhyenkin ajan kuluessa. Kopioiden arkistokelpoisuus oli paljon esillä 1960-luvun puolivälissä. Asiaa käsiteltiin Valtionarkiston Vaasan hovioikeuden kanneviskaalille lähettämässä kirjeessä (taustalla erään tuomarin tiedustelu). Kanneviskaalille vastasi arkistoteknisiin kysymyksiin erikoistunut arkistonhoitaja Alpo Salmela. Hän viittasi vuonna 1942 annettuun asetukseen (1117/42) viranomaisissa käytettävistä papereista ja kirjoitustarvikkeista. Kehitys oli ajanut asetuksen ohi, ja oli ehdottomasti tarpeen antaa uusi säädös. Valokopioiden status pysyvästi säilytettävänä asiakirjakopioina oli epäselvä, ja erityisesti tuomioistuimissa kysymyksen tulevien jäljennösten osalta epätydyttävä. Salmela liitti kirjeeseensä kopion laatimastaan muistiosta, jossa vertailtiin eräiden valokopioiden soveltuvuutta arkistointiin: 1) ns. Diazo-menetelmällä tuotetut valokopiot (esim. rakennuspiirustusten kopiot) olivat kestävyydeltään heikkoja, 2) Photostat-menetelmä, jossa asiakirjat kuvattiin suurella erikoiskameralla valoherkälle paperille ja jossa kopiot huuhdeltiin puhtaaksi kuten valokuvat, tuotti varsin kestäviä kopioita. Nämä erikoislaitteet eivät soveltuneet tavallisiin konttoreihin, 3) konttorikäyttöön tarkoitetuissa siirtokopiomenetelmissä (pikakopiointi) oli se vika, että kuvausprosessin kemikaalit jäivät kopioon. Teksti voi kyllä olla varsin hyvin säilyvää, mutta oli ilmeistä, että kemikaalit ennen pitkää turmelivat kopion käyttökelvottomaksi, 4) Thermofax-menetelmässä jäljennepohja tuntui erittäin hauraalta, ja sen taittokestävyys lienee huono. Tekstin säilyvyydestä ei ollut takeita. Värien kopioinnissa oli esiintynyt ongelmia, 5) Äskettäin markkinoille tullut Memofax-kuivakopiomenetelmä näytti tarjoavan mahdollisuuden kestävien kopioiden aikaansaamiseen. Jäljennös voitiin tuottaa millaiselle paperille tahansa. Menetelmään liittyi kuitenkin tiettyjä ongelmia, joita ei ollut vielä tarkemmin tutkittu, 6) Xerograafinen menetelmä oli Valtionarkiston tietämän mukaan ainoa nykyisin tunnettu valojäljentämismenetelmä, joka näytti antavan täysin arkistointiin soveltuvia kopioita. Sekä Valtion teknillisen tutkimuslaitoksen että Ruotsin vastaavan laitoksen suorittamissa kokeissa xerokopioiden tekstin säilyvyyden oli todettu vastaavan arkistoinnin vaatimuksia. Kopio voitiin tällä menetelmällä ottaa millaiselle paperille tahansa, myös vuoden 1942 asetuksen mukaiselle arkistopaperille (TMA Virka-arkisto. Valtionarkisto Vaasan hovioikeuden kanneviskaalille 29.11.1965 ja siihen liittyvä muistio (jäljennöksiä) (Ea 27). Kirje ja muistio osoittavat, että Valtionarkisto (erityisesti Alpo Salmela) oli perusteellisesti paneutunut valokopioproblematiikkaan.

³⁵⁵ Aalto 1990, 1

³⁵⁶ Tarkoituksena on, että tulevaisuudessa tiettyjä aineistoja säilytetään vain digitoituina, ts. alkuperäiset paperiasiakirjat voidaan hävittää.

ti.³⁵⁷ Taustalla ovat rationalisoitiin ja tilansäästöön liittyvät näkökohdat, joiden motivaatio on taloudellinen. Mikrofilmauksen tavoitteena voi olla myös alkuperäisaineiston suojaaminen. Alkuperäiset asiakirjat rauhoitetaan silloin käytöltä, minkä lisäksi mikrofilmit ja alkuperäismateriaali voidaan sijoittaa fyysisesti etäälle toisistaan, mikä on turvatekijä katastrofien varalta. Kun tämä näkökohta on keskeinen, puhutaan varmuuskuvauksesta. Aineiston suojaamiseen liittyy myös se, että mikrofilmien tallekappaleet ja käyttökopiot pidetään erillään ja vielä siten, että tallekappaleet rauhoitetaan käytöltä. Yleinen mikrofilmauksen käyttötarkoitus on aineiston saatavuuden ja käytettävyyden parantaminen. Asiakirjoja voidaan käyttää, silloin kun ne ovat mikrofilmimuodossa, periaatteessa rajattomasti eri paikoissa ja lukemattomien käyttäjien toimesta. Tähän liittyy mikrofilmien lainausmahdollisuus. Hankalasti käsiteltävien aineistojen kuten karttojen ja piirustusten käsittelyä voidaan helpottaa mikrokuvauksella. Tämä on ollut eräissä virastoissa tärkeä mikrofilmauksen käyttöalue, joskin sitä on korvannut digitointi. Hakemistojen mikrokuvauksella voidaan helpottaa niihin liittyvien asiakirjojen käyttöä. ”Kentällä” alkoi 1970-luvulla massiivinen mikrofilmausoperaatio, kun eräät sairaalat ryhtyivät kuvaamaan potilasasiakirjojaan.³⁵⁸

Arkistolaitoksen mikrofilmauspolitiikkaan ovat vaikuttaneet useat motiivit. Paljon käytettyjen asiakirjojen suojaaminen kulumiselta on ollut tärkeä näkökohta, samoin asiakirjojen saatavuuden ja käytettävyyden parantaminen (lainaustoiminta), mutta myös varmuuskuvauksella on tehty paljon. Standardimenettely on se, että mikrofilmista tehdään hyvälaatuinen tallekappale (negatiivi), josta tuotetaan käyttökopiot (positiivit). Välvaiheena voidaan tehdä ns. masteri, josta kopiot otetaan. Mastereiden avulla tallekappaleiden myöhempi käsittely voidaan kokonaan välttää. Mikrofilmauksen vahvuus on sen edullisuus ja tehokkuus; kopiofilmien valmistaminen on nopeaa ja halpaa. Mikrokuvaukseen ja filmien käyttöön liittyy kuitenkin omat ongelmansa.³⁵⁹

Valtionarkiston mikrofilmaushankkeissa kuvattiin valtavia määriä arkistolaitoksen mutta myös muiden kokoelmien (seurakuntien ja etenkin ruotsalaisten arkistojen) asiakirjakokoelmia. Kuvaustoiminta ei tietenkään rajoittunut pelkästään Valtionarkistoon vaan oppineet laitokset Suomesa ja koko maailmassa olivat osa tätä ”liikettä”. Helsingin Yliopiston kirjasto aloitti mittavan sanomalehtien mikrokuvaushankkeen vuonna 1951.

Arkistolaitosta ja sen tutkijoita palvellut arkistoaineistojen mikrofilmaus alkoi vuonna 1948. Kysymys oli kirkonarkistojen ja muun sukututkimuksen kannalta keskeisen arkistoaineiston mikrokuvauksesta. Järjestely oli erikoinen. Hankkeesta ei koitunut Valtionarkistolle välittömiä kustannuksia. Niistä vastasi amerikkalaiseen Myöhempien Aikojen Jeesuksen Kristuksen Pyhien

³⁵⁷ Jos viranomainen haluaa mikrokuvata pysyvään säilytykseen määrättyä aineistoa ja sitten hävittää alkuperäiset asiakirjat, se tarvitsee menettelylle arkistolaitoksen luvan.

³⁵⁸ Kaikki tutkijat eivät varauksettomasti pitäneet mikrofilmeistä. Eino Jutikkalan mielestä mikrofilmien lukeminen oli hankalaa ja silmille suorastaan piinallista. Hän toivoi, että asiakirjoja fotostatoitaisiin enemmän (Fakta. Historian opiskelijain lehti. 2/1971).

³⁵⁹ Kuvattavan aineiston valmistelu kuvauskuntoon voi olla työlästä. Filmillä olevien kuvien vertailu on hankalaa ja niiden järjestystä filmillä ei luonnollisesti voi muuttaa. Samaan kokoelmaan kuuluvien asiakirjojen myöhempi liittäminen filmikokonaisuuteen ei sekään luonnistu muuten kuin täydennysfilmauksella.

Kirkkoon³⁶⁰ kuuluva sukututkimusseura. Valtionarkistonhoitaja Blomstedt otti asian esille kirjeessään Opetusministeriölle kesäkuussa 1948. Hän kuvasi amerikkalaisten mikrofilmaustarjousta tutkimuksen kannalta erittäin tärkeäksi. Ilman kustannuksia Valtionarkisto saisi hyödykseen kymmenien miljoonien markkojen hankkeen. Amerikkalaiset saisivat omaan kirjastoonsa kappaleet mikrofilmeistä, ja niin saisi myös Valtionarkisto ja lisäksi vielä filmien lukulaitteen. Valtionarkiston lisäksi Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Suomen Historiallinen Seura ja Suomen Sukututkimusseura olivat kiinnostuneita hankkeesta ja valmiit tulemaan mukaan toimikuntaan (yhdessä Valtionarkiston kanssa), joka hoitaisi asiaan liittyvät käytännön järjestelyt, teknisiä toimintoja lukuun ottamatta. Blomstedt korosti, että mikrokuvaus takaisi alkuperäisten tietojen säilymisen entistä paremmin. Kun yksi kopio olisi ulkomailla, siitä saisi tarvittaessa uuden kopion, vaikka Suomen arkistoja kohtaisi arvaamaton tuho. Amerikansuomalaisten siteet vanhaan kotimaahan vahvistuisivat, kun he voisivat tehdä sukututkimusta uudessa kotimaassaan. Vastava mikrofilmaus oli käynnissä mm. Norjassa, Hollannissa ja Englannissa (Ruotsikin oli valmis siihen), ja kyseisissä maissa työhön oli tiettävästi ryhdytty mielihyvin. Blomstedt ei puhunut mitään amerikkalaisten teologisista motiiveista.³⁶¹ Niistä ilmeisesti johtui, että piispat suhtautuivat aluksi hieman varauksellisesti hankkeeseen. Kirkollisten viranomaisten myötemielisyys oli kuitenkin tarpeen. Blomstedt kaavaili, että kuvattavat kirkonarkistot haettaisiin autolla ao. yleisarkistoon filmattaviksi ja palautettaisiin samalla tavoin (näin asia sitten hoidettiin). Kirjeensä lopuksi Blomstedt korosti mikro kuvauksen merkitystä tutkimukselle ja seurakunnille samoin kuin sitä, että kysymyksellä varmaan oli yleisempääkin merkitystä.³⁶² Tämä verhottu ilmaus tar koitti epäilemättä sitä, että Suomen tilanteessa oli hyödyllistä solmia yhteyksiä Yhdysvaltoihin.

Opetusministeriö lähetti jo heinäkuussa 1948 kirjeen tuomiokapituleille, jossa niitä kehoitettiin yhdessä Valtionarkiston kanssa ryhtymään toimenpiteisiin mikrofilmauksen toteuttamiseksi.³⁶³ Filmausasiaa järjestettiin korkealla tasolla.

Käytännön kopiointityön suoritti ruotsalainen kopiointifirma AB Rekolid amerikkalaisseuran kanssa tekemänsä sopimuksen mukaisesti. Hankkeen suunnittelu, arkistoaineiston valinta ja työn valvonta kuuluivat arkistonhoitaja Martti Kerkkosen puheenjohtajuudella toimineelle Arkistovalokuvaustoimikunnalle³⁶⁴ ja arkistoviranomaisille. Toisin kuin muissa Pohjoismaissa kuvaustyö aloitettiin asiakirjoista, jotka olivat vielä seurakuntien hallussa. Työ käynnistyi joulukuussa 1948 kolmella mikrofilmauskameralla, jotka sijaitsivat Valtionarkistossa sekä Turun ja Vaasan maakunta-arkistoissa. Kuvattavat kirkonkirjat kuljetettiin ensin Rekolidin hankkimalla kuljetusautolla Valtionarkistoon tai maakunta-arkistoon. Asiakirjat järjestettiin ja luettelointi kuvaukseen, mikä aiheutti paljon työtä. Kuvattavan aineiston tilaamisesta ja järjestämisestä Valtionarkistossa

³⁶⁰ Kirkosta käytetään Suomessa yleisesti nimitystä mormonikirkko.

³⁶¹ Kirkonkirjojen mikrokuvaus liittyi kirkkokunnan teologisiin käsityksiin, joiden mukaan kuolleet yhdistyvät esiisiin heti kuoleman jälkeen. Tämä kuitenkin edellytti esi-isien kastamista mormoniuskoon ns. sijaisuusmenettelyllä. Pätevä kastaminen vaati, että oli tieto siitä, keitä esi-isät olivat olleet ja milloin he olivat eläneet (Riksarkivets bes-tändsöversikt. Del 6. Stockholm 2003, 174).

³⁶² TMA Virka-arkisto. Blomstedt Opetusministeriölle 3.6.1948 (jäljennös) (Ea 10).

³⁶³ TMA Virka-arkisto. Opetusministeriö tuomiokapituleille 7.7.1948 (jäljennös) (Ea 10).

³⁶⁴ Suomen Historiallista Seuraa edusti toinen arkistomies, John E. Roos. Arkistovalokuvaustoimikunnan työ päättyi vuoteen 1952 mennessä (KA Virka-arkisto. Tk 1952, De 4).

vastasi vanhempi amanuessi Berndt Federley. Kirkonkirjojen noudon seurakunnista Valtionarkistoon ja maakunta-arkistoihin hoiti Valtionarkiston ylimääräinen virastoapulainen Ensio Anttila, joka tällöin useimmissa tapauksissa myös luetteloi aineiston alustavasti.³⁶⁵

Toukokuussa 1949 saatiin käyttöön neljäs mikrokuvauskamera, joka sijoitettiin Hämeenlinnan maakunta-arkistoon. Edelleen kuvattiin pääasiassa kirkonkirjoja. Valtionarkiston osalta työ saatiin päätöksen marraskuussa, jonka jälkeen ryhdyttiin kuvaamaan vanhaa tilikirjakokoelmaa (voudintilejä). Vuoden 1949 loppuun mennessä kaikkien neljän koneen avulla oli saatu kuvattua yhteensä yli kolme miljoonaa mikrofilmikuvaa, mikä oli arviolta noin kolmannes suunnitellusta määrästä.³⁶⁶ Hanke työllisti arkistolaitosta myös todistusten yms. antamisessa, koska kuvausta varten siirretyistä kirkonarkistoista oli annettava tilatut todistukset.³⁶⁷

Koska myös Ruotsin Valtionarkistossa oli vastaava mikrokuvaustyö ajankohtainen, pidettiin tärkeänä neuvotella ruotsalaisten kanssa asiaan liittyvistä kysymyksistä. Arkistovalokuvaustoimikunnan aloitteesta valtionarkistonhoitaja Bertil Boëthius kutsuttiin Suomeen keskustelemaan mikrokuvauksesta. Toukokuussa 1949 tapahtunut vierailu antoi tilaisuuden mielipiteiden vaihtoon ja yhteisen toiminnan suunnitteluun.³⁶⁸ Samaten toukokuussa Valtionarkistolle luovutettiin opetusministeri Reino Oittisen läsnä ollessa ensimmäinen erä valmiita mikrofilmejä, 450 rullaa, jotka sisälsivät noin 450 000 kuvaa. Valmista aineistoa saatiin lisää vielä syksyllä. Amerikkalaisvetoinen mikrofilmaushanke tuli valmiiksi vuonna 1955.³⁶⁹

Ruotsin arkistoissa olevan Suomea koskevan arkistoaineiston mikrofilmaaminen oli keskeinen osa sotien jälkeistä mikrokuvaushanketta. Tämä arkistoaineisto oli ymmärrettävästi arvokasta Suomen historiaa tutkiville. Valtionarkiston nuorempi amanuessi Kauko Pirinen, josta oli tullut Arkistovalokuvaustoimikunnan sihteeri, kävi loppukesällä 1949 kartoittamassa Ruotsin Valtionarkistossa olevaa Suomen historiaa koskevaa arkistoaineistoa, jota voitaisiin mahdollisesti mikrofilmata. Mikrokuvausta tehtiin intensiivisesti seuraavina vuosikymmeninä. Rahoitusta saatiin vuosittain budjetin kautta, Valtion humaniselta toimikunnalta ja Suomen Historialliselta Seuralta. Ensimmäinen ruotsalaiseen arkistoaineeseen kohdistunut mikrofilmaustoimenpide, johon Suomi osallistui, oli 1500- ja 1600-lukujen valtakunnanregistratuuran kuvaaminen. Vuonna 1949 alkaneessa hankkeessa oli useita kumppaneita.³⁷⁰

Suomen arkistolaitoksen oma, ruotsalaiseen aineistoon kohdistunut mikrofilmaus alkoi varsinaisesti vuonna 1951. Valtionarkistonhoitaja Nurmio sai Valtion humaniselta toimikunnalta 750 000 markan määrärahan kuvauksia varten. Neuvoteltuaan kuvauskohteista toimikunnan jä-

³⁶⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1948 (De 4).

³⁶⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1949 (De 4).

³⁶⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1949–1952 (De 4).

³⁶⁸ Ruotsissa tehtiin kirkonkirjojen ns. mormonikuvaukset samaan aikaan kuin Suomessa, mutta sen jälkeen kuvattiin 1950- ja 1960-luvuilla vastaavina kuvauksina paljon muutakin genealogisesti mielenkiintoista aineistoa (Riksarkivets beständsöversikt. Del 6. Stockholm 2003, 173–177). Näin oli jossain määrin Suomessakin vielä 1950-luvulla (kuvattiin mm. voudintilejä, henki- ja maakirjoja, sotilasrullia).

³⁶⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1949 ja 1955 (De 4).

³⁷⁰ Ruotsin Valtionarkisto, Lundin ja Uppsalan yliopistot, Göteborgin korkeakoulu, Suomen Valtionarkisto sekä Turun yliopisto ja Åbo Akademi. Suomessa filmit sijoitettiin Turun maakunta-arkistoon (Nurmio 1952, 270).

senten ja määrärahan myöntämistä esittäneen professori Arvi Korhosen sekä eräiden muiden kanssa Nurmio, arkistonhoitaja Roos ja amanuessi Pirinen kävivät elokuussa Ruotsin Valtionarkistossa tutustumassa kuvattavaan aineistoon ja tekemässä lopullisen valinnan. Pirinen teki myöhemmin useita vastaavia matkoja Ruotsiin. Alustavat suunnitelmat oli tehty Suomessa, mutta Pirinen tarkasti asiakirjasarjat ja niiden Suomea koskevat osat. Helsingissä mikrofilmit oli vielä tarkastettava ja luetteloitava. 1950- ja 1960-luvuilla Ruotsissa mikrofilmattiin Suomea koskevia asiakirjoja Valtionarkistossa, Kamariarkistossa, Sota-arkistossa, Kuninkaallisessa kirjastossa sekä Uppsalan ja Lundin yliopistojen kirjastoissa ja Göteborgin kaupunginkirjastossa.³⁷¹

Ensimmäiseen kuvausohjelmaan valittiin mm. Suomen talonpoikien valtiopäivävalitukset, Suomen kenraalikuvernöörien ja maaherrojen kirjeet kuninkaalle sekä valikoiden Finska Cameralia-sarjan tiliasiakirjoja. Laajuudeltaan aineisto oli 30 hyllymetriä. Filmeistä päätettiin ottaa kaksi kappaletta, positiivi tutkijoita varten ja negatiivi tallekappaleeksi. Filmaustyö annettiin vanhalle yhteistyökumppanille, AB Rekolid -mikrokuvausfirmalle. Ruotsin Valtionarkiston kanssa sovittiin siitä, että se tarkasti tilaajan kustannuksella, että kaikki sivut oli varmasti kuvattu. Rekolidin vastuulla oli kuvauksen tekninen laatu.³⁷² Kuvaus sujui joutuisasti. Vuoden 1951 lopussa vain Finska Cameralia -aineiston filmaus oli kesken.³⁷³ Ennen vuoden vaihdetta Suomen Valtionarkistoon saatiin Ruotsista 80 positiivi- ja negatiivirullaa, yhteensä noin 80 000 kuvaa. Kussakin kuvassa oli yksi asiakirjan aukeama eli 2 sivua. Humanistisen toimikunnan myöntämällä varoilla saatiin vuonna 1951 kuvatuksi noin 160 000 sivua. Hanke oli lähtenyt hyvin käyntiin.³⁷⁴ Mikrofilmaus oli edullinen kopiointimenetelmä. Ruotsi-kuvausten alkaessa yhden filmikuvan, johon kuului sekä negatiivi- että positiivikuva, hinta oli 7 mk.³⁷⁵ Kopiointi myös nopeutui valtavasti. Yrjö Nurmion arvion mukaan Ruth Fischerin 54 vuotta kestänyt kopiointityö voitaisiin mikrofilmaten suorittaa yhtä monessa päivässä.³⁷⁶

Muutakin suomalaista aineistoa kuin kirkonkirjoja kuvattiin rinnan ruotsalaisen aineiston kanssa. Vuosina 1949–1951 arkistolaitoksessa mikrofilmattiin vanhaa ja uudempaa tilikirjasarjaa sekä tuomiokirjoja. Nämä kuvaukset tehtiin amerikkalaisseuran rahoituksella. Työtä hidastivat paksut tilikirjaniteet, joita ei voitu kuvata tavallisella mikrokuvauskameralla. Tähän soveltuva kamera kiersi maakunta-arkistoissa saattamassa työ loppuun ja sama tehtiin Valtionarkistossa.³⁷⁷

Vuosi oli 1952 oli merkittävä arkistolaitoksen historiassa. Käytännössä jo pitkälti toteutettu Valtionarkiston organisaatiouudistus sai siunauksen asetuksella. Mikrofilmaushanke jatkui täydellä voimalla. Sen merkeissä oltiin yhteydessä Ruotsiin, Iso-Britanniaan ja Saksaan. Arkistonhoitaja Pirinen kävi jälleen Ruotsissa valikoimassa kuvattavaa aineistoa. Ruotsista aikaisemmin tilatut mikrofilmit, 122 rullaa (127 657 kuvaa) vastaanotettiin vuonna 1952. Erinäisistä syistä johtuen,

³⁷¹ Nurmio 1951, 270; Kuusanmäki 2001, 144.

³⁷² KA Virka-arkisto. Tk 1951 (De 4); Nurmio 1952, 270–271.

³⁷³ Filmaustyötä oli Ruotsin Valtionarkistossa valvonut ja työn tuloksia tarkastanut ilman korvausta Suomen ystävä, ensimmäinen arkistonhoitaja Olof Jägerskiöld (Nurmio 1952, 272–273).

³⁷⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1951 (De 4).

³⁷⁵ Nurmio 1952, 271.

³⁷⁶ Sama, 272.

³⁷⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1949, 1950 ja 1951 (De 4).

mm. valuuttavaikkeuksien vuoksi, vuonna 1953 ei tehty uutta filmaustilausta. Toimintakertomuksessa viitataan ”erääseen amerikkalaiseen sukututkimusseuraan”³⁷⁸, jonka kanssa tehdyn sopimuksen perusteella oli edellisten vuosien aikana suoritettu sukututkimusta kiinnostavien lähteiden, lähinnä kirkonkirjojen, mikrokuvausta. Tähän liittyen oli Turun maakunta-arkistossa tehty vielä täydentäviä kuvauksia, joiden tuloksena saatiin lähes 500 rullaa täydentämään Valtionarkiston jo ennestään laajaa kokoelmaa. Kokoelmaan kuului vain yksi kappale kutakin filmiä, joita oli siten pidettävä tallekappaleina; tehtiin suunnitelmia siitä, että rippikirjoja koskevista filmeistä (joihin kohdistui suurin kysyntä) voitaisiin ottaa kopiot tutkijoiden käyttöön. Mikrofilmirintamalla tapahtui muutakin. Maanmittaushallitus luovutti Valtionarkistolle talletuksena mikrofilmikopiot maarekisteristä sekä Suomen Sukututkimusseura filmejä, jotka oli kuvattu Tukholman suomalaisen seurakunnan arkistosta.³⁷⁹

Valuuttavaikkeudet estivät mikrofilmaustyön jatkamisen Ruotsissa myös vuonna 1954. Kuvaushanketta jatkettiin toisella rintamalla. Siihen kuului Valtionarkistossa tallekappaleina säilytettävien rippikirjamikrofilmien ja Valtionarkiston renovoituja tuomiokirjoja sisältävien mikrofilmien kopioiminen.³⁸⁰

Vuonna 1955 oli juhlallinen hetki, kun ns. mormonikuvaukset, joita oli tehty amerikkalaisten rahoituksella vuodesta 1948, saatiin pientä jäännöserää lukuun ottamatta loppuun. Kuvaustyön päättäjäistilaisuus pidettiin Valtionarkistossa 11. lokakuuta 1955 opetusministeri Tyyne Leivo-Larssonin ja Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen Kirkon lähetyspresidentin (Suomi) Phileon B. Robinsonin sekä kuvausyhtiö AB Rekolidin toimitusjohtajan Greta Wästbergin läsnä ollessa. Amerikkalainen sukututkimusseura lahjoitti Valtionarkistolle kopiot kaikista otetuista filmeistä ja Rekolid puolestaan arkistolaitokselle viisi ylimääräistä mikrofilmien lukulaitetta alkujaan sovitun yhden lisäksi.³⁸¹

Asiaankuuluvien kiitosten jälkeen arkistoneuvos Kerkkonen esitteli työn vaiheita, tuloksia ja merkitystä. Kuvattuja asiakirja-aukeamia oli lähes 13 miljoonaa (noin 25 miljoonaa sivua). Kirkonarkistojen asiakirjat olivat suurin ryhmä; niistä oli kertynyt yli 5 miljoonaa kuvaa. Tuomiokirjoja oli kuvattu samoin noin 5 miljoonaa asiakirja-aukeamaa eli 10 miljoonaa sivua. Valtionarkiston vanhoja vero- ja henkilöluetteluita, maakirjoja, henkikirjoja ja sotilasrullia oli kuvattu niin, että tuloksena oli noin 1 200 000 aukeamaa. Lisäksi Helsingin ja Turun kaupunginarkistojen aineistoista oli kuvattu runsaasti asiakirjoja. Vuonna 1956 työskenneltiin vielä ns. mormonimikrofilmien (kirkonkirjafilmien) parissa. Niistä tehtiin käyttökopioita ja suoritettiin Valtionarkistossa maakunta-arkistoista lainattujen asiakirjojen täydennyskuvausta.³⁸² Vielä vuonna 1958 Valtionarkisto sai vastaanottaa amerikkalaiskirkolta lahjoituksena lähes 200 mikrofilmirullaa,

³⁷⁸ Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen Kirkon genealogisen osaston.

³⁷⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1952 ja 1953 (De 4).

³⁸⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1954 (De 4).

³⁸¹ KA Virka-arkisto. Tk 1955 (De 4). Alkuperäiseen sopimukseen kuului kaksi lukulaitetta, toinen amerikkalaisseuran, toinen Rekolidin lahjoittama.

³⁸² KA Virka-arkisto. Tk 1956 ja 1958 (De 4–5).

jotka sisälsivät kuvia perunkirjoista ja niiden luetteloista.³⁸³ Tiivistä yhteyttä amerikkalaiskirkkoon oli jatkunut 10 vuotta. – Amerikkalaisten rahoittamaa mikrofilmaustoimintaa voi verrata Helsingin Yliopiston kirjaston amerikkalaisilta saamaan apuun kokoelmien täydentämisessä.³⁸⁴

Valtionarkisto oli tehnyt pitkäjännitteistä työtä tutkimuksen edellytysten parantamiseksi ja asiakirjojen turvaamiseksi mikrokuvauksen avulla. Ydinaineiston eli kirkonkirjojen mikrofilmauksessa Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen Kirkko oli ollut rahoittajana korvaamaton. Mikrokuvaukset jatkuivat monta vuotta täydellä voimalla ruotsalaisissa, saksalaisissa ja venäläisissä arkistoissa, joskaan ei enää amerikkalaisten avustuksella vaan budjettivaroin ja Valtion humanistisen toimikunnan myöntämisen apurahojen turvin. Vasta 1960-luvun lopulla toiminta alkoi hidastua määrärahojen supistumisen vuoksi.

Poikkeuksellinen tapaus oli Härnösandin maakunta-arkistonhoitajan Hasse Petrinin operaatio Valtionarkistossa vuonna 1955. Hän kävi arkistossa kahdesti luetteloimassa ja mikrokuvauttamassa entisen Västerbottenin läänin asiakirjoja.³⁸⁵

Tämän tehtäväalueen aktiviteetteihin kuului myös Valtionarkiston tiedustelu vuonna 1955 asetulta Suomen ja Neuvostoliiton tieteellis-tekniseltä yhteistyökomitealta, jonka tehtävänä oli maiden kulttuurisuhteiden edistäminen, olisiko Neuvostoliiton arkistoissa mahdollisuuksia mikrofilmaukseen. Tällainen yhteistyömahdollisuus avautui vuonna 1956. Neuvostoliitto suostui siihen, että suomalaiset asiantuntijat saivat kahden kuukauden ajan tutustua Neuvostoliiton valtiollisten arkistojen asiakirja-aineistoihin, jotka liittyivät Suomen historiaan 16. vuosisadalta vuoteen 1917 sekä Venäjän laivaston historiaan 18. vuosisadan alkupuoliskolla. Tähän liittyi lupaus siitä, että suomalaisten valitsemista asiakirjoista valmistettaisiin Suomea varten mikrofilmikopioita. Valtionarkistonhoitaja Nurmio vieraili Suomen Historiallisen Seuran (SHS) valitseman historiantutkijavaltuuskunnan mukana tutustumassa Neuvostoliiton arkisto-oloihin ja neuvottelemassa mikrokuvauksikysymyksistä. Sovittiin, että asian käytännöllisiä järjestelyjä hoiti Suomen puolesta Valtionarkisto ja Neuvostoliiton puolesta Sisäasiainministeriön alainen arkistopäähallinto. Eduskunta myönsi hankkeelle 3 000 000 markan määrärahan. Hanke edellytti huolellista valmistelua. SHS valitsi Valtionarkiston avuksi toimikunnan, johon kuuluivat Nurmion lisäksi professorit Arvi Korhonen, Eino Jutikkala, Pentti Renvall ja L.A. Puntila sekä Helsingin kaupunginarkistonhoitaja Ragnar Rosén; sihteerinä toimi arkistonhoitaja Alpo Salmela. Yhteistöiminnassa toimikunnan kanssa Valtionarkistossa laadittiin laajahko luettelo sellaisista Suomen historian kysymyksistä, joihin tiedettiin tai otaksuttiin olevan saatavissa tietoja Neuvostoliiton arkistoista. Luettelo toimitettiin keväällä 1956 Neuvostoliiton arkistopäähallinnolle. Sen vuoksi, että 1930-luvulla oli saatu jäljennöksiä (fotostaatteja) 1500-luvun asiakirjoista, otettiin luetteloon nyt asiakirjoja 1600-luvulta alkaen. Päähuomio oli suuriruhtinaskunnan ajassa, erityisesti routavuosissa ja itsenäistymistä edeltäneissä tapahtumissa.³⁸⁶ Sopivien henkilöiden löytäminen valitsemaan aineistoa oli vaikeaa, koska tehtävä edellytti venäjänkielen taitoa ja arkistolähteiden tun-

³⁸³ KA Virka-arkisto. Tk 1958 (De 5).

³⁸⁴ Knapas 2012, 312–313.

³⁸⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1955 (De 4).

³⁸⁶ Autonomian aika korostui muutenkin sotien jälkeen historiantutkimuksessa.

temusta. Tutkimusryhmän johtajaksi valittiin FT Maija Rajainen³⁸⁷, joka oli väitellyt vuonna 1940 Vanhan Suomen kouluista, ja jäseniksi filosofian maisterit Helli Suominen, Heikki Impola ja Antti Scherbakoff. He tutustuivat Valtionarkistossa kahden viikon ajan Neuvostoliittoa koskevaan arkistokirjallisuuteen ja relevantteihin lähdejulkaisuihin. Neuvostoliittoon he lähtivät loka-kuun puolivälissä 1956. Moskovassa ja Leningradissa tutkimusryhmä tutustui Neuvostoliiton lukuisiin keskusarkistoihin (ohjelmassa oli 7 tällaista arkistoa) sekä kahteen kirjastoon. Tutkimusryhmä valitsi mikrokuvattavaksi 2 142 arkistoyksikköä. Ryhmä palasi Suomeen hieman ennen joulua; varsinainen kuvaustoiminta siirtyi vuodelle 1957. Matkan aikana oli alustavasti sovittu myös siitä, että Suomen julkisista arkistoista voitiin vastavuoroisesti mikrokuvata Neuvostoliittoa kiinnostavia asiakirjoja.³⁸⁸

Myös Helsingin Yliopiston kirjasto oli aktiivinen idän suuntaan. Ylikirjastonhoitaja J. Vallinkoski kävi Leningradissa sopimassa Venäjällä ilmestyneiden suomenkielisten sanomalehtien mikrofilmauttamisesta kirjastoa varten.

Vuonna 1957 kävi neuvostoliittolaisdelegaatio, johon kuului Neuvostoliiton arkistopäähallinnon johtoa³⁸⁹ ja muita arkistovirkamiehiä ja myöhemmin myös Neuvostoliiton tiedeakatemian professori, tutustumassa aineistoon, jota vuorostaan voitaisiin kuvata Neuvostoliittoa varten. Suomalaiset suostuivat vuoteen 1917 ulottuvaan kuvaukseen. Toiminta perustui Suomen ja Neuvostoliiton tieteellis-teknisen yhteistyökomitean kanssa tehtyyn sopimukseen. Kustannukset ja filmien vaihto sovittiin tapahtuvaksi vastavuoroisuuden periaatteella (sama määrä kuvia puolin ja toisin). Valtionarkisto ja neuvostoliittolaiset vaihtoivat vuonna 1957 pienen määrän filmejä. Neuvostoliiton arkistopäähallinto, toisin kuin Valtionarkisto, ei vielä ilmoittanut, mitä mikrofilmejä se halusi. Valtionarkiston saamassa filmierässä oli kysymys Moskovan Leninin kirjastossa säilytetystä Dmitri Miljutinin³⁹⁰ kokoelmasta (8 mikrofilmirullaa). Valtionarkisto puolestaan toimitti akatemiaprofessori A. Pjaskovskin tilaamat filmit.³⁹¹

Vuoden 1958 alussa saatiin Neuvostoliiton arkistopäähallinnolta hieman yli 170 000 mikrofilmi-kuvaa (aukeamaa) käsittävä filmierä, jossa oli kuvia Valtionarkiston lähettämien arkistotutkijoiden vuonna 1956 valitsemista asiakirjoista.³⁹² Suuri osa asiakirjoista koski suuriruhtinaskunnan aikaa. Aineistoon kuuluivat mm. Valtiosihteerinviraston vielä Neuvostoliitossa olevat aktit, eri ministeriöiden asiakirjoja ja erilaisten Suomen asioita käsitelleiden erikoiskomiteoiden asiakirjoja. Myös eräitä yksityisarkistoja oli suomalaisten toiveiden mukaan kuvattu kuten kenraalikuvernöörin Zakrevsky ja Menshikov henkilökohtaisia papereita. Osa saaduista filmeistä oli helposti

³⁸⁷ Maija Rajainen (o.s. Ruutu) oli osallistunut asiantuntijana myös 1930-luvun venäläisten lähteiden fotostatointihankkeeseen.

³⁸⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1956 (De 4); Nurmio 1960, 191–192.

³⁸⁹ Mukaan lukien arkistopäähallinnon johtaja G. Belov.

³⁹⁰ Dmitri Miljutin (1816–1912), Venäjän sotaministeri, 1861–1881, joka toteutti yleisen asevelvollisuuden ja uudisti Venäjän sotilaskoulutuksen. Hän halusi toteuttaa Venäjän asevelvollisuuden sellaisenaan Suomessa, mutta suuriruhtinaskunta sai kuitenkin oman asevelvollisuuden 1881. Miljutin oli viimeinen sotamarsalkaksi ylennetty upseeri tsaarin Venäjällä.

³⁹¹ KA Virka-arkisto. Tk 1957 (De 4).

³⁹² Neuvostoliiton arkistopäähallinnon toivomuksesta mikrofilmien käyttö rajoitettiin vain Suomen kansalaisille.

syntyviä nitraattifilmejä, joista oli tehtävä uudet tallefilmit sekä lisäksi käyttökopiot. Alkuperäiset filmit talletettiin valtion elokuvatarkastamoon. Neuvostoliiton arkistopäähallinto puolestaan jätti oman toivelistansa, mikä aiheutti Valtionarkistolle laajahkoja esitöitä kuvausta varten: asiakirjojen järjestämistä ja sivunumerointia sekä suomen- ja venäjänkielisten otsikkotekstien tekstaamista eri sarjoille. Koekuvausten jälkeen varsinainen mikrofilmaus aloitettiin marraskuussa 1958, ja noin puolet työstä saatiin tehdyksi ennen vuoden loppua.³⁹³

Neuvostoliittolaisten tilaus saatiin valmiiksi vuonna 1959. Kuvia otettiin lähes 170 000, ja niistä kertyi yhteensä 196 mikrofilmirullaa. Ne luovutettiin Neuvostoliiton suurlähettiläälle toukokuussa 1959. Neuvostoliiton arkistopäähallinto teetti vielä kopiot Valtiosihteerinviraston esittelynottien mikrofilmeistä (172 rullaa), joita säilytettiin Valtionarkistossa. Kolme vuotta myöhemmin (1962) Valtionarkiston toimesta filmattiin Neuvostoliittoa varten 33 filmirullaa Valtionarkistossa ja Savo-Karjalan maakunta-arkistossa olevaa asiakirja-aineistoa, joka koski mm. vuosien 1788–1790 sotaa, Viipurin lääninhallitusta ja Kenraalikuvernöörinkanslia.³⁹⁴

Neuvostoliitosta oli puolestaan saapunut vuonna 1960 pieni filmierä, jossa oli kuvia Kuropatkinin³⁹⁵ ja keisarillisen ministerineuvoston arkistoista.³⁹⁶

Mikrofilmiyhteistyö Neuvostoliiton kanssa käynnistyi uudelleen 1970-luvulla.³⁹⁷ Vuonna 1971 sovittiin molemminpuolisesta mikrofilmien vaihdosta. Vuonna 1972 suomalainen mikrofilmausvaltuuskunta kävi tutustumassa Moskovan, Leningradin ja Viipurin arkistoihin ja valitsemassa niistä mikrofilmattavaksi Suomea koskevaa arkistoainesta.³⁹⁸ Neuvostoliiton arkistopäähallinnon osastopäällikkö Boris Bogatov ja Viron arkistohallinnon päällikkö Boris Varkki vierailivat vuonna 1973 Valtionarkistossa sekä Turun ja Savo-Karjalan maakunta-arkistoissa. Vierailun pääaiheena oli mikrofilmaus. Arkistonhoitaja Markku Järvinen kävi samassa tarkoituksessa tutkimassa Neuvostoliiton ulkoasiainministeriössä olevia Suomea koskevia asiakirjoja. Joulukuussa 1975 Valtionarkisto ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton ministerineuvoston arkistopäähallinto allekirjoittivat vuosia 1976–1980 koskevan yhteistyöpöytäkirjan. Yhteistyöhön kuului arkistoainesten mikrokuvauksen tuloksena syntyneiden mikrofilmien vaihto rajavuotena 1917.³⁹⁹ Jo vuonna 1974 Neuvostoliitosta saatiin 5 ”kiekkoa” (noin 50 normaalimikrofilmirullaa) maan arkistoista filmattuja Suomea koskevia asiakirjoja.⁴⁰⁰ Arkistoyhteistyön viriämisen taustalla eräänä tekijänä oli valtionarkistonhoitaja Tuomo Polvinen. Hän piti tutkimusyhteistyötä Venäjän suuntaan tärkeänä.

³⁹³ KA Virka-arkisto. Tk 1958 (De 5); Nurmio 1960, 192.

³⁹⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1959 ja 1962 (De 5); Nurmio 1960, 192.

³⁹⁵ Aleksei Kuropatkin (1848–1925), jalkaväenkenraali, Venäjän sotaministeri 1898–1904. Ensimmäisen sortokauden aikana Kuropatkin halusi toteuttaa Suomessa venäläisen asevelvollisuuden sekä lakkauttaa Suomen armeijan. Kuropatkinin tavoitteet Suomen venäläistämisessä olivat kuitenkin maltillisemmat kuin Bobrikovin.

³⁹⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1960 (De 5).

³⁹⁷ Suomea koskevan arkistoaineiston mikrofilmaus Venäjällä on aktivoitunut voimakkaasti myös 2000-luvulla.

³⁹⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1971 ja 1972 (De 6).

³⁹⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1971–1976 (De 6–7).

⁴⁰⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

Suomen kansainvälinen arkistoyhteistyö on pitkään ollut tärkeintä juuri mikrokuvauksen alalla. Sitä tehtiin useiden maiden kanssa. Ylivoimaisesti eniten kuvattiin Ruotsin arkistoissa olevaa materiaalia. Ruotsin Valtionarkiston johto suhtautui hyvin myönteisesti Suomen 1950-luvun alussa alkaneeseen mikrofilmaustyöhön.⁴⁰¹ Valuuttavaikeuksien vuoksi toimintaan tuli muuttaman vuoden katkos, mutta se jatkui jälleen vuonna 1955. Tuolloin filmattiin Valtionarkistoa varten useita asiakirjaryhmiä. Kuvaukset kohdistuivat keskeisiin, Valtionarkistossa säilytettäviin Suomea koskeviin asiakirjoihin kuten Kamariarkiston tiliaineistoihin, kaupunkien valituksiin, vapaudenajan valiokunta-asiakirjoihin, Venäjää koskevaan Muscovitica-kokoelmaan ja Skoklosterin kokoelmaan. Vuoden 1955 aikana Ruotsin Valtionarkistosta filmattiin 130 rullaa eli noin 130 000 ruutua. Lähes sata rullaa ehdittiin toimittaa Suomeen vuoden loppuun mennessä. Mikrofilmihankintojen rinnalla kulki toinen projekti, nimittäin käyttökopioiden teettäminen tallekappaleista. Esimerkiksi vuonna 1955 tehtiin 21 seurakunnan rippikirjafilmeistä käyttökopiot, samoin Ruotsista hankittuja tallefilmejä kopioitiin. Tietopalvelu kytkettiin mikrofilmihankkeeseen tiiviisti. Maakunta-arkistoja varten tehtiin kopiot Ruotsista hankittujen mikrofilmien luetteloista.⁴⁰²

Vuonna 1956 arkistoneuvos Roos ja arkistonhoitaja Pirinen valikoivat kuvattavaa aineistoa kolmessa ruotsalaisessa instituutiossa, Valtionarkistossa, Sota-arkistossa ja Kuninkaallisessa kirjastossa⁴⁰³. Valikoimaan sisällytettiin mm. Haapaniemen sotakoulun arkisto sekä useita yksityisarkistoja ja kirjekokoelmia. Ruotsista tilattiin myös käyttökopioita (kontaktikopioita) eräistä sotilasasiakirjoja sisältävistä mikrofilmeistä. Vuonna 1956 Ruotsista saatiin 124 mikrofilmirullaa, joista kaikista teetettiin käyttökopiot. Vuoden 1956 lopussa Valtionarkisto päätti yhdessä neljän ruotsalaisen laitoksen kanssa osallistua Kustaa III:n yksityisarkiston filmauttamiseen Uppsalan yliopiston kirjastossa.⁴⁰⁴ Viimeksi mainittuun projektiin liittyviä mikrofilmejä alkoi saapua Ruotsista jo seuraavana vuonna.⁴⁰⁵

Vuonna 1957 Ruotsissa valikoitiin ja mikrofilmattiin aineistoa entiseen tapaan, samoin vuonna 1958, jolloin arkistonhoitaja Pirinen valitsi kuvattavaksi mm. yli 2 000 karttaa Valtionarkiston yhteydessä toimivasta Kamariarkistosta. Ruotsin arkistoista tilattiin myös siirtokopioita eräistä mormonimikrofilmeistä ja eräistä muistakin filmeistä. Vuonna 1959 kuvaukset jatkuivat. Arvokkaana aineistona olivat mm. Ruotsin Valtionarkiston renovoitujen tuomiokirjojen sarjasta filmatut Tornionjokilaakson ja Lapin tuomiokirjat. Filmeistä teetettiin joskus valokuvasuurennoksia. Ruotsista tilatuista karttafilmeistä teetettiin vuonna 1959 noin 3 500 suurennosta.⁴⁰⁶

Mikrofilmiaineiston karttumisen kannalta vuosi 1960 oli eräs huippuvuosista. Ruotsalainen ja saksalainen aineisto, käyttökopiot ja erät varmuuskopioinnit ja uhanalaisten suomalaiskohteiden

⁴⁰¹ Nurmio 1952, 272–273.

⁴⁰² KA Virka-arkisto. Tk 1955 (De 4).

⁴⁰³ Edellä mainittujen instituutioiden lisäksi Valtionarkisto kuvautti aineistoa myös Lundin yliopiston kirjastosta. Vuonna 1962 kyseisen kirjaston De la Gardie -kokoelmasta kuvattiin Suomea koskevia asiakirjoja (KA Virka-arkisto. Tk 1962, De 5).

⁴⁰⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1956 (De 4).

⁴⁰⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1957 (De 4).

⁴⁰⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1957–1959 (De 4–5).

filmaus mukaan lukien Valtionarkiston mikrofilmikokoelma karttui 607 rullalla, joissa oli yhteensä noin 500 000 kuvaruutua.⁴⁰⁷

Ruotsin kuvauksissa siirryttiin vuonna 1964 ns. massafilmauksista pienempien kokonaisuuksien kuvaamiseen. Kuvattujen asiakirjojen lukumäärä jäi pienemmäksi, mikä lisäsi työn yksikkökustannuksia. Silti Ruotsissakin kuvattiin edelleen melko mittavia aineistomääriä. Esimerkiksi vuonna 1964 kuvattiin mm. oikeusrevision Suomea koskevia asiakirjoja sekä (Sota-arkistosta) Suomen linnoitusten rakennustilejä.⁴⁰⁸

Luettelo Ruotsista hankituista mikrofilmeistä (I-II) valmistui vuosina 1969–1971 ja luettelo ulkomaisten arkistojen mikrofilmeistä Suomessa vuonna 1971 (lisäluettelot vuosina 1972–1976).

Vuonna 1968 Ruotsissa ja muuallakin ulkomailla tehty kuvaustoiminta pysähtyi määrärahojen puutteen vuoksi kokonaan. Mikrofilmaukseen oli saatu runsaasti rahoitusta miltei joka vuosi vuodesta 1951 lähtien. Silti myös vuonna 1968 kuvattiin: otettiin arkiston omalla kameralla varmuuskuvia Senaatin ja Kenraalikuvernöörinkanslian arkistoista ja teetettiin käyttökopioita tallefilmeistä. Varmuuskuvauksia oli tehty runsaasti jo aikaisemmin. Paksut sidokset hidastivat työtä. Vuonna 1968 filmejä ryhdyttiin suojaamaan ns. permakäsittelyllä tarkoituksena säilyttää niiden elastisuus ja estää haurastuminen. Vaikea tilanne jatkui myös vuonna 1969: ulkomailla tehtäviä mikrokuvauksia varten ei myönnetty rahoitusta. Omat varmuuskuvaukset ja käyttökopioiden tuottaminen jatkuivat.⁴⁰⁹ 1970-luvulla mikrofilmien hankkimien ulkomailta jatkui, esimerkiksi vuonna 1973 hankittiin 20 mikrofilmirullaa ulkomaista asiakirja-aineistoa. Myös kotimaisen aineiston mikrofilmausta tehtiin, samoin filmien kopiointia ja rullien käsittelyä suoja-aineella.⁴¹⁰

Mikrofilmaus tuki Valtionarkiston toimintaa ja tutkijapalvelua monin tavoin. Tuomiokirjoja mikrofilmattiin varmuuskuvauksina, mutta myös käytön näkökulma oli tärkeä. Esimerkiksi vuonna 1959 kopioitiin 62 rullaa käyttöfilmejä tuomiokirjoista, joita ei huonon kunnon vuoksi voitu antaa alkuperäisinä tutkijoiden käytettäväksi.⁴¹¹ Käyttökopioiden tuottaminen seurakuntien rippikirjojen tallefilmeistä oli säännönmukaista. Rippikirjakopioiden tuottamista rahoitti monena vuonna SHS. Kuvaamisen primääriperuste oli alkuperäisaineiston, rippikirjojen, suojeleminen kulumiselta⁴¹², toisaalta oli tärkeää suojella tallefilmejä rauhoittamalla ne tarpeettomalta käsittelyltä.

Valtionarkisto myös toimitti tilauksesta yksityisten ja laitosten laskuun kopioita (rullia) mikrofilmien tallekappaleista, esimerkiksi vuonna 1960 toimitettiin 269 tällaista kopiota ja kolme

⁴⁰⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1960 (De 5).

⁴⁰⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1964 (De 5). Yhteensä 134 mf-rullaa eli noin 134 000 kuvaa.

⁴⁰⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1951–1969 (De 4–6).

⁴¹⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1968–1973 (De 6–7).

⁴¹¹ Mikrofilmit ovat teknisiä tallenteita. Niitä voi havainnoimisen kannalta kutsua visuaalisiksi tallenteiksi. Tietävästi Valtionarkiston ensimmäinen äänitallenne oli varatuomari Osmo Oittisen vuonna 1959 lahjoittama äänilevy, joka sisälsi presidentti Herbert Hooverin kaksi puhetta Suomen avustamisesta (KA Virka-arkisto. Tk 1959).

⁴¹² Keskeinen näkökulma oli myös aineiston jakelu. Alkuperäistä rippikirjaa saattoi kerralla tutkia vain yksi tai muutama henkilö, mikrofilmien avulla samanaikainen käyttäjäkunta oli periaatteessa ääretön.

vuotta myöhemmin 379 kopiota.⁴¹³ Kopioita toimitettiin runsaasti mm. Tampereen Yhteiskunnallisen korkeakoulun ja Jyväskylän Kasvatusopillisen korkeakoulun historianopiskelijoiden tarpeisiin. Myös maakunta-arkistoille teetettiin mikrofilmikopioita. Maakunta-arkistot saivat jonkin verran myös suoraan mikrofilmejä lahjoituksina tai talletuksina arkistonmuodostajilta (kuten seurakunnilta). Mikrofilmien käyttökopioiden kaukolainaus oli myös tärkeää; se oli laajamittaisen sukututkimuksen ja muunkin tutkimuksen keskeinen edellytys.

Aineiston varmuuskuvaus tuli mahdolliseksi tai ainakin helpommaksi, kun Valtionarkistoon hankittiin oma mikrokuvauskamera. Valtionarkisto tilasi sen kesäkuussa 1960 Arkistokuva osakeyhtiön välityksellä länsisaksalaiselta Kontophot/Wedekind KG -nimiseltä yhtiöltä. Laitteen merkki oli UNIMAT 61. Se luovutettiin Valtionarkistolle tammikuussa 1962. Laite pystyi kuvaamaan myös paksuja sidoksia, mikä oli ehdottoman tärkeää. Kone oli hankittu sekä yleisön palvelua että varmuuskuvauksia varten. Oman laitteen tuloon asti Valtionarkiston kuvaukset oli tehnyt AB Rekolid omistamallaan ja Valtionarkistoon siirtämällään kameralla. Yhtiö oli myös huolehtinut mikrofilmien suurentamisesta ja valokopioiden ottamisesta. Erinäiset vaikeammat valokuvaustyöt oli tehty Helsingin Yliopiston kuvalaitoksessa. Valokuvatilauksia oli ollut vuonna 1961 3 500. Valtionarkiston 1920-luvulla hankittu fotostaattilaite oli poistettu käytöstä.⁴¹⁴

Vuonna 1962 Valtionarkisto pääsi uuden laitteensa turvin aloittamaan systemaattisen varmuusmikrofilmauksen. Tarkoituksena oli kuvata Valtionarkiston tärkeimmät asiakirjat ja sijoittaa filmit Savo-Karjalan maakunta-arkiston kalliosuojaan Mikkeliin. Omaan filmaustyöhön resursoitiin Valtionarkistossa kaksi henkilöä; filmien tarkastajia oli vaihtelevasti yksi tai kaksi.⁴¹⁵

Varmuuskuvaus käynnistettiin ripeästi. Valtionarkiston kameraa käytettiin pääasiassa tähän tarkoitukseen koko vuoden 1963 ajan. Senaatin ja Tie- ja vesirakennushallituksen asiakirjojen varmuuskuvauksista kertyi lähes 350 mikrofilmirullaa ja muutamaa vuotta myöhemmin jo 500 rullaa.⁴¹⁶ Savo-Karjalan maakunta-arkisto oli vuodesta 1963 Valtionarkiston mikrofilmien turvaarkisto.⁴¹⁷ (Vuonna 1989 Mikkelin maakunta-arkistosta tuli valtakunnallinen mikrofilmien varmuusarkisto, jonne voivat korvausta vastaan siirtää filmejä niin viranomaiset kuin yrityksetkin.) Erilaisia varmuus- ja tallefilmien luonteisia mikrofilmirullia oli vuoden 1963 loppuun mennessä siirretty Valtionarkistosta Mikkeliin lähes 3 500 kappaletta.⁴¹⁸ Näistä filmeistä tilattiin jatkuvasti kopioita. Kun Mikkeliissä ei ollut mahdollisuutta kopiointiin, kyseiset filmit oli tilattava Helsinkiin kopioitaviksi, mikä oli hankalaa. Esimerkiksi vuonna 1964 tilattiin 332 rullaa.⁴¹⁹ Mikrofilmien kehityksen ja kopioinnin teki Valtionarkiston ulkopuolinen yritys 1970-luvun alkuun asti.

⁴¹³ KA Virka-arkisto. Tk 1960 (De 5).

⁴¹⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1960–1962 (De 5). Valokuvatilauksia oli ollut vuonna 1961 yhteensä noin 3 500 (KA Virka-arkisto. Tk 1961, De 5).

⁴¹⁵ KA Virka-arkisto, Tk 1962 (De 5).

⁴¹⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1963 ja 1967 (De 5–6).

⁴¹⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1963 (De 5). Valtionarkiston tallefilmejä oli myös Vaasan maakunta-arkistossa.

⁴¹⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1963 (De 5). Siirtoon sisältyi mm. Valtionarkistossa kuvattuja mormonikuvausten filmejä.

⁴¹⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1964 (De 5).

Valtionarkiston mikrokuvausohjelma ulottui yllättävän moniin maihin. Ruotsi ja Neuvostoliitto olivat keskeisimmät maat. Jo vuonna 1950 Valtionarkisto pyrki saamaan kuvatuksi Saksan liittotasavallan ulkoasiainministeriön arkistossa olevaa Suomea koskevaa asiakirja-aineistoa, mihin tarkoitukseen Eduskunta oli myöntänyt määrärahan vuoden 1949 lisämenoarviossa.⁴²⁰ Kyseiset Auswärtiges Amtin⁴²¹ (ulkoasiainministeriön) asiakirjat olivat suurelta osin Ison-Britannian ulkoasiainministeriön (Foreign Office) hallussa, joka ilmoitti suostuvansa vain Saksan Helsingissä olleen lähetystön arkiston valokuvaamiseen. Se kuvattiin Lontoossa vuonna 1951.⁴²² Valtionarkisto pyrki Ulkoasiainministeriön välityksellä laajentamaan hanketta niin, että kuvauslupa saataisiin koskemaan kaikkea Saksan ulkoasiainministeriön arkistossa olevaa Suomea koskevaa aineistoa. Yhteydenpito Ison-Britannian viranomaisten kanssa johti siihen, että valtionarkistonhoitaja Nurmio yhdessä Ulkoasiainministeriön arkistonhoitajan Reino Kuusen kanssa tutki Lontoossa syksyllä 1952 valokuvajäljennöksiä, joita oli otettu Saksan ulkoasiainministeriön arkistosta. Valokuvakopioita oli yli miljoona kappaletta.⁴²³ Suomalaiset etsivät Suomea koskevia jäljennöksiä (heillä ei siis ollut pääsyä alkuperäisiin asiakirjoihin). Läpikäydyt asiakirjajäljennökset koskivat vuosia 1914–1944. Samalla Nurmio ja Kuusi tutustuivat Englannin arkistolaitokseen.⁴²⁴ Tämä oli poikkeuksellista. Arkistokontaktit Englantiin olivat olleet ja olivat jatkossakin vähäiset⁴²⁵, poikkeuksena Gustaf Nyström, jota oli innoittanut Valtionarkiston rakennuksen suunnittelussa mm. British Museumin kirjasto.⁴²⁶

Lontoon kopiointihanke sai jatkoa. Lontoossa otetut valokuvat (11 500 kpl) Auswärtiges Amtin valokuvajäljennöksistä, jotka oli valikoitu vuonna 1952, saapuivat seuraavana vuonna. Aineiston käyttö oli toistaiseksi mahdollista vain Englannin ulkoasiainministeriön suostumuksella. Suomessa aineistosta todettiin, että oli välttämätöntä saada käyttää Englannissa säilytettäviä alkuperäisiä saksalaisia asiakirjoja ja tilata niistä kopioita mm. sen vuoksi, että kopioaineistossa oli suuria aukkoja. Valtionarkisto pyysi Ulkoasiainministeriötä keväällä 1954 ottamaan asiassa yhteyttä Englannin viranomaisiin, minkä se tekikin. Englannin Foreign Office suostui pyyntöön ja ilmoitti samalla, että vuoden 1952 jälkeen saksalaisista asiakirjoista otetut Suomea koskevat mikrofilmit olivat käytettävissä tutkimusta varten. Nurmio ja maisteri Jaakko Ilvessalo kävivät syyskuussa 1954 valikoimassa Suomen kannalta merkityksellisiä asiakirjoja valokuvattaviksi tai mikrofilmattaviksi. Valtion vuoden 1955 tulo- ja menoarviossa Valtionarkistolle myönnettiin

⁴²⁰ Virikkeenä asiassa oli ollut Tanskan, Norjan ja Ruotsin tutkijoiden sodan jälkeinen toiminta vastaavien asiakirjojen kopioimiseksi Berliinissä. Suurin osa kyseisestä aineistosta siirrettiin myöhemmin Lontooseen (Nurmio 1952, 273).

⁴²¹ Kolmannen valtakunnan ulkoasiainministeriö oli nimeltään Auswärtiges Amt, samoin Saksan liittotasavallan ulkoasiainministeriö vuodesta 1951.

⁴²² Kysymys oli todellakin valokuvista. Vuoden 1953 toimintakertomuksessa todetaan, että ”Englannista tulleet valokuvat on niputtanut ja kansioinut arkistonhoitaja Puranen”. Otoksia oli lähes 35 000 (KA Virka-arkisto. Tk 1951 ja 1953, De 4).

⁴²³ Nurmio 1952, 273.

⁴²⁴ Sama viite kuin edellä.

⁴²⁵ Vasta 1990-luvun lopulla suhteet alkoivat EU-yhteistyön merkeissä tiivistyä. Perinteisiä arkistoyhteistyön maita Suomen kanssa ovat olleet Pohjoismaat, erityisesti Ruotsi sekä Saksa, sotien jälkeen kasvavassa määrin myös Neuvostoliitto/Venäjä. Saksa-suhteet ovat vähentyneet.

⁴²⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1952 (De 4); Yrjö Nurmio Opetusministeriölle 13.5.1955 (Daa 56).

kertamenona 500 000 markkaa Englannissa suoritettavaa *Auswärtiges Amtin* Suomea koskevan arkistoaineiston kuvausta varten, joka alkoi samana vuonna.⁴²⁷

Vuonna 1956 Lontoon-projekti alkoi tuottaa lisää tuloksia. Valtionarkistoon saatiin Saksan ulkoasiainministeriön arkistosta 8 268 fotostaattikuvaa ja 28 rullaa mikrofilmejä. Kuvatut asiakirjat olivat vuosilta 1878–1944.⁴²⁸

Saksalaiseen aineistoon liittyi suomalaisten kannalta julkisuusongelma. Vuoden 1958 loppuun mennessä sodanaikaisen *Auswärtiges Amtin* arkisto oli toimitettu Englannista Saksan liittotasavaltaan, Bonniin. Pääosa siitä oli asetettu tutkijoiden vapaasti käytettäväksi. Valtionarkisto esitti, että Suomessa olevat kyseisestä arkistosta otetut valokuva- ja filmijäljennökset, joiden käyttöön edelleen tarvittiin Englannin ulkoministeriön lupa, voitaisiin julistaa vapaasti käytettäviksi. Sekä Englannin, Saksan että Suomen ulkoasiainministeriöt suostuivat tähän. Päätös oli siis se, että Bonniin siirretyistä asiakirjoista otetut kopiot olivat tutkijoiden käytettävissä. Poikkeuksena olivat kuitenkin asiakirjat lokakuusta 1933 kesäkuuhun 1936; tämän aineiston alkuperäiskappaleet olivat edelleen Englannin viranomaisien hallussa, ja aineiston (kopioidenkin) tutkimiseen tarvittiin niiden lupa. Suurempi julkisuus toteutui pian. Valtionarkiston esityksestä Ulkoasiainministeriö kääntyi Englannin vastaavan ministeriön puoleen, joka suostui vuonna 1959 siihen, että Saksan ulkoasiainministeriön arkistosta kuvatut mikrofilmit olivat vapaasti suomalaistutkijoiden käytettävissä myös niiltä osin, kuin kysymyksessä olivat asiakirjat ajalta lokakuu 1933 – kesäkuu 1936.⁴²⁹ Kokonaisuudessaan Lontoon kopiointioperaatio oli varsin mutkikas; se edellytti työlästä aineistojen valintaa ja erilaista lupamenettelyä.

Englantiin palattiin poikkeuksellisesti mikrofilmauksen merkeissä vuosina 1967 ja 1974. Silloin kuvattiin sikäläisen Valtionarkiston (Public Record Office) kokoelmista Suomea koskevia asiakirjoja vuosilta 1914–1939.⁴³⁰

Saksaan (tai oikeammin Viroon) liittyi eräs 1950-luvun mikrokuvaushanke. Tallinnan kaupunginarkisto oli sodan aikana evakuoitu Saksaan. Suurin osa siitä sijaitsi Goslarissa. FT Vilho Niitemaa valitsi kesällä 1952 Suomen Valtionarkiston toimesta arkistosta ne osat, jotka kiinnostivat suomalaista historian tutkimusta. Tämä aineisto mikrofilmattiin Valtionarkistoon.⁴³¹

⁴²⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1953–1955 (De 4); Yrjö Nurmio Opetusministeriölle 13.5.1955 (Daa 56). Suomen arkistoviranomaiset olivat saaneet vuonna 1952 oikeuden tutkia valokuvajäljennöksiä, joita oli otettu Saksan ulkoasiainministeriön asiakirjoista, joita säilytettiin Lontoossa. Valtionarkistonhoitaja Nurmio ja Ulkoasiainministeriön arkistonhoitaja Reino Kuusi valitsivat aineistosta Suomea koskevia osia valokuvattaviksi. Suomessa asiaa tutkittaessa tultiin siihen tulokseen, että olisi saatava valokuvata tai mikrofilmata alkuperäisiä saksalaisia asiakirjoja eikä tyytyä kopioiden kopioimiseen. Valtionarkistonhoitaja Nurmio ja eräs toinen asiantuntija kävivät valikoimassa aineiston Lontoossa syyskuussa 1955; Yrjö Nurmio Ulkoasiainministeriölle 20.5.1955 (Daa 56).

⁴²⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1956 (De 4).

⁴²⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1958–1959 (De 5).

⁴³⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1967 ja 1974 (De 6–7).

⁴³¹ KA Virka-arkisto. Tk 1952 (De 4); Nurmio 1952, 274.

Vuonna 1959 Valtionarkisto sai Yhdysvalloista mikrofilmikopioita Saksan Lapin armeijan asiakirjoista, yhteensä 33 rullaa (noin 38 000 kuvaa). Kuvaus oli tehty Suomen valtion rahoituksella. Filmit luovutettiin Sota-arkistoon.⁴³²

Hieman aikaisemmin, vuonna 1956, oli puolestaan lähetetty Yhdysvaltain kongressin kirjastoa varten mikrofilmit Valtiosihteerinviraston esittelynooteista ajalta 1811–1872.⁴³³

Vuonna 1960 hankittiin Valtionarkistoon Münchenin Hauptstaatsarchivista kaksi mikrofilmirullaa sekä 113 lehteä valokuvasuurenoksia Nürnbergin oikeudenkäyntiä koskevista asiakirjoista.⁴³⁴ Saksan ulkoasiainministeriön puoleen käännettiin jälleen vuonna 1964. Sen arkistosta kuvattiin osa Saksan Suomen lähettilään Wipert von Blücherin päiväkirjasta.⁴³⁵ Pari vuotta myöhemmin Valtionarkisto sai Saksan ulkoasiainministeriön arkistosta filmattua, USA:n Kansallisarkistossa säilytettyä aineistoa. Kysymys oli Suomen historian perustutkimustoimikunnan talletuksesta.⁴³⁶

Myös Ranskasta pyrittiin kuvaamaan aineistoa. Kysymys oli Ranskan Helsingin konsulin raporteista sortovuosilta; raportit olivat Ranskan ulkoasiainministeriön arkistossa. Arkistoneuvos Kerkkonen neuvotteli asiasta Pariisissa vuonna 1962. Kuvaaminen edellytti poikkeuslupaa, koska Ranskan ulkoasiainministeriön arkistossa sallittiin yleensä vain yksittäisten asiakirjojen, ei kokonaisten sarjojen, kuvaaminen. Valtionarkistolle myönnettiin poikkeuslupa, mutta hanke ei heti toteutunut. Vuonna 1973 Ranskasta saatiin mikrokuvattuina Suomea koskevia diplomaattiraportteja vuosilta 1914–1918.⁴³⁷

Norjan suuntaan tehtiin avaus vuonna 1970, kun sieltä hankittiin kopiot noin 250 mikrofilmistä, jotka sisälsivät Ruijaa ja Finnmarkenia koskevia asiakirjoja. Rullat lähetettiin Oulun maakunta-arkistoon.⁴³⁸

Eräässä kopiointihankkeessa turvauduttiin poikkeuksellisesti valokopioihin⁴³⁹ mikrofilmin asemesta. Itävallan Valtionarkistosta (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) hankittiin vuonna 1963 valokopiot Itävalta-Unkarin Pietarin lähetystön raporteista ajalta 1899–1914 ja Tukholman lähetystön raporteista ajalta 1917–1918; kopioita kertyi yhteensä runsaat 1 400. Vuonna 1964 tilausta laajennettiin ajallisesti (1850–1914), ja mukaan otettiin myös Itävallan Berliinin lähettilään raportit. Valokopioita kertyi noin 690. Vuonna 1968, jolloin Valtionarkistolle ei myönnetty määrärahaa

⁴³² KA Virka-arkisto. Tk 1959 (De 5).

⁴³³ KA Virka-arkisto. Tk 1956 (De 4).

⁴³⁴ Aineiston oli valinnut FM Olli-Pekka Vehviläinen (KA Virka-arkisto. Tk 1960, De 5).

⁴³⁵ 4 mf-rullaa, noin 3500 kuvaa (KA Virka-arkisto Tk 1964, De 5). Myös Saksan yhteysupseerina toimineen kenraali Waldemar Erfurtin muistiinpanot kuvattiin myöhemmin.

⁴³⁶ Talletukseen sisältyi myös filmierä, jossa oli kysymys Ruotsin Valtionarkistossa säilytettävistä valtiopäivämies-ten memoriaaleista 1700-luvun jälkipuoliskolta. Valtionarkisto sai silloin tällöin pieniä mf-eriä ulkopuolisilta, pääasiassa lahjoituksina.

⁴³⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1962–1963 (De 5). Kansallisarkistossa ei ole kyseisiä filmejä.

⁴³⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1970 (De 6).

⁴³⁹ Toimintakertomuksessa niitä kutsutaan Xerox-kopioiksi (KA Virka-arkisto. Tk 1964, De 5).

ulkomaisiin mikrofilmauksiin⁴⁴⁰, Valtionarkisto hankki oman käyttöbudjettinsa puitteissa Itävaltan Valtionarkistossa olevasta Itävallan ulkoasiainministeriön arkistosta, asiakirjaryhmästä ”Venäjä”, runsaat tuhat valokopiota Suomea koskevista asiakirjoista ajalta 1907–1918.⁴⁴¹

Valtionarkiston mikrofilmaus- ja kopiointiohjelma ei ollut pelkästään maantieteellisesti laaja vaan myös aihepiirien ja aikakausien osalta. Ruotsinvallan ja autonomian aika olivat hallitsevia, mutta niidenkin sisällä kuvausohjelma kattoi monen tyyppisiä aineistoryhmiä. Valtionarkiston kiinnostus kohdistui mikrokuvauksen merkeissä myös aivan uusimpaan historiaan, toisen maailmansodan aikaan. Kuvauspolitiikastaan Valtionarkisto totesi 1960-luvun lopulla, että pyrkimyksenä oli yleensä ollut kuvaus kokoelmittain ja kokonaisin sarjoin, jotta tutkijat tietäisivät saaneensa käyttöönsä kaiken ao. arkistosta saatavissa olevan materiaalin. Poimittu aines oli yhdellä kertaa arvokasta, mutta muille tutkijoille arvotonta.⁴⁴² Arkistoaineistojen kopioiminen kokonaisuuksina on ollut johtava periaate myöhemminkin.

Tutkijat käyttivät Valtionarkistossa eniten rippikirjamikrofilmejä ja Ruotsista kuvatun arkistoaineiston filmejä. Suomen Historiallisen Seuran rahoituksella tehtiin useana vuonna rippikirjafilmiä kopiointia. Vuonna 1959 Valtionarkistossa oli käyttöfilmejä 245 seurakunnasta.⁴⁴³

Tarkastelujakson päätösvuonna (1974) mikrofilmeihin liittynyt toiminta oli edelleen monipuolista ja varsin laajaa. Ulkomailta – Ruotsista, USA:sta, Englannista, Neuvostoliitosta – hankittiin Valtionarkistoon yhteensä yli 300 mikrofilmirullaa. Vuoden aikana kopioitiin lähes 600 rullaa, joista vajaa puolet maakunta-arkistojen käyttöön.⁴⁴⁴

Tutkijamäärien kasvu aiheutti kopiotilausten lisääntymistä, minkä seurauksena vuoden 1973 lopussa annettiin asiakirjasidosten kserokopiointikielto. Siitä puolestaan seurasi painetta mikrofilmaukseen, kun asiakkaiden tilaamat paperijäljenteet valmistettiin filmeistä. Työpaineen vuoksi ei voitu entisessä laajuudessa tehdä tallefilmausta ja valmistaa käyttökopioita. Valtionarkistolla oli kaksi mikrofilmikameraa. Niillä ei voitu kuvata hyvin paksuja sidoksia, jotka oli siten kuvattava alan erikoisliikkeessä. Maakunta-arkistoissa ei ollut mikrofilmikameroita, joten erityiset kuvaustyöt niitä varten oli tehtävä Valtionarkistossa. Vaikka sidoksista ei saanut ottaa valokopioita, tutkijoiden tilaamien ja saamien paperijäljenteiden määrä oli huomattava. Vuonna 1974 otettiin kserokopioita lähes 84 000 kpl, joista ulkopuolisille noin 49 000 kpl, loput virkakäyttöön. Lisäksi mikrofilmeistä valmistettiin 16 400 paperikopiota.⁴⁴⁵

Arkistolaitosta voi mikrokuvauksessa ja kyseisen aineiston hyödyntämisessä kutsua kulttuurin ”massalaitokseksi”. Mikrofilmattuja asiakirjojen kuvia oli miljoonia, ja tutkimus, erityisesti sukkututkimus, mutta muukin tutkimus hyödynsi aineistoja ahkerasti. Helsingin Yliopiston kirjasto

⁴⁴⁰ Budjetin niukkuus oli tilapäistä Vuonna 1971 Valtionarkistolle myönnettiin arkistovalokuvausta varten 15 000 mk.

⁴⁴¹ KA Virka-arkisto. Tk 1963, 1964, 1968 ja 1969 (De 5–6).

⁴⁴² TMA Virka-arkisto. VA Opetusministeriölle 14.11.1967 (jälj.) (saap. 27.11.1967) (Ea 29).

⁴⁴³ KA Virka-arkisto. Tk 1960 (De 5).

⁴⁴⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

⁴⁴⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1973 ja 1974 (De 7).

oli luonteeltaan vastaava. Kirjasto esitteli 1950-luvulla ylpeänä mikrofilmikokoelmiaan. Kirjastossa oli tuolloin eniten mikrolukulaitteita Suomessa. Vuonna 1974 Yliopiston kirjastossa oli yli 24 000 mikrofilmirullaa (kysymys oli lähinnä mikrokuvatuista lehdistä). Teknisessä katsannossa Yliopiston kirjastoa hallitsivat 1950-luvun lopulta lähtien mikrofilmien käyttö, kaukolainaus ja valokopiointi.⁴⁴⁶

Valtionarkisto osallistui tiiviisti mikrokuvauksen standardointiin. Se järjesti lokakuussa 1972 neuvottelukokouksen mikrofilmausalan toimijoille. Valtionarkistonhoitaja Polvinen totesi tervehdyssanoissaan, että mikrofilmaus oli 1960-luvulla alkanut kehittyä turvallisuus- ja tilansäästötoiminnosta konttoritekniiseksi apuneuvoksi laitosten ja yritysten aktiivisessa, jokapäiväisessä työssä. Trendi epäilemättä voimistuisi, kun tietokonetulostus mikrofilmille edelleen kehittyisi. Neuvottelukokouksen pääasiallisena tarkoituksena oli selvittää mahdollisuuksia perustaa mikrofilmialan standardointitoimikunta. Asiassa tultiin myönteiseen tulokseen, ja toimikunta perustettiin myöhemmin Suomen Kirjallisuuspäalvelun Seuran toimesta. Toimikunnassa oli Valtionarkiston edustus.⁴⁴⁷

Valtionarkistolle oli vuonna 1957 hankittu Unikop-merkkinen ”kontaktikopioimiskone”, jolla otettiin jäljennöksiä luetteloista ja asiakirjoista virkakäyttöön.⁴⁴⁸ Kopioiden ottaminen asiakkaille maksua vastaan alkoi vuonna 1960. Aluksi oli ollut tarkoitus ulkoistaa laitteen käyttö, mutta Valtionarkisto ryhtyi kuitenkin itse tähän toimintaan. Se oli aluksi varsin pienimuotoista. Esimerkiksi vuonna 1963 otettiin runsaat 1 750 siirtokopiota, joista kertyi tuloja arkistolle noin 1230 mk.⁴⁴⁹ 1950- ja 1960-luvut olivat voimakkaan teknistymisen aikaa arkistolaitoksessa: mikrofilmaus, sähkökirjoituskoneet, kopio- ja laskukoneet yms. yleistyivät.

Ruotsissa asiakirjojen mikrofilmaus herätti myös epävarmuutta, toisin kuin näyttää olleen asiantaita Suomessa. Tekniikat, jotka muuttivat arkistonmuodostusta, jopa kirjoituskone, synnyttivät tiettyä huolta Ruotsissa. Kirjoituskone yleistyi hallinnossa ensimmäisen maailmansodan aikana, vaikka keksintö olikin vanhempi⁴⁵⁰. Se oli eräs konkreettisimmista vallankumouksista arkistossa. Säilyvyyteen liittyvien epävarmuustekijöiden lisäksi kirjoituskone ja tekniset monistusmenetelmät uhkasivat puhelimen tapaan viedä lähteiltä niiden aikaisemman persoonallisen karaktäärin. Suuri tekninen uutuus oli Ruotsissakin mikrofilmaus. Kuten Suomessakin amerikkalainen ns. mormonikirkko⁴⁵¹, tai oikeammin siihen kuuluva genealoginen seura, alkoi vuonna 1948 omalla kustannuksellaan kuvata vanhempia kirkonkirjoja (työ alkoi Tukholman kaupunginarkistossa). Käytännön työn teki AB Rekolid -mikrokuvausfirma kuten Suomessakin. Ruotsin Valtionarkisto oli valppaana mikrofilmien teknisen merkityksen ja vaikutuksen suhteen jo varhain. Se halusi vuonna 1947 selvittää mikrofilmin seuraukset arkistotoimelle. Hieman myöhemmin Ruotsin val-

⁴⁴⁶ Knapas 2012, 326, 330.

⁴⁴⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1972 (De 6); TMA Virka-arkisto. Mikrofilmialan standardisointikokouksen ptk 11.10.1972 (saap. 2.11.1972) (Ea 35).

⁴⁴⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1957 (De 4).

⁴⁴⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1960–1963 (De 5).

⁴⁵⁰ Tosin jo Reinhold Hausen kantoi huolta konekirjoitusnauhojen arkistokelpoisuudesta 1900-luvun alussa ja oli siihen liittyen yhteydessä saksalaisiin kollegoihinsa.

⁴⁵¹ Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen Kirkko.

tionalouden tarkastusvirasto esitti selvitettäväksi, voisiko varojen säästämiseksi käyttää heikkolaatuisempaa paperia ja siirtyä entistä laajemmassa mitassa käyttämään mikrofilmiä. Valtionarkisto varoitti ratkaisun seurauksista arkistoille. Asian tutkiminen jatkui, ja vuonna 1949 Opetusministeriö käynnisti mikrofilmikysymystä koskevan selvityksen, joka koski nyt myös kirjastoalaa. Asiaa selvittämään asetetun työryhmän puheenjohtajaksi nimitettiin valtionarkistonhoitaja Bertil Boëthius.⁴⁵²

Kansainvälinen arkistoyhteistyö oli 1950-luvulla jo aivan toisella tasolla kuin ennen toista maailmansotaa. Mikrokuvaus edisti tutkimusta, ja toisen arkistoinstituution (myös ulkomaisen) auttaminen sen kuvaushankkeissa merkitsi avun saamista myös itselle. Yhteistyön tekeminen oli kannattavaa.

Valtionarkiston (arkistolaitoksen) aineistot, työ ja palvelu

Heti välirauhan solmimisen jälkeen vuonna 1944 ryhdyttiin suunnittelemaan evakuoitujen arkistomateriaalin palauttamista varsinaisiin säilytyspaikkoihinsa, mutta palauttaminen oli tuolloin rajoitettava vain eräisiin tärkeimpiin asiakirjakokoelmiin. Evakuoituja asiakirjoja oli yhteensä yli 7 000 hm. Valtionarkiston kokoelmat olivat kaikki välttyneet vaurioilta. Kuitenkin vasta joulukuussa 1944 voitiin järjestää yleisölle asiakirjojen käyttömahdollisuus Valtionarkistossa ja avata tutkijasali. Tämä oli oikeastaan varsin pian, kun ottaa huomioon, että välirauha oli solmittu syyskuussa 1944. Tutkijasalin aukiolo vaihteli sodan jälkeen vuoteen 1974 varsin paljon. Pisimmillään tutkijasali oli auki arkipäivisin klo 8–20 ja lauantaisin klo 8.30–17. Kesäkuukausina sekä arki- että lauantaiaukiolo olivat lyhyempiä. Perinteiseen iltataukioloon palattiin jo helmikuussa 1945. Tarkastelujakson päättyessä vuonna 1974 tutkijasali oli auki tammikuun alusta toukokuun loppuun klo 8–20, lauantaisin klo 8–14. Kesäkuun ensimmäiset kolme viikkoa aukiolo oli sama lukuun ottamatta lauantaita, jolloin suljettiin jo klo 13. Kesäkuun viimeisellä viikolla ja heinäelokuussa tutkijasali pidettiin auki klo 8–17, lauantaisin klo 8–13. Syyskuun alussa palattiin järjestelmään, joka vallitsi vuoden ensimmäisellä puoliskolla.⁴⁵³ Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen aukioloajat olivat kansainvälisessä vertailussa pitkät.

Evakuoituina olleita arkistomateriaaleja alettiin palauttaa varsinaisiin säilytyspaikkoihinsa laajassa mitassa vuonna 1945. Kuljetusolojen vaikeus ja työvoiman niukkuus hidastivat työtä. Valtionarkiston tilanne vuonna 1945 on kuvaava. Vuoden aikana palautettiin 30 vaunulastillista asiakirjoja, evakuointipaikkoihin jäi vielä 5 vaunulastillista. Asiakirjojen palautusta hyllyille vaikeutti arkistorakennuksen huono kunto ja se, että sodan aikana oli ollut pakko vastaanottaa siirtoja, tilasta oli siis puutetta. Sodan aikana vastaanotetut siirrot pakattiin laatikoihin, jotka sijoitettiin makasiinien käytäville ja nurkkauksiin pois arvokkaamman evakossa olleen materiaalin tieltä. Viimeisetkin evakuoitujen asiakirjat saatiin takaisin yleisarkistoihin vuoden 1946 alussa, mikä oli ajan oloissa hyvä suoritus. Vaasan maakunta-arkistossa säilytettiin Viipurista ja raja-alueilta evakuoitua aineistoa 1950-luvun alkuun, jolloin se siirrettiin Savo-Karjalan maakunta-arkistoon

⁴⁵² Norberg 2007, 268–269.

⁴⁵³ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

Mikkeliin. Vakiintuneeseen rauhanajan arkistotyöhön päästiin parin vuoden sisällä sodan päätymisestä: kokoelmat saatiin yleisön käyttöön, voitiin jälleen järjestää ja luetteloida aineistoja, oli mahdollista antaa todistuksia ja selvityksiä viivytyksestä, juoksevat asiat kyettiin hoitamaan.⁴⁵⁴

Valtionarkistoon siirrettiin kaudella 1945–1974 yhteensä noin 15 500⁴⁵⁵ hyllymetriä viranomaisasiakirjoja, enimmäkseen ministeriöiden ja keskusvirastojen sekä korkeimpien oikeuksien arkistoja ja myös tiettyjä maakunta-arkistojen aineistoja (mm. satoja metrejä renovoituja tuomiokirjoja). Vuosittainen siirtomäärä vaihteli. Heti sodan jälkeen siirtomahdollisuudet olivat hyllytilan puutteen vuoksi heikot. Suurin asiakirjamäärä siirrettiin Valtionarkistoon tarkastelujakson lopussa vuonna 1974. Kyseessä olivat siirrot ministeriöistä ja muusta keskushallinnosta sekä lääninhallituksista (henkikirjoja). Suurin yksittäinen siirto tuli Kansaneläkelaitoksesta; kysymyksessä oli vakuutettujen hakemistokortisto, jota oli noin 930 hm. Siirto Sota-arkistosta oli myös laaja, 300 hm. Siihen kuului pääasiassa Kansalaissotaan liittyviä asiakirjoja. Vuoden 1974 siirtojen yhteenlaskettu laajuus oli runsaat 2 400 hm. Isot siirtomäärät vuosina 1972–1974 selittyvät Valtionarkiston lisärakennuksen valmistumisella. Keskushallintoon oli vuosien ja vuosikymmenten mittaan kertynyt paljon asiakirjoja, jotka oli nyt mahdollista siirtää Valtionarkistoon. Valtionarkiston kalliosuojan valmistuminen vuonna 1953 ja samalla vuosikymmenellä toteutetut korjaustyöt olivat niin ikään tuoneet lisätilaa. Valtionarkisto ilmoittikin vuonna 1953 ministeriöille ja keskusvirastoille ottavansa vastaan niiden 25 vuotta vanhemmat asiakirjat.⁴⁵⁶ 1950-luvulla maakunta-arkistoista siirrettiin Valtionarkistoon renovoituja tuomiokirjoja, jotka olivat sisällyneet hovioikeuksien arkistoihin. Tässä oli kysymys aineistojen vaihdosta: renovoidut tuomiokirjat keskitettiin Valtionarkistoon ja konseptituomiokirjat maakunta-arkistoihin. Vanhimmat renovoidut tuomiokirjat olivat valmiiksi Valtionarkistossa, ne oli siirretty jo 1880-luvulla. Vuosina 1953–1955 tuomiokirjasiirtoja Valtionarkistoon oli yhteensä noin 2 150 hm, huippuvuosi oli 1953 (1071 hm).⁴⁵⁷

Tuomiokirjojen vaihdon lisäksi huomattava siirto-operaatio Valtionarkistosta oli tiettyjen läänintilien siirtäminen (henkikirjoja lukuun ottamatta) 1950-luvulla⁴⁵⁸ maakunta-arkistoihin, mikä oli jatkoa 1930-luvulla alkaneille siirroille. Revisiolaitoksen tarkastamat läänintilit oli ennen 1930-luvun puoltaväliä keskitetty Valtionarkistoon, nyt niiden säilytyspaikkana olivat maakunta-arkistot. Vuonna 1950 oli iso siirto Valtionarkistosta, kun autonomian ajan joukko-osastojen ja

⁴⁵⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1945 ja 1946 (De 4).

⁴⁵⁵ Kysymyksessä ei ollut aineiston nettokasvu, koska Valtionarkistosta siirrettiin erityyppistä aineistoa maakunta-arkistoihin, eikä pelkästään konseptituomiokirjoja.

⁴⁵⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1953 (De 4).

⁴⁵⁷ 1600- ja 1700-luvuilla laaditut alioikeuksien tuomiokirjojen renovaatiot (puhtaaksikirjoitetut kappaleet) ja konseptikappaleet (kantakappaleet) olivat olleet Valtionarkistossa 1800-luvun lopulta lähtien. Uudempien aikojen osalta molemmat tuomiokirjatyypit oli siirretty maakunta-arkistoihin. 1950-luvun alussa Valtionarkisto ryhtyi toimiin, jotta kaikki renovoidut tuomiokirjat keskitettäisiin Valtionarkistoon ja kaikki konseptituomiokirjat maakunta-arkistoihin. Se helpottaisi tutkijoiden työtä ja olisi turvatekijä, koska ainakin toinen sarja säilyisi mahdollisten vahinkojen sattuessa. Siirrot alkoivat vuonna 1952. Vuonna 1955 kaikki alioikeuksien renovoidut tuomiokirjat vuoteen 1870 oli siirretty Valtionarkistoon (tiettyjä poikkeuksia lukuun ottamatta) ja vastaavasti konseptituomiokirjat maakunta-arkistoihin ((KA Virka-arkisto Tk 1952 ja 1955). Maakunta-arkistoissa oli valmiina 1800-luvun konseptituomiokirjoja (vuoden 1809 jälkeiseltä ajalta), joita oli siirretty tuomiokunnista (ks. KA Virka-arkisto. Lauri Kujala Valtionarkistolle 1933, Daa 17).

⁴⁵⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1953–1955 (De 4).

kutsuntatoimistojen asiakirjat siirrettiin Sota-arkistoon. Raja kahden arkistoinstituution välillä tuli näin selväksi. Sota-arkistossa olivat itsenäisyyden ja autonomian ajan sotilasasiakirjat, Valtionarkistossa Ruotsin vallan ajan sotilasasiakirjat. Samana vuonna Valtionarkisto siirsi Kansallismuseoon suurimman osa valokuvakokoelmastaan sekä Ruotsin ajan lopulta olevan Amore proximi -seuran kunniamerkit ja kaluston.⁴⁵⁹

Valtionarkiston tilanahtautta helpotti sodan jälkeen puolustusvoimilta vuokrattu, Porin lähellä sijainnut Vähä-Rauman varastorakennus. Sinne siirrettiin vähän käytettyjä arkistoaineistoja. Myös joitain uusia siirtoja sinne otettiin.⁴⁶⁰

Valtionarkistoon siirrettiin viranomaisten⁴⁶¹ arkistoaineistoja sodan jälkeen seuraavasti.

Taulukko 3. Siirrot Valtionarkistoon 1945–1974.

Vuosi	Hm	Vuosi	Hm
1945	221,7	1960	1014,0
1946	209,8	1961	807,7
1947	257,0	1962	519,3
1948	18,4	1963	278,9
1949	208,4	1964	372,5
1950	113,4	1965	295,1
1951	86,5	1966	73,0
1952	134,0	1967	33,8
1953	1071,5	1968	58,9
1954	366,7	1969	298,5
1955	709,4	1970	37,0
1956	360,3	1971	734,7
1957	603,7	1972	1 838,7
1958	425,0	1973	1 098,6
1959	862,0	1974	2 423,0
Yhteensä			15 531,5

Lähde: KA Virka-arkisto. Tk 1945–1974 (De 4–7).

Kuten edellä on todettu, useana vuonna Valtionarkistosta myös siirrettiin pois asiakirjoja. Esimerkiksi tarkastelujakson lopussa vuonna 1974 oli tällainen siirto, laajuudeltaan yli 118 hm. Ky-

⁴⁵⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1950 (De 4).

⁴⁶⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1946 (De 4).

⁴⁶¹ Luvut osoittavat pääasiassa viranomaisarkistojen kasvua, mukana joitain laajoja yksityisarkistoja.

symys oli autonomian ajan ja eräiden itsenäisyyden ajan sotilasasiakirjojen siirtämisestä Sota-arkistoon.⁴⁶²

Valtionarkistoon siirrettiin vuosina 1945–1974 keskimäärin noin 536 hyllymetriä asiakirjoja vuodessa. Vuosittainen nettokartunta vaihteli, mikä johtui osaltaan Valtionarkiston, Sota-arkiston ja maakunta-arkistojen välisistä siirroista sekä Valtionarkiston omiin kokoelmiin (lähinnä viranomaisten tiliasiakirjoihin) kohdistuneesta seulonnasta. Siirtomäärien kasvussa alkoi 1970-luvun alussa näkyä hallinnon paisuminen sekä Valtionarkiston säilytyskapasiteetin kasvu. Vuosia jatkunut siirtopaine purkautui. Vuosina 1972–1974 Valtionarkistoon siirrettiin lähes 5 400 hm asiakirjoja eli kolmannes koko tarkastelujakson (1945–1974) siirtomäärästä. Siirrot koostuivat toisinaan osaksi varsin tuoreesta aineistosta. Esimerkiksi vuonna 1973 siirrettiin yli 300 hm Sisäasiainministeriön arkistoa vuosilta 1933–1962 ja 180 hm Tullihallituksen arkistoa vuosilta 1939–1959.

Valtionarkistolle lahjoitetun tai sinne talletetun yksityisaineiston hyllymetrimääristä on tietoa epätasaisesti. Toimintakertomuksissa on tietoa satunnaisesti. Leveranssikirjaan alettiin merkitä yksityisarkistojen hyllymetrimäärät vasta vuodesta 1953 lähtien, ja sen jälkeenkin tiedot ovat usealta vuodelta puutteelliset. Leveranssikirjojen ja toimintakertomusten tietoja yhdistämällä voidaan esittää karkeana arviona, että yksityisluontoista aineistoa siirrettiin Valtionarkistoon vuosina 1953–1974 noin 500 hm.

Koottua tilastotietoa arkistolaitoksen kokonaisaineistomäärästä on vuodelta 1976.⁴⁶³ Laitoksen eri yksiköissä oli asiakirjoja seuraavasti:

Yksikkö	Hyllymetrejä
VA	30 000
HMA	3 700
OMA	4 850
TMA	9 300
MMA ⁴⁶⁴	8 271
VMA	4 960
JyMA ⁴⁶⁵	3 500
JoMA	1 971
Yhteensä	66 552

⁴⁶² KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

⁴⁶³ KA Virka-arkisto. Tk 1976 (De 7).

⁴⁶⁴ Entinen Savo-Karjalan maakunta-arkisto, Viipurin maakunta-arkiston seuraaja. Nimenä Mikkelin maakunta-arkisto vuodesta 1974.

⁴⁶⁵ Vuonna 1967 perustettu Jyväskylän maakunta-arkisto.

Valtionarkiston kokoelmat olivat kasvaneet voimakkaasti valtionarkistonhoitaja Blomstedtin ajasta; vuonna 1930 asiakirjamäärä oli 17 000 hm. 45 vuodessa aineistomäärä oli kasvanut yli 76 prosenttia.

Aineistojen mukaan laskettuna arkistolaitoksen suurimmat yksiköt olivat Valtionarkisto sekä Turun ja Mikkelin maakunta-arkistot.

Erityinen siirtokysymys, joka oli hiertänyt arkistolaitosta vuosikymmenien ajan, oli kirkonarkistojen saaminen turvaan ja tutkijoiden käyttöön usein epätydyttävistä säilytyspaikoista seurakunnissa. Vuoden 1933 kirkkolain muutos (339/1933, 300 §), joka mahdollisti vanhojen kirkollisten aineistojen tallettamisen yleisarkistoon seurakunnan suostumuksella, ei ollut johtanut arkistolaitoksen toivomaan tulokseen. Talletuksia oli tullut vain vähän. Valtionarkistonhoitaja Nurmio kiinnitti eräessä artikkelissaan huomiota siihen, että Talvisodan aikana Vaasan maakunta-arkistoon evakuoitiin kymmeniä Karjalan seurakuntien arkistoja. Niitä säilytettiin Vaasassa myös Jatkosodan aikana ja useita vuosia sodan jälkeenkin. Vuonna 1949 uusin aines siirrettiin Mikkeliin perustettuun Lakkautettujen seurakuntien keskusarkistoon. Muu osa aineistosta jäi Vaasaan, josta se vuonna 1954 siirrettiin Mikkeliin.⁴⁶⁶

Kysymys kirkonarkistoista nousi 1950-luvun alussa jälleen huomion kohteeksi. Esiintyi valituksia siitä, että näiden arkistojen käyttö lähdeaineistona oli kohtuuttoman vaikeaa. Valtionarkisto pyrki vaikuttamaan epäkohdan poistamiseksi. Asiaa käsiteltiin piispainkokouksessa joulukuussa 1951 Oulun tuomiokapitulin (piispa Väinö Malmivaara) arkistotalletuksia puoltavan aloitteen pohjalta. Valtionarkisto toisti omassa lausunnossaan perinteisen kantansa, jonka mukaan kirkonarkistot tulisi siirtää yleisarkistoihin. Kirkonarkistot olivat nyt hajallaan ympäri maata ja siten suurelta osin tutkimuksen saavuttamattomissa. Kirkkoherrat olivat työn raskauttamia, eivätkä aina jaksaneet paneutua selvityspyyntöihin. Yleisarkistoissa selvitysten tekeminen oli taattua; maksut olivat samat kuin seurakunnissa. Turvallisen säilytyksen ohella tärkeä näkökohta oli, että siirrettyjä kirkonkirjoja voitaisiin konservoida tarvittaessa valtion laskuun yleisarkistoissa. Muissa Pohjoismaissa kirkonarkistoja oli jo vuosikymmeniä siirretty julkisiin arkistoihin, ja se olisi Nurmion mukaan ainoa ratkaisu meilläkin.⁴⁶⁷

Piispainkokous otti asiaan myönteisen kannan. Se pyysi tuomiokapituleja toimimaan siirtojen edistämiseksi kirkkolain edellyttämällä tavalla, Kirkonarkistojen talletusta yleisarkistoihin käsiteltiin hiippakuntakokouksissa vuonna 1953. Vuoden 1955 aikana Turun maakunta-arkistoon siirrettiin 5 kirkonarkistoa, Hämeenlinnan maakunta-arkistoon 8 kirkonarkistoa ja 1 rovastikunnan arkisto, Oulun maakunta-arkistoon 6 kirkonarkistoa ja Valtionarkistoon⁴⁶⁸ 1 kirkonarkisto, yhteensä siis vuoden aikana 21 kirkollista arkistoa.⁴⁶⁹ Vuoden 1955 lopussa yleisarkistoissa oli

⁴⁶⁶ Nurmio, 1955, 132.

⁴⁶⁷ TMA Virka-arkisto. Yrjö Nurmio maakunta-arkistonhoitajille 10.12.1951. Liitteenä jäljennös VA:n lausunnosta piispainkokoukselle 12.11.1951 (Ea 13); Nurmio 1955, 134–135.

⁴⁶⁸ Uudellamaalla oli joitain seurakuntia, jotka tallettivat arkistonsa mieluummin Valtionarkistoon kuin maakunta-arkistoon.

⁴⁶⁹ Esimerkkinä arkistolaitoksen aktiivisuudesta voi mainita Hämeenlinnan maakunta-arkistonhoitaja Y. S. Koskimiehen, joka keväällä 1955 lähetti piirinsä kirkkoherroille kirjeen, jossa hän pyysi esittelemään arkistojen talle-

lähes 70 kirkonarkistoa eli noin 15 % arkistoista, joiden tallettaminen tuli kysymykseen.⁴⁷⁰ Vuonna 1963 talletettuja seurakuntien väestörekisteriarkistoja oli 115. Tallettaminen oli lisääntynyt, mutta tämäkin oli Valtionarkiston mielestä liian hidasta kehitystä.⁴⁷¹ 1970-luvun puolivälissä vain noin puolet maan vajaasta neljästäsadasta seurakunnasta oli siirtänyt vanhan arkistonsa yleisarkistoon.⁴⁷²

Savo-Karjalan maakunta-arkiston uusi rakennus, joka valmistui vuonna 1953, oli myös Luovutettujen alueen lakkautettujen seurakuntien keskusarkisto. Luovutettujen alueiden seurakuntien (sekä evankelis-luterilaisten että ortodoksisten) toiminta oli päättynyt vuoden 1949 lopussa. Keskusarkisto oli aluksi kirkon hallinnassa; se yhdistettiin hallinnollisesti Mikkelin maakunta-arkistoon vuonna 1990.⁴⁷³

Kirkollisen aineiston siirrot laajenivat, kun piispainkokous päätti vuonna 1959, että lääninrovastien vanhat arkistot siirrettäisiin ao. maakunta-arkistoihin.⁴⁷⁴ Valtionarkisto ajoi 1960-luvun alussa kirkkolain muuttamista siten, että seurakuntien arkistojen vanhimmat osat olisi siirrettävä arkistolaitokseen.⁴⁷⁵

Asiakirjojen siirtovelvollisuus ei luonnollisesti koskenut myöskään tuomiokapituleja. Kuitenkin ns. vanhat tuomiokapitulit tallettivat asiakirjojaan yleisarkistoihin. Talletusten luonne jäi epäselväksi, koska tuomiokapitulit olivat sekä valtion että kirkon viranomaisia.⁴⁷⁶

Kirkon kanssa tehtiin positiivista yhteistyötä, vaikka siirtoasia olikin kiistakysymys. Piispainkokous asetti komitean selvittämään, olisiko kirkonarkistojen järjestämisestä annettuja ohjeita uudistettava. Valtionarkistonhoitaja Nurmio oli komitean jäsen. Uudet ohjeet noudattivat pääosin valtion virka-arkistoille ja kunnallisille arkistoille vahvistettuja ohjeita.⁴⁷⁷ Vuonna 1963 piispainkokous asetti toimikunnan pohtimaan seurakuntien arkistonhoitoa. Arkistolaitosta toimikunnassa edusti arkistoneuvos Aulis Oja, ja sihteerinä toimi arkistonhoitaja Juhani Saarenheimo. Toimikunnan työ päättyi vuonna 1968. Tuloksena oli evankelis-luterilaisten kirkonarkistojen

tusasian seurakuntien kirkkovaltuustoille. Seurauksena oli 8 talletusta, ja lupauksia oli kymmeneltä. Koskimies oli lähettänyt kirjeen 61 kirkkoherralle, joten epäroivia oli paljon. Koskimies jatkoi kampanjaansa, niin että vuoden 1957 lopussa maakunta-arkistossa oli talletettuna yhteensä 21 kirkonarkistoa (KA Virka-arkisto. HMA tk 1955, 1956 ja 1957).

⁴⁷⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1955 (De 4).

⁴⁷¹ KA Virka-arkisto. Tk 1963 (De 5).

⁴⁷² Arkistotoimikunnan mietintö 1977. Tilanne vaihteli eri maakunta-arkistopiireissä. Hämeenlinnassa tilanne oli varsin hyvä vuonna 1977: yli 80 % Hämeen läänin seurakunnista oli tallettanut vanhimmat asiakirjansa maakunta-arkistoon (Myllyniemi 1977, 7).

⁴⁷³ Nurmio 1955, 134–135; KA Virka-arkisto. Tk 1951 ja 1953, HMA tk 1955, OMA tk 1955, TMA tk 1955, SKMA tk 1953, VMA tk 1949 ja 1954 (De 4).

⁴⁷⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1959 (De 5).

⁴⁷⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1963 (De 5).

⁴⁷⁶ Arkistotoimikunnan mietintö 1977, 20.

⁴⁷⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1954 (De 4).

ohjesääntö ja ohjeet asiakirjojen supistamisesta (seulonasta). Toimikunnan ponnistelut kirkonarkistojen siirtämisen lisäämiseksi yleisarkistoihin eivät johtaneet tulokseen.⁴⁷⁸

Yksityisarkistot olivat kirkonarkistojen ohella Valtionarkiston (arkistolaitoksen) näkökulmasta erityisen arvokas aineisto, jonka hankkimiseen panostettiin. Yksityisarkistot monipuolistivat kuvaa, jonka viranomaisarkistot yhteiskunnasta antoivat ja täyttivät viranomaisarkistoissa olevia aukkoja. Valtionarkisto halusi tehostaa valtiollisten toimijoiden asiakirjojen, kirjeenvaihdon, muistiodien, päiväkirjojen ym. kirjallisen jäämistön keräämistä julkisiin arkistoihin. Kun Valtionarkistolla ei virallisen luonteensa vuoksi yksinään ollut mahdollista riittävän täydellisesti saada kerätyksi aineistoa, Valtionarkisto esitti, neuvoteltuaan poliittista historiaa harrastavien henkilöiden kanssa, että asetettaisiin arvovaltainen komitea, joka helpommin saisi yhteyden asiakirjojen omistajiin ja voisi vaikuttaa niiden tallettamiseen arkistoihin. Valtioneuvosto asetti komitean helmikuussa 1950. Jäseniksi tulivat silloinen ulkoasiainministeri Carl Enckell, professorit Yrjö Ruutu, Eino Suolahti ja E. W. Juva sekä FT Bertel Appelberg. Puheenjohtajaksi määrättiin valtionarkistonhoitaja Yrjö Nurmio, ja sihteerinä toimi dosentti Eino E. Suolahti.⁴⁷⁹ Heräte Yksityisarkistokomitealle tuli epäilemättä Ruotsista. Siellä oli toiminut vuodesta 1948 lähtien yksityisarkistojen inventointikomissio (Kommissionen för riksinventering av de enskilda arkiven), jonka jäseniin kuului valtionarkistonhoitaja.⁴⁸⁰

Ensimmäisiä Yksityisarkistokomitean välityksellä saatuja arkistoja oli presidentti P. E. Svinhufvudin arkisto, jonka rouva Ellen Svinhufvud luovutti vuonna 1950. Komitean ansiosta mikrokuvaattiin vuonna 1951 Santeri Alkion ja Väinö Voionmaan poliittiset muistiinpanot. Kopiot mikrofilmeistä lahjoitettiin Valtionarkistolle. Vuonna 1952 komitean toiminnan tuloksena saatiin mm. senaattori A. O. Kairamon kirjeet ja muita asiakirjoja sekä presidentti K. J. Ståhlbergin perikunnalta presidentin arkistoaineistoa. Samana vuonna Yksityisarkistokomitean toimesta filmattiin sotasyylisyysoikeudenkäynnin pöytäkirjat. Filmit luovutettiin Valtionarkistoon. Vuonna 1953 komitean välityksellä saatiin ministeri Heikki Ritavuoren paperit ja vuonna 1955 Hella Wuolijoen papereita. Komitean jäsen ministeri Enckell talletti Valtionarkistoon arkistonsa vanhemman osan (1917–1927). Hieman myöhemmin rouva Gerda Ryti lahjoitti Yksityisarkistokomitean välityksellä presidentti Risto Rytin yksityisarkiston. Komitean toimesta saatiin vuonna 1954 talletuksena kenraali Waldemar Erfurtilta⁴⁸¹ jäljennös hänen sotapäiväkirjastaan vuosilta 1941–1944. Merkittävä lahjoitus oli ministeri Hjalmar Procopén arkisto.⁴⁸²

Myös suoraan eri lahjoittajilta ja tallettajilta saatiin aineistoa kuten vuonna 1957 presidentti J. K. Paasikiven yksityisarkisto. Merkittävä tapaus oli ministerivaltiosihteeri kreivi R. H. Rehbinderin muistelmien *Souvenirs de ma vie* hankinta. Muistelmat olivat aikaisemmin olleet talletuksena

⁴⁷⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1968 (De 6); Arkistotoimikunnan mietintö 1977, 20.

⁴⁷⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1950 (De 4).

⁴⁸⁰ Norberg 2007, 333.

⁴⁸¹ Waldemar Erfurt (1879–1971), saksalainen jalkaväenkenraali, joka toimi Jatkosodan aikana Saksan armeijan yhteysupseerina Mikkelin päämajassa.

⁴⁸² KA Virka-arkisto. Tk 1950–1954 (De 4); TMA Virka-arkisto. Yksityisarkistokomitea TMA:lle 4.11.1955. Liitteenä komitean vuosikertomukset 1950–1954, De 4).

Valtionarkistossa, mutta nyt ne Yksityisarkistokomitean esityksestä ostettiin Valtionarkistolle.⁴⁸³ Valtionarkiston kokoelmia kartutettiin niin ikään oston kautta vuonna 1958, kun hankittiin kenraalikuvernööri Zakrevskylle kuuluneita asiakirjoja.⁴⁸⁴ Vuonna 1960 Valtionarkisto sai uskonpuhdistuksen ajan tutkijan FT Liisi Karttusen (1880–1957) kirjeenvaihtoa ja asiakirjakopioita. Karttunen oli kuulunut Roomassa Henri Biaudetin tutkijakoulukuntaan.⁴⁸⁵

Vuonna 1954 Yksityisarkistokomitean mandaattia laajennettiin poliittisluonteisista yksityisarkistoista yleensä kulttuurihistoriallisen materiaalin keräämiseen. Komitea päätti selvittää, mitä arkistoaaineistoja Uudenmaan kartanoissa oli. Vuoden 1958 lopulla komitea ilmoitti Opetusministeriölle lopettavansa toimintansa, koska sen tehtävä oli olennaisilta osin suoritettu. Komitean loppuvuosina sen jäseninä olivat professorit Einar W. Juva ja L. A. Puntila sekä FT Bertel Appelberg ja FT Eino E. Suolahti. Puheenjohtajana toimi valtionarkistonhoitaja Nurmio ja sihteerinä arkistoavustaja Tuomo Polvinen.⁴⁸⁶

Samantyyppinen lahjoitus kuin Waldemar Erfurtin päiväkirja saatiin mikrofilminä Saksan ulkoasiainministeriöstä vuonna 1963. Kysymyksessä oli Saksan Suomen lähettilään Wipert von Blücherin⁴⁸⁷ päiväkirja.⁴⁸⁸ Merkittävä sota-aikaa koskeva aineisto olivat Väinö Tannerin muistinpanot ja asiakirjat. Talletuksena saatiin SAYL:n perustajan Jalmari Finnen arkistoa.⁴⁸⁹

Vuosi 1967 oli mielenkiintoinen yksityisaineistojen karttumisen kannalta, kun Valtionarkisto sai kaksi tutkimusaineistoa. Suomi-Seura luovutti amerikansuomalaisia koskevan, vuosina 1964–1965 tehdyn henkilötietokeräyksen tulokset ja Historiallisten seurojen muistitietotoimikunta vuosien 1899–1932 poliittisia tapahtumia koskevat haastattelut. Päälle päätteeksi saatiin Suomen arkistohistoriaan vaikuttaneen valtioneuvos Kaarlo Ylösen (Valtiosihteerinviraston arkistonhoitajan) kirjeenvaihtoa.⁴⁹⁰

Yksityisaineistojen ja -arkistojen tukeminen saavutti uuden vaiheen 1970-luvulla, kun yksityiset keskusarkistot tulivat valtionavun piiriin. Asiasta säädettiin laki vuonna 1974. Kyseisten arkistojen arkistohoidollinen valvonta uskottiin Valtionarkistolle.

Helsingin Yliopiston kirjastoon tuli sotien jälkeen vastaavalla tavalla kirjallisuuden yksityiskoelmia, esimerkiksi vuonna 1948 saatiin lahjoituksena, jota täydennettiin myöhemmin, yhteensä 11 000 volyymiä ranskalaisen de Coppetin diplomaattipariskunnan kirjallisuutta. Yliopiston tutkijoiden ja professoreiden jäämistöistä saatiin jatkuvana virtana eri alojen kirjallisuutta.⁴⁹¹

⁴⁸³ KA Virka-arkisto. Tk 1954, 1955 ja 1957 (De 4).

⁴⁸⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1958 (De 5).

⁴⁸⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1960 (De 5).

⁴⁸⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1954–1958 (De 4–5).

⁴⁸⁷ Wipert von Blücher (1883–1963), Saksan Suomen suurlähettiläs 1935–1944. Hän lanseerasi Jatkosodan historiaan liittyvän ns. ajopuuteorian, jonka tunnetuin edustaja on professori Arvi Korhonen.

⁴⁸⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1963 (De 5).

⁴⁸⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1964 (De 5).

⁴⁹⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1967 (De 6).

⁴⁹¹ Knapas 2012, 334–335.

Valtionarkistossa tutkijapalvelu oli pitkälle organisoitua ja säänneltyä. Asiantunteva neuvonta, arkistoluettelot ja muut hakemistot ja suuri kirjasto olivat tutkijoiden käytössä. Heidän työtään helpottavat erityisjärjestelytkin olivat mahdollisia kuten avustajien ja kirjoituskoneen käyttö. Mikrofilmien lukulaitteita saatiin lisää asteittain. Vuonna 1955 laitteita oli kaksi, ja ne olivat ahkerassa käytössä. Vuonna 1960 laitteita oli viisi ja vuonna 1966 seitsemän. Myös maakunta-arkistoissa oli filmejä ja lukulaitteita. Vuonna 1966 Valtionarkistoon hankittiin Xerox-kopiolaite.⁴⁹² Vuonna 1967 kopioita otettiin yli 18 000, ja ne tuottivat tuloja runsaat 11 000 mk. Yliopiston kirjastoon oli hankittu valokopiokone vuonna 1964. Lukuvuonna 1968–1969 kirjastossa aloitettiin itsepalvelu kolikoilla toimivalla Xerox-kopiolaitteella. Vuonna 1973 opiskelijat ja muut ottivat laitteella 111 000 valokopiota.⁴⁹³ Valtionarkiston vastaava luku oli vuonna 1973 noin puolet siitä.⁴⁹⁴

Valtionarkiston vuonna 1972 valmistuneessa lisärakennuksessa oli (on) korkea, hallimainen tutkijapalvelu, joka sijaitsee kahden tutkijasalin, vanhan ja uuden, välissä. Tutkijapalvelua pyrittiin virtaviivaistamaan, joskin tietty tiukkuuskin leimasi toimintaa. Asiakirjat piti palauttaa käytön jälkeen mieluiten päivystäjälle. Missään tapauksessa tutkijapaikan pöydälle ei saanut ilmoittamatta jättää muuta aineistoa kuin käsikirjaston kirjoja tai Suomen Sukututkimusseuran historiakirjajäljennöksiä.⁴⁹⁵

Kysymys asiakirjojen julkisuudesta oli usein ajankohtainen ja myös tulkinnanvarainen, kun asiakirjoja annettiin käytettäväksi. Asiaan tuli selvyyttä, kun vuonna 1951 säädettiin julkisuuslaki⁴⁹⁶, joka oli kansainvälisessä katsannossa tuolloin varsin harvinainen. Ongelmia oli Valtionarkiston mukaan ollut mm. siksi, että luovuttavat viranomaiset eivät tehneet asiakirjoihin käytön kannalta relevantteja julkisuusmerkintöjä. Joillain asiakirjoilla oli 25 vuoden salassapito, joillain 50 vuoden. Yksityisarkistot olivat vielä oma lukunsa, niiden käyttöä säätelivät luovuttajien kanssa tehdyt sopimukset. Viranomaisasiakirjat olivat julkisuuslain mukaan lähtökohtaisesti julkisia. Nähtävästi vain Ruotsi ja Suomi olivat tuolloin näin pitkällä asiakirjojen julkisuudessa.⁴⁹⁷ Viranomaisasiakirjojen 30 tai 50 vuoden lähtökohtainen salassapito oli muualla yleinen.

Tutkimuksellisesti arvokas ns. mustien kirjojen sarja (seurakuntien historiakirjakopiot), jota oli Suomen Sukututkimusseuran toimesta tehty 1920-luvulta alkaen, valmistui vuoden 1947 lopussa. Aineistoa oli 510 seurakunnasta.⁴⁹⁸ Kopiosarja ulottui vanhimmista ajoista eli joissain tapauksissa 1600-luvun puolivälistä 1850-luvulle.

⁴⁹² Kopioita oli otettu asiakkaille vähäisessä määrin jo vuodesta 1960-lähtien ns. ”kontaktikopioimiskoneella”.

⁴⁹³ KA Virka-arkisto. Tk 1966 ja 1967; Knapas 2012, 331–332.

⁴⁹⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1973 (De 7).

⁴⁹⁵ Litzen 1975, 148.

⁴⁹⁶ Laki yleisten asiakirjain julkisuudesta, 9.2.1951. Askok 83/1951.

⁴⁹⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1958 (De 5).

⁴⁹⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1941 (De 3); Durchman 1948, 3.

1960-luvun alussa selvitettiin audiovisuaaliseen aineistoon liittyviä kysymyksiä. Tähän liittyi osaltaan se, että Valtionarkisto talletti vuonna 1961 Valtion elokuvatarkastamoon Suomen Huollon⁴⁹⁹ arkistoon kuuluvat elokuvafilmit.⁵⁰⁰

Valtionarkiston pääluettelo todettiin vuonna 1956 vanhentuneeksi. Vanhasta arkkisysteemistä siirryttiin kortteihin. Vanhan pääluettelon tapaan korttisysteemi tehtiin aakkoselliseksi, jollaisena se täydensi systemaattista painettua yleisluetteloa (ensimmäinen osa julkaistiin 1956). Pääkortisto valmistui vuonna 1957.⁵⁰¹ Kortistoa kehitettiin 1970-luvun alussa. Tavoitteena oli sisällyttää siihen kaikki jaostojen 1–5 itsenäiset arkistokokonaisuudet, niiden laajuus ja sijainti.⁵⁰²

Painetut yleisluettelot olivat eräänlaisia yleisesitysten ja säilytysyksikkötasojen ”ABC-luetteloiden” yhdistelmiä. Yleisluettelosarjan ensimmäinen osa sisältää mm. voutin- ja läänintilit. Tiliaineisto esitellään yleisesti ja annetaan suppeasti hallinnollista, kronologista ja sisällöllistä tietoa eri tiliryhmistä sekä niiden signumeista. Volyymissä on myös hakemistoja. Yleisluettelon toinen osa julkaistiin kymmenen vuotta myöhemmin. Se koskee mm. Valtiosihteerinviraston, Kenraalikuvernöörinkanslian, Senaatin ja sen toimituskuntien arkistoja. Kustakin arkistosta esitetään lyhyt selostus arkistonmuodostajasta sekä suppea kuvaus arkistoaineistosta aikarajoineen ja sarjatunnuksineen.

Varsinainen arkistojen luettelointi vakiintui sekä arkistolaitoksessa että viranomaisissa 1940-luvun ohjeiden (1941, 1947) mukaiseksi (ns. ABC-kaava). Vasta 1980-luvulla Valtionarkisto antoi viranomaisille luvan soveltaa myös toisenlaisia kaava- ja luettelointiratkaisuja.⁵⁰³ Muutoinkin 1940-luvun ohjeet olivat arkistotoimen kulmakiviä viranomaisissa, kunnes 1980-luvun lain-säädäntö toi uutta liikettä sekä viranomaisten että arkistolaitoksen toimintaan.

Perinteisissä arkistoluetteloissa aineisto esitetään hierarkkisina sarjoina, jotka alimmalla tasolla rakentuvat säilytysyksiköistä (sidokset, kotelot yms.). Luetteloön merkitään sarjoittain aineiston laatu, nimikkeet, arkistotunnukset eli signumit ja aikarajaukset sekä mahdolliset lisätiedot. Renvallin ajattelu näkyy kunnallisissa vuoden 1941 ohjeissa siinä, että sarjat ovat hänen teoriansa mukaisessa asiakirjojen funktioita seuraavassa järjestyksessä. Sarjat eivät ole ruotsalaisen kaavan mukaisessa tärkeysjärjestyksessä eivätkä myöskään asioiden (asiakirjojen) käsittelyjärjestyksessä, joka sai kannatusta Valtionarkistossa 1930-luvulla (Renvallin teorian mukainen järjestys ja käsittelyjärjestys ovat käytännössä lähellä toisiaan.) Suomalaisilla arkistoluetteloilla on kaksi perusfunktioita: ne ovat toisaalta inventaariluetteloita, jotka osoittavat, mitä arkistoon kuuluu, toisaalta tietopalvelua tukevia arkistohakemistoja. Inventaarifunktio on juridisesti merkittävä.

⁴⁹⁹ Suomen Huolto oli Jatkosodan ja sitä seuranneiden pulavuosien aikana vapaaehtoista kansalaisten huoltoa tehneiden vapaaehtoisjärjestöjen keskuselin. Sen tehtävänä oli varmistaa avustusten tasapuolisuus ja tarkoituksenmukaisuus.

⁵⁰⁰ KA Virka-arkisto. TK 1961 (De 5).

⁵⁰¹ KA Virka-arkisto. Tk 1957 (De 4). Kortiston laati pääasiassa arkistonhoitaja Aira Kemiläinen, myöhempi yleisen historian professori. Kortisto on edelleen (2015) käytössä apukortistona.

⁵⁰² Litzen 1975, 150.

⁵⁰³ Tosin valtion arkistonhoito-ohjeissa (1947) todettiin, että muunkinlainen arkistointijärjestys kuin ohjeissa esitetty oli mahdollinen, jos se oli yksinkertainen ja selkeä.

Luettelo osoittaa (pysyvästi ja pitkään säilytettävän) aineiston, josta arkistonmuodostaja on vastuussa. 1980-luvulla monilla tahoilla, mm. Yhdysvalloissa, Britanniassa ja Kansainvälisessä arkistoneuvostossa (ICA) ryhdyttiin kehittämään kuvailuksi (description) kutsuttua luettelointikonseptiä. Kuvailu on arkistojen monitasoinen hallintaväline, jonka keskeinen tavoite on tukea tietopalvelua. Kuvailua alettiin kehittää arkistolaitoksessa 1990-luvun alkupuolella, ja siihen liittyi kiinteästi sähköisen hakemistojärjestelmän (VAKKA) luonti.

Maalaiskuntien Liiton ohjeistamana kymmenet kunnat olivat 1920-luvulla omaksuneet asiapohjaisen luetteloinnin ja arkistoinnin. Niin olivat tehneet myös Ulkoasiainministeriö ja eräät keskusvirastot. Vuoden 1941 ohjeistuksen myötä kunnat alkoivat siirtyä yleisen arkistokaavan mukaiseen järjestelmään, mikä vaikutti myös arkistonmuodostukseen. Valtionarkisto ei edellyttänyt kunnanarkistojen järjestämistä uudelleen, mutta näin tapahtui käytännössä.

Maakunta-arkistoissa tutkijapalvelu oli pienempien resurssien vuoksi suppeampaa kuin Valtionarkistossa, mutta hakemistot kestivät vertailun Valtionarkistoon (perusluetteloiden lisäksi perukirja-, lainhuuto-, vesiasioiden ym. kortistot). Arkistoluetteloiden formaalisuus, jossa ei kiinnitetty huomiota asiakirjojen tietosisältöön⁵⁰⁴, kannusti täydentävien hakemistojen tekoon; niitä tehtiin myös Valtionarkistossa. Maakunta-arkistonhoitaja Kaarlo Österbladh oli kortituksen pioneereja. Hän ryhtyi laatimaan perukirjakortistoa Turun maakunta-arkistossa Göteborgin maakunta-arkiston esimerkkiä seuraten.

1960-luvun kuluessa kaikki maakunta-arkistot saivat maakunta-arkistonhoitajan lisäksi toisen tieteellisen työntekijän, amanuenssin. Turun ja Viipurin maakunta-arkistoihin oli nimitetty amanuenssi jo ennen Talvisotaa.

⁵⁰⁴ Luonnollisesti myös formaalisissa arkistoluetteloissa voi olla tietosisältöä valottavia elementtejä, näin silloin kun sarjan nimi kertoo sen sisällön tai luetteloon on kirjattu erilaista lisätietoa. Yksittäisen asiakirjan (nopeaan) löytämiseen tarvitaan diaari tai erityishakemisto.

Tutkijakäyntien määrä kehittyi Valtionarkistossa sodan jälkeen seuraavasti:

Taulukko 4. Tutkijakäynnit Valtionarkistossa 1945–1974.

Vuosi	Käynnit	Vuosi	Käynnit
1945	7 680	1960	16 643
1946	9 775	1961	15 420
1947	10 075	1962	16 730
1948	10 843	1963	19 996
1949	11 912	1964	21 232
1950	12 790	1965	19 262
1951	12 951	1966	20 937
1952	12 177	1967	19 863
1953	13 776	1968	19 843
1954	13 042	1969	19 421
1955	13 397	1970	19 789
1956	14 400	1971	19 189
1957	16 959	1972	18 189
1958	16 572	1973	19 934
1959	14 542	1974	22 407

Lähteet: KA Virka-arkisto. Tk 1945–1974 (De 4–7).

Fyysisten tutkijoiden määrä oli paljon pienempi kuin käyntien. Esimerkiksi vuonna 1945 tutkijoita oli 363, käyntejä lähes 7 700.⁵⁰⁵ Tutkijoidenkin määrä tosin moninkertaistui parissakymmenessä vuodessa. Vuonna 1965 2 080 tutkijaa ”tuotti” Valtionarkistossa runsaat 19 000 tutkijakäyntiä.⁵⁰⁶ Käyntien määrä oli tuolloin selvästi yli kaksinkertainen vuoteen 1945 verrattuna. Ruotsissa tutkijoiden ja tutkijakäyntien suhde oli samankaltainen. Esimerkiksi vuonna 1955 Ruotsin Valtionarkistossa kävi 1 700 tutkijaa, tutkijakäyntejä oli 15 000.

Tutkijakäyntien määrä alkoi kasvaa 1950-luvun alussa. Vuodesta 1957 vuoteen 1974 käyntejä oli vain yhtenä vuonna alle 15 000. Kolmena vuonna käyntejä oli yli 20 000. Vuonna 1963 alkoi erityisen voimakas kasvu. Vuonna 1964 tutkijakäyntejä oli yli 21 000. Se oli toimintakertomuksen mukaan korkeampi luku kuin missään muussa Pohjoismaan pääarkistossa.⁵⁰⁷ 1970-luvun alussa tapahtui pieni notkahdus, mikä meni epäilemättä lisärakennustyön tiliin. Vuonna 1974

⁵⁰⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1945 (De 4).

⁵⁰⁶ KA Virka-arkisto. TK 1965 (De 5).

⁵⁰⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1964 (De 5).

tutkijakäyntejä oli eniten tutkimusjaksolla, runsaat 22 000. Maakunta-arkistojen kehitys oli vastaava.

Valtionarkiston tutkijakäyntien kehitystä on havainnollista tarkastella myös pidemmällä aikavälillä, vuodesta 1900 vuoteen 1974 (otokset viiden vuoden välein).

Kuvio 1.

Maakunta-arkistoissa yhteenlaskettujen tutkijakäyntien kehitys oli viisivuotiskausittain 1930-luvulta 1970-luvulle seuraava.

Kuvio 2.

Sekä Valtionarkistossa että maakunta-arkistoissa oli 1930-luvulla runsaasti käyntejä. Sotakausi merkitsi aallonpohjaa, sitten sodan jälkeen käyntien määrä kasvoi ensin jyrkästi, sitten tasaisemmin ja erityisen voimakkaasti taas 1960-luvun alusta lähtien. Maakunta-arkistojen kohdalla on huomattava, että vuonna 1930 toiminnassa oli vain yksi maakunta-arkisto, vuonna 1974 kuusi; seitsemäs, Joensuun maakunta-arkisto, avattiin tutkijoille vuonna 1975.

Ruotsin Valtionarkiston tutkijakäyntien kehitys oli käännteinen. Käyntimäärät alkoivat laskea 1950-luvun alussa. Vuonna 1968 niitä oli vain runsaat 10 000, mikä tosin osaksi johtui arkiston muutosta, mutta laskeva tendenssi oli pitkäaikaisempi. 1970-luvun lopulla päästiin yli 15 000 käynnin rajan (vuodessa), mutta aikaisempien vuosikymmenten ennätyksiä ei saavutettu. Erik Norbergin arvion mukaan lasku johtui ilmeisesti siitä, että tutkimuksissa ei enää käytetty arkistolähteitä yhtä paljon kuin aikaisemmin.⁵⁰⁸ Suomessa arkistolähteiden käyttö ei vähentynyt aina-

⁵⁰⁸ Norberg 2007, 411.

kaan samassa määrin. Ruotsissa sukututkimus keskittyi paljolti maakunta-arkistoihin, joten sukututkijat eivät kasvattaneet siltä osin suuresti Valtionarkiston käyntitilastoa.

1970-luvulla tutkijakäyntien kasvu jatkui Suomen Valtionarkistossa. Vuonna 1976 käyntejä (mukana sekä tutkija- että asiakaskäynnit) oli Valtionarkistossa lähes 28 000, maakunta-arkistoissa yhteensä noin 24 000. Maakunta-arkistoista vain Turun maakunta-arkisto ylitti 10 000 käynnin rajan. Vähiten käyntejä oli Hämeenlinnan maakunta-arkistossa, noin 1 200.⁵⁰⁹

Ruotsin maakunta-arkistojen käyntivolyymit olivat suurempia. Vuonna 1955 eniten tutkijakäyntejä oli Göteborgin maakunta-arkistossa (11 000), vähiten Östersundin maakunta-arkistossa (1500).⁵¹⁰

Yliopistolaitoksen laajeneminen, kasvava kiinnostus jo 1920-luvulla alkanutta sukututkimusharrastusta kohtaan, mikrofilmausohjelma sekä paikallishistorioiden suosio olivat tutkijakäyntien kasvun taustalla. Yhteiskunnan kehitys vaikutti sukututkimuksen voimistumiseen. Tutkimuksen uusi aalto oli urbaani ja demokraattinen ilmiö. Asiaan on vaikuttanut myös Suomesta lähteneiden siirtolaisten kiinnostus juuriaan kohtaan. Sukututkimukseen liittyvillä kursseilla ja opaskirjoilla on ollut kysyntää. Valtionarkisto ja maakunta-arkistot ovat säännöllisesti tehneet käytännön yhteistyötä sukututkimusseurojen ja -yhdistysten kanssa. Genealogia on leimallisesti harrastuspohjaista toimintaa, mutta monet amatöörit ovat kehittyneet alan syvällisiksi tuntijoiksi. Sukututkimusta on tehty myös alun alkaenkin tieteellisistä lähtökohdista käsin. Myös kesken jääneet tutkimukset ovat saattaneet olla tärkeitä; perhe on liitetty aikaisempiin sukupolviin ja tiettyyn paikalliseen yhteyteen. Tutkimustulosten julkaisukanavina ovat olleet mm. *Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja* ja *Genos*. Myös erityisten sukukirjojen julkaiseminen on jatkuvasti yleistynyt.

Helsingin Yliopiston kirjastossa kävijöiden määrä kasvoi niin ikään voimakkaasti. Absoluuttiset luvut olivat paljon suuremmat kuin arkistolaitoksessa, mutta kasvun suhteellinen suuruus ei ollut kovin paljon suurempi. Lukuvuonna 1960–1961 käyntejä oli noin 65 000, viisi vuotta myöhemmin yli 75 000 ja lukuvuonna 1969–1970 yli 84 000. Luvuissa heijastuu suoraan opiskelijamäärien voimakas kasvu. Kirjaston slaavilaisella osastolla oli oma kävijätilastonsa. Siellä oli käyntejä vuosittain enimmillään muutamia tuhansia.⁵¹¹

Tutkijakäynteihin liittyvät asiakirjatilaukset (arkistoissa) kertovat tutkimusten intensiteetistä. Vuonna 1950 asiakirjatilauksia (arkistoyksikköjä) oli Valtionarkistossa 21 862; tilauksia oli tutkijakäyntejä kohti siten 1,7. Vuonna 1960 tilauksia oli 21 776 eli tutkijakäyntejä kohti 1,3. Vuonna 1970 luvut olivat 38 343 ja 1,9. Tilattujen asiakirjojen määrä koko laitoksessa oli vuonna 1976 noin 90 000, josta Valtionarkiston osuus yli puolet, noin 48 300.⁵¹²

⁵⁰⁹ KA Virka-arkisto. VA ja maakunta-arkistot tk 1976 (De 7).

⁵¹⁰ Norberg 2007, 420.

⁵¹¹ Knapas 2012, 330–331.

⁵¹² KA Virka-arkisto. Tk 1950, 1960 ja 1976 (De 4-5, 7).

Valtionarkistossa kävi 1950- ja 1960-luvuilla varsin paljon ulkomaisia tutkijoita. Vuonna 1950 arkistossa työskenteli 12 ulkomaista tutkijaa, 10 ruotsalaista, 1 itävaltalainen ja 1 englantilainen. Viisi vuotta myöhemmin ulkomaisten tutkijoiden määrä oli yli kaksinkertainen. Heitä oli 26, 17 ruotsalaista, 1 englantilainen, 1 ranskalainen, 3 saksalaista ja 4 yhdysvaltalaisia.⁵¹³

Ulkomaisia tutkijoita kävi Valtionarkistossa tutkimusjaksolla eniten vuonna 1967, yhteensä 50. Tämä tutkijajoukko muodostui 26 ruotsalaisesta tutkijasta, 8 yhdysvaltalaisesta, 4 neuvostoliittolaisesta, 3 englantilaisesta, 3 saksalaisesta, 2 norjalaisesta, 1 intialaisesta, 1 italialaisesta, 1 itäsaksalaisesta ja 1 japanilaisesta. Tutkijakunnan kansainvälisyys oli jo varsin huomattavaa.⁵¹⁴ Kaikkina vuosina ruotsalaiset tutkijat muodostivat suurimman ulkomaisten tutkijoiden ryhmän. Ulkomaalaiset olivat kuvassa lähes koko tutkimusjakson ajan, vuodesta 1948 alkaen. Monien ulkomaisten tutkijoiden tutkimuksen intensiteetti Valtionarkistossa ei välttämättä ollut kovin suuri (jos tutkimus kesti Valtionarkistossa esimerkiksi päivän tai kaksi).

Maakunta-arkistoissa kävi ulkomaalaisia tutkijoita 1970-luvun puolivälissä yhteensä 49, eniten Vaasan maakunta-arkistossa (12), sitten Turun ja Oulun maakunta-arkistoissa (molemmissa 11). Valtionarkistossa kävi sanottuna ajankohtana 38 ulkomaalaista tutkijaa.⁵¹⁵

Työ Valtionarkistossa ja maakunta-arkistoissa oli valtaosin perinteistä: arkistojen järjestämistä, luettelointia sekä muuta hakemistojen tuottamista, hallintohistorioiden laadintaa (luetteloiden johdannoiksi), todistusten ja selvitysten antamista, neuvontaa sekä muuta asiakaspalvelua kuten jäljenteiden ottamista. Arkistohallinto, erityisesti arkistontarkastukset ja seulonta, oli sodan jälkeinen pysyvästi tärkeä ja työllistävä tehtäväalue. Järjestäminen ja luettelointi saattoi olla hyvin vaativaa työtä, johon usein liittyi monimutkaisia provenienssiselvittelyjä. Tällaista työtä tekevien virkamiesten panos oli yhtä ansiokasta kuin tutkijanuran luoneiden kollegoiden. 1970-luvun alussa koulutustoiminta tuli entistä tärkeämmäksi. Työn määrä ja stressaavuus oli 1970-luvun puolimaissa vielä nykyistä vähäisempää, vaikka tutkijoita olikin paljon. Monilla arkistovirkailijoilla oli työväliseen vain lyijykynä ja ruutupaperi. Läheskään kaikilla kirjoituskonetta tarvitsevilla ei ollut mahdollisuutta saada sitä.

Arkistolaitoksen piirissä tehtyihin suuriin hakemistohankkeisiin kuului tuomiokirjakortisto (TUOKKO). Valtion humanistinen toimikunta perusti professori Matti Kuusen aloitteesta vuonna 1961 toimikunnan suunnittelemaan ja toteuttamaan 1600-luvun tuomiokirjojen viitehakemistokortistoa. Kortisto kattaa suurimman osan läntisestä Suomesta sekä Käkisalmen läänin, osaksi myös Itä-Suomen ja Pohjois-Pohjanmaan. Kortistossa on tietoa henkilöiden nimistä, paikannimistä ja asioista (hakusanat) sekä suomenkielisistä tekstikohdista. Tiedot ovat peräisin kihlakunnanoikeuksien renovoiduista tuomiokirjoista. Vuonna 1970 Valtionarkisto tuli tiiviimmin hankkeeseen mukaan; hallinnollisesti työ oli Suomen Historiallisen Seuran valvonnassa ja ohjauksessa (kortitustoimikunta). Vuodesta 1973 hankkeen rahoitus tapahtui Valtionarkiston

⁵¹³ KA Virka-arkisto. Tk 1950 ja 1955 (De 4).

⁵¹⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1967 (De 6).

⁵¹⁵ KA Virka-arkisto. VA ja maakunta-arkistot 1975 (De 7).

kautta, ja kortittajana toimi yleensä sen palveluksessa oleva virkamies. Vuonna 1991 päättyneen kortitushankkeen tuloksena oli noin puoli miljoona hakemistokorttia.⁵¹⁶

Toinen tärkeä hanke oli Suomen historian perustutkimustoimikunnan johdolla tehty kortitus, joka koski suomalaisten valtiopäivämiesten aloitteita vapauden ajan valtiopäivillä sekä Suomessa palvelleiden värvättyjen rykmenttien upseeriston, aliupseeriston ja sotilasvirkamiehistön sosiaalista asemaa. Suomen Historiallinen Seura asetti toimikunnan Pentti Renvallin aloitteesta vuonna 1959. Valtionarkistolle projekti siirtyi vuonna 1973.⁵¹⁷

Jalmari Finnen perustamaan Suomen asutuksen yleisluetteloon (SAYL) koottiin enimmäkseen kruunun tiliasiakirjoista tietoa maaseudun taloista ja niiden asukkaista Ruotsin vallan ajalta. Työtä tehtiin Valtionarkiston valvonnassa joka vuosi 2–4 hengen voimin, työnjohtajana oli Finnen jälkeen pitkään hänen sisarentyttärensä Liisa Poppius, joka toimi Valtionarkistossa kanslistina ja muissakin tehtävissä. Poppiuksen kuoleman jälkeen hanketta jatkettiin vuoteen 1982. Luetteloa rahoitettiin pääasiassa valtion budjettivaroin ja sodan jälkeen monena vuonna täydentävästi Suomen Historiallisen Seuran hallussa olleen Maria Lallukan rahaston korkovaroin.⁵¹⁸ Yleisluetteloa hyödynsivät suku- ja paikallishistorian tutkijat. Lisäksi kokoelman pohjalta annettiin runsaasti selvityksiä ja vastattiin tiedusteluihin.

Jos tarkastellaan ajanjaksoa maan itsenäistymisestä 1970-luvun puoliväliin, Valtionarkisto oli mukana kuudessa suuressa tutkimushankkeessa, joita olivat Vapaussodan aineiston keruu (Vapaussodan arkisto), seurakuntien historiakirjojen kopiointi, Suomen asutuksen yleisluettelo, Suomea koskevien asiakirjojen kartoitus ja kopiointi Neuvosto-Venäjällä, tuomiokirjakortitus ja Suomen historian perustutkimushanke. Valtionarkiston osallistumisen aste ja syvyys hankkeissa vaihteli. Vuoden 1939 arkistolainsäädäntö ei antanut arkistolaitokselle suoranaista mandaattia tutkimukseen muuten kuin sitä kautta, että arkistolaitoksen tehtäviin kuului pitää asiakirjat tutkimuksen käytettävissä.

Maakunta-arkistojen keskeisiä hankkeita olivat lainhuudatus-, kiinnekirja- ja perukirjakortistot. Niihin panosti erityisesti maakunta-arkistonhoitaja Kaarlo Österbladh. Kun perukirja- ja lainhuudatuskortistot valmistuivat Turussa 1950-luvun lopussa, niissä oli satojatuhansia kortteja. Tärkeitä hakemistoja olivat myös lääninkanslioiden ja hovioikeuksien arkistojen pohjalta tehdyt ns. vesiasioiden kortistot.⁵¹⁹ Kortitustyöt kestivät usein vuosia tai jopa vuosikymmeniä. Hakemistot helpottivat sekä arkistovirkamiesten että tutkijoiden työtä. Tarve monipuolisempiin hakumahdollisuuksiin näkyi myös siinä, että muodollisten arkistoluetteloiden aiheenmukainen H-sarja kasvoi.

⁵¹⁶ Narva 2002, 48–50.

⁵¹⁷ Sama, 44–46.

⁵¹⁸ Vuonna 1955 rahoitusta täydensivät Suomen kulttuurirahaston myöntämä määräraha sekä Jalmari Finnen säätiön myöntämä apuraha (KA Virka-arkisto. Tk 1955, De 4).

⁵¹⁹ Kysymyksessä olivat vesilainsäädännön tarkoittamat ja muutkin vesiasiat, jotka liittyivät vesialueiden omistukseen, kuivatukseen, kalastukseen, vesimyllyihin, puutavaran uittoon jne.

Ainutlaatuinen Suomessa ja ehkä koko Pohjoismaissa on Turun maakunta-arkiston ns. Dahlströmin kortisto. Sen laatimisen aloitti Turun maistraatin ja raastuvanoikeuden arkistonhoitaja (myöh. Åbo Akademin historian professori) Svante Dahlström (1883–1964) 1920-luvulla. Kortistossa on viittaukset maistraatin ja raastuvanoikeuden pöytäkirjoissa ja eräissä muissa asiakirjoissa esiintyviin mainintoihin Turun taloista, tonteista, kaduista ja henkilöistä; siihen sisältyy myös asiahakemisto. Kortteja on noin 300 000, ja niiden ajallinen kattavuus ulottuu keskiajalta 1950-luvulle. Kortisto siirrettiin sen käytettävyyden parantamiseksi Turun maakunta-arkistoon vuonna 1953. Itse arkistoaineisto (maistraatti ja raastuvanoikeus) on kaupunginarkistossa.

Jo 1920-luvulla yleistynyt asiakirjojen lainausliike vilkastui 1950- ja 1960-luvuilla. Täysin uusi toiminnan muoto oli mikrofilmaus, jota ensin hoiti teknisesti yksityinen ruotsalaisyritys (Rekolid), kunnes 1960-luvulla Valtionarkisto sai oman mikrokuvauskameran. Rekolid kuitenkin huoletti pitkään filmien kehityksestä ja kopioinnista. Valtionarkisto sai täydellisen mikrokuvauslaboratorion uuteen lisärakennukseensa 1970-luvun alussa.

Arkistolaitos edisti tieteellistä tutkimusta lainaamalla asiakirjoja kokoelmistaan laitoksen ulkopuolelle sekä muiden arkistojen ja kirjastojen kokoelmista omia asiakkaitaan varten. Asiakirjoja lainattiin vain toisiin arkistoihin sekä tieteellisiin kirjastoihin, mikrofilmejä myös kunnankirjastoihin. Alkuperäisiä asiakirjoja lainattiin myös ulkomaille ja ulkomailta; tämä toiminta oli kasvanut voimakkaasti jo 1920-luvulla.⁵²⁰

Eräinä vuosina Valtionarkisto lainasi tieteellisille laitoksille asiakirjoja sekä tieteellisiin tarkoituksiin asiakirjoja muualta seuraavasti:

Taulukko 5. Valtionarkiston lainausliike eräinä sodan jälkeisinä vuosina.

Vuosi	Annetut lainat (asiakirjayksiköt)	Ulkom. laitoksille	Saadut lainat ⁵²¹ (asiakirjayksiköt)	Ulkom laitoksilta
1945	87	2	99	–
1950	367	1	404	1
1955	391	1	764	1
1960	1067	31	302	–
1965	1929	–	766	–
1970	2566	64	2045	–

Lähteet: KA Virka-arkisto. Tk 1945–1970 (De 4-6).

1970-luvun edetessä lainausmäärät kasvoivat varsin huomattaviksi, ja myös ulkomainen lainaus yleistyi. Mikrofilmauksen edistyttyä alkuperäisten asiakirjojen lainaamista voitiin jonkin verran

⁵²⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1953 (De 4).

⁵²¹ Saadut lainat tieteellisiin tarkoituksiin.

vähentää. Vuonna 1976 Valtionarkisto lainasi kokoelmistaan noin 2 000 asiakirjayksikköä ja noin 4 000 mikrofilmiä.⁵²²

1970-luvun alussa arkistolaitoksen ulkomaista lainausliikettä rajoitettiin. Valtionarkisto ohjeisti maakunta-arkistoja asiassa tammikuussa 1973. Asiakirjojen lainaaminen ulkomaille oli aina jonkin verran riskialtista, todettiin kirjeessä. Suomen viranomaisilla ei ollut toimivaltaa maan rajojen ulkopuolella, mikä vaikeutti mahdollisten ristiriitatilanteiden selvittämistä. Alkuperäisaineiston lainaamista ulkomaille tuli pyrkiä rajoittamaan mahdollisimman vähiin. Lainhuudatuspöytäkirjoja ja muita oikeuksiin liittyviä todistuskappaleita sekä tärkeitä diaareja tai luetteloita ei missään tapauksessa voinut lainata. Tilalle oli tarjottava valokopioita tai mikrofilmejä. Jos alkuperäisasiakirjojen lainaaminen oli kuitenkin välttämätöntä, lainaamista ei pitänyt ehdottomasti torjua. Ulkomaiset lainat tuli alistaa Valtionarkiston ratkaistaviksi lukuun ottamatta Pohjoismaihin lähetettäviä käyttömikrofilmejä. Kun tutkija halusi ulkomailta asiakirjalainan maakunta-arkistoon, lainaamiseen ryhdyttiin vain erittäin tärkeissä poikkeustapauksissa. Pohjoismaisiin arkistoihin ja kirjastoihin lainatiedustelu voitiin lähettää suoraan, muualle vain Valtionarkiston välityksellä.⁵²³

Lainaustoiminnalla oli hallinnollinen puolensa. Asiakirjojen lainaajina oli myös viranomaisia, jotka tarvitsivat niitä virkatoiminnassaan. Eräinä sodan jälkeisinä vuosina Valtionarkisto lainasi viranomaisille asiakirjayksiköitä seuraavasti:

1950	182
1960	357
1965	554
1970	612

Vuosittaiset vaihtelut olivat suuret, mutta yleisesti ottaen lainausliike kasvoi.

Uutta työkenttää oli arkistohallinto, jonka merkeissä tehtiin arkistontarkastuksia sekä keskityttiin entistä intensiivisemmin seulontaan ja koulutukseen. Arkistohallinnolliset tehtävät työllistivät Valtionarkistoa ja koko arkistolaitosta enenevästi 1950- ja 1960-luvuilla. Arkistohallinnollinen osasto sai toisen vakinaisen viran vuonna 1956. 1970-luvulle tultaessa oli ilmeistä, että tämän sektorin tehostaminen oli välttämätöntä. Se kytkeytyi arkistolainsäädännön uudistamiseen.

Opetusministeriön taloussuunnitelma (Valtionarkiston osalta) vuosiksi 1968–1972 kuvaa arkistolaitoksen haasteellista asemaa tehtäväkentän paradigman muutosvaiheessa. Valtionarkisto oli maan pääarkisto, joka oli arkistohallinnon keskusvirasto ja samalla tutkimuslaitos. Arkistohallinnollisen osaston tuli valvoa arkistointia koskevien säädösten noudattamista ja kaikin puolin edistää ja kehittää arkistohallintoa ja johtaa maakunta-arkistojen toimintaa. Sille kuului Helsingissä olevien valtion virastojen ja eräiden kunnallisten arkistojen tarkastaminen sekä asiakirjojen seulontapäätösten valmistelu. Tutkimusosaston hoidossa oli noin 25 hyllykilometriä asiakirjoja

⁵²² KA Virka-arkisto. Tk 1976 (De 7). Luvuissa sekä koti- että ulkomaiset lainat.

⁵²³ KA Virka-arkisto. Valtionarkisto maakunta-arkistoille 24.1.1973 (Daa 88).

ja 13 000 mikrofilmirullaa. Niitä koskevien luetteloiden ja hakemistojen laadinta oli osaston keskeisiä tehtäviä. Osasto hoiti päivystyksen tutkijasalissa ja toimistossa sekä vastasi tilattujen selvitysten, jäljenteiden ja todistusten tekemisestä. Julkaisutoiminta ja heraldiset kysymykset olivat osaston vastuulla. Kansliaosastolle kuului arkistoaineistojen säilytys, ja se vastasi niiden siirroista. Sitomo ja toimisto toimivat osaston alaisuudessa; se antoi tilatut selvitykset yms. Osasto hoiti arkiston lainausliikkeen ja tilinpidon. Kehittämistarpeiden osalta todettiin, että kaikki viittasi tehtävien kasvuun. Uusia virastoja perustettiin runsaasti, mikä ennakoi asiakirjatulvaa. Virastojen arkistohoito tulisi vaikeutumaan, mikä lisäisi painetta arkistolaitosta kohtaan. Sekä arkistohallinnon että arkistovarikkona toimimisen osalta arkiston työmäärä kasvoi vuodesta vuoteen. Arkistoaineistoja hyödyntävien tieteenalojen määrä oli kasvussa, samoin opiskelijamäärät. Myös vapaa-aikana harjoitettu tutkimus, erityisesti sukututkimus, lisääntyi. Arkistohallinnossa Valtionarkiston tavoitteena oli tuottaa viranomaisten arkistonhoitajille tarkoitettu arkistohoidon käsikirja.⁵²⁴ Asiakirjamäärien kasvun saaminen hallintaan oli toinen prioriteetti; seulontaa oli tehostettava. Valtion viranomaisten hallussa oli noin 100 hyllykilometriä asiakirjoja. Valtionarkistossa ja maakunta-arkistoissa oli asiakirjoja noin 56 hyllykilometriä, Maakunta-arkistoissa oli vapaata tilaa yhteensä 5,5 kilometriä, Valtionarkistossa ei yhtään. Valtionarkiston tavoitteisiin kuului suunnitelmakaudella laajentaa koulutustoimintaa. Lisää varoja tarvittaisiin kotimaassa ja ulkomailla tehtävään asiakirjojen mikrokuvaukseen. Valtionarkiston tutkijasalissa oli 32 paikkaa ja 7 mf-lukulaitetta, mikä oli liian vähän.⁵²⁵ – Tämä oli tilanne ennen vuoden 1972 lisärakennusta.

Valtionarkistossa sidottiin ja huollettiin asiakirjoja jo 1800-luvulla. 1920-luvulta alkaen arkistossa oli säännöllisesti toimiva sitomo, jossa sidottiin julkaisuja (tietyt vaativat sitomotyöt oli ulkoistettu) sekä korjattiin ja suojattiin asiakirjoja; säilytysvälineisiin liimattiin selkäkilpiä sekä valmistettiin säilytysvälineitä.

Asiakirjojen konservoinnilla tarkoitetaan Suomessa niiden puhdistamista, paikkaamista ja silkiharsolla päällystämistä tai ns. japaninpaperilla verhoamista. Pienemmissä vaurioissa korjataan sidosten selät ja kannet tai sidotaan lehdet kokonaan uudelleen. Konservoinnin tarkoituksena on asiakirjallisen tiedon säilymisen turvaaminen, jolloin esimerkiksi sidosten suuritöinen restaurointi eli saattaminen alkuperäiseen kuntoon ja asuun ei yleensä tule kysymykseen. Konservointi on työvaltaista ja hidasta. Vaurioituneita asiakirjoja on tuhoutunut enemmän, kuin mitä on voitu arkistolaitoksen resursseilla pelastaa.⁵²⁶ Valtionarkiston lisäksi myös maakunta-arkistoissa oli sitomotoimintaa, ensimmäisenä siihen oli mahdollisuus Vaasan maakunta-arkistossa, joka teki alan töitä myös muille maakunta-arkistoille. 1950-luvun puolivälissä sitomotöitä alettiin tehdä myös Turun maakunta-arkistossa yhden toimistoapulaisen voimin.⁵²⁷

⁵²⁴ Käsikirja toteutui vuoden 1981 arkistolain tarkoittamassa arkistosäännössä ja sen liitteenä olevassa arkistonmuodostussuunnitelmassa.

⁵²⁵ TMA Virka-arkisto. Opetusministeriö. Taloussuunnitelma 1968–1972. Valtionarkistoa koskeva ehdotus. VA:n saatekirje maakunta-arkistoille 23.10.1968 (saap. TMA 25.10.1968) (Ea 30).

⁵²⁶ Arkistotoimikunnan mietintö 1977, 23–24.

⁵²⁷ TMA Virka-arkisto. Nurmio Turun maakunta-arkistolle 16.12.1957 (Ea 19).

Sodan jälkeen Valtionarkiston sitomo kärsi pitkään konservointitarvikkeiden puutetta. Vain poikkeustapauksissa voitiin turmeltuneet asiakirjat konservoida täydellisesti. Yleensä oli tyydyttävä toimenpiteisiin, jotka olivat tehtävissä ilman ns. konservointiharson käyttöä. Sitomo teki parhaansa. Vuonna 1949 tehtiin toimintakertomuksen mukaan paljon töitä: käytiin läpi koko vanha tilikirjasarja ja puhdistettiin se. Valtiosihteerinviraston arkistosta käytiin läpi lähes 550 hyllymetriä ja sidottiin uudelleen 50 nidosta sekä tehtiin asiakirjoihin joitain pienehköjä korjauksia. Lähes viiteentuhanteen nidokseen liimattiin selkakilvet.⁵²⁸ Materiaalitalanne parani vuonna 1951, kun Ranskasta saatiin lopulta harsoa, mikä mahdollisti huonoimmassa kunnossa olevien sidosten korjaamisen. Määrä oli kuitenkin aivan riittämätön, ja siitäkin osa oli annettu Vaasan maakunta-arkiston sitomolle.⁵²⁹

1950-luvun alussa 1500- ja 1600-luvun tilikirjasarjojen kuntoa pidettiin huonona. Ahkera käyttö (ennen mikrokuvausta) ja sodanaikainen evakuointi olivat kuluttaneet volyymejä. Niiden säilyminen ilman perinpohjaista korjaustyötä oli kyseenalaista.⁵³⁰ 1960-luvulla sitomon päätehtävänä oli tuomio- ja tilikirjasiteiden järjestelmällinen korjaaminen.⁵³¹ Sitomo palveli asiakirjojen säilymistä ja käyttöä ja siten osaltaan tutkijapalvelua (osaa konservoidusta aineistosta sai käyttää vain mikrofilmeinä). Sitomon henkilökunta kasvoi vähitellen. Esimerkiksi vuonna 1957 siihen kuului vakinainen kirjansitoja (työnjohtaja), 2 vakinaista ja 2 ylimääräistä kirjansitojan apulaista. Vuonna 1974 sitomossa työskenteli kuusi henkilöä.⁵³²

1960-luvun puolivälissä sitomossa otettiin käyttöön ns. planax-tekniikka, jolla kirjoja nidottiin erityisellä laitteella.⁵³³ Asiakirjojen nitomiseen sitä ei käytetty.

1970-luvun alussa Valtionarkistossa oltiin huolestuneita asiakirjojen kulumisesta ja rikkoutumisesta niiden runsaan käytön, kserokopioinnin ja paperin happamuuden johdosta. Sitomon työmenetelmiä pidettiin sinänsä hyvinä, mutta ongelmana oli työn hitaus ja kalleus. Vuonna 1974 tehtiin asiakirjojen happamuusmittauksia. 1800-luvun paperi todettiin erittäin happamaksi. Katsottiin tarpeelliseksi ryhtyä happamuuden poistoon korjattavissa asiakirjoissa. Menetelmäksi valittiin ulkomailla jo kauan käytetty kalsiumhydroksidi- ja kalsiumbikarbonaatti-käsittely. Työ hidastui edelleen, mutta konservoitujen asiakirjojen säilyvyyttä saatiin huomattavasti pidennettyä. Työn nopeuttamiseen pyrittiin 1970-luvun puolivälissä luopumalla osaksi perinteisestä silkkiharsokonservoinnista ja siirtymällä käsin laminointiin, ns. verhoamiseen.⁵³⁴

⁵²⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1949 (De 4).

⁵²⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1951 (De 4).

⁵³⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1953 (De 4).

⁵³¹ KA Virka-arkisto. Tk 1960–1969 (De 5–6).

⁵³² KA Virka-arkisto. Tk 1957 (De 4).

⁵³³ KA Virka-arkisto. Tk 1965 (De 5).

⁵³⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1974; yleisarkistot tk 1976 (De 7).

Vuosia 1968–1972 koskevassa taloussuunnitelmassa todetaan, että sitomossa oli meneillään vuosien 1635–1808 läänintilien (3 000 volyymiä) sekä 1600- ja 1700-luvun alioikeuksien tuomiokirjojen järjestelmällinen uudelleen sitominen ja korjaaminen.⁵³⁵

Vuonna 1971 Helsingin Sanomat kirjoitti Valtionarkiston sitomon konservointitoiminnasta. Jutussa kerrottiin, että konservointi aloitettiin purkamalla sidos, jossa oli vaurioitunut tai likaantunut asiakirja. Asiakirja huuhdottiin vedellä, mikä oli mahdollista, koska vanhat musteet sietivät vettä. Tahrat käsiteltiin kemikalioilla. Huuhdottu paperi ripustettiin narulle kuivumaan ja silitettiin kirjapressissä. Tämän jälkeen asiakirja asetettiin alustalle ja tarkastettiin, ettei siitä puuttunut palasia. Erilaisista vaihtoehtoista valittiin aine, jolla asiakirja kiinnitettiin pohjalle, ja tekstin päälle kiinnitettiin harso. Lopuksi raaputettiin epäpuhtaudet ja rosot pois. Tällä menetelmällä voitiin jo haurastuneen paperin elämää lisätä huomattavasti.⁵³⁶

Sitomon toiminnassa tuntui 1960- ja 1970-luvuilla kansainvälisiä tuulahduksia. Kirjansitojat Linea Perkiö ja Aili Törn osallistuivat vuonna 1973 Tanskan Valtionarkistossa pidettyihin konservointialan koulutuspäiviin.⁵³⁷

Vuonna 1972 tapahtui sitomon kannalta ja yleisemminkin merkittävä kansainvälinen vierailu, kun Valtionarkistossa kävi British Museumin tutkimuslaboratorion johtaja Arthur David Baynes-Cope. Hän oli tullut Suomeen Helsingin Yliopiston kutumana. Hän piti arkistossa luentosarjan asiakirjojen konservoinnista sekä vanhojen kirjasto- ja arkistoaineistojen käsittelemisestä. Luentoja oli seuraamassa noin 130 arkisto-, kirjasto- ja museovirkailijaa. Tämä oli nähtävästi ensimmäinen kerta, kun näiden kolmen alan edustajat kokoontuivat yhteiseen kokoukseen saamaan oppia yhteisestä erityiskysymyksestä.⁵³⁸ Arkistojen, kirjastojen ja museoiden yhteistyö on sittemmin ollut informaatioalan keskeisiä teemoja.

Valtionarkistossa oli vanhastaan myös valokuvaamo, joka kunnostettiin uudelleen pian sodan jälkeen. Laitos oli 1950-luvulla vuokrattuna valokuvaaja Kaarlo Kekonille vuoteen 1958. Hän otti kuvia sekä Valtionarkistolle että yksityisille tutkijoille. Hänelle oli vuokrattu myös fotostaattilaite vuonna 1952, jolla otettiin kopioita asiakkaille. Kekonin jälkeen kopioiden otto yleisölle järjestettiin tilapäisesti. Valokuvaamo aloitti toimintansa Valtionarkistossa jälleen vuonna 1973 lisärakennuksen tiloissa. Valokuvausta tehtiin sekä arkiston omiin tarpeisiin että tilauksesta. Valokuvaajan toimeen valittiin vuonna 1973 Jukka Kalervo, joka teki arkistossa pitkän päivätyön vuoteen 2002 (hän oli tullut taloon vuonna 1967 muihin tehtäviin).⁵³⁹

Valtionarkiston kirjasto oli tutkijoiden ja virkamiesten kannalta tärkeä, kuten se oli ollut jo Reinhold Hausenin aikana. Kirjastolla oli nimetty kirjastonhoitaja, joka huolehti juoksevista asioista.

⁵³⁵ TMA Virka-arkisto. Opetusministeriö. Taloussuunnitelma 1968–1972. Valtionarkistoa koskeva ehdotus. VA:n saatekirje maakunta-arkistoille 23.10.1968 (saap. TMA 25.10.1968) (Ea 30).

⁵³⁶ ”Suomen valtionarkisto on pohjoismaiden suosituin.” Helsingin Sanomat 18.4.1971.

⁵³⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1973 (De 7).

⁵³⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1972 (De 6).

⁵³⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1958ja 1973 (De 5, 7).

Hänen työtään valvoi vanhempi arkistonhoitaja, sitten arkistoneuvos.⁵⁴⁰ Kirjaston merkitys oli suuri niin Valtionarkistossa kuin maakunta-arkistoissakin. Valtionarkiston kirjasto karttui vuosittain melkoisella määrällä niteitä, vaikka usein esiintyikin valituksia hankintamäärärahojen riittämättömyydestä. Valtionarkiston kirjasto kasvoi sotien jälkeen eräinä vuosina seuravilla nide/yksikkömäärillä⁵⁴¹:

1945	592
1950	667
1955	709
1960	1039
1965	769
1970	936
1974	1594

Valtionarkiston kirjasto karttui kaudella 1945–1974 yhteensä noin 18 260 niteellä/yksiköllä. Kasvavia sarjajulkaisuja oli vuonna 1974 noin 130; ne karttuivat suurelta osin lahjoitusten kautta, ostoja oli noin kolmannes. Vuonna 1953 alettiin saada lahjana maineikasta *The American Archivist* -aikakauslehteä.⁵⁴² Lahjoitukset olivat vielä 1970-luvullakin kirjaston tärkeä kartuntamuoto. Julkaisujen vaihtosuhteessa Valtionarkisto oli vuonna 1974 ennestään 53 seuran, laitoksen, kirjaston ja yhdistyksen kanssa. Sanottuna vuonna niitä tuli kahdeksan lisää; Yhdysvalloista vaihtosuhteeseen tuli Library of Congress ja Britanniasta Bodleian Library.⁵⁴³

Kirjasto oli entiseen tapaan jaettu kahteen osaan, käsikirjastoon, jonka kirjat olivat suoraan tutkijoiden käytettävissä ja varastokirjastoon, josta kirjat oli erikseen tilattava. Näin oli myös maakunta-arkistoissa.

Valtionarkiston kirjaston kokonaislaajuudesta eri aikoina on tietoa varsin vähän. Vuonna 1927 kirjastossa oli 13 640 nidosta aikakauskirjat ja virallisjulkaisut mukaan lukien; lisäksi tuli runsaan tuhannen nidoksen sanomalehtikokoelma.⁵⁴⁴ Vuoden 1974 lopussa nidoksia oli lähes 45 500. Vajaassa viidessä vuosikymmenessä Valtionarkiston kirjaston nidosmäärä yli kolminkertaistui. Kasvu jatkui voimakkaana. Vuoden 1976 lopussa Valtionarkiston kirjastossa oli jo lähes 48 000 nidettä, jotka veivät tilaa yli 1 000 hm. Kolmen maakunta-arkiston kirjastot karttuivat kolmena esimerkkivuonna seuraavasti (luvut eivät sisällä lehtiä):⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ Kaikilla Valtionarkiston erillistoiminnoilla ja -yksiköillä kuten kirjastolla, sitomolla, valokuvaamolla, tutkijasalilla ja toimistolla oli neuvostason valvoja.

⁵⁴¹ Toimintakertomuksissa käytetään useimmiten termiä nidos.

⁵⁴² KA Virka-arkisto. Tk 1945–1974 (De 4–7).

⁵⁴³ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

⁵⁴⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1927 (De 2).

⁵⁴⁵ Nid. = nide, yks. = yksikkö. KA Virka-arkisto. HMA, TMA, SKMA tk 1950, 1960 ja 1970 (De 4–6).

	HMA	TMA	SKMA
1950	59 nid.	424 nid. ⁵⁴⁶	311 yks.
1960	1 286 nid.	930 nid.	1 066 yks.
1970	1 182 nid.	689 ⁵⁴⁷	821 yks.

Myös maakunta-arkistojen kirjastojen laajuudesta eri aikoina on tietoa niukasti. Vuoden 1965 lopussa Vaasan maakunta-arkiston käsikirjaston nidosmäärä oli yli 35 000.⁵⁴⁸ Kirjasto oli Valtionarkiston kirjastoonkin verrattuna huomattavan suuri.

Sodanjälkeiset vuodet olivat niukkuuden aikaa arkistojen käsikirjastoille. 1960-luvulla tilanne parani.

Sekä Valtionarkisto että maakunta-arkistot saivat vuosikymmenten ajan maksutta sanoma- ja aikakauslehtien vuosikertoja. Vuonna 1945 Valtionarkistolle lahjoitettiin 14 sanomalehti-vuosikertaa tai vastaavaa kuten Helsingin Sanomien, Hufvudstadsbladetin, Nya Pressenin, Suomen Sosiaalidemokraatin, Uuden Suomen ja Mikkelin Sanomien vuosikerrat sekä 20 aikakauslehtivuosisikertaa kuten Alkoholikysymyksen, Kommunistin, Kotilieden, Kotiseudun, Radiokuuntelijan ja Suomen Kunnallislehden, Turun Ylioppilaslehden ja Tullilehden vuosikerrat.⁵⁴⁹ Eräät saaduista lehdistä olivat varsin kaukana arkistolaitoksen toiminta-alueesta. Vuonna 1974 Valtionarkisto sai ilmaisia sanomalehtivuosisikertoja vähemmän kuin ennen. Niitä olivat: Helsingin Sanomien, Hufvudstadsbladetin, Kansan Uutisten, Kauppalehden ja Uuden Suomen vuosikerrat.⁵⁵⁰

Maakunta-arkistoista mainittakoon esimerkkinä Savo-Karjalan maakunta-arkisto, joka sai vuonna 1964 yhteensä 66 sanoma- ja aikakauslehteä vapaakappaleina, mm. Etelä-Saimaan, Iisalmen Sanomat, Joroisten Lehden, Koiviston Viestin, Kouvolan Sanomat, Savon Sanomat sekä Genoksen ja Vankeinhoidon.⁵⁵¹

Merkittävä karttuva kirjastoaineisto oli vuosikymmenien ajan sekä Valtionarkistossa että maakunta-arkistoissa vuosikertomukset (painetut), joita lahjoittivat valtion ja kuntien viranomaiset ja laitokset, erityisesti oppilaitokset. Tämä tutkimuksellisesti merkittävä aineisto oli näin kootusti tutkijoiden ulottuvilla. Blomstedt piti asiaa niin tärkeänä, että hän kirjoitti toukokuussa 1948 Kouluhallitukselle ja pyysi, että Valtionarkistoon ja maakunta-arkistoihin toimitettaisiin koulujen vuosikertomuksia⁵⁵², mikä oli siis ollut enemmän tai vähemmän vakiintunut käytäntö jo pitkään.

⁵⁴⁶ 302 teosta

⁵⁴⁷ Teosta ja julkaisua.

⁵⁴⁸ KA Virka-arkisto. VMA tk 1965 (De 5).

⁵⁴⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1945 (De 4).

⁵⁵⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

⁵⁵¹ KA Virka-arkisto. SKMA tk 1964 (De 5).

⁵⁵² TMA Virka-arkisto. Blomstedt Kouluhallitukselle 26.5.1948 (jälj.) (Ea 10).

Sodan jälkeen Valtionarkisto alkoi vuosittain toimittaa Helsingin Yliopiston kirjastolle luetteloita arkistoon hankitusta ulkomaisesta kirjallisuudesta. Täydennettiin myös aikakauslehtikortistoa, joka koski aikakauskirjoissa olleita historiallisia artikkeleita.

Arkistolaitoksen julkaisutoiminta on osa sen roolia tutkimusta tukevana instituutiona. Toiminnan huippuna oli Reinhold Hausenin kahdeksanosainen keskiajan asiakirjoja koskeva dokumentario *Finlands medeltidsurkunder* (1910–1935). Sen julkaisemista seurasi pitkä tauko. Valtionarkiston resurssit eivät riittäneet lähdejulkaisuihin; kysymys oli epäilemättä osaksi siitä, että sodat ja vuoden 1939 lain arkistohallinnolliset velvoitteet veivät työvoimaa muilta tehtäviltä. 1930-luvun alun lamavuodet eivät myöskään olleet otollisia julkaisutoiminnalle.

Vuonna 1949 Valtionarkisto päätti käynnistää julkaisutoiminnan uudelleen sarjalla *Suomen vanhimmat tuomiokirjat*, jonka aloittaisi Savo. Valtionarkistonhoitaja Blomstedt oli antanut jo 1930-luvun lopulla fotostatoida SHS:n toimeksiannosta Ruotsin vanhinta tuomiokirjakokoelmaa. Julkaisuhankkeeseen liittyen vuonna 1949 tehtiin jonkin verran jälkitarkastuksia ja mikrokuvauksia Ruotsin tuomiokirjakokoelmassa. Valtionarkistoon perustettiin julkaisutoimikunta, jonka puheenjohtajana oli valtionarkistonhoitaja Nurmio ja jäsenenä arkistonhoitaja John E. Roos ja vanhempi amanuenssi Aulis Oja.⁵⁵³ Ensimmäisen tuomiokirjan toimitti amanuenssi Kauko Pirinen (*Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565*. Helsinki 1954), seuraavan puolestaan arkistoneuvos John E. Roos, joka valmisti kirjaa osaksi jo eläkkeellä ollessaan (*Ala-Satakunnan tuomiokirja 1550–1552*. Helsinki 1964). Tätä ennen Roos oli toimittanut *Iivar Flemingin maakirjan* (Helsinki 1958). Vastaava työ, *Eerik Flemingin maakirjat*, julkaistiin vuonna 1964 toimittajana arkistoneuvos Aulis Oja. Maakirja-julkaisut ilmestyivät Valtionarkiston *Bidrag till Finlands historia*-sarjassa, jonka Hausen oli aloittanut 1880-luvulla.

Rinnan näiden tieteellisten toimitustöiden kanssa kulki toinen suuritöinen hanke, Valtionarkiston kokoelmien painettu yleisluettelo, jonka valmistelu aloitettiin vuonna 1951. Hanketta valvoi aluksi sama toimituskunta kuin tuomiokirjajulkaisujakin Kauko Pirisellä täydennettynä. Yleisluettelon ensimmäinen osa valmistui vuonna 1956, toinen 1966, kolmas 1972, neljäs 1984 ja vielä kaksi muuta osaa 1990- ja 2010-luvuilla. Yleisluettelotyön alkuvaiheessa havaittiin, että se oli kytkettävä arkistojen järjestämiseen.⁵⁵⁴ Hyödyllinen käsikirja oli vuonna 1970 valmistunut *Valtionarkiston opas*. Oppaassa oli yleispiirteinen selvitys Valtionarkiston eri palvelumuodoista, tehtävistä ja organisaatiosta, aineistoista ja niiden järjestämis- ja luettelointiperiaatteista sekä arkistoluetteloista ja muista apuneuvoista. Oppaan toimitti arkistonhoitaja Markku Järvinen. Opasta jaettiin valtion virastoille, korkeakouluille ja tieteellisille kirjastoille.⁵⁵⁵

Työ maakunta-arkistojen yleisluettelon julkaisemiseksi alkoi erityisen toimikunnan voimin vuonna 1968.⁵⁵⁶ Luettelo julkaistiin kolmiosaisena vuonna 1972. Maakunta-arkistojen opas val-

⁵⁵³ KA Virka-arkisto. Tk 1949 (De 4).

⁵⁵⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1949–1957 (De 4).

⁵⁵⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1970 (De 6).

⁵⁵⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1968 (De 6).

mistui samana vuonna.⁵⁵⁷ Vuonna 1973 Valtionarkisto alkoi julkaista *Yleisarkistojen tiedotuksia* -nimistä monistetyyppistä lehteä. Se oli alkujaan tarkoitettu vain sisäisen tiedottamisen välineeksi, mutta herätti virka-arkistojen ja kunnallisten arkistojen hoitajissa niin suurta kiinnostusta, että lehden jakelua laajennettiin. Lehdestä muodostui julkisten arkistojen piirissä toimivien arkistonhoitajien yhdysside.⁵⁵⁸ *Yleisarkistojen tiedotuksia* oli osoitus arkistolaitoksen lisääntyneestä avoimuudesta ja informaation tarjonnasta, mikä oli ominaista muillekin vastaaville instituutioille. Tiedotuslehteä seurasi laajempi ja painoasultaan kehittyneempi *Arkistoviesti* (nyk. *Akti*).

Valtionarkistonhoitaja Blomstedtin kuningasajatusta, arkisto-opasta, pyrittiin myös viemään eteenpäin. Vuonna 1957 opaskirjaa varten laadittiin muistio arkistonhoitajan ammatista.⁵⁵⁹ Arkisto-opas ei sellaisenaan koskaan toteutunut, mutta sitä varten koottua aineistoa epäilemättä hyödynnettiin Valtionarkiston oppaassa, yleisluetteloissa ja muissa julkaisuissa.

Näyttelytoimintaa arkistolaitoksessa oli ollut 1930-luvulta alkaen (yksittäistä asiakirjojen esillepanoa jo Hausenin aikana). 1950-luvun suuri hanke oli syksyllä 1959 yhdessä Eduskunnan kirjaston kanssa järjestetty Porvoon valtiopäivien 150- ja voimassaolevan hallitusmuodon 40-vuotismuistonäyttely. Näyttely oli Eduskunnan valtiosalissa. Valtionarkisto luovutti näyttelyyn aiheeseen liittyviä asiakirjoja ja valokuvia. Asiakirjoja lainattiin myös Porvoon museossa järjestettyyn valtiopäivänäyttelyyn.⁵⁶⁰ Valtionarkiston vuonna 1972 valmistunut lisärakennus mahdollisti säännöllisen näyttelytoiminnan.

Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen sisäisessä työskentelyssä automaattinen tietojenkäsittely (mikrotietokoneet) tulivat kuvaan 1980-luvun puolivälissä ja yleistyivät nopeasti.⁵⁶¹ Asiakkaiden käyttöön tarkoitetun VAKKA-hakemistojärjestelmän luominen aloitettiin 1990-luvulla. Siihen liittyi läheisesti luettelointitietojen (kuvailutietojen) yhdenmukaistaminen. Ruotsissa kehitys oli samankaltainen.⁵⁶²

Maakunta-arkistot ja Valtionarkisto kansalaisyhteiskunnan ja uusien yliopistojen tukena

Maakunta-arkistojen perustamista esitettiin ensimmäisen kerran vuoden 1888 valtiopäivillä. Asiaan suhtauduttiin myönteisesti, mutta hanke alkoi toteutua vasta itsenäisyyden ajalla. Maakunta-arkistoja oli tarkoitus perustaa ensi vaiheessa kolme, mutta ennen Talvisotaa niitä oli toiminnassa

⁵⁵⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1970–1972 (De 6).

⁵⁵⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1978 (De 7).

⁵⁵⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1957 (De 4).

⁵⁶⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1959 (De 5).

⁵⁶¹ Aluksi kysymys oli tekstinkäsittelystä, seuraavana askeleena olivat kortisto-ohjelmat. Tietoverkkojen aikakausi alkoi 1990-luvun alussa.

⁵⁶² Norberg 2007, 368.

jo viisi. Tutkimuksen tukemisen ohella arkistojen perustamiseen liittyi taloudellisia sekä alue- ja kielipoliittisia näkökohtia.⁵⁶³

Maakunta-arkistojen tehtävänä oli vuoden 1935 maakunta-arkistoasetuksen mukaan arkistopii-rissään vastaanottaa, säilyttää ja järjestää sekä tutkijain ynnä muiden tarvitsijain käytettäväksi asettaa arkistoaineksia, noudattamalla voimassa olevia säännöksiä ja annettuja määräyksiä. Teh-täviin kuului myös jäljennösten, otteiden ja todistusten antaminen maakunta-arkiston kokoelmiin kuuluvista asiakirjoista.⁵⁶⁴ Vuoden 1939 arkistolaki ja asetus sen täytäntöönpanosta lisäsivät teh-täviin arkistohallinnon, mm. arkistontarkastukset.⁵⁶⁵ Tosin jo maakunta-arkistoasetus oli antanut maakunta-arkistoille mahdollisuuden viranomaisten arkistoteknilliseen ohjaamiseen.⁵⁶⁶ Asetus maakunta-arkistoista uudistettiin vuonna 1970.⁵⁶⁷

Maakunta-arkisto oli päällikkövirasto, jota johti maakunta-arkistonhoitaja, vuodesta 1994 nimik-keenään maakunta-arkiston johtaja. Hänen apunaan oli akateemisen koulutuksen saanut amanuenssi ensin Turun maakunta-arkistossa (1937), sitten Viipurissa (1939). Vuonna 1966 Turkuun perustettiin toinen amanuenssin virka. Vähitellen kaikki maakunta-arkistot saivat amanuenssin; viran nimikkeeksi tuli vuonna 1969 arkistonhoitaja. Maakunta-arkistojen henkilö-kuntaan kuului lisäksi puhtaaksikirjoittaja (myöh. nimikkeenä konekirjoittaja), vahtimestari, ta-lonmies (tai yhdistetty vahtimestari-talonmies tai talonmies-lämmittäjä), kirjansitoja (ensin Vaa-san maakunta-arkistossa) ja siivooja. Vuoden 1972 lopussa kuudessa maakunta-arkistossa oli yhteensä 58 työntekijää, joista kaksi oli osapäiväisiä. Eniten työntekijöitä oli Turun maakunta-arkistossa, yksitoista, ja vähiten Hämeenlinnan maakunta-arkistossa, kuusi.⁵⁶⁸

Maakunta-arkistoissa oli yleensä aina ylimääräistä henkilökuntaa: 2-4 useimmiten kokovuotista virasto- tai toimistoapulaista sekä koko vuoden tai osan vuotta toimineita ylimääräisiä virasto-työntekijöitä (työllistettyjä). Työllistettyjä oli ollut arkistolaitoksessa 1930-luvun lamavuosista lähtien. Vuonna 1971 Työvoimaministeriö määräsi maakunta-arkistoihin vuoden 1972 alusta yhteensä 32 virastotyöntekijää (enintään vuoden loppuun).⁵⁶⁹ Osa ylimääräisestä henkilökunnas-ta oli taustaltaan akateemisia, osa ylioppilaita ja erilaisia ammatinharjoittajia, osa ”neitejä” tai ”rouvia”.⁵⁷⁰ He antoivat tärkeän panoksen järjestämis- ja luettelointitöihin, hakemistokortituk-seen ja selvitysten tekoon.

⁵⁶³ Viikki 1994, 201.

⁵⁶⁴ Asetus maakunta-arkistoista 22.11.1935. Askok 359/1935.

⁵⁶⁵ Laki julkisista arkistoista 20.1.1939. Askok 18/1939.

⁵⁶⁶ Asetus maakunta-arkistoista 22.11.1935. Askok 359/1935.

⁵⁶⁷ Asetus maakunta-arkistoista 2.10.1970. Askok 619/1970.

⁵⁶⁸ Tiedot perustuvat Martti Favorinin laskelmaan. Mukana eivät ole talonmiehet, siivoojat eivätkä työllistetyt (kyl-läkin kaikki työsopimussuhteisiksi siirretyt virastotyöntekijät). TMA Virka-arkisto. Martti Favorinin ehdotus maa-kunta-arkistojen toiminnan kehittämiseksi 14.5.1973 (saap. 12.10.1973) (Ea 37).

⁵⁶⁹ Vaasaan 12, Hämeenlinna 3, Jyväskylään 2, Ouluun 2, Mikkeliin 3, Turkuun 7 ja Vaasaan 3 (TMA Virka-arkisto. Työvoimaministeriö Valtionarkistolle 30.12.1971 (jälj.) (Ea 34).

⁵⁷⁰ Vuonna 1950 Vaasan maakunta-arkiston henkilöstö oli seuraava: maakunta-arkistonhoitaja, puhtaaksikirjoittaja, kirjansitoja, vahtimestari sekä neljä ylimääräistä ympärivuotista virastoapulaista ja neljä ylimääräistä ympärivuotista virastotyöntekijää (KA Virka-arkisto. VMA tk 1950, De 4). Vuonna 1970 Turun maakunta-arkiston henkilöstö-

Kullakin maakunta-arkistolla oli oma arkistopiirinsä (yksi tai useampi lääni).⁵⁷¹ Valtionarkistonhoitaja tai arkistoneuvos tai molemmat yhdessä tarkastivat maakunta-arkiston vähintään kerran vuodessa. Taloudenpidon ja tilien tarkastus tehtiin erikseen Valtiontalouden tarkastusviraston ja lääninhallituksen toimesta. Maakunta-arkistonhoitajat osallistuivat vuosittain järjestettävään arkistokokoukseen, joka pidettiin useimmiten Valtionarkistossa mutta joskus myös jossain maakunta-arkistossa.

Vuoden 1970 asetus maakunta-arkistoista määräsi asiakirjojen siirtorajan maakunta-arkistoihin 40 vuodeksi aikaisemman 50 vuoden asemesta. Maakunta-arkiston tehtävät säilyivät ennallaan. Henkilöstöstä säädettiin, että arkistoissa oli maakunta-arkistonhoitajan virka, arkistonhoitajan virkoja sekä vahtimestarin, talonmies-lämmittäjän, konekirjoittajan ja kirjansitojan toimia. Muuta henkilökuntaa voitiin ottaa tulo- ja menoarvion rajoissa. Maakunta-arkisto säilyi päällikkövirastona, jonka hallinnossa ei ollut kollegiaalisia piirteitä toisin kuin Valtionarkistossa (seulontasioissa). Maakunta-arkistonhoitajan ja arkistonhoitajan pätevyysvaatimukset olivat edelleen varsin kovat: Suomen historiaa sisältävä yliopistollinen loppututkinto, (filosofian tai valtiotieteen kandidaatti), arkistotutkinto ja kahden vuoden harjoittelu.⁵⁷² Arkistonhoitajien arkistotutkintoon kuuluvaa harjoittelua (virantoimitusta) pidennettiin vuodesta kahteen. Asetus yhdenmukaisti Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen vastaavien virkojen pätevyysvaatimukset.

resurssit olivat huomattavat. Maakunta-arkistonhoitajan ja kahden arkistonhoitajan lisäksi arkiston palveluksessa oli konekirjoittaja, vahtimestari ja talonmies sekä ympärivuotisina ylimääräisinä työntekijöinä kanslisti, kaksi toimisto-apulaista sekä 9 ympärivuotista virastotyöntekijää. Lisäksi oli lyhyemmän aikaa olleita työntekijöitä (KA Virka-arkisto. TMA tk 1970, De 6).

⁵⁷¹ Hämeenlinnan maakunta-arkistolla oli Hämeen läänin lisäksi alueena osaksi myös Uudenmaan lääni, jossa se yhdessä Valtionarkiston kanssa teki arkistontarkastuksia. Myös Uudenmaan arkistoaineistoja siirrettiin Hämeenlinnaan. Vuonna 1960 maakunta-arkistojen piirit olivat: TMA: Turun ja Porin lääni (tehtäviä Ahvenanmaalla), HMA: Hämeen ja Uudenmaan läänit Helsinkiä lukuun ottamatta, SKMA: Kymen, Mikkelin, Kuopion ja Pohjois-Karjalan läänit, VMA: Vaasan ja Keski-Suomen läänit, OMA: Oulun ja Lapin läänit (KA Virka-arkisto. Maakunta-arkistot tk 1960, De 5). Vuonna 1960 lääninjaon muutos vaikutti myöhemmin piirijakoon. Uusia läänejä olivat Pohjois-Karjalan ja Keski-Suomen läänit. Vaasan arkistopiiri jaettiin vuonna 1967 kahtia, Vaasan lääniin ja Keski-Suomen lääniin. Vaasan maakunta-arkiston piiriksi jäi ensiksi mainittu, uuden Jyväskylän maakunta-arkiston piiriksi tuli Keski-Suomen lääni. Mikkelin maakunta-arkiston piiri pieneni vuonna 1974, kun Joensuun maakunta-arkisto aloitti toimintansa; sen arkistopiiri oli Pohjois-Karjalan lääni.

⁵⁷² Asetus maakunta-arkistoista 2.10.1970. Askok 619/1970.

Kuva 5. Hämeenlinnan maakunta-arkisto toimi vuosina 1927–1978 rakennuksessa, joka oli alkujaan venäläinen sotilaskirkko. Rakennuksessa toimi myös kaupunginkirjasto.

Hämeenlinnan vuonna 1927 perustetun maakunta-arkiston ensimmäisiä maakunta-arkistonhoitajia olivat FT Yrjö Nurmio (1927–1929) ja FM (myöh. FT) Martti Kerkkonen (1929–1934). Molemmat olivat vastuullisessa tehtävässä nuorina virkamiehinä, ja Nurmio jo väitelleenäkin (vuodesta 1934 myös Kerkkonen, joka toimi tuolloin Viipurissa). Maakunta-arkistonhoitajan lisäksi arkiston henkilökuntaan kuuluivat arkistoapulainen ja vahtimestari. Nurmion ja Kerkkonen seuraaja oli FM Herman A. Turja (1934–1937), joka oli innovatiivinen arkistohallinnon ja arkistopedagogiikan kehittäjä. Hänen seuraajansa oli arkistohallinnon merkityksen oivaltanut FM Reino Kuusi (1937–1946), joka siirtyi arkistolaitoksesta Ulkoasiainministeriön arkistonhoitajaksi. Kuusen seuraajia FM Toivo T. Rinnettä ja FM Y.S. Koskimiestä, jotka olivat maakunta-arkistonhoitajina (Rinne) 1946–1951 ja (Koskimies) 1952–1973, voi kutsua legendaarisiksi hahmoiksi arkistolaitoksen historiassa. Molemmat olivat ahkeria yritys- ja paikallishistorioiden kirjoittajia ja näkyviä, originelleja hahmoja alueensa kulttuurielämässä. Rinne toimi maakunta-arkistonhoitajana kaikkiaan kolmessa maakunta-arkistossa, Vaasassa, Hämeenlinnassa ja Turussa. Ennen Koskimiehen kautta va. maakunta-arkistonhoitajina toimivat FM Kauko Joustela ja FK Irja Säihke, joka oli pitkäaikainen Turun maakunta-arkiston amanuenssi. Koskimiestä seurasi Hämeenlinnan maakunta-arkiston johtajana FT Seppo Myllyniemi (1974–2000, aluksi vt.), joka on paitsi kansainvälisesti arvostettu Baltian historian tutkija myös paikallishistorioitsija. Ennen johtajaksi nimittämistään Myllyniemi toimi Hämeenlinnan maakunta-arkiston arkistonhoitajana (amanuenssina). Myllyniemen jälkeen arkistonhoitajan virassa oli useita vs.- ja vt.-virkamiehiä (yhteensä 7), kunnes siihen nimitettiin vakinaisesti FK Ulla Käpy-

nen vuoden 1975 alusta lukien.⁵⁷³ Esimerkkinä pienen maakunta-arkiston henkilöstöresursseista mainittakoon Hämeenlinnan tilanne vuonna 1973. Arkistossa oli maakunta-arkistonhoitaja, arkistonhoitaja, vahtimestari, konekirjoittaja ja kaksi toimistoapulaista sekä osa-aikainen siivooja. Lisäksi oli virastotyöntekijä ja kaksi tilapäistä apulaista; kolme viimeksi mainittua olivat palveluksessa vain osan vuotta.⁵⁷⁴ Henkilötyövuosia oli noin seitsemän.

Kuva 6. Maakunta-arkistonhoitaja Y. S. Koskimies tuomiokirjojen parissa.

Hämeenlinnan maakunta-arkiston toiminta jatkui sodan jälkeen Reino Kuusen johdolla tilanah-tauden merkeissä. Rakennukseen oli evakuoitu aineistoja Viipurin maakunta-arkistosta. Maakun-

⁵⁷³ KA Virka-arkisto. HMA tk 1975 (De 7).

⁵⁷⁴ KA Virka-arkisto. HMA tk 1973 (De 7).

ta-arkiston omia arkistoaineiksia oli ollut evakossa yli 400 hm, jotka saatiin takaisin vuonna 1945. Yksi Savo-Karjalan maakunta-arkiston työntekijä oli sijoitettuna Hämeenlinnaan. Savo-Karjalan maakunta-arkistoon kuuluvat aineistot lähetettiin sinne 1950-luvulla, suurimpana kokonaisuutena Mikkelin lääninhallituksen vanha arkisto⁵⁷⁵, mikä helpotti tilanahtautta, samoin lisähyillyjen rakentaminen. Vuonna 1946 maakunta-arkistonhoitaja Rinne kirjoitti, että toiminta oli palannut rauhanajan uomiin.⁵⁷⁶

Kirkonarkistojen tallettamisen verkkaista etenemistä kuvastaa Hämeenlinnan maakunta-arkiston tilanne vuoden 1955 lopussa. Siihen mennessä aineistonsa oli tallettanut 18 seurakuntaa eli 25 % niistä piirin seurakunnista, joilla oli vanhaa arkistoaineistoa.⁵⁷⁷ Tallettaminen nopeutui sitten niin, että vuonna 1977 maakunta-arkiston suojissa oli jo 50 kirkonarkistoa. 82 prosenttia Hämeen läänin seurakunnista oli siirtänyt arkistonsa maakunta-arkistoon sekä myös muutamat Uudenmaan seurakunnat.⁵⁷⁸

Kullakin maakunta-arkistolla on lainsäädännön puitteissa oma toimintaprofiilinsa. Tämä näkyy mm. yksityisarkistojen hankinnassa. Hämeenlinnan maakunta-arkistoon on kertynyt, ja sinne on kerätty runsaasti kartanoarkistoja. Niiden saamisessa Y. S. Koskimiehen henkilökohtaisella panoksella oli usein ratkaiseva osuus. Maakunta-arkistoon on myös kerätty taloarkistoja. Arkistohallinnossa Hämeenlinnan maakunta-arkiston erikoisuutena oli se, että vuonna 1955 Valtionarkisto velvoitti maakunta-arkiston tekemään paikallisten arkistojen tarkastuksia paitsi Hämeen läänissä myös Uudenmaan läänissä Helsingin kaupunkia lukuun ottamatta; tämän johdosta maakunta-arkistosta tuli samalla kaksikielinen virasto. Hieman myöhemmin Hämeenlinnan maakunta-arkisto esitti, että se myös oikeutettaisiin vastaanottamaan arkistoaineistoja Uudenmaan läänin viranomaisilta samoilla ehdoilla kuin Hämeen läänin viranomaisiltakin, mihin Valtionarkisto suostui.⁵⁷⁹

1970-luvun alussa alkoi maakunta-arkiston säännöllinen koulutustoiminta. Valtionarkiston vuonna 1969 perustamaan arkistotutkintoon kuului arkistonhoitokurssi. Se järjestettiin ensimmäisen kerran Helsingin ulkopuolella kesällä 1972 Kanta-Hämeen kesäyliopiston yhteydessä. Kurssi oli Valtionarkiston ja Hämeenlinnan maakunta-arkiston yhteisesti toteuttama; kurssinjohtajana toimi Seppo Myllyniemi. Kurssilla kiinnitettiin erityistä huomiota lääninarkistojen ja kunnallisten arkistojen hoitoon. Kurssilla oli 34 osanottajaa. Myös kesällä 1973 järjestettiin vastaava kurssi.⁵⁸⁰ Pian arkistokoulutus tuli pysyvästi muidenkin maakunta-arkistojen ohjelmaan. Alkuvuosina arkistonhoitokurssit järjestettiin kesäyliopistojen yhteydessä. Sukututkijoihin pidettiin yhteyttä. Maakunta-arkistonhoitaja Myllyniemi järjesti yhteistoiminnassa Hämeenlinnan kansalaisopiston kanssa neljä iltaa kestäneen sukututkimuskurssin vuonna 1974.⁵⁸¹ Maakunta-

⁵⁷⁵ KA Virka-arkisto. HMA tk 1956 ja 1957 (De 4).

⁵⁷⁶ KA Virka-arkisto. HMA tk 1945 ja 1946, 1951–1953 (De 4).

⁵⁷⁷ KA Virka-arkisto. HMA tk 1955 (De 4).

⁵⁷⁸ HMA Virka-arkisto. Myllyniemi 1977, 6–7 (Hi 4).

⁵⁷⁹ Sama, 8–9.

⁵⁸⁰ Sama, 10.

⁵⁸¹ KA Virka-arkisto. HMA tk 1974 (De 7).

arkistojen yhteistyö sukututkimusyhdistysten ja alan harrastajien kanssa on ylipäättään ollut tiivistä ja varsin monimuotoista kaikissa arkistolaitoksen yksiköissä.⁵⁸²

Kuva 7. Maakunta-arkistonhoitaja Seppo Myllyniemi, kansainvälisesti arvostettu Baltian tutkija vuonna 1977.

Maakunta-arkiston tilanahtaus kiristyi 1960- ja 1970-lukujen mittaan niin, että maakunta-arkistonhoitaja Koskimies totesi arkiston pystyvän vain vaivoin täyttämään lakisääteisen tehtä-

⁵⁸² Yhteistyöhön on kuulunut mm. sukututkimuksen lähteiden ja metodien neuvontaa maakunta-arkiston tiloissa sukututkijoiden toimesta tiettyinä päivinä (näin mm. TMA:ssa). Sukututkijoiden vapaaehtoisapu on keventänyt työmäärää arkiston tutkijapalvelussa.

vänsä viranomaisten arkistoinen vastaanottajana. Kaurialan kansalaiskoulusta saatu varastotila auttoi jonkin verran, samoin hyllyjen maksimaalinen käyttö.⁵⁸³

Tampere kilpaili Hämeenlinnan kanssa maakunta-arkistosta vielä senkin jälkeen, kun arkisto oli jo sijoitettu Hämeenlinnaan vuonna 1927. Muutama vuosi arkiston perustamisen jälkeen Tampereen Historiallinen Seura haki kaupungin tukea maakunta-arkiston saamiseksi Tampereelle. Hämeenlinnan pitkä vuokrasopimus vei hankkeelta pohjan. Asia tuli uudelleen pöydälle 1940-luvulla. Reino Kuusi kannatti ajatusta, jos siihen voitaisiin liittää jotain toiminnallisesti uutta, esimerkiksi usean toimijan arkistokompleksi. Ehdotus ei johtanut tulokseen. Vuonna 1956 tehty päätös Yhteiskunnallisen korkeakoulun siirtämisestä Helsingistä Tampereelle ajankohtaisti maakunta-arkistokysymyksen. Arkistolaitoksen johto kävi jo Tampereella tutkimassa tontteja. Tampereen kaupunki tarjosi ilmaisen tontin ja lupasi osallistua kustannuksiin.⁵⁸⁴ Vuonna 1959 Valtionarkisto asettui maakunta-arkiston siirtämisen kannalle.⁵⁸⁵ Vuonna 1960 laadittiin huonetilaojelmia Tampereen maakunta-arkistoa varten, ja vuoden 1961 menoarvioon hallitus esitti Valtionarkiston ehdotuksen mukaisesti määrärahaa Tampereelle sijoitettavaa maakunta-arkistoa varten. Valtionarkisto puolsi Tamperetta Yhteiskunnallisen korkeakoulun tarpeisiin vedoten. Valtiovarainvaliokunta ei kannattanut esitystä, ja sen mukaisesti Eduskunta hylkäsi sen. Valtionarkisto uudisti esityksensä, turhaan, vielä vuonna 1962.⁵⁸⁶ Marraskuussa 1965 Tampereen kaupunginvaltuusto tarjosi uutta tonttia maakunta-arkiston sijoituspaikaksi Kaupin urheilupuiston tai Hervannan alueelta. Aikaisempi tarjous oli ollut tontti Naistenlahden kalliolla Tammelan puistokadun päässä kaupungin keskustan ja yliopiston päärakennuksen läheisyydessä. Kun tarjolla oli ollut Naistenlahden tontti, Valtionarkisto oli ollut Tampereen kannalla. Tähän vaikutti myös se, että silloin ei vielä ollut Jyväskylän maakunta-arkistoa. Nyt Tampereen tonttitarjous oli heikentynyt, koska tarjotut tontit olivat etäällä yliopistorakennuksista.⁵⁸⁷

Vuosia 1968–1972 koskevassa taloussuunnitelmassa (Valtionarkisto) otettiin varovaisesti kantaa Tampereen puolesta, mutta todettiin, että asiaa oli vielä tutkittava.⁵⁸⁸

Vuonna 1970 sijoituspaikka-asia oli jälleen esillä. Sekä Hämeenlinnan että Tampereen kaupungit olivat valmiit lahjoittamaan tontin maakunta-arkistoa varten. Valtionarkisto oli nyt sillä kannalla, että maakunta-arkiston uudisrakennus olisi pystytettävä Hämeenlinnaan. Tontin sijainti oli edullinen (Myllykallion alue), Hämeenlinna oli lääninhallinnon keskus, ja sillä oli hyvät liikenneyhteydet kolmeen yliopistokaupunkiin, Helsinkiin, Turkuun ja Tampereelle. Tampereen aikaisempi tonttitarjouskin oli huonontunut. Valtionarkisto ei pitänyt arkiston sijaintipaikkakunnan siirtoa riittävästi perusteltuna. Maakunta-arkisto palveli paitsi yliopisto-opetusta myös kaikkia arkistopiirinsä viranomaisia ja lisäksi muitakin tutkijoita kuin opiskelijoita ja myös suurta yleisöä. Maakunta-arkiston tulisi olla keskellä toimialuettaan, lähellä piirihallintoviranomaisia, mieluim-

⁵⁸³ KA Virka-arkisto. HMA tk 1972 (De 6).

⁵⁸⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1957 ja 1959 (De 4–5).

⁵⁸⁵ Viikki 1994, 205.

⁵⁸⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1961 ja 1962 (De 5); Viikki 1994, 204–205.

⁵⁸⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1966 (De 6). Yhteiskunnallisesta korkeakoulusta tuli Tampereen yliopisto vuonna 1966.

⁵⁸⁸ TMA Virka-arkisto. OPM. Taloussuunnitelma Valtionarkistoa varten, ehdotus (VA:n saatekirje maakunta-arkistoille 23.10.1968, saap. TMA 25.10.1968) (Ea 30).

min vanhassa historiallisessa hallintokeskuksessa. Jos maakunta-arkisto siirrettäisiin Tampereelle, arkisto joutuisi etäälle tärkeistä viranomaisista, mikä johtaisi siihen, että Uuttamaata varten tulisi perustaa oma maakunta-arkisto tai Valtionarkiston tehtäviä olisi lisättävä. Arkiston sijainti Hämeenlinnassa merkitsi tietenkin lisähankaluutta opiskelijoille, mutta sitä voisi lievittää lainaustoiminnalla. Lisäksi oli otettava huomioon, että Tampereen kaupunginarkisto tarjosi mahdollisuuksia tutkimukseen. Valtionarkisto viittasi perusteluissaan myös kulkuyhteyksien jatkuvaan nopeutumiseen ja siihen, että Hämeenlinnassa sijaitsevaa maakunta-arkistoa voisi kriisitilanteissa käyttää Valtionarkiston aineistojen säilytyspaikkana.⁵⁸⁹

Martti Kerkkosen sympatiat olivat virkakauden lopussa kääntyneet Hämeenlinnan puolelle. Hänen siirryttyään eläkkeelle syyskuussa 1970 tamperelaiset hakeutuivat Opetusministeriön ja uuden valtionarkistonhoitajan puheille. Tampereen kaupunki lupasi maakunta-arkistolle tontin aikaisempaa keskeisemmältä paikalta Pyynikintien varrelta. Tuomo Polvisen johtama Valtionarkisto siirsi tukensa nyt Tampereelle ja eteni suunnitelmissaan jo pitkälle. Budjettimuistiossaan vuonna 1973 valtionarkistonhoitaja Polvinen totesi pitävänsä maakunta-arkiston rakentamista Tampereelle tarkoituksenmukaisena. Hämeenlinnan maakunta-arkisto oli tutkijakäyntien mukaan laskettuna Pohjoismaiden vähiten käytetty yleisarkisto. Tampereella arkistosta olisi hyötyä yliopisto-opetukselle. Opetusministeriö oli jo edellisenä vuonna vahvistanut Tampereelle rakennettavan maakunta-arkiston perustamissuunnitelman, jonka Valtionarkisto oli laatinut. Tavoitteena oli jatkaa Hämeenlinnan konseptia siinä, että Tampereelle rakennettaisiin maakunta-arkisto Uudenmaan ja Hämeen maakunta-arkistopiirejä varten.⁵⁹⁰ Hallituksen esityksessä vuoden 1974 tulo- ja menoarvioksi oli suunnittelumääräraha Tampereelle rakennettavaa maakunta-arkistoa varten. Eduskunta ei kuitenkaan hyväksynyt määrärahaa. Tässä vaiheessa oli noussut näköpiiriin mahdollisuus saada arkistolle tyydyttävät toimitilat Hämeenlinnasta.⁵⁹¹

Sekä Y. S. Koskimies että Seppo Myllyniemi kannattivat maakunta-arkiston säilyttämistä Hämeenlinnassa. Korostettiin erityisesti arkistohallinnollisia näkökohtia ja siihen liittyen sitä, että Tampereelle siirtyminen merkitsisi Uudenmaan irtaantumista arkistopiiristä, mikä heikentäisi maakunta-arkiston tutkimukselle tarjoamia mahdollisuuksia. Hämeenlinnan kaupunki osti vuonna 1974 kaupungin keskustassa sijaitsevan Hopeakeskus Oy:n entisen tehdaskiinteistön, jonka se tarjoutui kunnostamaan ja vuokraamaan valtiolle. Tämä ratkaisu toteutui, ja maakunta-arkisto pääsi muuttamaan kyseisiin tiloihin vuonna 1978.⁵⁹² Maakunta-arkisto toimi näissä tiloissa lähes 30 vuotta kunnes sai uudisrakennuksen Hämeenlinnaan.

On ihmetelty Hämeenlinnan ensimmäistä asemaa maakunta-arkistojen perustamisjärjestyksessä. Keskeinen syy oli epäilemättä siinä, että mikään taho ei suoranaisesti vastustanut arkiston sijoittamista sinne. Kaupungin sijainti ja liikenneyhteydet olivat hyvät. Lopullisena sysäyksenä olivat

⁵⁸⁹ TMA Virka-arkisto. VA, menoarvioehdotus maakunta-arkistoja varten vuodelle 1971 (VA 26.3.1970, saap. TMA 28.7.1971) (Ea 33). Hämeenlinnaa puoltavat argumentit olivat täsmälleen samat, joita esitettiin sijoituspaikkakeskustelussa 2000-luvun alussa.

⁵⁹⁰ KA Virka-arkisto. Tuomo Polvinen Opetusministeriölle 16.3.1973 (Daa 88); tk 1972 (De 6).

⁵⁹¹ KA Virka-arkisto. Tk 1973 ja 1974 (De 7).

⁵⁹² Sama viite kuin edellä; Viikki 1994, 204–206.

kaupungin edullisesti vuokraamat sopivat toimitilat. Maakunta-arkisto-ohjelma saatiin näin käynnistettyä ilman suuria investointeja.

Raimo Viikin analyysin mukaan vaihtoehtoisen sijoituspaikan eli Tampereen tappioon vaikutti ilmeisesti kolme pääsyttä. Sen yliopistoväki⁵⁹³ ei ollut yhtä aktiivista kuin sittemmin Jyväskylässä ja Joensuussa. Helsingin painoarvo tuntui vahvempana Hämeenlinnassa kuin Tampereella, ja Hämeenlinnan puolestapuhujat osasivat pitää kiinni Hämeen maakunnan identiteetistä.⁵⁹⁴

Sijoituspaikkaa koskevassa prosessissa kiinnittyy huomio Valtionarkiston (ja Opetusministeriön)⁵⁹⁵ vaihtelevaan kantaan, mikä tietysti riippui osaksi kaupunkien vaihtelevista tarjouksista, joita kutakin erikseen arvioitiin. Arkistokysymyksen ratkaisun vuosina (1972–1975) maassa oli sosialidemokraattinen hallitus, ensin Rafael Paasion, sitten Kalevi Sorsan, ja opetusministerinä toimi enimmänsä aikaa sosialidemokraattien Ulf Sundqvist.⁵⁹⁶

Kaupunkien kilpailua maakunta-arkistosta on esiintynyt myös Ruotsissa. On mm. tehty aloitteita Vadstenan arkiston siirtämisestä Linköpingiin.⁵⁹⁷

Oulun maakunta-arkisto oli järjestyksessä toinen. Sitä lobattiin voimakkaasti 1920-luvun lopulta lähtien maaherran, Pohjois-Suomen kansanedustajien ja vaikutusvaltaisen yhdistysväen voimin. Myös Arkistovaltuuskunta piti Oulua sopivana. Hanketta vauhditti onnettomuus, nimittäin Aino-lan museo- ja kirjastotalon tuhoutuminen tulipalossa kesällä 1929. Tilalle valmistui arkkitehti Oiva Kallion suunnittelema kirjasto-, arkisto- ja museorakennus vuonna 1931. Ratkaisu edusti varsin modernia kulttuurilaitosten rakenteellista yhteistyötä. Joitain vuosia kirjastolla ja arkistolla oli yhteinen vahtimestari, ja kuvaan kuului mm. kirjastoyhteistyö. 1960-luvulla tilat alkoivat käydä ahtaiksi. Väli aikaista helpotusta tilanteeseen tuli 1970-luvun alussa, kun saatiin säilytystilaa lääninhallituksen lisärakennuksesta. Pysyvä ratkaisu tuli näköpiiriin vuonna 1979, kun maakunta-arkistolle ryhdyttiin korjaamaan tiloja kauppaliikkeen entisestä varasto- ja konttorirakennuksesta kaupungin ydinkeskustasta. Muutto tapahtui vuonna 1983.

Oulun maakunta-arkisto avattiin tutkijoille virallisesti 1. helmikuuta 1933, jolloin sinne oli jo siirretty huomattava määrä arkistoaineistoja. Ensimmäisenä maakunta-arkistonhoitajana Oulussa

⁵⁹³ Vuonna 1925 perustettu Yhteiskunnallinen korkeakoulu (tämän nimisenä vuodesta 1930) siirrettiin vuonna 1960 Helsingistä Tampereelle. Korkeakoulusta tuli Tampereen yliopisto vuonna 1966.

⁵⁹⁴ Viikki 1994, 206.

⁵⁹⁵ Opetusministeriön kannanmuodostukseen ovat luonnollisesti vaikuttaneet poliittiset tekijät kuten tiede-, korkeakoulu- ja aluepolitiikka suhteessa siihen, mikä puolue kulloinkin on ollut ministeriön johdossa. Valtionarkiston näkökulma on ollut ”professionaalisempi”, so. tutkimukseen, tutkijapalveluun ja arkistohallintoon liittyvä. Myös näistä epäpoliittisista arviointilähtökohdista Valtionarkisto päätyi eri aikoina erilaisiin loppupäätelmiin.

⁵⁹⁶ Hämeenlinnan maakunta-arkiston jättämistä Hämeenlinnaan voinee perustellusti pitää virheenä. Yliopistokaupunkina Tampere olisi ollut luontevampi sijoituspaikka arkistolle, jota historian tutkimus ja muu humanistinen sekä myös yhteiskuntatieteellinen tutkimus hyödyntää. Hämeenlinnaan matkustaminen tai asiakirjojen lainaaminen sieltä muualle ovat huomattava kustannustekijä, varsinkin opiskelijoille. Hämeenlinnassa ja lähiseuduilla on paljon sukututkijoita, mutta he eivät mikrofilmauksen ja digitoinnin aikakaudella välttämättä tarvitse maakunta-arkiston aineistoja. Argumenttina käytetty arkistopiiriin hajoaminen ja siitä seuraava tarve perustaa Uudenmaan maakunta-arkisto on tuskin automaattisesti kestävä peruste. Voi kysyä, olisiko maakunta-arkiston siirtämisellä sata kilometriä pohjoisemmäs voinut olla tällaista vaikutusta, varsinkin jos tilanteeseen olisi sopivalla tavalla varauduttu.

⁵⁹⁷ Norberg 2007, 279.

toimi FM (myöh. FT) Lauri Kujala (s. 1907) (va. 1932–1935, vakin. 1936), joka siirtyi pian sota-arkistonhoitajaksi⁵⁹⁸ ja päätti uransa Valtionarkiston arkistohallinnollisen osaston johtajana. Vuonna 1934 maakunta-arkistoon tullut ja puhtaaksikirjoittajaksi nimitetty FK Orvo Pyykkö (s. 1912) toimi jonkin aikaa Kujalan jälkeen vt. maakunta-arkistonhoitajana. Pyykkö työskenteli myöhemmin Valtionarkistossa ja Sota-arkistossa ja sitten arkistonhoitajana Helsingin kaupunginarkistossa. Lyhytaikaisiin virkaatekeviin kuului myös FK Reino Kuusi (s. 1908), josta myöhemmin tuli Hämeenlinnan maakunta-arkistonhoitaja ja Ulkoasiainministeriön arkistonhoitaja. Kolmas vt. maakunta-arkistonhoitaja, FM Aslak Outakoski (1909–2006), nimitettiin Oulun maakunta-arkistonhoitajan virkaan vuonna 1937. Hän oli maakunta-arkistonhoitajana eläkkeelle siirtymiseensä vuoden 1972 lopulle. Outakoski tutustui jo ennen Talvisotaa muiden Pohjoismaiden arkistolaitoksiin. Keväällä 1939 hän teki opintomatkan Tukholman, Oslon ja Trondheimin arkistoihin; pari vuotta aikaisemmin hän oli käynyt Härnösandin maakunta-arkistossa. Outakoski oli monien kollegojensa tapaan paikallishistorioitsija.⁵⁹⁹

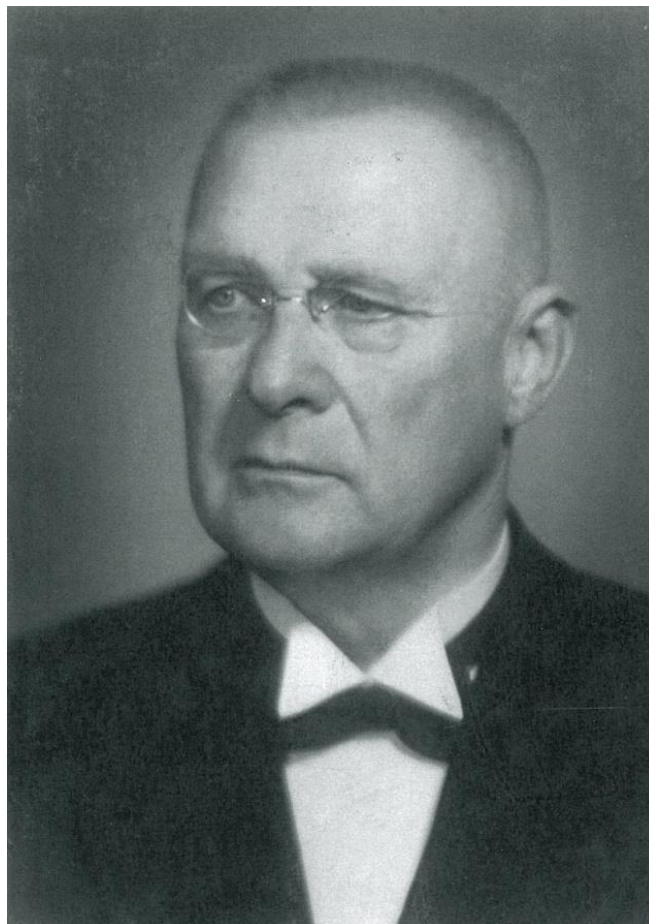
Kuva 8. Aslak Outakoski toimi Oulun maakunta-arkistonhoitajana 35 vuotta.

⁵⁹⁸ Oltuaan vt. sota-arkistonhoitajana Kujala nimitettiin virkaan vakinaiseksi vuonna 1936, josta tehtävästä hän siirtyi arkistoneuvoksen virkaan Valtionarkistoon (arkistohallinnolliselle osastolle) vuonna 1967.

⁵⁹⁹ KA Virka-arkisto. Aslak Outakosken nimikirja (Bab 4).

Outakosken seuraaja FM Aino Paasovaara (s. 1925) (1972–1987, vakin. 1974) oli ensimmäinen naispuolinen maakunta-arkistonhoitaja, täpärästi ennen Turun Taina Herralaa (myöh. Vartiainen). Paasovaara toimi aikaisemmin maakunta-arkiston arkistonhoitajana (amanuenssina). Hän joutui heti tarttumaan Oulun vaikeaan tilaongelmaan. Arkistoaineistoja oli pakko pitää lattialla-kin tilanpuutteen vuoksi. Jyväskylän maakunta-arkistossa oli Oulun maakunta-arkistopiirin arkistoja lähes 300 hm. Ilahduttava seikka oli Paasovaaran mielestä se, että virastojen mielenkiinto arkistokysymyksiin oli jatkuvasti kasvamassa, minkä taustana oli asiakirjamäärien kasvu. Heikkona puolena oli se, että varsin monen viranomaisen arkistotilat olivat puutteelliset eikä virastotaloja rakennettaessa aina pyydetty Valtionarkiston hyväksymistä arkistohuoneille. Kuten muissakin maakunta-arkistoissa myös Oulussa järjestettiin runsaasti esittelytilaisuuksia sukututkijoille, opiskelijoille, koululaisille ja muille ryhmille.⁶⁰⁰

Vuonna 1932 perustetun Turun maakunta-arkiston ensimmäinen johtaja oli vuoden 1943 lopussa kuollut Kaarlo Österbladh (1878–1943). Avoimeksi tullutta virkaa hoiti maakunta-arkiston amanuenssi Aimo Wuorinen. Virkaan nimitettiin maaliskuun 1945 lopussa FT Pentti Renvall, joka toimi siinä viisi vuotta (1945–1950). Renvall siirtyi Turkuun Helsingin kaupunginarkistonhoitajan tehtävästä, jota hän tosin ehti hoitaa vain lyhyen ajan.

Kuva 9. Ansioitunut historiantutkija Kaarlo Österbladh oli Turun ensimmäinen maakunta-arkistonhoitaja.

⁶⁰⁰ KA Virka-arkisto. OMA tk 1972 ja 1973 (De 6-7).

Pentti Renvallin aloittaessa työnsä Turussa toukokuussa 1945 olot olivat vielä ankeat. Syksyllä voitiin todeta, että kaikki evakossa olleet arkistoinneokset oli palautettu, mutta aineistojen sijoittelu ja inventointi sitoivat työvoimaa. Pula heijastui kaikkeen toimintaan. Heinäkuussa Renvall kirjoitti Turun kansanhuoltolautakunnalle pyytäen arkistolle vaatetusposteja mm. kahteen voimalankarullaan.⁶⁰¹

Renvall pyrki ohjaamaan viranomaisten, erityisesti kunnallisten viranomaisten, arkistonmuodostusta ja arkistonhoitoa. Tämä tapahtui mm. valvomalla ja ohjaamalla malliarkistoiksi⁶⁰² tarkoitettujen Maalaiskuntien Liiton kunnallisten arkistojen ja Turun kaupungin kansakoululaitoksen arkistojen järjestelytyötä. Renvall toimi myös arkistoalan kouluttajana sekä arkistoja ja arkistolaitosta koskevan informaation levittäjänä.⁶⁰³ Kesäkuussa 1946 Renvall osallistui luennoitsijana Maalaiskuntien Liiton Lohjalla järjestämille arkistojen neuvottelupäiville. Osallistujia oli 20 yhdestatoista kunnasta. Renvall puhui arkistolainsäädännöstä ja arkistohuoneista.⁶⁰⁴ Hän totesi vuoden 1946 toimintakertomuksessa, että arkistohallinto oli saamassa yhä keskeisemmän aseman toiminnassa.⁶⁰⁵ Renvallin kaudella maakunta-arkisto teki 225 arkistontarkastusta.⁶⁰⁶

Vuosina 1945–1950 Turun maakunta-arkistoon siirrettiin yli 900 hyllymetriä asiakirjoja. Vuosikymmenen vaihteessa aineiston kokonaismäärä oli runsaat viisi hyllykilometriä.⁶⁰⁷

Turun-kaudella Renvall teki arkistovirkansa ohella tutkimusta ja toimi sijaisena Turun yliopiston Suomen historian professuurissa. Vuonna 1947 ilmestyi hänen metodioppinsa *Historiantutkimuksen työmenetelmät*, joka on ensimmäinen versio tunnetummasta *Nykyajan historiantutkimus* (1965) -teoksesta. Turussa Renvall kehitti funktionaalisen yhteenkuuluvuuden periaatteena tunnettua arkistoteoreettista malliaan.

Renvallin tultua nimitetyksi professoriksi Helsingin yliopistoon, Turun maakunta-arkistonhoitajaksi valittiin FM Toivo T. Rinne (1906–1982). Rinne toimi Turun maakunta-arkistonhoitajana vuosina 1951–1972.⁶⁰⁸ Palveluperiaate oli hänelle tärkeä. Rinteen seuraaja Taina Vartiainen on todennut, että se oli hänen Rinteeltä saamansa tärkein ammatillinen perintö. Rinne oli vahva persoona eikä toiminut Valtionarkiston tahdottomana käsikassarana.⁶⁰⁹ Rinne oli

⁶⁰¹ TMA Virka-arkisto. Renvall 7.7.1945 Turun kansanhuoltolautakunnalle (Da 5).

⁶⁰² Maalaiskuntien Liitto oli esittänyt Valtionarkistolle, että nimettäisiin malliarkistoja, jossa arkistonhoitajat voisivat käydä tutustumassa Valtionarkiston ohjeiden sovellutuksiin (TMA Virka-arkisto. Maalaiskuntien Liitto Valtionarkistolle 16.2.1945 (jäljennös) (Ea 7).

⁶⁰³ KA Virka-arkisto. TMA tk 1945 (De 4).

⁶⁰⁴ TMA Virka-arkisto. Maalaiskuntien Liitto TMA:lle 29.6.1946 (Ea 8).

⁶⁰⁵ KA Virka-arkisto. TMA tk 1946 (De 4).

⁶⁰⁶ TMA Virka-arkisto. Turun maakunta-arkisto 80 vuotta (näyttelyesite), 2012.

⁶⁰⁷ Sama viite kuin edellä.

⁶⁰⁸ Rinteen virkavapauden aikana alkuvuodesta 1951 vt. ja vs. maakunta-arkistonhoitajana oli tunnettu sosiaalishistorioitsija FT Kaarlo Wirilander (KA Virka-arkisto. TMA tk 1951, De 4).

⁶⁰⁹ Rinteen virkakauden lopulla Valtionarkisto käynnisti selvityksen, joka kohdistui Rinteen väitettyyn omavaltaisuuteen ajankäytössä (omia töitä virka-aikana). Rinteen ei voitu osoittaa syyllistyneen mihinkään väärinkäytökseen (Taina Vartiainen tekijälle 19.8.2015).

kansainvälisesti suuntautunut, hän oli kiinnostunut erityisesti Saksan arkistoista. Hän teki sinne useita opintomatoja, usein Saksan arkistopäivien merkeissä.⁶¹⁰

Turun maakunta-arkistolle ja muillekin maakunta-arkistoille (ja Valtionarkistolle) ovat olleet tyypillisiä pitkät työsuhteet. FK Irja Sähke tuli Turun maakunta-arkiston palvelukseen vuonna 1937 ja siirtyi eläkkeelle arkistonhoitajan virasta vuonna 1971. Karin Holmquist toimi arkiston puhtaaksikirjoittajana sen perustamisesta 1932 elokuuhun 1959, jolloin jäi eläkkeelle.⁶¹¹ Pitkäaikainen työntekijä Turussa oli myös vahtimestari (muissakin tehtävissä toiminut) Toivo Parikka, joka oli maakunta-arkiston palveluksessa vuodesta 1934 vuoteen 1970 (sotien asepalvelusta lukuun ottamatta).⁶¹² 1960-luvulla taloon tullut Marita Aaltonen toimi arkiston asiakaspalvelu- ym. tehtävissä lähes 46 vuotta.

Kuva 10. Maakunta-arkistonhoitaja Toivo T. Rinne (takarivissä äärimmäisenä vasemmalla) henkilökuntansa keskeillä eläkkeellesiirtymisjuhlassaan syyskuussa 1972. Samassa rivissä viidentenä vasemmalta Rinteen seuraaja Taina Herrala (Vartiainen), tunnettu asiakirjahallinnon kehittäjä.

⁶¹⁰ Rinteen kansainvälisyydestä vuosi 1964 on hyvä esimerkki. Hän osallistui Brysselin kansainväliseen arkistokongressiin sekä tutustui yksityisillä matkoillaan Italian, Sveitsin, Ranskan ja Saksan arkistoihin. Vuonna 1968 Rinne korosti kansainvälisten arkistoasioiden seuraamisen ja jatkokoulutuksen merkitystä. Saksan arkistopäiville osallistuminen oli ollut antoisaa, totesi Rinne, joskin rahoitusta oli ollut vaikea saada, jos ei pitänyt kokouksessa esitystä (KA Virka-arkisto. TMA tk 1964 ja 1968, De 5-6).

⁶¹¹ TMA Virka-arkisto. Karin Holmquistin nimikirja (Fb 1).

⁶¹² TMA Virka-arkisto. Toivo Parikan nimikirja (Fb 1).

Rinnettä seurasivat virkaatekevinä maakunta-arkistonhoitajina Valtionarkiston tutkija FL Jaakko Sarkamo ja Turun maakunta-arkiston arkistonhoitaja FM Anneli Saarinen (Mäkinen). Opetusministeriö nimitti maakunta-arkistonhoitajaksi 1. toukokuuta 1973 lähtien FT Veikko Litzenin, joka siirtyi pian Valtionarkistoon tutkimusosaston johtajaksi. Maakunta-arkistonhoitajan virkaa hoitivat sen jälkeen viransijaisena arkistonhoitaja FM Anneli Mäkinen sekä Valtionarkiston ylimääräinen tutkija FK Raimo Pohjola virkaatekevänä. Alkuvuoden 1974 vt. maakunta-arkistonhoitaja toimi FK Anelma Järvinen ja 1. toukokuuta lähtien vakinaisena FM Taina Herrala (Vartiainen) (s. 1938), joka siirtyi virkaan Turun kaupunginarkistonhoitajan tehtävästä.⁶¹³ Vartiaisen aikana maakunta-arkisto profiloitui arkistonmuodostussuunnitelmien kehittäjänä ja arkistokoulutuksen järjestäjänä. Maakunta-arkiston linjasta syntyi aluksi debattia. Pentti Renvallin hengessä Vartiainen kannatti tehtäväpohjaista arkistonmuodostussuunnitelmaa⁶¹⁴, kun taas toinen ”koulukunta” halusi tehdä suunnitelmat arkistokaavojen pohjalle. Maakunta-arkisto oli myös tutkimusinstituutio, joka aineistoilla ja tutkijakäynneillä mitattuna oli maan suurin maakunta-arkisto. Vartiainen siirtyi eläkkeelle vuonna 2001.

Vaikka lisärakennusta ei pitkään aikaan saatukaan, Turun maakunta-arkisto panosti näyttelytoimintaan. Historian viikon merkeissä vuonna 1975 Valtionarkistossa järjestettiin suurnäyttely ”Suomi ja ulkovallat”. Turussa aiheena oli ”Katedraalikoulusta peruskouluun”. Lisäksi järjestettiin opastettuja kiertokäyntejä yleisölle. Viikon kestäneeseen näyttelyyn tutustui 760 kävijää.⁶¹⁵

Turun maakunta-arkiston amanuensseina (arkistonhoitajina) toimivat 1960-luvun lopulla Irja Sähke ja Taina Herrala (Vartiainen). Vuonna 1966 Turun maakunta-arkisto oli saanut toisen amanuenssinviran. Vuonna 1971 maakunta-arkistoon nimitettiin arkistonhoitajiksi⁶¹⁶ Anelma Järvinen ja Anneli Mäkinen.⁶¹⁷ Molemmat tekivät arkistossa 30 vuoden työuran. 1970-luvulla henkilökuntaan kuului myös FM Riitta Sihvonen, Vartiaisen seuraaja.

Arkkitehti Yrjö A. Waskisen suunnittelema Turun maakunta-arkisto oli ensimmäinen varta vasten maakunta-arkistoksi rakennettu rakennus Suomessa.⁶¹⁸ Maakunta-arkiston välittömään läheisyyteen oli louhittu kalliosuoja, josta kaupunki vuokrasi vuonna 1964 maakunta-arkistolle 1 000 hyllymetriä arkistotilaa. Vuosikymmenen lopulla saatiin lisää hyllytilaa erityisjärjestelyin. Ra-

⁶¹³ KA Virka-arkisto. TMA tk 1973 ja 1974 (De 7).

⁶¹⁴ Taina Vartiainen ei saanut herätteitä tehtäväpohjaiseen arkistonmuodostussuunnitelmaan Pentti Renvallilta, vaan kehitti kyseistä konseptia yhdessä arkistokollegansa Riitta Sihvosen kanssa (Vaasan maakunta-arkistonhoitaja Martti Favorin oli kiinnostunut arkistonmuodostussuunnitelmasta jo 1970-luvun alussa). Siinä vaiheessa, kun tehtäväpohjaisuudesta alettiin käydä kiistaa, Vartiainen kertoo ”löytäneensä” Renvallin ja ryhtyneensä perehtymään hänen ajatteluunsa, jonka hän (Vartiainen) havaitsi antavan tukea omille näkemyksilleen (Taina Vartiainen tekijälle 19.8.2015).

⁶¹⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1975 (De 7).

⁶¹⁶ Nimike vuoteen 1969 amanuenssi, vuodesta 1983 ylitarkastaja.

⁶¹⁷ KA Virka-arkisto. TMA 1966 ja 1971 (De 6).

⁶¹⁸ Pentti Renvallin ajalta on mielenkiintoinen tieto yrityksestä tehostaa lämmön hyväksikäyttöä arkistorakennuksessa. Lämpöjohtoverkostoon järjestettiin lisäputki venttiileineen. Niiden tarkoitus oli säätää lämpöä niin, että auringon lämmittäessä rakennuksen eteläsivustaa vastaavasti suurempi osa keskuslämmityksen lämmöstä voitiin johtaa rakennuksen pohjoissivustan huoneisiin (KA Virka-arkisto. TMA tk 1946, De 4).

kennuksen kapasiteetti oli tuolloin 11 000 hm, josta vapaata tilaa oli 1 500 hm. Valtionarkistosta ja Hämeenlinnan maakunta-arkistosta voitiin tilapäisesti siirtää arkistoaineistoja Turkuun.⁶¹⁹

1970-luvun alussa suunniteltiin maakunta-arkistorakennuksen peruskorjausta, jolloin todettiin, että paras ratkaisu oli kytkeä se lisärakennushankkeeseen. Lisärakennus saatiinkin, mutta vasta 1980-luvulla. Maakunta-arkisto sai odottaa parempia aikoja pahasti rapistuvissa ja yhä ahtaammiksi käyvissä tiloissa. Arkistoaineistoja oli pakko sijoittaa väliaikaisille hyllyille lämpöpattereiden ja niiden putkijohtojen välittömään läheisyyteen. Vuonna 1973 saatiin kipeästi kaivattua tilaa, kun Turun maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto (550 hm) siirrettiin maakunta-arkistosta kaupunginarkistoon. Vuonna 1974 jatkettiin Turun kaupungin kanssa vuokrasopimusta, jolla maakunta-arkisto sai käyttöönsä viideksi vuodeksi 500 hyllymetriä kaupunginarkiston tiloista, mikä helpotti tilaongelmaa kuten aikanaan myös Ahvenanmaan arkistoaineistojen siirto maakunnanarkistoon Maarianhaminaan.⁶²⁰ Henkilökunnan olosuhteissa ei ollut kehumista, sosiaaliset tilat olivat lähes olemattomat. Maakunta-arkiston tekninen varustus oli vielä 1970-luvun alussa sellainen, että tutkijoiden tilaamien jäljenteiden toimittaminen edellytti vahtimestarin kuljettavan miltei päivittäin asiakirjoja yliopiston Xerox-laitokseen kopioitaviksi.⁶²¹

1970-luvun alussa maakunta-arkistojen johtopaikoilla oli vaihtuvuutta: Hämeenlinnan Koskimies, Oulun Outakoski, Mikkelin Astala ja Turun Rinne siirtyivät eläkkeelle, ja tilalle tulivat uudet miehet ja naiset. Naisten nousu johtajiksi oli uusi ja vahvistuva tendenssi. Se näkyi myös Valtionarkistossa, jossa naispuolinen arkistoneuvos (Pirkko Rastas), järjestyksessä toinen Toini Aunolan jälkeen, astui virkaan vuonna 1984.

Mikkelin maakunta-arkisto on vuonna 1934 perustetun Viipurin maakunta-arkiston toiminnan jatkaja, nimeltään vuodesta 1945 vuoteen 1974 Savo-Karjalan maakunta-arkisto. Viipuri oli ollut eri suunnitelmissa Turun ohella itsestään selvänä maakunta-arkiston sijoituspaikkana, ei kuitenkaan aivan samalla tavoin kuin Turku. Viipurin kilpailijana oli Savonlinna.

Maakunta-arkiston toiminta Viipurissa päättyi, ensimmäisen kerran, Talvisotaan. Viipuri ja muita alueita menetettiin Neuvostoliitolle Moskovan rauhassa vuonna 1940. Uusi sota, Jatkosota, alkoi kesäkuussa 1941. Maakunta-arkisto palasi takaisin Viipuriin, mutta joutui toistamiseen evakkoon kesällä 1944. Viipurin maakunta-arkiston menetykseksi koitui, arkistoaineistojen lisäksi, monien mielestä maan hienoin maakunta-arkistorakennus, kaupunginarkkitehti Uno Ullbergin luomus. Maakunta-arkisto säilyi sodissa lähes vaurioitta. Rakennus on edelleen arkistokäytössä.⁶²²

Vuosina 1934–1940 maakunta-arkisto ehti vastaanottaa noin 3 000 hyllymetriä asiakirjoja. Talvi- ja Jatkosodan aikana arkiston aineistoja evakuoitiin, kuitenkin niin että suurin osa kokoelmista

⁶¹⁹ KA Virka-arkisto. TMA tk 1964 ja 1967 (De 5–6).

⁶²⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

⁶²¹ TMA Virka-arkisto. VA maakunta-arkistoille 26.3.1970. Menoarvioehdotus 1971. Maakunta-arkistot (saap. 28.7.1971) (Ea 33).

⁶²² KA Virka-arkisto. ViMA tk 1944 (De 4).

jäi lopulta vihollisen haltuun.⁶²³ Menetyksiin kuului myös pääosa suuresta kirjastosta. Valtaosa menetetyistä asiakirjoista on yhä tallessa joko Leningradin oblastin arkistossa (entisessä Viipurin maakunta-arkistossa) tai Karjalan tasavallan Kansallisarkistossa Petroskoissa.

Jatkosodan päätyttyä Viipurin maakunta-arkiston virallisena toimipaikkana oli vuoden 1944 loppuun Valtionarkisto, mistä käsin va. maakunta-arkistonhoitaja Berndt Federley hoiti arkiston juoksevia tehtäviä. Joulukuussa 1944 Opetusministeriö oikeutti Valtionarkiston vuokraamaan maakunta-arkiston väliaikaiseksi sijoituspaikaksi Äänekosken Hietaman seurakuntatalon⁶²⁴. Se oli täysin epäkelpo arkistotiloiksi. Maakunta-arkiston asiakirjoja oli evakuoitu Äänekoskelle jo vuonna 1943 ja vielä seuraavana vuonna. Arkistolle pääsy oli kelirikkokaikana vaikeaa, linja-autoyhteyttä ei silloin ollut, ja rautatieasemalle oli matkaa 13 kilometriä. Hätätoimenpiteenä oli lakkautettujen kruununvoutien ja apulaiskruununvoutien arkistojen lähettäminen Valtionarkiston evakuoimispaikkaan Keuruun kirkkoon.⁶²⁵

Viipurin maakunta-arkiston nimi siirtyi historiaan. Arkisto toimi viimeksi tämän nimisenä Äänekoskella. Nimi muutettiin Valtioneuvoston päätöksellä huhtikuun alusta 1945 lukien Savo-Karjalan maakunta-arkistoksi. Sen arkistopiirinä olivat Kuopion, Kymen ja Mikkelin läänit. Savo sai nyt virallisesti oman maakunta-arkistonsa, vaikka sieltä oli jo hieman ennen Talvisotaa saatu siirtää arkistoja Viipurin maakunta-arkistoon.

Maakunta-arkiston toimisto muutti Hietaman seurakuntataloon tammikuun alussa 1945. Arkiston työ oli jakaantuneena eri paikkoihin. Äänekoskella toimivat maakunta-arkistonhoitaja, puhtaaksikirjoittaja ja vahtimestari. Vaasan maakunta-arkistossa työskenteli vuoden 1945 lopulla amanuenssi sekä yksi ylimääräinen virastoapulainen; siirtoarkistojen aiheuttama työpaine tuntui kovana Vaasassa. Hämeenlinnan maakunta-arkistoon oli sijoitettu yksi ylimääräinen virastoapulainen.⁶²⁶

Berndt Federley nimitettiin maakunta-arkiston hoitajan virkaan vakinaisesti maaliskuussa 1945, mutta jo toukokuussa hän siirtyi Valtionarkiston vanhemman amanuenssin virkaan. Välivaiheen jälkeen maakunta-arkistonhoitajaksi nimitettiin 13. syyskuuta Sota-arkiston amanuenssi Keijo Astala. Hän oli Viipurin maakunta-arkiston vanha työntekijä, joka oli tullut taloon jo ennen Talvisotaa. Astala saattoi ottaa viran vastaan joulukuussa 1945. Sijaisena toimi siihen asti Turun maakunta-arkiston amanuenssi Aimo Wuorinen.⁶²⁷ – Astalalla oli sotilaallisia ansioita. Hän oli sotilasarvoltaan reservin kapteeni, ja hänelle oli myönnetty kahdesti 4. luokan Vapaudenristi.⁶²⁸

⁶²³ Viipurin maakunta-arkistosta evakuoidun aineiston lisäksi saatiin turvaan myös eri viranomaisten itse evakuoimia asiakirjoja. Nämä molemmat ryhmät yhteen laskien Mikkelin maakunta-arkistossa on luovutetun alueen arkistoina 3 590 hm (Viikki 2003, 20).

⁶²⁴ Rakennuksesta käytetään toisinaan myös nimitystä Hietaman nuorisoseurantalo, koska rakennusta koski omistusoikeudellinen kiista seurakunnan ja nuorisoseuran välillä (Viikki 2003, 21).

⁶²⁵ KA Virka-arkisto. SKMA tk 1945 (De 4).

⁶²⁶ Sama viite kuin edellä.

⁶²⁷ TMA Virka-arkisto. VA TMA:lle 22.9.1945 (Ea 7).

⁶²⁸ KA Virka-arkisto. Keijo Astalan nimikirja (Bab 2).

Vaikeimmista olosuhteista päästiin kesällä 1946, kun maakunta-arkisto siirrettiin Kuopioon. Huoneistopulasta huolimatta arkistolle onnistuttiin saamaan sopivat tilat Suomen Osuuskauppojen Keskuskunnan toimitalosta ja varastorakennuksesta. 1920-luvulta asti esillä ollut Savon maakunta-arkistokysymys näytti ratkenneen.⁶²⁹ Valtionarkisto oli pitkään ollut vankasti sillä kannalla, että Kuopion tulisi olla maakunta-arkistokaupunki.⁶³⁰ Vaikka tilat olivat paremmat kuin Äänekoskella, ja ne mahdollistivat luovutetun alueen viranomaisten uusimpienkin arkistoaineistojen vastaanottamisen, varastorakennuksesta ei ollut pysyväksi toimipaikaksi.⁶³¹ Säilytystilat jaettiin kylmään ja lämpimään varastoon. Hyllyjä tehtiin siirtolaatikoista ja niiden kansista.⁶³²

⁶²⁹ Valtionarkisto havitteli aluksi Kuopion teollisuuskoulun rakennusta arkistotaloksi, mutta Kauppa- ja teollisuusministeriö kieltäytyi luovuttamasta koulun tiloja arkistokäyttöön. Mikäli suunnitelma olisi toteutunut, Kuopio olisi voinut saada pysyvästi maakunta-arkiston (eli kauan suunnitteilla olleen Savon maakunta-arkiston) (Autio 1986, 409–410). Viipurin menetyksen jälkeen Kuopio alettiin kuitenkin nähdä liian pohjoisena arkistokaupunkina (Autio 1990, 306).

⁶³⁰ Autio 1990, 306.

⁶³¹ KA Virka-arkisto. SKMA tk 1945; Nurmio 1955b, 250; Viikki 1994, 202–203.

⁶³² KA Virka-arkisto. SKMA tk 1946 (De 4).

Kuva 11. Savo-Karjalan pitkäaikainen maakunta-arkistonhoitaja Keijo Astala oli työskennellyt jo Viipurin maakunta-arkistossa amanuenssina.

Kuopiossa saatiin osa kokoelmista pian yhdistettyä (Äänekoskella, Keuruulla ja Hämeenlinnan maakunta-arkistossa olleet), mutta asiakirjoja jäi edelleen Vaasan ja Oulun maakunta-arkistoihin. Maakunta-arkistolla oli vuoden 1946 lopussa hallussaan asiakirjoja yhteensä noin 2 700 hm, joista Kuopiossa 1 600 hm ja em. maakunta-arkistoissa⁶³³ 1100 hm. Asiakirjojen kokonaismäärästä

⁶³³ Savo-Karjalan maakunta-arkistolle kuuluvaa aineistoa oli edelleen myös Hämeenlinnan maakunta-arkistossa (esim. KA virka-arkisto. SKMA tk 1949, De 4).

1 000 hm oli Viipurin maakunta-arkistosta evakuoitua aineistoa.⁶³⁴ Kolme vuotta myöhemmin (1949) Savo-Karjalan maakunta-arkiston aineistoa oli 5 550 hm, josta valtaosa (4 190 hm) Kuopiossa.⁶³⁵

Kuopion kaudella maakunta-arkistoa kuormittivat huomattavasti erilaiset selvitykset ja todistukset, joita erityisesti siirtoväki tarvitsi sotien jälkeen luovutetulta alueelta saaduista asiakirjoista. Vuosina 1950–1952 maakunta-arkisto antoi vuosittain yli 1 000 selvitystä ja todistusta, eniten vuonna 1951, 1 558 kpl.⁶³⁶ Luovutetun alueen arkistoja oli kuitenkin edelleen myös ”kentällä”. Vuonna 1949 niitä oli muualla kuin yleisarkistoissa lähes 10 hyllykilometriä.⁶³⁷

Kuopio ja Mikkeli olivat vanhastaan kilpailleet maakunta-arkistosta. Asiaa lobattiin puolin ja toisin. Kuopiota kannatti erityisesti Pohjois-Savon Maakuntaliitto ja sen keskeinen toimija maaherra P. V. Heikkinen.⁶³⁸ Asia tuli uuteen vaiheeseen 1940-luvun lopulla.

Vuoden 1947 valtiopäivillä karjalaiseen siirtoväkeen kuulunut kansanedustaja Eemil Luukka⁶³⁹ ehdotti Savo-Karjalan maakunta-arkiston rakentamista joko Mikkeliin tai Kuopioon. Mikkelin kaupunki teki lopulta parhaimman tarjouksen: ilmaisen tontin, tontilla olevan kalliosuojan sekä huomattavan rahallisen avustuksen. Valtionarkisto ja Opetusministeriö asettuivat Mikkelin kannalle. Mikkelin tarjous johtikin siihen, että Eduskunta päätti vuonna 1949 sijoittaa maakunta-arkiston kyseiseen kaupunkiin.⁶⁴⁰ Mikkeli sai arkiston, jota se oli kaksi vuosikymmentä havitellut. Mikkelin läänin maaherra oli jo vuonna 1928 ehdottanut Arkistovaltuuskunnalle Savon maakunta-arkiston sijoittamista Mikkelin maanmittauskonttorin yhteyteen. Kun kaupunki ei tukenut asiaa ja olosuhteet olivat muutenkin epätydyttävät, Arkistovaltuuskunta ei vienyt asiaa eteenpäin.⁶⁴¹ Toteutunut arkistoratkaisu (Savo-Karjalan maakunta-arkisto), jossa yhdistyivät Savo ja Karjala, ei ollut uusi ajatus. Jo vuoden 1897 Arkistodelegaatio oli ehdottanut Olavinlinnan sisustamista Savon ja Karjalan yhteistä maakunta-arkistoa varten. Savo-Karjalan maakunta-arkiston syntyminen johtui viime kädessä sodan lopputuloksesta, Viipurin menetyksestä.⁶⁴²

Maakunta-arkisto muutti Mikkeliissä uuteen arkistorakennukseen, joka valmistui muuttokuntoon vuonna 1953. Viipurin (Savo-Karjalan) maakunta-arkiston sodanjälkeinen taival oli osoittanut tilakysymyksen hankaluuden. Maakunta-arkistoon oli tullut ja tulossa paljon arkistoaineistoja

⁶³⁴ KA Virka-arkisto. SKMA tk 1946 (De 4); Viikki 2003, 21.

⁶³⁵ Väänänen 1992, 98.

⁶³⁶ KA Virka-arkisto. SKMA tk 1950–1952 (De 4); Nurmio 1955b, 250.

⁶³⁷ Väänänen 1992, 99.

⁶³⁸ ”Savo-Karjalan maakunta-arkiston rakennuskustannukset noin 35 milj. mk.” Savon Sanomat 6.5.1948.

⁶³⁹ Eemil Luukka (1892–1970), Maalaisliiton kansanedustaja, moninkertainen ministeri, Karjalan Liiton pitkäaikainen puheenjohtaja.

⁶⁴⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1948 ja 1949 (De 4); Viikki 1994, 203. Valtionarkistonhoitaja Yrjö Nurmio arvioi maakunta-arkiston Kuopion kautta vuonna 1955 positiiviseen sävyyn: ”Arkisto saattoi nyt toimia suunnilleen normaaliin tapaan ja ennen kaikkea se kykeni vastaanottamaan luovutetuilta alueilta pelastetut arkistot. Ne monet tuhannet erilaiset selvittelyt ja todistukset, joita erityisesti siirtoväki sotien jälkeisinä vuosina tarvitsi luovutetulta alueelta saaduista asiakirjoista, laadittiin juuri arkiston toimiessa Kuopiossa” (lainaus Viikki 2003, 22).

⁶⁴¹ Hyppönen 1982, 39.

⁶⁴² Nurmio 1955b, 251.

luovutetulta alueelta, sitten arkiston laajasta arkistopiiristä normaaleina siirtoina. Jonkin vanhan rakennuksen kunnostamista tai vuokratiloissa toimimista ei pidetty hyvänä ratkaisuna vaan kalistuttiin uudisrakennuksen kannalle. Se oli perusteltua myös siksi, että ensimmäistä kertaa Savolla oli oma keskusarkisto (tai osa siitä). Savo-Karjalan maakunta-arkiston uudisrakennuksen suunnitteli Rakennushallituksen arkkitehti Olavi Sortta.⁶⁴³ Rakennusurakoitsijana toimi mikkeliäinen rakennusliike Mehtälä & Seppälä Oy.⁶⁴⁴ Rakennus arvioitiin aikanaan Pohjoismaiden moderneimmaksi alan laitokseksi. Kiinteistön seitsenkerroksisen torniosan säilytyskapasiteetti oli 4 900 hm ja Naisvuoren kalliosuojan 4 300 hm.⁶⁴⁵ Torniosaan liittyi kaksikerroksinen hallintorakennus, jossa sijaitsi myös tutkijasali.

Uudisrakennus, johon maakunta-arkisto Kuopion varikkoineen marras-joulukuussa 1953 muutti, oli keskeneräinen. Kalliosuojaan muurattavan tilan valmistumisaikataulu jäi riippumaan siitä, myöntäisivätkö lisenssiviranomaiset valuuttaa ilmastointilaitteiden hankkimiseen. Ongelmia aiheuttivat parin vuoden ajan toimisto- ja tutkijatilojen kylmyys talvella, makasiinin pölyävät betonilattiat ja kalliosuojan kosteus. Rakennus vihittiin maaliskuussa 1955 vihkijänä opetusministeri Kerttu Saalasti.⁶⁴⁶ Uuden talon valmistuttua sinne voitiin siirtää sota-aikana evakossa olleet arkistoaineistot.⁶⁴⁷ Suuri siirto-operaatio tapahtui vuonna 1954, kun Vaasan maakunta-arkistosta siirrettiin Savo-Karjalan maakunta-arkistoon kaikki siellä (Vaasassa) olleet Savon ja Karjalan evankelis-luterilaiset kirkonarkistot ja koko maan ortodoksiseurakuntien maakunta-arkistossa säilytetyt vanhimmat arkistoaineiston sekä Viipurin tuomiokapitulin arkisto, yksityisarkistoja ja eräitä muita Savo-Karjalan maakunta-arkistoon kuuluvia aineistoja.⁶⁴⁸ Hämeenlinnan maakunta-arkistosta siirrettiin Savo-Karjalan maakunta-arkistoon 1950-luvun puolivälissä ja sen jälkeen Hämeen lääninhallituksen vanha arkisto, joka oli siirretty Hämeenlinnan maakunta-arkistoon pian sen perustamisen jälkeen. Savo-Karjalan maakunta-arkiston uudisrakennus mahdollisti myös viranomaisissa pitkään odottaneiden vanhempien asiakirjojen siirrot.

Uuteen maakunta-arkistotaloon sijoitettiin vuonna 1953 myös Lakkautettujen seurakuntien keskusarkisto.⁶⁴⁹ Siihen asti se oli toiminut Mikkelin kaupungintalon kellaritiloissa. Keskusarkiston hallussa olivat luovutetun alueen noin puolen sadan evankelis-luterilaisen seurakunnan kirkonarkistot, yhteensä 455 hm. Keskusarkisto antoi rekisteriviranomaisena yli 50 000 selvitystä vuodessa. Kirkkohallitus ehdotti jo vuonna 1954, että arkisto liitettäisiin hallinnollisestikin maakunta-arkistoon. Asia oli usein esillä. Vuonna 1966 Valtionarkisto puolsi keskusarkiston liittämistä maakunta-arkistoon. Määrärahoja ei kuitenkaan saatu, ja hanke toteutui vasta vuonna 1990. Lak-

⁶⁴³ Olavi Sortta (vuoteen 1932 Sahlbom), arkkitehti. Paitsi Teknillisessä korkeakoulussa hän opiskeli vastaavassa oppilaitoksessa Hannoverissa. Sortta työskenteli 1920-luvulla useissa yksityisissä arkkitehtitoimistoissa. Toimittuaan Puolustusministeriön rakennusosastolla hän siirtyi vuonna 1949 Rakennushallituksen yliarkkitehdiksi. Hänen töitään ovat Mikkelin maakunta-arkiston lisäksi mm. Tilkan sotilassairaala ja Helsingin Lastenlinna (yhdessä muiden arkkitehtien kanssa).

⁶⁴⁴ Väänänen 1992, 112.

⁶⁴⁵ Viikki 2003, 22.

⁶⁴⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1953–1955 (De 4).

⁶⁴⁷ Hämeenlinnan, Oulun ja Vaasan maakunta-arkistoista (esim. KA Virka-arkisto. SKMA tk 1954, De 4).

⁶⁴⁸ KA Virka-arkisto. VMA tk 1954, SKMA tk 1954 (De 4).

⁶⁴⁹ Keskusarkisto toimi evankelis-luterilaisen kirkkohallituksen ja Mikkelin tuomiokapitulin alaisuudessa.

kautettujen ortodoksiseurakuntien arkistot saatiin lopullisesti maakunta-arkistoon 1970-luvulla. Keskusarkiston työ muuttui yhä enemmän väestörekisterin hoitajasta arkistoviranomaisen luontoiseksi, mikä johti arkiston liittämiseen maakunta-arkistoon. Mikkelin maakunta-arkistosta tuli sukuselvitysten ja sukututkimusten keskuspaikka.⁶⁵⁰ Toisen erikoistehtävän maakunta-arkisto sai vuonna 1989, kun sen yhteyteen valmistui valtakunnallinen mikrofilmien varmuusarkisto

Sota vaikutti pitkään maakunta-arkiston toimintaan. Siirtoväen asioiden selvittely (henkikirjoitustodistukset ym.) vaati pääosan henkilökunnan työpanoksesta usean vuoden ajan, mikä hidasti arkistojen järjestämistä.⁶⁵¹ Keijo Astala totesi vielä vuonna 1954, että arkisto kantoi edelleen melkein yksinomaan kirjeitse toimivan siirtoväen asiain selvittelyviraston leimaa.⁶⁵²

Mikkelin läänin maakuntaliiton aloitteesta perustettu Itä-Suomen instituutti oli tutkimus- ja kulttuurilaitos, jonka toteutukseen Savo-Karjalan maakunta-arkisto osallistui. Instituutti harjoitti Itä-Suomea koskevaa historiallista ja yhteiskuntatieteellistä tutkimusta ja lähteiden keruuta. Sitä ylläpiti kannatusyhdistys, jonka perustamiskirja allekirjoitettiin helmikuussa 1968. Allekirjoittajien joukossa oli maakunta-arkistonhoitaja Keijo Astala. Ylintä päätösvaltaa käytti valtuuskunta, jonka jäseniä olivat mm. valtionarkistonhoitaja Martti Kerkkonen ja Keijo Astala. Instituutti toimi vuoteen 1983. Toimintaa oli haitannut rahoituksen epävarmuus.⁶⁵³

Savo-Karjalan maakunta-arkiston nimi muutettiin vuonna 1974 Mikkelin maakunta-arkistoksi, kun Joensuuhun perustettiin oma maakunta-arkisto. Mikkelin arkistopiirin muodostivat sen jälkeen Kymen, Mikkelin ja Kuopion läänit. Aikaisemmin piiriin kuulunut Pohjois-Karjalan lääni (perustettu 1960) muodosti Joensuun maakunta-arkiston arkistopiirin.

Vain Turun ja Savo-Karjalan (Mikkelin) maakunta-arkistot toimivat omissa (valtion) rakennuksissa ja tonteilla, samoin kuin Valtionarkisto, muut yksiköt olivat vuokratiloissa.

Sota-ajan väliaikainen Viipurin maakunta-arkistonhoitaja oli viiden vuoden ajan (1940–1945) Valtionarkiston nuorempi amanuenssi FM (myöh. FT) Berndt Federley (1906–1972). FM Keijo Astala (1908–1991) teki pitkän päivätyön maakunta-arkistonhoitajana (1945–1972), samoin FM Raimo Viikki (1936–2016), vuodesta 1972 vuoteen 2001. Astala oli ollut jo Viipurin maakunta-arkiston palveluksessa. Viikki oli kirkonarkistojen ja henkilöhistorian lähteiden erikoistuntija ja tuottelias paikallishistorioitsija. Eräs Viikin suurtyö oli hänen panoksensa Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkiston saamiseksi Mikkeliin.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1957 ja 1966 (De 4, De 6); Viikki 2003, 23.

⁶⁵¹ Esim. KA Virka-arkisto. SKMA tk 1951 (De 4).

⁶⁵² KA Virka-arkisto. SKMA tk 1954 (De 4).

⁶⁵³ KA Virka-arkisto. SKMA tk 1968 (De 6).

⁶⁵⁴ Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkiston (ELKA) kotisivusto (17.10.2014).

Kuva 12. Valtionarkistonhoitaja Tuomo Polvinen ja maakunta-arkistonhoitaja Raimo Viikki. Kaksi ansioitunutta arkistomiestä ja historiantutkijaa.

Mikkelin maakunta-arkistossa toimi tarkastelujaksolla ensin va. amanuenssina, sitten vakinaisena FM Kyösti Väänänen sekä vt. ja va. amanuensseina FK Synnöve Ahlbäck ja Märta Saraste. Vuonna 1971 arkistonhoitajan (ent. amanuenssin) virkaan nimitettiin FK Anja Jääskeläinen (s. 1942), joka työskenteli maakunta-arkistossa yli 30 vuotta, lopuksi maakunta-arkiston johtajana (2001–2005).

1930-luvun arkistojen perustamissarjan päätti Vaasan maakunta-arkisto vuonna 1936. Se perustettiin Vaasan lääniä varten. Lähes kaikissa arkiston perustamissuunnitelmissa Vaasa oli ollut voitolla pohjoiseksi maakunta-arkistoksi, mutta Arkistovaltuuskunta asettui arkistopiirin laajuuden vuoksi sen jakamisen kannalle, niin että sekä Oulu että Vaasa saisivat maakunta-arkiston,

joskin sillä toteamuksella, että todennäköisesti Pohjanmaan arkistohanke toteutuisi ensin Vaasassa.⁶⁵⁵, mutta tunnetusti järjestys oli toinen.

Rakennuksen osalta Vaasan maakunta-arkiston työskentely alkoi Hämeenlinnan ja Oulun tapaan samassa rakennuksessa kirjaston kanssa. Tilojen vuokrasopimus päättyi vuonna 1965, mutta vanha sopimus neuvoteltiin uudelleen, niin että siihen tuli jatkoa toiset 30 vuotta.⁶⁵⁶ 1960-luvun lopulla tilanahtaus alkoi vaivata, ja painetta aiheuttivat myös kaupunginkirjaston laajennussuunnitelmat. Määräaikaiset arkistonsiirrot täytyi kokonaan lopettaa. 1970-luvulla alettiinkin yhdessä kaupungin ja rakennushallinnon kanssa etsiä arkistolle uutta sijoituspaikkaa, vaikka vuokra-aikaa oli vielä vuoteen 1995 saakka. Ratkaisuna näköpiiriin nousi kaupungin omistama SOK:n entinen varastokiinteistö, josta korjattiin 3 200 neliötä (kaksinkertainen määrä entisiin tiloihin verrattuna) toimitilaa vuokrattavaksi maakunta-arkistolle. Arkisto muutti uusiin tiloihin vuonna 1987.

Sodan jälkeen Vaasan maakunta-arkistoa työllistivät paljon siirtokirkonarkistoihin liittyvät todistus- ja selvitystehtävät. Nämä arkistot siirrettiin 1950-luvun alussa Mikkeliin Lakkautettujen kirkonarkistojen keskusarkistoon, vuotta 1850 nuoremmat väestörekisteriasiakirjat oli siirretty jo vuonna 1949⁶⁵⁷. Vuonna 1946 siirrettiin Isossakyrössä evakuoituna ollutta Savo-Karjalan maakunta-arkistolle kuuluvaa arkistoaineistoa Vaasan maakunta-arkistoon ja kaupunginkirjastoon. 1950-luvun loppuun mennessä Savo-Karjalan maakunta-arkistoon siirrettiin Talvisodasta lähtien Vaasan maakunta-arkistossa evakuoituna ollut Viipurin maakunta-arkistolle kuulunut aineisto (mm. Viipurin hovioikeuden ja lääninhallituksen sekä Haminan ja Viipurin maistraattien asiakirjat).⁶⁵⁸ Sota-aikana asiakirjoja oli evakuoitu ja siirrelty ympäri maata, ja sama toistui, kun palattiin rauhanaikaan.

Vaasan maakunta-arkiston sitomo, joka perustettiin hieman ennen Talvisotaa, oli maakunta-arkistojen ensimmäinen ja pitkään myös ainoa. Se teki alan palveluksia myös muille maakunta-arkistoille, kunnes ne saivat omat vastaavat yksikkönsä. Esimerkiksi vuonna 1950 Vaasan sitomo valmisti 4 100 kartonkikansiota, jotka jaettiin kaikkien maakunta-arkistojen kesken. Seuraavaksi sitomotoiminta alkoi pienimuotoisesti Turun maakunta-arkistossa 1950-luvun puolivälissä. Laajemmassa mitassa asiakirjojen korjaamista alettiin Turussa tehdä vuodesta 1970 lähtien ja myös Savo-Karjalan maakunta-arkistossa vuodesta 1973 lähtien. Turun maakunta-arkiston sitomo palveli Vaasan maakunta-arkiston tapaan myös muita maakunta-arkistoja.⁶⁵⁹ Edellä mainituissa kolmessa maakunta-arkistossa oli kirjansitojan virka. Hämeenlinnan maakunta-arkistossa suoritettiin asiakirjojen korjausta sivutyönä.⁶⁶⁰ Arkistolaitoksen toiminta yhtenä kokonaisuutena on pitkään ollut laitoksen strateginen tavoite. Yhteiset sitomopalvelut on varhainen käytännön esimerkki tästä.

⁶⁵⁵ Arkistovaltuuskunnan mietintö 1935.

⁶⁵⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1964, VMA tk 1965 (De 5).

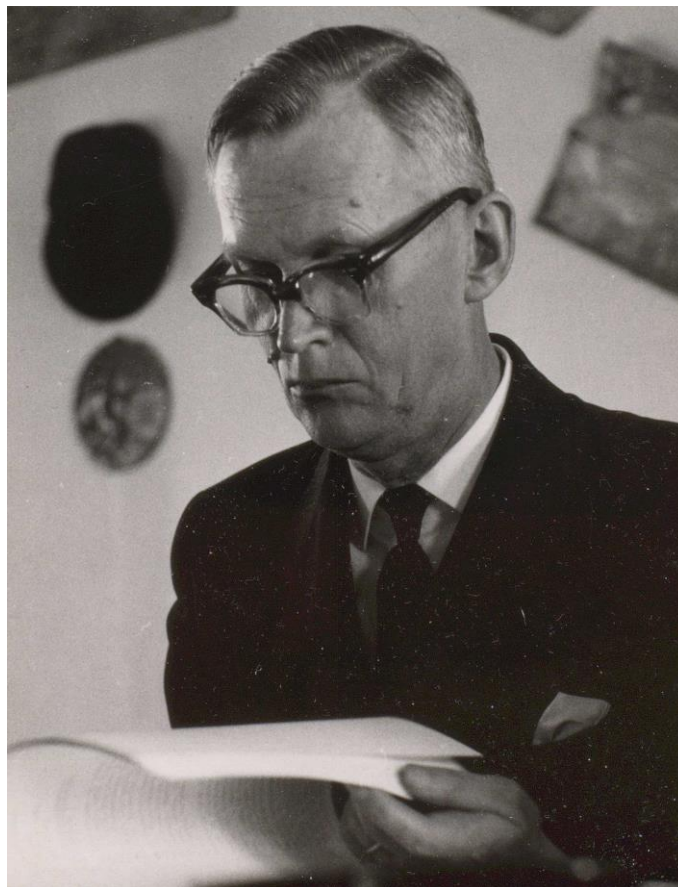
⁶⁵⁷ Vuonna 1949 siirrettyjä väestörekisteriasiakirjoja oli 74 hm 37 seurakunnasta.

⁶⁵⁸ KA Virka-arkisto. VMA tk 1954 ja 1957 (De 4).

⁶⁵⁹ TMA Virka-arkisto. Yrjö Nurmio Turun maakunta-arkistolle 16.12.1957 (Ea 19); esim. KA virka-arkisto. VMA tk 1950 ja TMA tk 1960 (De 4–5).

⁶⁶⁰ TMA Virka-arkisto. Martti Favorinin ehdotus maakunta-arkistojen toiminnan kehittämisestä 14.5.1973 (saap. 12.10.1973) (Ea 37); Arkistotoimikunnan mietintö 1977, 24.

Vaasan ensimmäinen maakunta-arkistonhoitaja oli FM Toivo T. Rinne (1936–1946), joka oli ollut Kaarlo Blomstedtin läheinen avustaja Talvisodan aikana Valtionarkiston (osan) ollessa si-
 joitettuna Vaasaan. Pitkäaikainen johtaja oli FT Aimo Wuorinen (s. 1904) (1946–1970), joka
 siirtyi Vaasaan Turun maakunta-arkiston amanuenssin tehtävästä.⁶⁶¹

Kuva 13. Maakunta-arkistonhoitaja Aimo Wuorinen arkistokokouksessa 1967.

Lyhyemmän kauden (1971–1976) teki FM Martti Favorin (s. 1941), jonka arkistoura oli alkanut Valtionarkistossa. Favorin on tunnettu asiakirjahallinnon kehittäjä ja paikallishistorioitsija. Vaa-
 san maakunta-arkiston toiminnassa arkistohallinto oli tärkeällä sijalla. Favorin jakoi arkistohal-
 linnollisen työn viiteen sektoriin, joita olivat arkistontarkastukset, viranomaisten tiedusteluihin
 vastaaminen, osallistuminen viranomaisten arkistonmuodostussuunnitelmien⁶⁶² tekoon, työavun
 antaminen viranomaisille, koulutus. Vuonna 1973 voitiin resurssien niukkuudesta huolimatta
 ohjata seutukaavaliiton arkistonmuodostussuunnitelmatyötä. Järjestämistyön uutena organisoi-

⁶⁶¹ Aimo Wuorinen oli tunnettu tarkkana ja sääntillisenä virkamiehenä. Hän korosti virkahierarkiaa joskus hieman erikoisellakin tavalla. Erään alaisen mukaan maakunta-arkistonhoitajan työhuoneesta oli poistuttava takaperin; joh-
 tajalle ei saanut käänätä selkää (Taina Vartiainen tekijälle 19.8.2015).

⁶⁶² Viranomaisten arkistonmuodostussuunnitelmat tulivat yleisiksi (ja pakollisiksi) vasta vuoden 1981 arkistolain
 (184/1981) ja -asetuksen (1012/1982) säätämisen jälkeen. Vuonna 1973 laadittiin Vaasan maakunta-arkiston ohja-
 uksella seutukaavaliiton arkistonmuodostussuunnitelmaa. Perusperiaatteena oli toisaalta virasto- ja tutkimusarkiston
 erottaminen toisistaan, toisaalta tutkimusarkistoon ja kirjastoon sisältyvän informaation yhdenmukainen luokittelu ja
 rekisteröiminen (KA Virka-arkisto. VMA tk 1973, De 7).

mismuotona oli Vaasan läänin seutukaavaliiton arkiston järjestäminen maakunta-arkiston tiloissa niin, että järjestäjä sai palkan seutukaavaliitolta^{663 664}.

Arkistolaitoksesta Martti Favorin siirtyi Ulkoasiainministeriöön arkisto- ja tietohallinnon johtotehtäviin. Favorinin seuraaja maakunta-arkistonhoitajana oli Rauno Turunen (s. 1929) (vt. 1976, vakin. 1977–1983), maakunta-arkiston pitkäaikainen arkistonhoitaja (ent. amanuenssi), arkiston perustyön ansioitunut tekijä.

Kysymys Ahvenanmaan maakunta-arkistosta oli ollut esillä 1920-luvulla. Ahvenanmaan maakuntahallitus viritti sen uudelleen 1950-luvulla. Valtionarkisto ei lämmennyt ajatukselle. Sen mukaan jostain virka-arkistosta voisi 10–20 vuoden kuluessa kehittää jonkinlaisen pienoismaakunta-arkiston. Maakuntahallituksen mielestä arkisto palvelisi paitsi tutkimuksen tarpeita myös samalla sen omana virka-arkistona. Kun asiaan hieman myöhemmin palattiin, Valtionarkisto kehotti Maakuntahallitusta rakentamaan paloturvalliset huoneet maakunnan itsehallintoviranomaisten asiakirjoille. Tämä arkisto voitaisiin kehittää maakunta-arkistoja vastaavaksi yleisarkistoksi.⁶⁶⁵ Arkistohanke toteutui 1970-luvun lopulla. Asetus arkistohallinnosta Ahvenanmaan maakunnassa (1040/1977) asetti Maakuntahallituksen johtamaan arkistointia maakunnassa maakunnan omien asiakirjojen osalta. Tätä toteuttamaan perustettiin Maarianhaminaan vuonna 1978 maakunnanarkisto (landsskapsarkiv). Ahvenanmaalla toimivien valtion viranomaisten osalta arkistohallinto jäi Turun maakunta-arkistolle. Näiden viranomaisten arkistot siirrettiin myöhemmin Turusta maakunnanarkistoon Ahvenanmaalle.

Yliopistokaupungit ovat luonnollisia maakunta-arkistojen sijoituspaikkoja aktiivisesta asiakaspohjasta johtuen. Uusien maakunta-arkistojen perustamisen taustalla oli muitakin tekijöitä, taloudellisia sekä alue- ja kielipoliittisia. Merkityksellisiin tekijöihin ovat kuuluneet myös läänijaoituksen muutokset ja aluejakojen tarkistukset. Uudet läänit ovat mielellään halunneet oman maakunta-arkiston.⁶⁶⁶

Tarkasteltaessa maakunta-arkistojen perustamista sotien jälkeen (Jyväskylän ja Joensuun maakunta-arkistot), eräs tekijä oli paikallishistorioiden suuri suosio. Niiden kirjoittaminen oli aktiivista maaseutuyliopistoissa, jolloin lähes välttämättömänä edellytyksenä oli maakunta-arkiston olemassaolo paikkakunnalla.

Jyväskylän yliopiston juuret juontavat Uno Cygnaeuksen vuonna 1863 perustamaan suomenkieliseen opettajankoulutuslaitokseen. Se muutettiin vuonna 1934 Kasvatusopilliseksi korkeakouluksi ja vuonna 1966 Jyväskylän yliopistoksi.

Vielä silloisen Jyväskylän Kasvatusopillisen korkeakoulun ensimmäiseksi Suomen historian professoriksi tuli vuonna 1958 Mauno Jokipii (1924–2007), jonka tutkimukset ulottuvat keski-

⁶⁶³ Tällainen työn organisointitapa on ollut yleinen Valtionarkistossa/Kansallisarkistossa, jossa esim. talletettuja/lahjoitettuja järjestöarkistoja on järjestetty luovuttajan kustannuksella.

⁶⁶⁴ KA Virka-arkisto. VMA tk 1973 (De 7).

⁶⁶⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1957 (De 4); Viikki 1994, 203–204.

⁶⁶⁶ Viikki 1994, 204.

ajalta toiseen maailmansotaan. Jokipii teki elämäntyönsä Jyväskylän yliopistossa, jossa hän kehitti mm. paikallishistorian tutkimusta.

Jokipiin johdolla opiskelijat tekivät kesäisin kotiseuturetkiä, joilla koottiin aineistoa tutkimuksiin. Myös paikallisia pikkuarkistoja hyödynnettiin opiskelijoiden opinnäytteissä. Toiseksi ryhdyttiin intensiiviseen mikrofilmaustoimintaan. 30 vuoden aikana kuvattiin noin 4 100 mikrofilmirullaa. Kolmanneksi avattiin lainausyhteys arkistolaitoksesta Jyväskylän Kasvatusopillisen korkeakoulun kirjastoon. Nämä toimenpiteet eivät Jokipiin mukaan kuitenkaan riittäneet vaan maakunta-arkiston puute tunnettiin kipeänä.⁶⁶⁷

Kasvatusopillinen korkeakoulu, Jyväskylän kaupunki ja eräät seurat esittivät Opetusministeriölle maakunta-arkiston perustamista vuonna 1959. Valtionarkiston kanta oli tuossa vaiheessa varauksellinen. Se vetosi siihen, että Keski-Suomen alueella oli verrattain vähän vanhoja arkistoja ja että tuskin kannattaisi jakaa Vaasan maakunta-arkiston piiriä lähivuosisikymmeninä. Vaasan maakunta-arkiston siirtäminen Jyväskylään ei myöskään ollut perusteltua, nyt kun Vaasan rakennuksen vuokrasopimusta oli saatu pidennettyä. Kasvatusopillinen korkeakoulu ja Valtionarkisto olivat sopineet asiakirjojen lainausjärjestelystä, jonka olennainen osa oli paloturvallinen tila korkeakoulun kirjastossa; tila saatiin vuonna 1960. Valtionarkisto myös suositteli mikrofilmien hankkimista korkeakoululle.⁶⁶⁸

Ajatus Jyväskylän maakunta-arkistosta oli itse asiassa vanhempaa perua. Jo vuonna 1909 kymmenen kansanedustajaa oli tehnyt esityksen kansalliskirjaston ja maakunta-arkiston perustamisesta Jyväskylään. Kirjastoaloite toteutui vuonna 1912, kun perustettiin Jyväskylän tieteellinen kirjasto. Vuonna 1921 yliopistoyhdistys päätti luovuttaa maakunta-arkistolle ilmaisen tontin ja raha-avustuksen arkiston houkuttelemiseksi Jyväskylään. Asiaan tuli enemmän pontta, kun vuonna 1958 Jyväskylän Kasvatusopilliseen korkeakouluun perustettiin filosofinen tiedekunta, jonka opetusohjelmaan kuului historia. Jo joulun alla 1959 Korkeakoulu ja muut tahot tekivät edellä mainitun esityksen maakunta-arkiston perustamisesta. Vuonna 1963 aloite uudistettiin. Siinä tähdennettiin maakunta-arkiston merkitystä yliopisto-opetusta varten. Ehdotus oli nyt siinä muodossa, että Vaasan maakunta-arkisto siirrettäisiin Jyväskylään, arkistopiiri säilyisi ennallaan. Valtionarkiston mielestä korkeakoulun esityksessä asiaa tarkasteltiin vain sen historianopetuksen kannalta. Maakunta-arkistot hoitivat monia muitakin tehtäviä hallinnon ja käytännöllisen elämän palveluksessa. Valtionarkisto ei pitänyt Vaasan maakunta-arkiston siirtämistä maakunnallisesta ympäristöstään ja historiallisesta hallintokeskuksesta tarkoituksenmukaisena, kun arkistolla myös oli erinomainen rakennus. Sen vuokrasopimus tosin loppui vuonna 1965, mutta kaupunki oli luvannut jatkaa sitä 30 vuodella ja hankkia tarpeen mukaan lisätiloja.⁶⁶⁹

Eräänä keinona arkistoista köyhän Keski-Suomen arkistolliseksi elvyttämiseksi esitettiin, että Vaasan ja Mikkelin maakunta-arkistoista irrotettaisiin sopivaa arkistoaineistoa uuteen maakunta-

⁶⁶⁷ Jokipii 1999, 98–99.

⁶⁶⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1960 (De 5).

⁶⁶⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1963 (De 5).

arkistoon siirrettäväksi. Arkistoviranomaisten laskelmien mukaan tällä tavoin voitaisiin siirtää vain muutamia satoja hyllymetrejä asiakirjoja, mikä oli aivan liian vähän.⁶⁷⁰

Vaasan maakunta-arkiston siirtäminen Jyväskylään kokonaisuudessaan oli siis eräs vaihtoehto. Mauno Jokipii kirjoitti asiasta eräässä lehtiartikkelissaan vuonna 1963. Siinä hän ehdotti arkistoviranomaisille, maamme korkeakoulupolitiikan kokonaisuuteen vedoten, että nämä suostuisivat Vaasan maakunta-arkiston siirtämiseen. Yliopiston perustamista Vaasaan ei ollut näköpiirissä, joten maakunta-arkisto oli siellä tutkimusmielessä tyhjän panttina. Muualta tulevat tutkijat voisivat Vaasan asemesta tulla yhtä hyvin Jyväskylään. Arkiston paikallinen käyttö olisi Jyväskylässä aivan eri luokkaa kuin Vaasassa, argumentoi Jokipii. Jyväskylässä opiskeli suuri joukko pohjalaisia opiskelijoita. Varmaa oli, että monet heistä halusivat tehdä kotiseutuaan koskevia tutkimustöitä, mikä nyt ei ollut mahdollista. Jyväskylässä maakunta-arkisto hyödyttäisi Pohjanmaatakin eniten. Jyväskylän kaupungilta olisi saatavissa lahjoituksena hyvä tontti. Vaasassa arkisto oli vuokratiloissa, mutta valtion oli ennen pitkää rakennettava sille oma rakennus. Eräs siirtoa puoltava seikka oli se, että arkistopiirien rajoja ei tarvitsisi muuttaa.⁶⁷¹

Vaasa oli poliittisessa mielessä suomenruotsalaisten linnakkeita, ja arkiston siirtoehdotus koettiin näissä piireissä kielipolitiikaksi. Sitä vastustettiin lehdistössä lujasti pääkaupungin Hufvudstadsbladetia myöten.⁶⁷² Vaasan lääninhallitus kuului arkiston siirtämisen jyrkkiin vastustajiin. Se uumoili siinä kielikiistan virittelyä.⁶⁷³ Vaasan maakunta-arkistoa ei koskaan siirretty Jyväskylään.⁶⁷⁴

Eduskunnassa Jyväskylän maakunta-arkistolla oli laajapohjaista kannatusta. Kolme keskusomaista kansanedustajaa, Suomen kansanpuolueen (liberaalien) Veikko Hyytiäinen, sosialidemokraattien Arvo Ahonen ja keskustapuolueen Vilho Leivonen esittivät helmikuussa 1964, että hallitus ryhtyisi kiireellisiin toimenpiteisiin sopivaksi katsottavan toimialueen käsittävän maakunta-arkiston perustamiseksi Jyväskylän kaupunkiin. Perusteluna maakunta-arkistolle oli, että historiatieteiden ja siihen liittyvien muiden tieteiden tehokas ja pätevä opiskelu edellytti mahdollisuutta suorittaa tutkimuksia, jotka voivat tapahtua vain Valtionarkistossa tai maakunta-arkistoissa. Keskeinen perustelu oli Jyväskylän Kasvatusopillinen korkeakoulu, jonka opetusohjelmassa historialla oli tärkeä sija. Tärkeä näkökohta oli aloitteen tekijöiden mielestä myös mahdollisuus säästää matkakustannuksissa, jos arkisto olisi Jyväskylässä.⁶⁷⁵

Näiden argumenttien jälkeen kansanedustajat esittivät toivomusaloitteen hallitukselle ryhtymisestä kiireellisiin toimenpiteisiin maakunta-arkiston perustamiseksi Jyväskylän kaupunkiin.⁶⁷⁶

⁶⁷⁰ Jokipii 1999, 97.

⁶⁷¹ Sama, 99.

⁶⁷² Jokipii 1999, 100–101.

⁶⁷³ Autio 1990, 307–308.

⁶⁷⁴ Viikki 1994, 210.

⁶⁷⁵ Hyytiäinen ym. toivomusaloite maakunta-arkiston perustamiseksi Jyväskylän kaupunkiin. Toiv. al. n:o 183, 14.2.1964. Liitteet I–XII, s. 562/1964vp.

⁶⁷⁶ Sama viite kuin edellä.

Asia siirtyi Sivistysvaliokunnan⁶⁷⁷ käsittelyyn. Se argumentit olivat samat kuin toivomusaloitteessa esitetyt. Sivistysvaliokunta kuuli asiantuntijoina mm. valtionarkistonhoitaja Nurmiota ja professori Mauno Jokipiitä. Lisänäkökohtana Sivistysvaliokunta esitti, että Keski-Suomea koskevaa arkistoaineistoa voitaisiin siirtää Vaasasta Jyväskylään, ja Jyväskylässä voitaisiin käynnistää laajempi uudemman arkistoaineiston hankinta. Sivistysvaliokunta viittasi myös siihen, että sen tietämän mukaan Jyväskylän kaupunkiin oli tulossa uusi virastotalo lähinnä lääninhallituksen tarpeita varten. Maakunta-arkiston sijoittamista tähän rakennukseen olisi selvitettävä. Sivistysvaliokunnan mielestä hallituksen tulisi ryhtyä kiireellisiin toimenpiteisiin maakunta-arkiston perustamiseksi Jyväskylään.⁶⁷⁸ Mennessään Sivistysvaliokunnan kuultavaksi Jokipii oletti Nurmion edellisvuosien tapaan vastustavan maakunta-arkiston perustamista Jyväskylään. Professori valmistautui kumoamaan kaikki mahdolliset vastustavat argumentit. Ensimmäisenä puhuneen Nurmion kanta oli kuitenkin muuttunut, hän oli varauksetta arkiston perustamisen kannalla! Jokipii luonnollisesti kannatti lämpimästi valtionarkistonhoitajan hyvin harkittua ja joka suhteessa mainiota ehdotusta. Jokipii kertoo jälkeensä kuulleensa, että arkistoneuvokset Kerkkonen ja Oja olivat nähneet paljon vaivaa Nurmion käännättämiseksi. Neuvoksilla lienee ollut poliitikoilta tullut ennakkotieto, että Jyväskylän arkisto joka tapauksessa perustetaan.⁶⁷⁹

Seuraava askel oli Eduskunnan toivomusaloite. Eduskunta esitti 21. tammikuuta 1965 Sivistysvaliokunnan mietinnön sanoin yksimielisen toivomuksen, että hallitus ryhtyisi kiireellisiin toimenpiteisiin maakunta-arkiston perustamiseksi Jyväskylän kaupunkiin. Kuten Sivistysvaliokunta myös Eduskunta esitti, että arkistoaineistoa voitaisiin siirtää Vaasasta ja ryhtyä entistä laajemmin hankkimaan uudempia asiakirjoja Jyväskylään. Suunnitteilla olevan uuden virastotalon tarjoamat mahdollisuudet tuli ottaa huomioon.⁶⁸⁰

Omassa lausunnossaan Valtionarkisto katsoi, että uuden maakunta-arkiston piiriksi tulisi vahvistaa Keski-Suomen lääni. Tältä alueelta valtion vanhat virka-arkistot olivat laajuudeltaan yhteensä 200–300 hyllymetriä. Lisää voitaisiin saada kirkon- ja kunnanarkistoista. Tutkimuksen ja opetuksen tarpeisiin olisi kerättävä myös yksityisarkistoja, so. liikeyritysten, seurojen ja yksityishenkilöiden asiakirjoja. Muista maakunta-arkistoista voitaisiin ehkä siirtää pitkäaikaisina lainoina aineistoja. Samalla harjoitettaisiin muutakin lainausta arkistojen välillä. Näillä keinoin voitaisiin Jyväskylän maakunta arkisto saada täyttämään tarkoituksensa. Kun virasto- tai arkistotaloa ei ollut näköpiirissä, Valtionarkisto neuvoi Jyväskylää tutkimaan mahdollisuutta saada vuokratuksi tiloja linja-autoaseman väestönsuojasta.⁶⁸¹ Erilaisia tilaratkaisuja tutkittiin kaupunginjohtaja Veli Järvisen avustuksella, mutta linja-autoaseman yhteydessä olevaan tilaan päädyttiin. Kaupungin rakennusvirastossa palvellut arkkitehti Jukka Kolehmainen piirsi arkistolle varta vasten suunnitellut tilat, jotka kaupunki omalla kustannuksellaan rakensi kuntoon. Asiakirjojen säilytyskapasi-

⁶⁷⁷ Sivistysvaliokunnan puheenjohtajana oli Anna-Liisa Tiekso (SKDL). Hän oli vaikutusvaltainen poliitikko, joka toimi kahdesti ministerinä.

⁶⁷⁸ Sivistysvaliokunnan mietintö n:o 15, 26.11.1964. Asiakirjat V, 2/1964vp.

⁶⁷⁹ Jokipii 1999, 102.

⁶⁸⁰ Eduskunnan toivomus maakunta-arkiston perustamisesta Jyväskylän kaupunkiin (toiv.al. miet. n:o 114), 21.1.1965. Asiakirjat V, 2/1964vp.

⁶⁸¹ KA Virka-arkisto. Tk 1965 (De 5).

teetti oli 5 000 hm.⁶⁸² Näissä väliaikaisiksi tarkoitetuissa vuokratiloissa maakunta-arkisto toimi yli 30 vuotta. Tilat muuttuivat aikaa myöten ongelmallisiksi ahtauden ja kosteuden vuoksi. Oman rakennuksen arkisto sai vuonna 2 000.

Asetus maakunta-arkiston perustamisesta annettiin 3. helmikuuta 1967 sen jälkeen, kun Eduskunta oli myöntänyt sille rahoituksen. Samalla asetuksella perustettiin maakunta-arkistonhoitajan virka ja vahtimestarin toimi.⁶⁸³ Maakunta-arkiston piirinä oli Keski-Suomen lääni.⁶⁸⁴ Se oli muodostettu vuonna 1960 Vaasan, Hämeen ja Kuopion lääneihin kuuluneista alueista. Toiminta arkistossa alkoi 1. maaliskuuta 1967. Vihkiäisjuhla oli 16. lokakuuta 1967 opetusministeri Reino Oittisen läsnäollessa. Jyväskylän maakunta-arkisto perustettiin Rafael Paasion vasemmistolais-keskustalaisen hallituksen aikana. Opetusministeri Oittinen oli sosialidemokraatti.

Opetusministeriö määräsi helmikuussa 1967 Valtionarkiston arkistoavustajan FM Raimo Viikin hoitamaan Jyväskylän maakunta-arkistonhoitajan virkaa, ja 1. syyskuuta hänet nimitettiin vakinaiseksi. Hän oli tässä virassa vuoden 1972 toukokuun loppuun. 1. kesäkuuta hän aloitti Savo-Karjalan (Mikkelin) maakunta-arkistonhoitajana. Jyväskylän maakunta-arkistonhoitajaksi nimitettiin saman arkiston arkistonhoitaja FM Vesa Salminen (s. 1944), joka oli virassa vuoteen 1983. Vesa Salmisen tultua arkiston päälliköksi, arkistonhoitajaksi nimitettiin joulukuussa 1973 FK Ulla Forsberg. Henkilökuntaan kuului myös FM Annikki Laukkala, Salmisen seuraaja maakunta-arkistonhoitajana.

Jyväskylän maakunta-arkistoon siirrettiin arkistoaineistoja Vaasan, Mikkelin ja Hämeenlinnan maakunta-arkistoista ja Valtionarkistosta. Yksityisarkistoja saatiin heti runsaasti, mm. muutamia arvokkaita yritysarkistoja. Valtionarkiston tavoitteena oli tuossa vaiheessa kehittää Jyväskylän maakunta-arkistosta eräänlainen liikeyritysten keskusarkisto.⁶⁸⁵ Tavoite myös osittain toteutui. Vuoden 1972 toimintakertomuksessa todettiin, että oli kiinnitetty suurta huomiota liikeyritysten tallettamiseen. Niiden yhteismäärä oli jo noin 1 000 hm.⁶⁸⁶ Elinkeinoelämän Keskusarkiston (ELKA) perustaminen Mikkeliin kymmenkunta vuotta myöhemmin, suuntasi liikeyritysten pääasiassa tähän instituutioon (koko maasta).

Jyväskylän maakunta-arkiston syntyhistoria on esimerkki arkiston perustamisprosessin monitahoisuudesta. Mukana olivat paitsi tutkimuksen intressit myös alue- ja kielipolitiikka ja korkeakoulupolitiikka. Vaasan ja Oulun sekä Hämeenlinnan ja Tampereen kilpailu maakunta-arkistosta osoittaa intressien yhteensovittamisen vaikeutta. Kiinnostus arkistoja kohtaan ei yleensä ole ko-

⁶⁸² ”Jyväskylän maakunta-arkisto vihittiin tänään.” Keski-Suomalainen 16.10.1967.

⁶⁸³ Asetus Jyväskylän maakunta-arkiston perustamisesta 3.2.1967. Askok 77/1967.

⁶⁸⁴ Valtioneuvoston päätös maakunta-arkistojen piirijaosta (...) 9.2.1967. Askok 78/67. Päätöksessä lueteltiin kaikkien maakunta-arkistojen arkistopiirit. Piirit muodostuivat yhdestä tai useammasta läänistä. Turun maakunta-arkiston arkistopiirinä oli Turun ja Porin lääni ja tietyin edellytyksin myös Ahvenanmaan lääni. Hämeenlinnan maakunta-arkiston piirinä olivat Hämeen ja Uudenmaan läänit. Savo-Karjalan maakunta-arkiston piirinä olivat Kymen, Mikkelin, Kuopion ja Pohjois-Karjalan läänit. Vaasan maakunta-arkiston piirinä oli Vaasan lääni, Jyväskylän maakunta-arkiston piirinä Keski-Suomen lääni ja Oulun maakunta-arkiston piirinä Oulun ja Lapin läänit.

⁶⁸⁵ ”Jyväskylässä halutaan laajentaa maakunta-arkistoa.” Helsingin Sanomat 29.10.1969.

⁶⁸⁶ KA Virka-arkisto. JyMA tk 1972 (De 6). Puhuttiin suorastaan ”liikeyritysten keskusarkistosta”, joka tulisi maakunta-arkiston uudisrakennuksen yhteyteen.

vin suurta, mutta arkistoinstituutioista on usein syntynyt suoranaista kilpailua. Uusien korkeakoulujen sijoittamisesta käytiin 1950- ja 1960-luvuilla vastaavanlaista kädenvääntöä.

Jyväskylän maakunta-arkiston ensimmäinen täysi toimintavuosi (1968) oli odotettua vilkkaampi. Laitos oli tullut tarpeeseen. Sitä osoitti tutkijakäyntien jatkuvasti suuri määrä. Maakunta-arkisto helpotti historian ja yhteiskuntatieteiden tutkimusta ja opetusta Jyväskylän yliopistossa.⁶⁸⁷

Jyväskylän maakunta-arkiston toiminnassa näkyi arkistohallinnon merkityksen kasvu 1970-luvun alussa. Vesa Salminen pyrki omien sanojensa mukaan ”konsulttitoiminnalla” siihen, että Keski-Suomen keskussairaalalle ja Jyväskylän yliopistolle saataisiin arkistoinnin kokonaissuunnitelma, joka kattaisi kaiken organisaation tuottaman asiakirjamateriaalin.⁶⁸⁸

Samaan aikaan kun Jyväskylän maakunta-arkisto valmistui, seuraava maakunta-arkisto oli jo suunnitteilla. Kysymyksessä oli vuonna 1974 perustettu Joensuun maakunta-arkisto, järjestyksessä seitsemäs ja (oletettavasti) viimeinen maakunta-arkisto. Itse asiassa Joensuun arkistoasia oli tullut vireille jo ennen Talvisotaa Pohjois-Karjalan maakuntaliiton perustamisen yhteydessä vuonna 1936. Maakuntaliiton erääksi tavoitteeksi asetettiin oma maakunta-arkisto.

Maakuntaliiton asettaman tavoitteen toteutumiseen kului 38 vuotta. Joensuun arkisto liittyi osaltaan lääninuudistukseen. Keski-Suomen läänin tavoin Pohjois-Karjalan lääni perustettiin vuonna 1960, kun Kuopion läänin itäosat erotettiin omaksi läänikseen. Eduskunnassa tehtiin lokakuussa 1967 raha-asia-aloite Pohjois-Karjalan maakunta-arkiston rakentamistöiden aloittamiseksi Joensuun kaupungissa. Aloitteen tekijä oli sosialidemokraatti Antti O. Pennanen. Perusteluna aloitteelle olivat Joensuun korkeakoulun tarpeet sekä maakuntaa koskevien, hajallaan olevien arkistomateriaalien saaminen talteen; Mikkeli oli liian kaukana. Samana vuonna myös Joensuun korkeakoulu (perustettu 1969, itsenäisenä yliopistona 1984-2009⁶⁸⁹) oli aloitteellinen asiassa, jota se piti vireillä seuraavina vuosina. Perusteluna olivat tutkimukselliset syyt, arkistohallinnon edistäminen ja aluepolitiikka. Historiantutkimuksessa ja -opetuksessa koettiin suurena puutteena pakollinen turvautuminen ainoastaan painettuihin lähteisiin. Mikrofilmaus- ja valokopiointitoiminta käynnistettiin, mutta se ei ratkaissut ongelmaa. Maakunta-arkiston aktiivisiin puolestapuhjiin kuului yliopiston rehtori ja historian professori Heikki Kirkinen.⁶⁹⁰

Valtionarkistonhoitaja Kerkkonen ja arkistoneuvos Kujala vierailivat joulukuussa 1970 kaupungin ja eräiden yhdistysten ja laitosten kutsusta Joensuussa tutustumassa aiotun maakunta-arkiston mahdollisiin sijoituspaikkoihin ja tiloihin. Vuonna 1971 Valtionarkisto oli arkistoasiassa yhteydessä Joensuun kaupunkiin, Joensuun korkeakouluun, Pohjois-Karjalan maakuntaliittoon sekä paikallisiin valtion viranomaisiin.⁶⁹¹ Vuonna 1973 Valtionarkisto antoi Opetusministeriölle puoltavan lausunnon maakunta-arkiston perustamissuunnitelmasta. Valtionarkisto kävi myös neuvotteluja toimitilojen hankkimisesta arkistolle Joensuun virastotalosta. Vuonna 1972 Valtion-

⁶⁸⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1968 (De 6).

⁶⁸⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1973 (De 7).

⁶⁸⁹ Yhdistettiin vuonna 2010 Kuopion yliopiston kanssa Itä-Suomen yliopistoksi.

⁶⁹⁰ Viikki 1994, 210–211; Hämynen–Heikkinen 2002, 39–40.

⁶⁹¹ KA Virka-arkisto. Tk 1970 ja 1971 (De 6).

arkisto oli ollut vielä sillä kannalla, että jo olemassa olevien maakunta-arkistojen tilakysymykset tulisi ratkaista ennen Joensuun maakunta-arkiston perustamista.⁶⁹²

Joensuun uusi instituutio vaikutti Savo-Karjalan maakunta-arkiston piiriin ja aineistoihin. Perustamisasiaa koskeneessa lausunnossaan Savo-Karjalan maakunta-arkistonhoitaja Raimo Viikki oli varsin kriittinen. Lausunnossa ei sinänsä vastustettu uuden maakunta-arkiston perustamista, mutta siinä torjuttiin Savo-Karjalan maakunta-arkiston hallinnollisesti yhtenäisen toimipiirin ja tutkimuksellisesti ehyen aineistokokonaisuuden pirstominen. Valtakunnalliseen aluepolitiikkaan eivät myöskään kuuluneet kehitysalueiden kesken tapahtuvat siirrot, katsoi Viikki. Hän epäili niin ikään, oliko tarkoituksenmukaista kehittää arkistolaitosta siten, että jokaiseen uuteen yliopistokaupunkiin, jossa oli humanistista opetusta, perustettiin pieni maakunta-arkisto historianopiskelijoita varten.⁶⁹³

Suomen seitsemäs maakunta-arkisto perustettiin Valtioneuvoston päätöksellä (690/74) 23. elokuuta 1974 Joensuuhun. Samana päivänä annettiin asetus Savo-Karjalan maakunta-arkiston nimen muuttamisesta Mikkelin maakunta-arkistoksi (691/1974). Joensuun maakunta-arkiston arkistopiiri käsitti Pohjois-Karjalan läänin, joka aikaisemmin kuului Savo-Karjalan (Mikkelin) maakunta-arkiston piiriin. Myöhemmin Joensuun arkistopiiriin liitettiin myös Pohjois-Savo. Maakunta-arkisto aloitti toimintansa läänin virastotalossa 1. syyskuuta 1974. tutkijoille arkisto avautui vuoden 1975 alussa. Maakunta-arkisto toimi väliaikaisiksi tarkoitetuissa tiloissa vuoteen 1991, jolloin sille valmistui oma rakennus. – Joensuun maakunta-arkisto perustettiin Kalevi Sorsan hallituksen aikana.⁶⁹⁴

Joensuun maakunta-arkistonhoitajana oli toiminnan alusta vuoteen 1984 Valtionarkiston tutkijan virasta Joensuuhun siirtynyt FK Raimo Pohjola (s. 1942), aluksi virkaatekevänä. Vakinaisesti Opetusministeriö nimitti hänet virkaan 1. tammikuuta 1975 lukien. Pohjola oli toiminut 1970-luvun alussa myös Turun vt. maakunta-arkistonhoitajana. Hän päätti virkauransa Kansallisarkiston arkistoneuvoksena vuonna 2006. Neuvoksena Pohjola työskenteli paljon koulutuksen ja kansainvälisen arkistoyhteistyön parissa.

⁶⁹² TMA Virka-arkisto. VA maakunta-arkistoille 24.5.1972, Valtiontalouden suunnitelma vuosiksi 1974–78. Liite: valtiontalouden suunnitelma 1973–77. Tehtäväsuunnitelma. Arkistot 263 (Ea 35).

⁶⁹³ KA Virka-arkisto. SKMA tk1973 (De 7).

⁶⁹⁴ Sorsan hallituksessa toimivat opetusministereinä sosialidemokraattien Ulf Sundqvist ja Varma Kaalio (eri aikoina) sekä ”ministerinä Opetusministeriössä” Keskustapuolueen Marjatta Väänänen.

Kuva 14. Joensuun ensimmäinen maakunta-arkistonhoitaja Raimo Pohjola tarkastelee arkistonsiirtoa vuonna 1974 yhdessä kahden arkistovirkailijan, Anja Koukun (keskellä) ja Sinikka Lappalaisen (myöh. Huttunen) kanssa.

Heti toiminnan alettua Joensuun maakunta-arkistoon siirrettiin arkistoaineistoja Mikkelin maakunta-arkistosta: Pohjois-Karjalan läänin alueella toimineiden valtion, kunnallisten ja kirkollisten viranomaisten arkistot sekä pitkäaikaisena lainana Kuopion lääninhallituksen arkisto. Mikkelistä vuonna 1974 siirretyn aineiston määrä oli yhteensä yli 1 300 hyllymetriä, maakunta-arkiston säilytyskapasiteetti oli 2 500 hm. Siirto-operaatiota varten palkattiin avuksi opiskelijoita.⁶⁹⁵ Koska vain muutamasta siirrettävästä arkistosta oli yksityiskohtainen luettelo, suurin osa arkistoista oli luetteloitava Mikkelissä kokonaan uudelleen ennen siirtoa. Uudelleenjärjestelykin olisi ollut monessa tapauksessa tarpeen, mutta siihen ei ollut aikaa.⁶⁹⁶

Joensuun maakunta-arkiston ”peruskirjallisuudeksi” siirrettiin Valtionarkistosta Pentti Renvallin kokoelma, joka käsitti 2 500 nidettä. Lisäksi saatiin runsaasti muitakin lahjoituksia, niin että kirjaston nidosmäärä nousi lähelle neljätuhatta.⁶⁹⁷ Jo ensimmäisenä toimintavuonna maakunta-

⁶⁹⁵ Hämynen–Heikkinen 2002, 41.

⁶⁹⁶ KA Virka-arkisto. SKMA tk 1974 ja JoMa tk 1974 (De 7).

⁶⁹⁷ Hämynen–Heikkinen 2002, 44.

arkisto ja historian laitos järjestivät näyttelyn ”Ortodoksinen perinne ja kulttuuri Suomessa”, johon tutustui yli 2000 kävijää.⁶⁹⁸

Maakunta-arkistojen siirtojen kehitystä valaisee seuraavassa taulukossa oleva otos (hm)⁶⁹⁹ eräiltä vuosilta. Maakunta-arkistoihin siirrettiin aluksi periaatteessa vain yli 50 vuotta vanhemmat viranomaisasiakirjat, mutta Valtionarkisto myönsi lupia nuoremmankin aineiston siirtoon, jos tilat sen sallivat. Vuonna 1970 virallinen siirtoraja maakunta-arkistoihin muutettiin asetuksella 40 vuodeksi. Jo vuonna 1962 Valtionarkisto linjasi asian niin, että siirtorajaksi voitiin maakunta-arkiston harkinnan mukaan ottaa vuosi 1920. Nuorempien aineistojen siirtämiseen Valtionarkisto suhtautui torjuvasti, jos perusteluna oli pelkästään tilanahtaus.⁷⁰⁰ Valtionarkistoa ei koskenut mikään virallinen siirtoraja, mutta pyrittiin siihen, ettei kahtakymmentä viittä vuotta nuorempia asiakirjoja siirrettäisi.

Taulukko 6. Asiakirjojen siirrot (hm) maakunta-arkistoihin eräinä esimerkkivuosina.

	HMA	OMA	TMA	SKMA	VMA	JyMA	JoMA
1950	2,0	133,0	109,2	344,6	133,0		
1955	7,0	11,7	339,7	1330,0	60,6		
1960	95,6	305,5	214,6 ⁷⁰¹	114,0	169,5		
1965	273,0	4,6	248,4	62,0	42,3		
1970	120,1	223,1	104,3	455,9	206	122,3	
1974	48,9	87,0	126,3	160,2	137,9	171,9	1315,8

Lähteet: KA Virka-arkisto. Maakunta-arkistojen toimintakertomukset ao. vuosilta (De 4–6).

Suurin siirtomäärä, 1 330 hm, oli vuonna 1955 Savo-Karjalan maakunta-arkistossa. Silloin yhteensä lähes kuusikymmentä viranomaista ja yksityistä siirsi asiakirjojaan maakunta-arkistoon. Suurin yksittäinen siirto, runsaat 500 hm, tuli Kuopion lääninhallitukselta ajalta 1803 –1923. Huomattava siirtoerä tuli myös Itä-Suomen hovioikeudelta, joka luovutti Viipurin raastuvanoikeuden ja lakkautettujen kuntien arkistoja lähes 100 hm.⁷⁰² Maakunta-arkistossa oli tuolloin runsaasti säilytyskapasiteettia; uudisrakennus oli valmistunut vuonna 1953.

1950-luvulla jatkettiin ennen Talvisotaa alkanutta läänintilien siirtoa Valtionarkistosta, kun Savo-Karjalan maakunta-arkisto oli saanut uuden rakennuksen. Sinne siirrettiin Itä-Suomen läänien tilejä osaksi 1800-luvulta alkaen noin 350 hm.⁷⁰³

⁶⁹⁸ Sama, 47.

⁶⁹⁹ Toisin kuin Valtionarkiston luvuissa maakunta-arkistojen siirtoluvuissa ovat yleensä mukana myös yksityisarkistot ja kirkonarkistot.

⁷⁰⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1962 (De 5).

⁷⁰¹ Vuoden 1960 siirtoon sisältyi 81 karttaa ja 1500 rakennuspiirustusta.

⁷⁰² KA Virka-arkisto. Tk 1955 (De 4).

⁷⁰³ KA Virka-arkisto. Tk 1953 (De 4).

Taulukon 6 lukuihin sisältyvät myös yksityiset arkistoaineistot, sikäli kuin niiden hyllymetrit on erikseen merkitty toimintakertomuksiin. Seuraavassa asetelmassa ovat yksityisaineistojen siirrot maakunta-arkistoihin kolmelta esimerkkivuodelta:

	HMA	OMA	TMA	SKMA	VMA	JyMA
1950	..	..	3,1	19,8	..	
1960	8,2	9,8	30,0	6,1	..	
1970	32,9	14,3	24,5	2,6	3,5	17,8

Yksityisarkistojen osuus siirtojen kokonaismäärästä vaihteli esimerkkivuosina. Enimmillään se oli Turun maakunta-arkistossa vuonna 1970, yli 20 prosenttia ja pienimmillään samana vuonna Savo-Karjalan maakunta-arkistossa, puoli prosenttia.

Siirtomäärät maakunta-arkistoihin olivat luonnollisesti selvästi pienemmät kuin Valtionarkistoon, mutta eräinä vuosina joihinkin arkistoihin siirrettiin paljon aineistoa. Vuoden 1970 10-vuotissiirrot toivat arkistoihin varsin runsaasti asiakirjoja. Lakkautettujen paikallisten kansanhuoltoviranomaisten arkistot veivät tilaa (tosin näitä kunnallisia aineistoja siirrettiin vain poikkeustapauksissa maakunta-arkistoihin, valtionhallintoon kuuluvien kansanhuoltopiirien arkistot sen sijaan siirrettiin). Kruununvoudin viran lakkauttaminen vuonna 1945 merkitsi kyseisten arkistojen ”tulvaa” maakunta-arkistoihin. Nimismiesten arkistoja siirrettiin myös paljon, samoin tuomiokuntien, lääninhallitusten ja hovioikeuksien sekä maistraattien ja raastuvanoikeuksien ja erilaisten oppilaitosten. Läänintilien ja konseptituomiokirjojen siirrot Valtionarkistosta kasvattivat siirtolukuja, joskin renovoitujen tuomiokirjojen siirrot Valtionarkistoon ”tasasivat” nettomäärää.

Vuonna 1970 kuudessa maakunta-arkistossa oli yhteensä 33 hyllykilometriä asiakirjoja (Joensuu maakunta-arkistoa ei ollut vielä perustettu). Tilaongelmat alkoivat kiristyä maakunta-arkistoissa kuten Valtionarkistossakin, joka sai pian lisärakennuksen. 1970-luvun alussa Turun, Savo-Karjalan, Vaasan ja Jyväskylän maakunta-arkistot voivat vielä vastaanottaa säännönmukaiset arkistonsiirrot. Hämeenlinnan ja Oulun maakunta-arkistot olivat täynnä ja tarvitsivat oman rakennuksen. Myös Jyväskylä tarvitsi uudet tilat, koska sen sijoitus linja-autoaseman yhteyteen oli epätarkoituksenmukainen.⁷⁰⁴

Yksityisarkistojen hankkimiseksi Valtionarkisto käynnisti vuonna 1964 kampanjan, jossa maakunta-arkistot olivat aktiivisia mm. taloarkistojen hankinnassa. Vaasan maakunta-arkisto teki keruuta Alahärmässä ja vuonna 1965 Hämeenlinnan maakunta-arkisto Hauholla ja Orivedellä, Savo-Karjalan maakunta-arkisto Vehkalahdella sekä Vaasan maakunta-arkisto Isossakyrössä ja Kuortaneella. Keräystä johtivat maakunta-arkistojen amanuenssit, ja mukana oli paikkakunnan edustaja. Kunnat antoivat auton kerääjien käyttöön ja vastasivat sen kustannuksista. Yhteistyötä

⁷⁰⁴ TMA Virka-arkisto. VA maakunta-arkistoille 24.5.1972. Valtiontalouden suunnitelma vuosiksi 1974–78. Liite: valtiontalouden suunnitelma 1973–77. Tehtäväsuunnitelma. Arkistot 263 (Ea 35).

tehtiin myös maakuntaliittojen, kotiseutuyhdistysten ja ylioppilasosakuntien kanssa.⁷⁰⁵ Keruuta jatkettiin varsin tarmokkaasti vielä 1960-luvun jälkipuoliskolla. Vaasan maakunta-arkistolla oli tiiviit yhteydet Helsingin Yliopiston Etelä-Pohjalaiseen Osakuntaan, joka siirsi laajan kotiseutuarkistonsa maakunta-arkistoon vuonna 1966. Maakunta-arkiston makasiiniin järjestettiin uusi kotiseutukokoelmien osasto. Vuonna 1966 se karttui 90:llä uudella kotiseutuarkistolla. Vuonna 1968 Vaasan maakunta-arkisto oli niin aktiivinen taloarkistojen keruussa, että kyseisiä arkistoja saatiin lisää 56 kappaletta.⁷⁰⁶ Vuonna 1967 Hämeenlinnan maakunta-arkisto oli kerännyt kotiseutuaineistoa yhdessä Hämäläis-Osakunnan kanssa. Vuotta aikaisemmin myös Savo-Karjalan maakunta-arkisto oli jatkanut keräystoimintaa. Kokoelmiin saatiin runsaasti talollisten, maa-kauppiaiden ja erilaisten maaseudun yhteisöjen arkistoja. Suurin osa aineistosta saatiin kahdella keräysmatkalla. Toinen oli Karjalaisen Osakunnan järjestämä ja Hämeenlinnan maakunta-arkiston vt. amanuenssin Kalle Justanderin johtama, Ylä-Karjalaan suuntautunut retki ja toinen Viipurilaisen Osakunnan kotiseuturetken yhteyteen järjestetty, Taipalsaarelle suuntautunut ke-ruumatka.⁷⁰⁷ – 1960-taloarkistokeruut olivat aktiivisuudessaan ja pitkäkestoisuudessaan poikkeuksellisia. Ne tuovat mieleen kansallisromantiikan kotiseuturetteilyt.

Maakunta-arkistojen käyntimäärien trendi oli nouseva, joskin vaihtelut olivat melko suuret. Turku oli kahden yliopiston kaupunki, ja sen maakunta-arkiston käyntiluvut olivat ylivoimaisesti suurimmat.

⁷⁰⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1964 ja 1965 (De 5); TMA Virka-arkisto. Aimo Wuorisen kertomus VMA:n taloarkistojen keruusta v. 1964, 17.2.1965 (Ea 27); HMA (Y. S. Koskimies) VA:lle 3.8.1965 (jälj.) (Ea 27).

⁷⁰⁶ KA Virka-arkisto. VMA tk 1966 ja 1968 (De 6). Taloarkistot ovat yleensä pieniä.

⁷⁰⁷ KA Virka-arkisto. SKMA tk 1966 ja HMA tk1967 (De 6).

Taulukko 7. Maakunta-arkistojen tutkijakäynnit 1945–1974.⁷⁰⁸

	HMA	OMA	TMA	SKMA	VMA	JyMA
1945	106	89	630	–	270	
1946	157	66	1118	–	246	
1947	183	254	1040	72	364	
1948	126	102	1540	51	402	
1949	461	256	1448	863	1042	
1950	227	418	1192	1452	604	
1951	371	224	1807	1558	523	
1952	238	487	1576	1158	489	
1953	153	240	1842	1120	268	
1954	170	311	2068	1240	772	
1955	265	276	2689	202	683	
1956	198	438	1846	729	548	
1957	275	445	1850	729	746	
1958	190	569	2227	722	807	
1959	210	495	2295	457	670	
1960	270	596	2137	498	807	
1961	245	703	2280	614	662	
1962	440	756	2582	473	987	
1963	485	939	3461	660	1192	
1964	425	1203	3554	1011	1032	
1965	265	1585	3757	1201	1429	
1966	253	1394	4040	1197	1431	
1967	461	875	6658	875	1332	191
1968	517	1562	6002	845	1391	2187
1969	659	1677	5320	838	1302	2701
1970	612	1940	5503	891	1271	2892
1971	485	2171	5874	981	1552	2402
1972	421	2237	6767	1551 ⁷⁰⁹	1998	2398
1973	571	2024	6519	1502	2094	2520
1974	680	2104	5948	1817	2349	2900

Lähteet: KA Virka-arkisto. Maakunta-arkistojen toimintakertomukset 1945–1974 (De 4–7).

⁷⁰⁸ Joensuun maakunta-arkistoa ei ole tilastossa, koska sen tutkijasali avattiin vasta 2.1.1975.

⁷⁰⁹ Varsinaisia tutkijakäyntejä 1196.

Eräitä 1950-luvun alkuvuosia lukuun ottamatta Turun maakunta-arkisto oli tutkijakäyntien määrässä ylivoimainen. (Poikkeusvuosina Savo-Karjalan maakunta-arkisto oli lähes tasoissa Turun kanssa.) Savo-Karjalan maakunta-arkiston käyntiluvut kasvoivat 1970-luvun alussa Itä-Suomen instituutin taloushistoriallisen tutkimustoiminnan johdosta.⁷¹⁰ Vähiten tutkijakäyntejä oli Hämeenlinnan maakunta-arkistossa yliopistojen läheisyydestä ja hyvistä kulkuyhteyksistä huolimatta. Vuonna 1967 perustetun Jyväskylän maakunta-arkiston korkeat käyntimäärät osoittavat, että arkiston perustaminen oli ollut oikea ratkaisu.

Tarkastelua voidaan täsmentää rajaamalla sitä tutkimusjakson viiteen ensimmäiseen ja viiteen viimeiseen vuoteen. Vuosina 1945–1949 maakunta-arkistoja oli toiminnassa viisi ja tutkijakäyntien kokonaismäärä niissä oli 10 886. Turun maakunta-arkiston osuus oli 5 776 käyntiä (53 %), Vaasan 2 324 käyntiä (21⁷¹¹ %), Hämeenlinnan 1033 (9 %), Savo-Karjalan 986 (9 %) ja Oulun 767 (7 %).

Vuosina 1970–1974 maakunta-arkistoja oli toiminnassa kuusi⁷¹², ja niissä oli tutkijakäyntejä yhteensä 72 619. Turun maakunta-arkiston osuus oli edelleen suurin, 30 611 käyntiä (42 %), vaikka olikin hieman laskenut. Jyväskylän osuus oli 13 112 käyntiä (18 %), Oulun 10 476 käyntiä (14 %), Vaasan 9 264 käyntiä (13 %) ja Hämeenlinnan 2 769 käyntiä (4 %).

Ensimmäinen huomio on se, että viisivuotisperiodien mukaan laskettuna tutkijakäyntien kokonaismäärä maakunta-arkistoissa oli lähes seitsenkertaistunut sodan jälkeisistä vuosista 1970-luvun alkuvuosiin. 1940-luvun loppuvuosia rasittivat vielä poikkeusolot ja yleinen niukkuus. 1970-luvun suuret käyntiluvut, jotka olivat alkaneet nousta jo 1960-luvun alkupuoliskolla, johtuivat suurelta osin räjähdysmäisestä sukututkimusharrastuksen kasvusta. Turun maakunta-arkisto oli pitänyt johtoasemansa ja syytkin olivat ilmeiset (laajat arvokkaat kokoelmat, kaksi yliopistoa). Silmiinpistävää on Oulun maakunta-arkiston nousu tilastossa, mikä selittyy yliopiston perustamisella Ouluun. Vaasan maakunta-arkiston pienentyneet luvut johtunevat siitä, että sinne Viipurin maakunta-arkistosta ja muualta evakuoituiden arkistoaineistot oli 1950-luvun loppuun mennessä siirretty pois Vaasasta, samoin lienee vaikuttanut Jyväskylän uusi maakunta-arkisto. Hämeenlinnan maakunta-arkisto kutistui käyntimäärällä mitattuna 1970-luvun alkuvuosina maakunta-arkistojen pienimmäksi.

Valtionarkistossa oli tutkijakäyntejä vuosina 1945–1949 yhteensä 50 285 ja vuosina 1970–1974 99 508. Tutkijakäynnit lähes kaksinkertaistuivat. Kasvu oli huomattava, mutta suhteellisesti pienempi kuin maakunta-arkistojen yhteenlasketun käyntimäärän kasvu. Valtionarkiston lähtötilanne oli toinen, kun suuri joukko akateemisia tutkijoita ja opiskelijoita hyödynsi Valtionarkiston kokoelmia pian sodan jälkeen. 1960- ja 1970-lukujen sukututkimusaalto ei samalla tavoin tuntunut Valtionarkistossa kuin maakunta-arkistoissa.

⁷¹⁰ KA Virka-arkisto. SKMA esim. tk 1972 (De 6).

⁷¹¹ Joensuun maakunta-arkisto perustettiin vuonna 1974, mutta se avattiin tutkijoille vasta vuoden 1975 alussa.

⁷¹² Sama viite kuin edellä.

Edellä olevaa tarkastelua voi täydentää toisilla otosvuosilla. Edellä useasti mainittu sukututkimusharrastus, jota kirkonarkistojen mikrofilmaus ratkaisevasti helpotti, kasvatti tutkijakäyntien määrää. Seuraavassa asetelmassa on maakunta-arkistojen yhteenlaskettu käyntien määrä eräinä vuosina sodan päättymisestä 1970-luvun alkuun:

1945	1095
1950	3893
1955	4115
1960	4308
1965	8237
1970	13109
1974	15758

Tutkijakäynnit lisääntyivät selvästi jo 1960-luvun alkupuoliskolla. Käyntejä oli vuonna 1965 lähes kaksi kertaa enemmän kuin vuonna 1960, ja kehitys jatkui samankaltaisena.

Käynnit koostuivat suhteellisen pienen tutkijajoukon käynneistä.⁷¹³ Esimerkiksi vuonna 1950 Hämeenlinnan maakunta-arkiston tutkijakäynnit (227) muodostuivat vain 71 eri henkilön käynneistä (keskimäärin 3,2 käyntiä henkilöä kohti). Vuonna 1957 Vaasan maakunta-arkiston tutkijakäynnit (746) ”tuotti” 138 eri henkilöä (keskimäärin 5,4 käyntiä henkilöä kohti). Samana vuonna Turun maakunta-arkiston tutkijakäyntien (1850) taustalla oli 157 eri henkilöä (keskimäärin 11,8 käyntiä henkilöä kohti).⁷¹⁴

Vuoden 1945 lukua laskivat poikkeusolot, mm. se, että Savo-Karjalan (ent. Viipurin) maakunta-arkistossa ei vielä ollut tutkijatoimintaa. Vuoden 1970 lukua puolestaan kasvatti Jyväskylän maakunta-arkiston (1967) tulo tilastoon. Joensuun maakunta-arkisto (1974) sen sijaan avasi ovensa tutkijoille vasta vuoden 1975 alussa, joten se ei esiinny tilastossa. Vuonna 1970 tutkijakäyntejä oli yli kolme kertaa enemmän kuin kymmenen vuotta aikaisemmin. Kasvu jatkui voimakkaana 1970-luvun alussa. Arkistojen palveluilla oli selvästi kysyntää.

Kuten Valtionarkistossa myös maakunta-arkistoissa ulkomaalaisten tutkijoiden määrä kasvoi asteittain. Vuonna 1974 Turun maakunta-arkistossa kävi yhdeksän ulkomaista tutkijaa, joista neljä tuli Ruotsista, kolme Saksasta sekä Norjasta ja Virosta yksi kummastakin. Oulun maakunta-arkistossa kävi sanottuna vuonna 20 tutkijaa ulkomailta, seitsemän Ruotsista, yksi Norjasta ja 12 Yhdysvalloista. Vuonna 1976 maakunta-arkistoissa kävi yhteensä 110 ulkomaalaista tutkijaa.

Lainausliikkeen vilkastuminen maakunta-arkistoissa todistaa osaltaan tutkimuksen voimistumisesta. Seuraavassa taulukossa on tiedot saaduista ja annetuista tieteellisistä lainoista (asiakirjayksiköistä) eräinä vuosina:

⁷¹³ Käyntien taustalla olevaa henkilömäärää ei aina tilastoitu.

⁷¹⁴ KA Virka-arkisto. HMA tk 1950, VMA tk 1957 ja TMA tk 1957 (De 4-5).

Taulukko 8. Maakunta-arkistojen lainausliike vuosina 1950, 1960 ja 1970 (tieteelliset lainat).

	HMA		OMA		TMA		SKMA		VMA		JyMA	
	Saad.	Ann.	Saad.	Ann.	Saad.	Ann.	Saad.	Ann.	Saad.	Ann.	Saad.	Ann.
1950	69	44	329	484	347	265	147	81	329	484		
1960	165	81	189	164	597	226	445	241	190	76		
1970	276	158	579	3259	1652	725	164	476	190	240	1322	139

Lähteet: KA Virka-arkisto. Maakunta-arkistojen toimintakertomukset 1950, 1960 ja 1970 (De 4–6).

Vuonna 1970 Turun maakunta-arkistoon lainattiin huomattavan paljon asiakirjayksiköitä tutkijoiden käyttöön. Suurin osa yksiköistä saatiin toisista yleisarkistoista. Myös annetuista lainoista suurin osa meni niihin. Oulun maakunta-arkistosta annettiin samana vuonna lainoja paljon, 3259 arkistoyksikköä, joista suurin osa oli tilattu yleisarkistoihin. Paljon lähetettiin lainoja myös tieteellisiin kirjastoihin. Saaduista arkistoyksiköistä valtaosa tuli Ouluun toisista yleisarkistoista.⁷¹⁵

Maakunta-arkistoilla oli myös ulkomaista lainausliikettä. Vuonna 1950 Turun maakunta-arkistoon saatiin yksi laina ulkomailta (sisältyy yllä olevaan tilastoon). Muilla maakunta-arkistoilla ei ollut kyseisenä vuonna ulkomaisia asiakirjalainoja eikä niitä myöskään annettu. Vuonna 1970 Turun maakunta-arkisto sai ulkomaisilta arkistoilta kolme lainaa, ja arkistosta annettiin kolme lainaa ulkomaisille kirjastoille. Vuonna 1974 Turku sai ulkomailta samoin kolme lainaa ja antoi kaksi. Savo-Karjalan maakunta-arkistosta annettiin vuonna 1970 yksi laina ulkomaiselle kirjastolle, samoin vuonna 1974.⁷¹⁶ Vuonna 1973 Valtionarkisto tiukensi ulkomaisen lainaustoiminnan ehtoja.

Tieteellisen tutkimuksen ohella arkistolaitos muodosti yksilöiden ja yhteisöjen oikeusturvan kannalta keskeisen infrastruktuurin. Tämä toteutui pyynnöstä annettuina jäljennöksinä, otteina ja todistuksina sekä erilaisina selvityksinä. Useimmiten kysymys oli oikeaksi todistetuista asiakirjoista. Toimituskirjat olivat maksullisia; joissain lainsäädännön määrittelemissä tapauksissa ne annettiin maksutta. Maakunta-arkistot tekivät myös epävirallisia sukuselvityksiä yms., joista niin ikään kannettiin maksu. Todistukset, selvitykset ja vastaavat vaihtelivat työmäärältään, jotkut vaativat suuren työpanoksen.

Seuraavassa asetelmassa on tilasto Valtionarkiston antamista jäljennöksistä, otteista ja todistuksista eräinä vuosina:

1945	597
1950	893
1955	1734

⁷¹⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1970 (De 6).

⁷¹⁶ KA Virka-arkisto. TMA tk 1950, 1970 ja 1974 (De 4, 6, 7), SKMA tk 1970 ja 1974 (De 6-7).

1960	189 ⁷¹⁷
1965	292
1970	226
1974	336

Todistusten ja vastaavien merkitys korostui tietyissä poikkeustilanteissa. Vuonna 1973 Valtionarkisto antoi Valtioneuvoston päätöksen nojalla lähes 10 000 todistusta niille, jotka olivat Kansalaissodan johdosta joutuneet vankilaan tai vankileirille. Todistuksia tarvittiin valtion maksamia korvauksia varten. Valtionarkisto joutui erityismäärärahoilla palkkaamaan tilapäistä työvoimaa. Valtionarkisto selviytyi suuroperaatiosta hyvin. Arkistoneuvos Toini Aunolalla sanotaan olleen siinä keskeinen rooli.⁷¹⁸

Jäljennökset, todistukset ja vastaavat tilattiin Valtionarkiston toimistosta, mutta selvitystyö tehtiin yleensä siinä jaostossa, jossa ao. asiakirjatkin olivat. Toimistossa hoidettiin arkiston tilinpito, kirjaaminen ja postitus sekä lainaustoimi.⁷¹⁹

Maakunta-arkistojen osalta toimituskirjatilasto on seuraava:

Taulukko 9. Maakunta-arkistoista annetut jäljennökset, otteet ja todistukset eräinä vuosina.

	HMA	OMA	TMA	SKMA	VMA	JyMA	JoMA
1945	64	153	64	173	1923		
1950	65	123	65	1452	604		
1955	172	142	91	1166	106		
1960	374	312	174	513	84		
1965	389	334	521	720	162		
1970	487	525	359	997	159	157	
1974	509 ⁷²⁰	513	584	1313	305	285	3

Lähteet: KA Virka-arkisto. Maakunta-arkistojen toimintakertomukset 1945–1974 (De 4–7).

Yksittäisten maakunta-arkistojen antama toimituskirjojen määrä voi vaikuttaa (vuositasolla) vähäiseltä, mutta saatu dokumentti saattoi olla yksilön tai yhteisön kannalta äärimmäisen tärkeä. Savo-Karjalan maakunta-arkiston suurissa luvuissa näkyy aineiston luonne. Sinne oli keskitetty luovutetun alueen arkistot, joista tilattiin dokumentaatiota omaisuus- ym. selvityksiin. Sama päti aluksi myös Vaasan maakunta-arkistoon, joka oli arkistoaineiston keskeinen evakuointipaikka ja jossa osa aineistosta oli vielä vuosia sodan päättymisen jälkeenkin.

⁷¹⁷ Todistusten määrä laski voimakkaasti, koska uusi huoltoapulaki vähensi henkikirjoitustodistusten tarvetta. Laki tuli voimaan 1957.

⁷¹⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1973 (De 7); Juhani Saarenheimo tekijälle 23.4.2015.

⁷¹⁹ Esim. KA Virka-arkisto. Tk 1953 (De 4).

⁷²⁰ Lisäksi virka-ajan ulkopuolella tehtiin yksityistytöinä 13 maakunta-arkistosta tilattua sukuselvitystä.

Sodan jälkeisinä vuosina arkistolaitoksella ja erityisesti maakunta-arkistoilla oli tärkeä rooli juri-
disen dokumentaation takaamisessa, edellä on viitattu Savo-Karjalan ja Vaasan maakunta-
arkistoihin. Ajanjakson lähempi tarkastelu valaisee asiaa. Vuosina 1945–1953 viisi maakunta-
arkistoa antoi yhteensä 18 263 toimituskirjaa. Vaasan maakunta-arkisto antoi niitä eniten, 7 571
(41 %) ja lähes yhtä paljon Savo-Karjalan maakunta-arkisto, 7 371 (40 %). Toiset maakunta-
arkistot antoivat niitä huomattavasti vähemmän, vähiten Turun maakunta-arkisto, 676 (4 %).
Tämä heijasti sitä, että Turun arkistossa oli vain vähän luovutetun alueen asioihin liittyviä asia-
kirjoja.⁷²¹

Todistusten antamista lisäsi myös eräissä maakunta-arkistoissa 1940- ja 1950-lukujen taitteessa
tehty mikrokuvaustyö, jota varten niihin oli lainattu kirkonarkistoja.⁷²²

Maakunta-arkistojen toiminnassa oli paljon yhteisiä piirteitä, olihan lainsäädännöllinen ja or-
ganisatorinen pohja sama. Johtajien persoonallisuus, intressit ja arkistopiirin erityisluonne antoi-
vat silti kullekin maakunta-arkistolle oman leimansa. Tutkijasalien aukiolossa oli sodan jälkeen
vaihtelua, mutta periaatteet olivat samat. Arkistot avattiin viimeistään klo 9 ja suljettiin klo
16.15. Usein oli mahdollista arkipäivisin työskennellä tutkijasaleissa klo 18:aan tai 20:een asti.
Joissain maakunta-arkistoissa iltapäivystystä oli aluksi vain tiettyinä viikonpäivinä⁷²³ tai sitten
sopimuksen mukaan. Aina iltatyöskentelyyn ei ollut mahdollisuutta. Tutkijasalit olivat säännön-
mukaisesti auki myös lauantaisin, yleensä klo 8 (9) – 13 (14). Joissain tapauksissa arkisto oli
periaatteessa kiinni lauantaisin, mutta sopimuksen mukaan voitiin päivystys järjestää. Kesäkuu-
kausina aukioloajat olivat lyhyemmät. Vielä 1970-luvulla esiintyi jonkin verran vaihtelua au-
kioloissa, esimerkiksi vuonna 1973 Turun maakunta-arkisto oli avoinna klo 8–20 ja lauantaisin
klo 8–13 (kesälauantaisin sulj.). Savo-Karjalan maakunta-arkisto oli samana vuonna avoinna klo
8–16.15. Lokakuun puolivälistä vuoden loppuun tutkijasali oli auki klo 18:een. Sopimuksen mu-
kaan iltapäivystystä voitiin jatkaa klo 20:een. Lauantaisin arkisto oli suljettu, mutta tarpeen mu-
kaan voitiin silloinkin päivystää klo 13:een.⁷²⁴ Tällainen jousto oli varsin poikkeuksellista valtion
virastoissa ja tutkimuslaitoksissakin. Asia riippui henkilöstötilanteesta, ts. siitä oliko iltapäivystä-
jiä käytettävissä ja varoja heidän palkkaamiseensa. Vakituinen henkilökunta saattoi tosin hoitaa
päivystyksen vapaakorvauksia vastaan.

Maakunta-arkistojen (ja Valtionarkiston) perustyoitä oli arkistojen vastaanotto, järjestäminen⁷²⁵ ja
luettelointi. Kaikissa maakunta-arkistoissa muodostettiin erilaisia hakemistokortistoja aineistoi-
hin, joista tärkeimpiä olivat perukirja- ja lainhuudatus- sekä ns. vesiasioiden kortistot. Niiden

⁷²¹ Väänänen 1992, 98–99.

⁷²² Esim. KA Virka-arkisto. HMA tk 1950 (De 4).

⁷²³ Esim. Turun maakunta-arkistossa iltapäivystys oli 1950-luvun alussa yleensä tiistaisin ja torstaisin klo 18–20
(KA Virka-arkisto. TMA tk 1950–1952, De 4). Tutkijasalien aukiolo piteni maakunta-arkistoissa tarkastelujakson
loppua kohden. Esim. Turun maakunta-arkisto oli vuonna 1968 auki ympärivuotisesti klo 8–20, lauantaisin klo 8–13
(KA Virka-arkisto. TMA tk 1968, De 6).

⁷²⁴ KA Virka-arkisto. TMA ja SKMA tk 1973 (De 7).

⁷²⁵ Turun maakunta-arkistossa oli vuonna 1965 mielenkiintoinen järjestely. Turun lääninsairaalan arkistoa järjestet-
tiin ylitöinä siirtäjän eli Turun yliopistollisen keskussairaalan kustannuksella (KA Virka-arkisto. TMA tk 1965, De
5). Viranomaiset myönsivät toisinaan maakunta-arkistoille varoja säilytysvälineiden hankintaan ja sitomotyöhön.
Niillä oli tähän intressi omien arkistoaineistojensa vuoksi (esim. KA Virka-arkisto. TMA tk 1965, De 5).

merkitys virkatoiminnan ja tutkimuksen kannalta oli huomattava. Vuonna 1972 tuli jakeluun maakunta-arkistojen kolmiosainen yleisluettelo sekä maakunta-arkistojen opas.

Hämeenlinnan maakunta-arkiston erityispiirteenä oli se, että se hoiti maakunta-arkistolle kuuluvia tehtäviä myös Uudellamaalla Helsingin kaupunkia lukuun ottamatta. Järjestely johtui siitä, että erinäisistä suunnitelmista huolimatta Uudellemaalle ei ollut perustettu omaa maakunta-arkistoa, eikä Valtionarkisto voinut kattavasti hoitaa kyseisiä tehtäviä. Jo Hämeenlinnan maakunta-arkiston perustamisesta lähtien eräitä Uudenmaan paikallisviranomaisten arkistoja oli siirretty sinne. Vuoden 1939 arkistolaki ja sen täytäntöönpanoasetus toivat maakunta-arkistoillekin arkistohallinnollisia tehtäviä. Hämeenlinnan maakunta-arkiston arkistopiiriin tulivat aluksi kuulumaan Hämeen läänin lisäksi vain Uudenmaan läänin suomenkieliset kunnat. Vuonna 1955 Valtionarkisto laajensi maakunta-arkiston piiriä velvoittaessaan sen suorittamaan arkistontarkastuksia paitsi Hämeen läänissä myös Uudenmaan läänissä (poikkeuksena Helsinki). Hämeenlinnan maakunta-arkiston toimintapiiriin tulivat siten myös Uudenmaan ruotsinkieliset kunnat. Maakunta-arkisto oikeutettiin myös vastaanottamaan arkistoinesta Uudenmaan läänin viranomaisilta. Tämän myötä Hämeenlinnan maakunta-arkiston vastuulle tuli arkistopiiri, jossa oli yli 500 tarkastuskohdetta.⁷²⁶

Yhteisenä ongelmana lähes kaikilla maakunta-arkistoilla oli tilanpuute⁷²⁷. Vuosien 1973–1977 talous- ja tehtäväsuunnitelmassa Valtionarkisto totesi, että Turun, Mikkelin, Vaasan ja Jyväskylän maakunta-arkistot pystyivät vastaanottamaan asetuksenmukaiset siirrot. Jyväskylä tarvitsi tarkoituksenmukaisen huoneiston nykyisen väliaikaisen ja puutteellisen tilalle. Hämeenlinnan ja Oulun maakunta-arkistot olivat täynnä ja tarvitsivat oman rakennuksen. Hämeenlinnan maakunta-arkisto joutui hankkimaan tilapäistä säilytystilaa talon ulkopuolelta.⁷²⁸ Valtionarkisto katsoi, että ennen Joensuun maakunta-arkiston perustamista, olemassa olevien maakunta-arkistojen tilakysymys tulisi ratkaista.⁷²⁹ Valtionarkiston toiveet eivät toteutuneet. Joensuu sai maakunta-arkiston ennen vanhempien maakunta-arkistojen tilaongelmien ratkaisua.

Arkistohallinnollista työtä tehtiin mahdollisuuksien mukaan, vuosittain maakunta-arkistot tarkastivat Opetusministeriön vahvistaman ohjelman mukaisesti 20–30 arkistoa kukin, tarkastelujakson lopulla useampiakin. Esimerkiksi Mikkelin maakunta-arkisto tarkasti vuonna 1974 49 viranomaisarkistoa. Vuonna 1976 maakunta-arkistot tekivät yhteensä 244 arkistontarkastusta, keskimäärin noin 35 arkistoa kukin.⁷³⁰ Tavoitteena oli, että jokainen virka- ja kunnallinen arkisto tarkastettaisiin vähintään kerran kymmenessä vuodessa, ts. vuosittain tuli periaatteessa tarkastaa

⁷²⁶ KA Virka-arkisto. HMA tk 1955 (De 4); Myllyniemi 1977, 8–9.

⁷²⁷ Seulontapäätöksiin perustuva kokoelmien (lähinnä tiliaineistojen) seulonta toi jonkin verran lisätilaa, mutta ei ratkaissut ongelmaa. Hämeenlinnan maakunta-arkisto oli kuvaava esimerkki tilanpuutteesta. Osa aineistosta oli säilytettävänä Kaurialan kansakoululla, osa Turun maakunta-arkistossa. Vuoden 1968 lopussa maakunta-arkistolla oli vapaata tilaa 45 hm (KA Virka-arkisto. HMA tk 1966–1968, De 6). Hämeenlinnan ja Oulun maakunta-arkistot saivat helpotusta tilaontauteen tallettamalla arkistoinaistoa Jyväskylän maakunta-arkistoon (KA Virka-arkisto. HMA tk 1968 ja OMA tk 1970, De 6).

⁷²⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

⁷²⁹ KA Virka-arkisto. Valtionarkisto maakunta-arkistoille 24.5.1972. Valtiontalouden suunnitelma vuosiksi 1974–1978. Liite: Valtiontalouden suunnitelma vuosiksi 1973–1977. Tehtäväsuunnitelma (Ea 34).

⁷³⁰ KA Virka-arkisto. MMA tk 1974 ja yleisarkistojen tk 1976 (De 7).

10 prosenttia piirin tarkastuskohteista. Arkistohoidon tilan raportoitiin parantuneen asteittain 1950- ja 1960-luvuilla, joskin maaseudulla toimivilla valtion viranomaisilla oli vaikeuksia saada arkistonsa kuntoon, mikä johtui rajallisista henkilöresursseista. Arkistohoito kohentui, mutta arkistotilojen puutteellisuus säilyi pitkään ongelmana. Kuntapuolella eräs ongelmakohta oli se, että päätoimisia kunnansihteerejä alettiin palkata enenevästi vasta 1950-luvun alussa. Uusien virastotalojen rakentaminen paransi tilannetta sekä valtion että kuntien osalta. Kunnat pyrkivät siirtämään arkistotilojen kuntoon saattamisen uuden kunnantalon rakentamisen yhteyteen. Kuntien arkistotilojen piti olla vaatimusten mukaiset vuoteen 1962 mennessä, mutta Valtionarkisto joutui antamaan määräaikaan pidennyksiä.

Julkisen hallinnon laajeneminen korosti arkistohallinnon merkitystä. Jyväskylän maakunta-arkistohoitaja Vesa Salminen totesi vuoden 1974 toimintakertomuksessa, että asiantuntija-avun antaminen kasvavaa paperitulvaa vastaan kamppaileville viranomaisille oli muodostunut maakunta-arkiston tärkeimmäksi tehtäväksi.⁷³¹ Hämeenlinnan maakunta-arkistohoitaja Seppo Myllyniemi arvioi vuonna 1977, että arkistohallinnollisen tehtäväpiirin korostuminen vahvisti maakunta-arkistojen asemaa virastoina.⁷³²

Maakunta-arkistot laativat viranomaisille arkistokaavoja tai ainakin avustivat niiden tekemisessä, mitä viranomaiset usein itse pyysivät saadakseen arkistohoitonsa paremmalle kannalle. Osa kaavoista alistettiin Valtionarkiston vahvistettaviksi.⁷³³ Pyrittiin huolehtimaan siitä, että viranomaiset lähettivät arkistoluettelonsa tiedoksi maakunta-arkistoihin.

Vuodesta 1948 lähtien asiakirjojen mikrofilmaus mullisti sekä Valtionarkistojen että maakunta-arkistojen toimintaa ja mahdollisuuksia palvella tutkijoita. Ensi vaiheessa mikrokuvattiin kirkonarkistoja, ja kuvausta tehtiin Valtionarkiston lisäksi kolmessa maakunta-arkistossa (Turku, Vaasa, Hämeenlinna). Kyseisissä maakunta-arkistoissa lähes koko työvoima sitoutui tähän työhön. Kirkonarkistojen parempi saatavuus vauhditti sukututkimusharrastusta entisestään. Sukututkimus tuntui maakunta-arkistoissa kasvavina kävijämäärinä ja myös siinä, että yksityishenkilöt tilasivat paljon epävirallisia sukuselvityksiä. Tämän sanottiin jopa hidastavan järjestely- ja luettelointityötä.⁷³⁴

1950-luvun puolivälissä Valtionarkistoa ja maakunta-arkistoja työllisti suuri vaihto-operaatio, kun alioikeuksien renovoidut tuomiokirjat siirrettiin ao. maakunta-arkistoista Valtionarkistoon ja sieltä konseptituomiokirjat maakunta-arkistoihin; vanhimmat renovoidut tuomiokirjat oli siirretty Valtionarkistoon jo aikaisemmin. Maakunta-arkistoissa konseptituomiokirjat ovat provenienssi-periaatteen mukaisesti osia ao. tuomioistuinten arkistoista. Työskentely tuomiokirjojen parissa oli ollut jo Hausenin aikana keskeinen tehtävä.

⁷³¹ KA Virka-arkisto. JyMA tk 1974 (De 7).

⁷³² HMA Virka-arkisto. Myllyniemi 1977, 11.

⁷³³ Esim. KA Virka-arkisto. HMA tk 1952 (De 4).

⁷³⁴ KA Virka-arkisto. SKMA tk 1958 (De 5).

Kaikkien maakunta-arkistojen toiminnassa koulutus tuli merkittäväksi tehtävälueeksi 1970-luvun alusta lähtien. Ensimmäiset arkistohoitokurssit järjestettiin käytännöllisten syiden vuoksi kesäyliopistojen yhteydessä.⁷³⁵ Turun maakunta-arkisto oli erityisen aktiivinen koulutussektorilla. Erilaisia arkistoluentoja ja -esitelmiä maakunta-arkistohoitajat olivat pitäneet sekä omassa talossa että ulkopuolisten kursseilla sodan päättymisestä lähtien. Tässä maakunta-arkistojen toiminta muistutti Valtionarkistoa. Ensimmäistä kertaa järjestettiin alempaan arkistotutkintoon kuuluva arkistohoitokurssi Helsingin ulkopuolella kesäkuussa 1972. Se pidettiin Kanta-Hämeen kesäyliopiston yhteydessä. Kurssin järjestämisestä huolehtivat Valtionarkisto ja Hämeenlinnan maakunta-arkisto.⁷³⁶ Arkistoneuvos Alpo Salmela totesi vuonna 1973, että maakunta-arkistopiireissä arkistohoitokurssit täysin rinnastettiin Valtionarkiston vastaaviin kursseihin ja että kurssit lisäsivät kanssakäymistä maakunta-arkistojen ja viranomaisten välillä. Arkistolaitos antoi koulutusta, jota ei ollut saatavissa juuri missään muualla.⁷³⁷

Maakunta-arkistojen kirjastot teettivät melko paljon työtä: inventointia, luokittelua, kortitusta.⁷³⁸ Kirjahankintamäärärahojen pienuus oli usein esillä. Maakunta-arkistojen kuten myös Valtionarkiston kirjastojen kartunnassa yksityisten ja yhteisöjen lahjoituksilla oli merkittävä sija 1970-luvulle asti.⁷³⁹ Merkittävää kokoelmien kartuntaa sekä Valtionarkistossa että maakunta-arkistoissa merkitsivät lukuisten oppilaitosten säännöllisesti lähettämät vuosikertomukset.⁷⁴⁰ Myös sanoma- ja aikakauslehtien ilmaisia vuosikertoja saatiin edelleen.

Maakunta-arkistojen omat profiilit ilmenivät mm. yksityisaineistojen hankinnassa. Niitä otettiin kaikkiin maakunta-arkistoihin, ja se oli keskeinen prioriteetti. Muodollisesti Valtionarkistolla oli päätösvalta siihen, mitä yksityisarkistoja maakunta-arkistoon otettiin, ja käytännössäkin asiakirjojen keruuta voitiin suunnitella keskitetysti Valtionarkistossa. Joissain maakunta-arkistoissa aineistoja hankittiin organisoidummin kuin toisissa. Jyväskylän maakunta-arkisto oli erikoistapaus sikäli, että arkistopiirin viranomaisarkistojen vähyden vuoksi yksityisarkistot olivat sille erityisen tärkeitä.⁷⁴¹ Valtionarkisto ja Jyväskylän maakunta-arkisto pyrkivät kehittämään viimeksi mainitusta laitoksesta 1960- ja 1970-lukujen taitteessa eräänlaisen liikearkistojen keskusarkiston.⁷⁴² Yleensä maakunta-arkistot tai Valtionarkisto eivät ole harrastaneet erityisiä kampanjoita yksityisarkistojen saamiseksi (tai ovat tehneet niin vain satunnaisesti), poikkeuksena suuriin järjestöarkistoihin kohdistunut hankintatyö. Taloarkistojen organisoitu keruu 1960-luvulla kuuluu poikkeuksiin. On muistettava myös 1950-luvulla toiminut Yksityisarkistokomitea sekä sitä aikai-

⁷³⁵ Kesäyliopistot yleensä maksoivat luennoitsijoiden palkkiot ja matkat ja antoivat tilat käyttöön.

⁷³⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1972 (De 6).

⁷³⁷ TMA Virka-arkisto. Arkistoneuvos Salmela maakunta-arkistoille 30.8.1973 (Ea 37).

⁷³⁸ Vuonna 1954 Turun yliopiston ylikirjastonhoitaja Eero Neuvonen antoi kirjastoammatillisia neuvoja maakunta-arkistolle, jossa järjesteltiin kirjastoa perusteellisesti uudelleen (KA Virka-arkisto. TMA tk 1954, De 4).

⁷³⁹ Esimerkiksi vuonna 1971 Jyväskylän maakunta-arkisto sai lahjoituksena 117 sidosta. Ostamalla hankittiin vain 9 sidosta (KA Virka-arkisto. JyMA tk 1971, De 6).

⁷⁴⁰ Blomstedt erityisesti pyysi tätä Kouluhallitukselta (TMA Virka-arkisto. Blomstedt Kouluhallitukselle 26.5.1948 (jälj.), Ea 10).

⁷⁴¹ Vuosina 1969 ja 1970 Jyväskylän maakunta-arkisto kampanjoi yksityisarkistojen saamiseksi eri yhdistysten kanssa (KA Virka-arkisto. JyMA tk 1969 ja 1970, De 6).

⁷⁴² KA Virka-arkisto. Tk 1972 (De 6).

sempi Vapaussodan arkisto -hanke. Aineiston lahjoitus- tai talletusmahdollisuudesta on informoitu asiakkaita ja muuta yleisöä sopivissa yhteyksissä.⁷⁴³ Erilaisia ryhmiä (koululaisia, opiskelijoita, laitosten ja yhdistysten edustajia jne.) alkoi sodan jälkeen käydä entistä enemmän tutustumiskäynneillä maakunta-arkistoissa. Niille esiteltiin arkistolaitoksen toimintaa ja aineistoja. Näyttelytoiminta aktivoitui myös.

Asiakirjojen ja kirjojen sitomiseen ja suojaamiseen erikoistunut sitomo oli aluksi vain Vaasan ja Turun maakunta-arkistoissa. Vähin resurssein yritettiin tehdä edes jotain. 1970-luvun alussa Hämeenlinnan maakunta-arkistossa ”sitomon” virkaa ajoi hyllyjen väliin hankittu kasviprässi, jonka avulla arkiston ylimääräinen toimistoapulainen korjasi pahimmin repeytyneitä tuomiokirjoja. Kirjansidontaa yksityisesti harrastanut toimistoapulainen sai Valtionarkistossa lyhyen kursituksen työhönsä.⁷⁴⁴ Vuonna 1976 Turun, Vaasan ja Mikkelin maakunta-arkistoissa oli kirjansitoja. He tekivät konservointityötä myös niille maakunta-arkistoille, joilla ei ollut sitomoa. Kolmen kirjansitojan vastuulla oli noin 33 hyllykilometriä asiakirjoja.⁷⁴⁵

Uusi konttoritekniikka alkoi vähitellen tulla maakunta-arkistojenkin toiminnan avuksi. Esimerkiksi Hämeenlinnan maakunta-arkistoon hankittiin vuonna 1971 valokopiokone asiakkaiden ja virkatyön tarpeisiin sekä sähkökirjoituskone.⁷⁴⁶

Ei ole mikään salaisuus, että Valtionarkiston (Kansallisarkiston) ja maakunta-arkistojen välillä on ollut jännitteitä. Sitä ilmentävät mm. eräät Ragnar Rosénin ja Keijo Astalan kannanotot. Lienee tavanomaista, että keskusviraston ja sen alaisten piiriviranomaisten välille syntyy kitkaa henkilösuhteisiin ja asiakysymyksiinkin liittyen. Vastaavaa jännitettä oli Ruotsin arkistolaitoksessa. Se liittyi johtosääntökysymyksiin, resursseihin sekä Valtionarkiston pyrkimykseen vahvistaa alueellista rooliaan. Henkilösuhteilla oli Ruotsissakin oma merkityksensä.⁷⁴⁷

Vaasan maakunta-arkistonhoitajan Martti Favorinin laatimassa muistiossa maakunta-arkistojen toiminnan kehittämisestä näkyy Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen jännite, vaikka touko-kuussa 1973 laadittu muistio keskittyikin maakunta-arkistoihin. Ensinnäkin Favorin totesi, että maakunta-arkistojen toimintaa säätelevät asetukset olivat kuolleita kirjaimia tai sitten muodollisuuksia, jotka vain jarruttivat toimintaa. Maakunta-arkistoissa oli vuoden 1972 lopussa 58 työntekijää⁷⁴⁸, eniten Turussa, yksitoista henkeä. Hämeenlinnassa henkilökuntaa oli Favorinin mukaan aivan liian vähän, kuusi henkeä. Suuri ongelma oli siinä, että keskitason koulutus pohjalla oleva henkilökunta puuttui maakunta-arkistoista lähes kokonaan. He olisivat pystyneet itsenäisesti moniin talon sisä- ja ulkopuolisiin töihin. Tilanne oli johtanut siihen, että maakunta-arkistojen johto joutui käyttämään suuren osan ajastaan henkilökunnan ohjaamiseen. Henkilö-

⁷⁴³ Esim. Paasovaara 1983, 193.

⁷⁴⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

⁷⁴⁵ KA Virka-arkisto. Yleisarkistojen tk 1976 (De 7).

⁷⁴⁶ KA Virka-arkisto. HMA tk1971 (De 6).

⁷⁴⁷ Norberg 2007, esim. 318–322.

⁷⁴⁸ Favorinin laskelmassa eivät ole mukana talonmiehet eivätkä siivoojat.

kunnan pienestä määrästä johtui, että maakunta-arkistot miellettiin yleisesti museaalisiksi, asiakirjoja vastaanottaviksi ja järjestäviksi laitoksiksi.⁷⁴⁹

Favorin korosti yhteistyötä, joka oli välttämätöntä maakunta-arkistojen pienuuden vuoksi. Kulusmenojen niukkuus vaikeutti toimintaa jopa siinä määrin, että moni tärkeä matka jäi tekemättä, moni järjestelytyö kesken, kun kansiot loppuivat tai luettelokortteja ei ollut varaa painaa tai sitomon tärkeimmät tarvikkeet loppuivat kesken vuotta, samoin tiedotus- ja koulutustoiminta saattoi pysähtyä varojen puutteeseen. Viranomaisarkistojen kymmenvuotissiirrot olivat sinänsä hyvä mutta jäykkä järjestelmä. Favorin ehdotti siirtojen kytkemistä kymmenvuotistarkastuksiin. Tämä parantaisi siirroissa tarvittavaa viranomaisten ja maakunta-arkistojen yhteistyötä.⁷⁵⁰

Maakunta-arkistojen käyttäjistä Favorin totesi, että he olivat miltei yksinomaan historian opiskelijoita, tutkijoita ja harrastajia. Paljonpuhutusta yhteiskuntatieteilijöiden tulosta arkistoihin ei juuri näkynyt merkkejä. Luetteloinnin tuli Favorin mielestä olla paljon syvällisempää, jotta se hyödyttäisi tutkijoita. Nyt se oli lähinnä arkistohoidollista toimintaa. Tarvittaisiin erikoisluetteleita ja arkistojen sisällön analyysiä, luetteloiden johdannot eivät riittäneet. Maakunta-arkistojen olisi lisättävä järjestämistyön ja luetteloinnin koordinoitua. Favorin kannatti projektipohjaista historian tutkimusta; tällöin voitaisiin arkistojen vähiä henkilöstöresursseja keskittää tiettyjen (projektien tarvitsemien) aineistojen järjestämiseen ja luettelointiin. Valtionarkistoa muistion tekijä kritisoi siitä, ettei se tehnyt minkäänlaista yhteistyötä tutkijoiden kanssa luetteloinnin alueella. Se piti vain tärkeänä tuottaa muodollisesti korrekkeja painettuja yleisluetteleita. Favorin arveli tämän olevan eräänä syynä siihen, että Suomen Historiallinen Seura oli ehdottanut erityisen historian tutkimuslaitoksen perustamista.⁷⁵¹ Järjestämistä ja luettelointia koskevalla näkemyksillään Favorin ennakoivat VAKKA-kuvailujärjestelmää, jota alettiin kehittää arkistolaitoksessa 1990-luvun alussa. Kuvailussa pyritään esittämään arkistoaineiston sisältö ja konteksti entistä paremmin.

Arkistontarkastuksissa Favorinille oli loukkauskivenä se, että jos tarkastus mahdollisesti antoi aihetta toimenpiteisiin, asiasta päätti Valtionarkisto tarkastuskertomuksen perusteella. Tämä korosti sitä epätoivottavaa seikkaa, että aktiivinen arkistohallinto ei säädösten mukaan ollut (kuten Favorin asian tulkitsi) maakunta-arkistojen tehtävä.⁷⁵²

Kuntapuolen tilanne ei ollut Favorinin mielestä hyvä. Kymmenvuotistarkastukset eivät riittäneet. Ne olivat täyttäneet tehtävänsä, kun päähuomio oli arkistotiloissa, nyt se oli asiakirjahallinnossa. Kunnallisten viranomaisten arkistollisessa ohjaamisessa tuli Favorinin mielestä keskittyä kunta-liittoihin peruskuntien asemesta. Kirkonarkistojen tilanne ei myöskään ollut kehuttava. Seurakunnilla oli mahdollisuus tallettaa vanhat väestörekisteriasiakirjat ja muut asiakirjansa maakunta-arkistoon. Eniten kirkonarkistoja oli talletettu Hämeestä Hämeenlinnan maakunta-arkistoon,

⁷⁴⁹ TMA Virka-arkisto. Martti Favorinin muistio maakunta-arkistojen toiminnan kehittämisestä 14.5.1973 (saap. TMA 12.10.1973) (Ea 37).

⁷⁵⁰ Sama viite kuin edellä.

⁷⁵¹ Sama viite kuin edellä.

⁷⁵² Sama viite kuin edellä.

Keski-Suomesta Jyväskylän maakunta-arkistoon ja Pohjois-Suomesta Oulun maakunta-arkistoon.⁷⁵³

Yksityisarkistojen osalta Favorinia närkästytti se, että arkistolain mukaan maakunta-arkistot tarvitsivat yksityisaineistojen vastaanottoon periaatteessa Valtionarkiston suostumuksen. Tätä oli perusteltu sillä, että näin voitiin taata kokoelmien tasainen kehitys eri puolilla maata. Favorin kannatti yksityisaineistojen aktiivista keräämistä, mikä ei ollut arkistolaitoksessa tavallista. Keräykset voisivat perustua tiettyyn alueeseen tai tietyn tyyppisiin arkistoihin. Toinen keskeinen tehtävä olisi muissa laitoksissa ja yksityisten hallussa olevan arkistoaineksen kortitus. Kolmanneksi maakunta-arkistoilla tulisi olla resurssit yksityisarkistoja koskevaan toimintaan, milloin tahansa se tulisi ajankohtaiseksi. Keskeisinä yksityisarkistoryhminä maakunta-arkistojen kannalta Favorin mainitsi erilaiset järjestöarkistot, vapaakirkolliset yhdistykset ja poliittiset paikallisjärjestöt.⁷⁵⁴ – Arkistolaitoksen ja muiden arkistoinstituutioiden koordinoitu yksityisarkistojen hankintapolitiikka on ollut vuosikymmeniä kestoaiheena arkistoväen pohdinnoissa ja suunnitelmissa. Täysin tyydyttävään ratkaisuun on ollut vaikea päästä.

Asiakaspalvelussa Favorinin visiona oli, että maakunta-arkistot olisivat arkistopalvelun keskuspaikkoja, jotka selvittäisivät, missä kysytty asiakirja oli, vaikka sitä ei löytyisi ao. maakunta-arkistosta. Palvelun tiellä oli erilaisia esteitä kuten se, että ainoallakaan maakunta-arkistolla ei ollut kunnollista kopiolaitetta.⁷⁵⁵

Arkistohallinto perustuu lakiin ja täsmentyy

Kehitystä ja kritiikkiä

Arkistolaitos on aina opastanut viranomaisia ja muita arkistonmuodostajia arkistohoidon (arkistotoimen) asioissa. Toimintaa kutsuttiin viimeistään 1920-luvulta lähtien arkistohallinnoksi. Tämän opastamisen laatu ja syvyys riippui paljolti organisaatioiden omasta aloitteellisuudesta arkistolaitoksen suuntaan. Vuoden 1939 laki julkisista arkistoista, asetus sen täytäntöönpanosta sekä vuoden 1952 asetus Valtionarkistosta antoivat selkeän valtuutuksen ja selkeät toimintatavat arkistolaitoksen arkistohallinnolliselle työlle, johon kuuluivat arkistontarkastukset, seulonta, viranomaisten ohjaus ja arkistokoulutus. Ulkopuolisille suunnattua koulutusta ei mainittu lainsäädännössä omana tehtäväalueena, mutta siitä kehittyi tärkeä toiminnan sektori. Erityinen Valtionarkistossa suoritettava arkistotutkinto oli perustettu jo vuonna 1936.

Arkistohallinto voimistui heti sodan jälkeen. Vuoden 1939 arkistolain toimeenpano oli sotavuosina ollut suurelta osin pysähdyksissä. Vuonna 1945 Valtionarkisto antoi lukuisille viranomaisille ohjeita ja neuvoja sekä teki kaksi arkistontarkastusta. Valtionarkiston vastuulla oli (Hämeenlinnan maakunta-arkiston ohella) eräitä maakunta-arkistolle kuuluvia tehtäviä Uudenmaan läänissä. Eräille kunnille annettiin arkistohoidon neuvontaa. Koko maan kattavaa kunnallista

⁷⁵³ Sama viite kuin edellä.

⁷⁵⁴ Sama viite kuin edellä.

⁷⁵⁵ Sama viite kuin edellä.

arkisto-ohjausta Valtionarkisto harjoitti tarkastamalla kuntien arkistohuoneistojen piirustukset. Vuonna 1949 arkistohallinnollinen työ oli jo varsin vilkasta: neuvoteltiin mm. Maalaiskuntien Liiton kanssa useaan otteeseen kirjaamistyön supistamisesta. Ministeriöiden ja keskusvirastojen seulontakysymykset olivat paljon esillä. Arkistonhoitaja Martti Kerkkonen luennoi virastojen rationalisointikursseilla.⁷⁵⁶ 1940-luvulla Valtionarkisto antoi kaksi keskeistä arkisto-ohjetta, vuonna 1941 kuntia ja vuonna 1947 valtionhallintoa koskevan.

Valtionarkisto ja Helsingin kaupunki neuvottelivat mahdollisuudesta perustaa Uudenmaan maakunta-arkisto siten, että se ja vuonna 1945 perustettu kaupunginarkisto sijoitettaisiin yhteisiin tiloihin; laitokset toimisivat yhteisen henkilökunnan voimin. Hankkeesta ei kuitenkaan tullut mitään. Kaupunginarkiston johtajana toimi lyhyen aikaa vuoden 1945 alussa Pentti Renvall, joka siirtyi sitten Turun maakunta-arkistonhoitajaksi. Helsingin kaupunginarkistonhoitajaksi nimitettiin Ulkoasiainministeriön arkistonhoitaja Ragnar Rosén. Hänen seuraajansa kaupunginarkistossa oli FK Veikko Mattila ja hänen jälkeensä FT Sylvi Möller, jotka olivat molemmat Rosénin tavoin palvelleet Valtionarkistossa.

Valtionarkiston toimintakertomuksessa todettiin jo vuonna 1947, että arkistotilan puute ja arkistohoidon kehittämistarve olivat tehneet meillä ja muualla arkistonhoitojärjestelmän uudistamisen ja varsinkin seulonnan ajankohtaisiksi.⁷⁵⁷

Kysymykset arkistokelpoisista kirjoitustarvikkeista kuuluivat arkistohallinnon piiriin. Valtionarkisto oli huolissaan siitä, että asiaa säätelevää vuoden 1942 asetusta ei yleisesti noudatettu tai edes tunnettu viranomaisissa.⁷⁵⁸ Asetuksen uusiminen lykkäytyi 1970-luvulle.

Arkistohallinnon henkilöresurssit olivat aluksi pienet. Valtionarkistoon perustettiin vuonna 1952 kolme osastoa, joista yksi oli arkistohallinnollinen osasto. Sen päällikkö, arkistoneuvos, oli pitkään osaston ainoa vakinainen virkamies. Vain tilapäisesti voitiin irrottaa muita virkamiehiä arkistohallinnollisiin tehtäviin; näin tehtiin mm. arkistontarkastuksia varten. Vasta vuonna 1956 perustettiin ensimmäinen, nimenomaan arkistohallintoon tarkoitettu virka (arkistoneuvoksen viran jälkeen). Se katsottiin ehdottoman välttämättömäksi, jotta lisääntyneet tehtävät, joihin liittyi paljon yhteydenpitoa viranomaisiin, voitaisiin hoitaa asianmukaisesti. Virkaan nimitettiin Alpo Salmela, joka keskittyi urallaan arkistotoimen uusiin ongelmiin.⁷⁵⁹

Arkistolaitoksen entinen virkamies Ragnar Rosén kritisoi Valtionarkiston arkistohallinnollista toimintaa muistiossaan marraskuussa 1944.⁷⁶⁰ 1920- ja 1930-lukujen taitteessa arkistolaitosta oli kehitetty suuren innostuksen vallitessa, totesi Rosén, mutta sitten oli seurannut pettymys. Vaikka vuoden 1939 arkistolaki olikin vielä uusi, ja sotavuodet olivat rajoittaneet toimintamahdollisuuksia, jotakin olisi Rosénin mielestä voitu tehdä tai ainakin laatia suunnitelmia. Viranomaisarkistojen kokonaismäärää ei ollut inventoitu eikä mitään yleissuunnitelmaa säilyttämisestä ollut. Tar-

⁷⁵⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1945 ja 1949 (De 4).

⁷⁵⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1947 (De 4).

⁷⁵⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1963 (De 5).

⁷⁵⁹ KA Virka-arkisto. Yrjö Nurmio Opetusministeriölle 28.3.1955 (Daa 56); Paloposki 1983, 10.

⁷⁶⁰ KA Virka-arkisto. R. Rosénin muistio arkistolaitoksesta 18.11.1944 (Hq 1).

kastus- ja ohjaustoiminta oli heikkoa. Ylipäänsä Valtionarkiston toimintaa leimasi suunnittelemattomuus ja haparointi. Se vähäinen, mitä oli saatu aikaan, oli tehty maakunta-arkistojen toimesta (näin totesi entinen maakunta-arkistonhoitaja). Rosénista oli outoa, että Valtionarkisto esiintyi lausunnonantajana vaakuna- ja tavaraleima-asioissa ja pitäjännimien muutosasioissa, mutta sivuutti keskeiset arkistotoimen kysymykset, mm. standardisoimispyrkimyksissä se oli ollut varsin passiivinen. Edes kunnallisen arkistotoimen ohjetta (1941) Rosén ei nähnyt suurena saavutuksena. Ennen kuin ohjetta kiiruhdettiin laatimaan, olisi pitänyt selvittää kuntien mahdollisuudet noudattaa sitä.

Rosénin näkemyksen mukaan Valtionarkisto ei ollut julkisen arkistotoiminnan johtoelimenä pystynyt täyttämään niitä toiveita, joita siihen arkistolakia säädettäessä oli kiinnitetty eikä priorisoimaan tehtäviään. Epäonnistumisen taustalla oli Valtionarkiston tähänastinen yksipuolinen suuntautuminen tieteellisten tarkoituksien tavoitteluun ja se, että Valtionarkistolta puuttui välttämätön käytännöllisten hallintoasioiden tuntemus, riittävä kokemusperäinen tieto virastojen toiminnasta ja siitä, miten nykyaikainen arkisto syntyi ja mitä mahdollisuuksia itse virastolla oli edistää arkistonsa tarkoituksenmukaista kasvua. Arkistolaitoksen ulkopuolella avautuva moninaisten arkistokysymysten maailma oli Valtionarkiston virkamiehille jokseenkin tuntematon ja kiinnosti heitä vain historiallisten kysymysten näkökulmasta. Oli kuvaavaa, että kukaan Valtionarkiston virkamiehistä ei ollut palvellut tavallisessa siviilivirastossa. Humanistinen korkeakoulusivistys oli virkamiehillä vallitseva, ja se oli tarpeellinen, mutta kuitenkin yksipuolinen. Arkistolaitoksen palveluksessa ei esimerkiksi ollut juristia, joka olisi ollut erittäin tarpeellinen. Rosén piti kummallisena sitä, että Valtionarkisto ei hyödyntänyt arkistolaitoksessa palvelleiden mutta sittemmin virastoarkistonhoitajiksi siirtyneiden virkamiesten kokemuksia. Valtionarkiston epäonnistumiset horjuttivat pahasti sen auktoriteettia, katsoi Rosén. Keinoina tilanteen korjaamiseen hän näki hallinnon ja lainopin asiantuntemuksen lisäämisen ja suurten virastojen jokapäiväiseen toimintaan perehtymisen.

Tutkimuslaitoksena ja asiakirjavarikkona Valtionarkisto ei ollut saanut osakseen samanlaista arvostelua kuin arkistotoiminnan johtoelimenä, arvioi Rosén.

Valtionarkiston päällikkövaltainen organisaatio oli Rosénista ongelmallinen. Päällikkövaltaisuus voitaisiin säilyttää, kun kysymys oli Valtionarkistosta asiakirjavarikkona ja tutkimuslaitoksena. Maan arkistotoimen johtamisessa tulisi siirtyä kollegiaaliseen päätöksentekoon. Kollegioon olisi otettava myös Valtionarkiston ulkopuolisia henkilöitä. Rosén puuttui myös arkaan kysymykseen Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen suhteesta. Hänestä ei ollut syytä salata sitä, että Valtionarkiston syrjivä suhtautuminen mm. virantäytöissä oli synnyttänyt maakunta-arkistojen virkamiehissä, jotka olivat järjestään hyvin ansioituneita, katkeruutta ja alkujaan merkittävän työinnon lamaantumista. Ristiriidat johtuivat pitkälti huonoista henkilösuhteista.

Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen suhteiden (mahdollisista) ongelmista ei juuri ole tietoa kirjallisissa lähteissä. Rosénin muistio on poikkeus, samoin maakunta-arkistonhoitaja Keijo Astalan mielenilmaisu kollegoilleen tammikuussa 1956. Astala vainusi Valtionarkiston toimissa maakunta-arkistojen merkitystä vähätteleviä tarkoituksia. Vaarana oli mm. se, että Yksityisarkistokomitea ”kokoaa kermat päältä”. Tarkoituksena oli nähtävästi saada kaikki merkittävimmät

yksityisarkistot Helsinkiin. Samaan näytti pyrkivän myös Liikearkistokomitea. Nämä pyrkimykset heikensivät maakunta-arkistojen tutkimusmerkitystä. Astala piti tärkeänä, että maakunta-arkistot saisivat edes osan Valtionarkistossa olevasta alueidensa vuotta 1810 vanhemmasta aineistosta, mikä lain mukaan niille kuuluikin. Helsinkiläiset ”ratsastavat sillä, että vain heillä on tutkijoita”. Desentralisointi edesauttaisi maakunta-arkistojen muodostumista tutkimuslaitoksiksi. Astalan mukaan eräiden tahojen pyrkimyksenä oli keskittää kaikki kiintoisa Helsinkiin ja jättää muu pysyvästi säilytettävä aineisto maakuntiin. Astala toivoi, että hän voisi keskustella kollegoiden kanssa (ja aluksi vain heidän kanssaan) näistä kysymyksistä ennen seuraavaa arkistokokousta.⁷⁶¹ Astala näyttää muutoinkin olleen oppositiossa Valtionarkistoon nähden.

Palataksemme Ragnar Rosénin muistioon, hän piti asiakirjojen seulontaa erittäin tärkeänä. Hän kritisoi valtionarkistonhoitaja Blomstedtin roolia siinä (mainitsematta valtionarkistonhoitajaa nimeltä). Valtionarkistonhoitaja, jolla oli ”huomattavat henkilökohtaiset ansiot”, oli 1930-luvun lopulla saanut tehtäväkseen laatia seulontasuunnitelmia, mutta positiivisten tulosten puuttuessa hanke täytyi katsoa rauenneeksi. Osa viranomaisista oli ryhtynyt hävittämään asiakirjojaan ilman lupaa, mikä oli Rosénista tavallaan ymmärrettävää, kun Valtionarkistosta sai ohjeita vain hitaasti ja haparoiden. Rosén suositteli erillisen asiantuntijaelimen perustamista seulontakysymyksiä käsittelemään. Rosénillä oli selkeä visio toimielimen painopistealueista. Ensin oli luokiteltava vasta syntyvät tai vielä syntymättömät arkistoaineokset [ennakkoseulonta], ja sen jälkeen siirryttäisiin seulomaan vanhempaa aineistoa, jossa oli sekaisin tärkeitä ja hävitettäviä asiakirjoja.

Ragnar Rosénin kritiikki oli epäilemättä osaksi oikeaan osunutta. Rosén oli aikaansa edellä; hänen näkemyksensä ennakoivat modernia asiakirjahallintoa. Hänen muistionsa liittyy osaltaan arkistonmuodostuksesta käytyyn keskusteluun. Hän lähetti muistionsa ystävälleen Pentti Renvalille. Eräiltä osin Rosénin esittämää kritiikkiä voi pitää kohtuuttomana. Rosén arvioi tilannetta vuonna 1944. Arkistolaitoksen arkistohallinnollinen toiminta, mm. tarkastukset, pääsi hyvään vauhtiin pian tämän jälkeen. Vuonna 1947 perustettiin Arkistoainesten supistamiskomitea, jota Rosén oli muistiossaan peräänkuuluttanut. Blomstedtin ”syyllistäminen” hänen toiminnastaan yhden miehen seulontakomiteana on perusteetonta. Kukaan yksittäinen henkilö ei olisi pystynyt laatimaan seulontasuunnitelmia koko hallinnolle, ja siinä mielessä Blomstedtin saama toimeksianto oli alun alkaenkin epärealistinen. Valtionarkistoon saatiin Rosénin ehdottama juristisihteeriksi, tosin vasta vuonna 1960. Blomstedtin ansio on siinä, että hän pyrki johdonmukaisesti nostamaan Valtionarkiston maan koko arkistolaitoksen johtoon ja siinä myös pääosin onnistui. Blomstedtin toiminta sekä sisäisen että ulkoisen arkistokoulutuksen edistämiseksi on myös syytä mainita. Rosénin näkemyksiin epäilemättä vaikutti osaltaan se, että hänen ja Blomstedtin henkilösuhteet eivät olleet parhaat mahdolliset. On mielenkiintoinen kysymys, saattoiko Rosénin muistio vaikuttaa siihen, että Valtionarkiston arkistohallinnollinen toiminta aktivoitui 1940-luvun puolivälistä alkaen.

Ruotsissa arkistotoimi eli sotien jälkeen kriisitunnelmissa. Teoreettisesti perusteltu, *proveniensi*-siperiaatteelle rakentunut järjestelmä, jolle oli ominaista diariointi, tiukasti sovellettu sarja-

⁷⁶¹ TMA Virka-arkisto. Keijo Astala maakunta-arkistonhoitajille 12.1.1956 (Ea 18).

aktijärjestelmä ja sidotut asiakirjavolyymit ei enää toiminut tyydyttävästi. Erilaiset kortisto- ja irtotehtiratkaisut (kirjaamisessa ja hakemistojen laadinnassa), konttoritekniikan muutokset, vaatimukset viranomaistoiminnan rationalisoinnista jne. olivat kriisiin taustalla ja edellyttivät arkistolaitokselta toimenpiteitä. Kriisitietoisuus ennakoi haasteita, joita tietotekniikka aiheutti arkistotoimelle 1970-luvulta alkaen.⁷⁶² 1950-luvulla hallinnon rationalisointi oli paljon esillä Ruotsissa. Valtionarkistonhoitaja Ingvar Andersson korosti arkistolaitoksen ja rationalisointiorganisaatioiden yhteistyön tarvetta.⁷⁶³ Arkistotoimen ongelmia, mm. seulontaa ja tilakysymyksiä selvitteli vuonna 1940 asetettu asiantuntijaelin, ns. 1940 års arkivsakkunniga, joka toimi 1950-luvun alkuun.

Seulonta oli Ruotsissakin tärkeä prioriteetti. Korostettiin seulonnan vaativuutta tulevan tutkimuksen tarpeiden ennakkoinnissa. Valtionarkiston tilakysymys tuli polttavaksi 1950-luvulla. Uudisrakennus toteutui vuonna 1968.⁷⁶⁴

1960-luvun alussa Ruotsin arkistolaitoksen kenttätyö terävöityi. Sen valvontaoikeus ulotettiin kaikkiin valtion viranomaisiin, myös kirkollisiin, ja arkistolaitos saattoi vaikuttaa arkistonmuodostukseen. Tähän kuului Valtionarkiston (ja Sota-arkiston) oikeus vahvistaa arkistokaavoja. Niin ikään maakunta-arkistoilla oli, desentralisoinnin hengessä, arkistohallinnollisia valvontatehtäviä.⁷⁶⁵

Asiakirjojen supistaminen eli seulonta – alati paisuva tehtävä

Sodan jälkeen asiakirjojen säilytysarvon määrittely eli seulonta⁷⁶⁶ (supistaminen), muodostui erääksi arkistolaitoksen tärkeimmistä tehtävistä. Ruotsissa oli seulonnassa päästy pitkälle 1920-luvulla. Jo 1800-luvulla Ruotsissa oli tehty eräitä mittavia asiakirjaseulontoja. Toiminnan säädöspohja perustui vuoden 1885 seulontasäädökseen (gallringskungörelse), jonka taustana oli Valtionarkiston perusteellinen selvitys ja joka edellytti valtionarkistonhoitajan kuulemista ja Kuningaallisen Majesteetin päätöstä, ennen kuin viranomaiset saivat hävittää asiakirjojaan. Käytännössä Valtionarkistoa ei aina kuultu.⁷⁶⁷ (Tanskassa seulonta edellytti vuodesta 1860 lähtien Gehejmearkivetin päällikön lausuntoa.⁷⁶⁸) Ruotsin seulontasäädös uusittiin vuonna 1909; Valtionarkisto ei kuitenkaan voinut toimia oma-aloitteisesti seulonta-asioissa. Säädös annettiin Emil Hildebrandin valtionarkistonhoitajakaudella (1901–1916); Hildebrand pyrki ulottamaan tehokkaan seulonnan koko hallintoon.⁷⁶⁹ Naapurimaassa päädyttiin 1920-luvulla kannattamaan ennakkoseulontaa eli sitä, että asiakirjoja koskevat säilytysaikapäätökset tehtiin arkistonmuodos-

⁷⁶² Norberg 2007, 297–299.

⁷⁶³ Sama, 299–300.

⁷⁶⁴ Sama, 302–307, 355, 371.

⁷⁶⁵ Sama, 314–315.

⁷⁶⁶ Seulonta-termi perustunee saksankielen sanaa *Sichtung*, joka oli Saksassa jonkin aikaa käytössä myös arkistollista seulontaa tarkoittavana terminä (Eljas Orrman).

⁷⁶⁷ Vasta vuoden 1961 arkistosäädös (arkivstadga) vahvisti Valtionarkiston oikeuden tehdä seulontapäätöksiä (Norberg 2007, 207, 371, 434–437).

⁷⁶⁸ Norberg 2007, 436.

⁷⁶⁹ Sama, 437, 440.

tuksen yhteydessä. Taannehtivaa seulontaa pidettiin provenienssiperiaatteen vastaisena, koska asiakirjat irrotettiin siinä yhteydestä, johon ne olivat viranomaisen toiminnassa päätyneet.⁷⁷⁰

Syy seulonnan keskeisyyteen oli ilmeinen: sekä Suomessa että Ruotsissa hallinto vyörytti vuosittain sellaiset määrät asiakirjoja, että asialle oli tehtävä jotain. Turha säilyttäminen tuli kalliiksi, ja tietojen löytäminen tarpeettomien asiakirjamassojen keskeltä oli työlästä. Suomessa Valtion revisiolaitos (vuodesta 1948 Valtiontalouden tarkastusvirasto) kiinnitti vuonna 1936 huomiota syntyvän tiliaineiston suureen määrään.⁷⁷¹ Valtionarkisto arvioi 1970-luvun alussa, että asiakirjojen säilytyskustannukset olivat valtion viranomaisissa (yleisarkistot pois lukien) 1,7 miljoonaa markkaa vuodessa. Asiakirjojen vuosikasvuksi valtionhallinnossa arvioitiin 10,5 hyllykilometriä.⁷⁷²

Ensimmäinen Valtionarkiston (silloin vielä Senaatin arkiston) valmisteleva seulontapäätös oli vuodelta 1866. Senaatti teki tuolloin täysi-istunnossaan päätöksen eräistä omista asiakirjoistaan. Valtionarkistonhoitaja Hausenin vuosina 1885 ja 1907 valmistelevat seulontasuunnitelmat olivat siihen asti mittavimmat; niissä oli kysymys lähinnä tiliasiakirjoista. Viimeksi mainittu julkaistiin asetuskokoelmassa vuonna 1908.⁷⁷³ Asetuksessa määrättiin valtion tiliasiakirjojen seulonnasta. Päätös antoi luvan eräiden kahtakymmentä vuotta vanhempien tilitositteiden jatkuvaan hävittämiseen vuosittain. Lääninkonttorien tiliasiakirjoista säädettiin, että pää- ja kassakirjat sekä niihin kuuluvat tositteet säilytettiin pysyvästi, mutta 20 vuotta vanhemmat leima- ja sakkotilit saatiin hävittää. Hävitysmahdollisuutta ei juuri käytetty hyväksi. Muita isoja seulontapäätöksiä ei sen jälkeen tehty pitkään aikaan.⁷⁷⁴

Suomen itsenäistymisen jälkeen alkoi hallinnon paisuminen, erityisesti näin oli toisen maailmansodan jälkeen. Todellinen ”hallintoräjähdyks” tapahtui 1970-luvulla. Vuoden 1939 arkistolaki antoi Valtionarkistolle valtuudet toimia seulonnassa ja muussa arkistohallinnossa. Valtion ja kuntien viranomaiset eivät saaneet hävittää mitään asiakirjoja ilman Valtionarkiston suostumusta. Valtionarkiston valtaoikeudet olivat kuitenkin passiiviset. Se ei voinut suoraan määrätä mitään aineistoja hävitettäväksi.

Maakunta-arkistokysymystä ja arkistolakia valmistellut Arkistovaltuuskunta ei erityisesti syvennyt seulontaan, mutta kiinnitti asiaan huomiota. Alati paisuvien arkkivaliomassojen seulonta oli välttämätöntä.

Valtionarkistonhoitaja Kaarlo Blomstedt oli huhtikuussa 1936 saanut Valtioneuvostolta ns. yhden miehen komiteana tehtäväksi laatia ehdotuksia kertyvien asiakirja-aineistojen supistamisesta.⁷⁷⁵ Blomstedt kirjoitti selvitystehtävänsä pohjalta Valtioneuvostolle muistion helmikuussa 1947. Hän oli tutkinut tilannetta sekä Helsingin kaupungin virastoissa että keskusvirastoissa ja

⁷⁷⁰ Mäenpää 1994, 183.

⁷⁷¹ Sama, 182.

⁷⁷² TMA Virka-arkisto. VA maakunta-arkistoille 24.5.1972 (Ea 34).

⁷⁷³ Asetus sisältävä määräyksiä virastojen tilikirjain säilyttämisestä 1.6.1908. Askok 25/1908.

⁷⁷⁴ KA Arkistoinesten supistamiskomitean arkisto. Ptk 17.11.1950 2 § (liite 1 27.11.1950); Mäenpää 1994, 181.

⁷⁷⁵ KA Arkistoinesten supistamiskomitean arkisto. Ptk 18.3.1947, liite: kopio Kaarlo Blomstedtin muistiosta Valtioneuvoston kanslialle 15.2.1947 (Ca 1).

myös lääninhallituksissa perehtyen erityisesti mekaanisiin diariointimenetelmiin.⁷⁷⁶ Blomstedt teki asian selvittämiseksi myös opintomatkan Tanskaan ja Ruotsiin keväällä 1936. Erityisesti tutustuminen Ruotsin tilanteeseen oli ollut hänestä antoisaa. Blomstedt oli käynyt paitsi Valtionarkistossa myös Göteborgin maakunta-arkistossa sekä kahdessa lääninhallituksen arkistossa ja eräissä muissakin arkistoissa. Blomstedt oli saanut mukaansa runsaasti seulontaa koskevia ohjesääntöjä ja määräyksiä.⁷⁷⁷ Vuonna 1939 Blomstedtillä oli ollut tilaisuus neuvotella Ruotsin ja Tanskan arkistomiesten ja muiden hallinnollisten viranomaisten kanssa kokemuksista, joita näissä maissa oli seulonnassa saavutettu. Vielä keväällä 1944 Blomstedt oli Tukholman-matkallaan keskustellut Ruotsin ja Tanskan valtionarkistonhoitajien kanssa (tanskalainen kollega oli maanpaossa Ruotsissa). Blomstedt oli havainnut epäröintiä tehtyjen ratkaisujen onnistumiseen nähden.⁷⁷⁸ Valtionarkistonhoitaja paneutui perusteellisesti saamaansa tehtävään (Ragnar Rosén sivuutti tämän kritiikissään). Myöhemmin Blomstedt totesi skandinaaviin tutustumismatkoihinsa viitaten, että naapurimaissakin seulontatoiminta oli vasta alkuvaiheessa, kokeiluasteella.⁷⁷⁹

Ruotsalaisten tapaan⁷⁸⁰ Blomstedt asettui ennakoivan seulonnan kannalle käytännöllisten syiden vuoksi. Taannehtiva seulonta oli työlästä ja aikaa vievää ja siten taloudellisesti epäedullista. Taannehtivankin seulonnan kannattavuutta saattoi kyllä pohtia ja vertailla tilansäästön ja työvoima- ym. kustannusten suhdetta. Tapauksissa, joissa seulottiin suuria kokonaisuuksia, taannehtiva seulonta voi puolustaa paikkaansa (esim. läänintileissä). Ennakoivaa seulontaa voisi soveltaa esim. siten, että lääninhallituksissa tehtäisiin sekä diaariin että asiakirja-aktiin merkintä aktin hävittämisestä sekä hävitysvuosi. Kyseiset aktit arkistoitaisiin erikseen. Aktien lopullisen kohtalon ratkaisisi Valtionarkisto. Saapuneet kiertokirjeet voitaisiin myös hävittää. Kiertokirjeiden alkuperäiskappaleet säilyivät lähettäjän arkistossa. Seulonnassa oli otettava huomioon hallinnon, lainkäytön ja tieteellisen tutkimuksen tarpeet. Taloudelliset seikat painoivat paljon. Arkistotilojen ahtaus saattoi pakottaa hyvinkin jyrkkiin toimenpiteisiin. Asiakirjoja hävitettäessä oli varotettava niiden joutumista sivullisten käsiin. Kun asiakirjojen hävittäminen oli aina arveluttavaa ja toisaalta viranomaisten tilanahtaus kasvoi, saattaisivat ratkaisuna olla arkistovarikot, joissa vaikeasti seulottavia ja vähän käytettyjä asiakirjoja säilytettäisiin väliaikaisesti.⁷⁸¹ Blomstedtin tehtävä oli koskenut lähinnä yleisarkistoja ja valtion viranomaisia. Hän ehdotti muistiossaan, että jatkossa kiinnitettäisiin huomiota myös kunnallisten viranomaisten arkistoihin.⁷⁸²

Arkistoteoreetikko Pentti Renvall painotti Helsingin kaupunginarkistonhoitajana ollessaan enakkoseulontaa. Vuonna 1945 hän laati kaupunginjohtajalle selvityksen kaupungin viranomais-

⁷⁷⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1936 (De 3); Kaarlo Blomstedtin nimikirja (Bab 2).

⁷⁷⁷ KA Arkistoainesten supistamiskomitean arkisto. Ptk 18.3.1947, liite: kopio Kaarlo Blomstedtin muistiosta Valtioneuvoston kanslialle 15.2.1947 (Ca 1).

⁷⁷⁸ Sama viite kuin edellä; KA Virka-arkisto. Tk 1939 ja 1947 (De 3–4).

⁷⁷⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1947 (De 4).

⁷⁸⁰ Ruotsalaiset korostivat kuitenkin viranomaisten omien asiakirjojen merkitystä sen vuoksi, että saataisiin selvyys viranomaisten käsittelistä asioista. Viranomaisessa syntyneet asiakirjat jäivät siitä syystä suurelta osin seulontatoimenpiteiden ulkopuolelle (Mäenpää 1994, 183).

⁷⁸¹ Britanniassa on omaksuttu tällainen ratkaisu. Valtion viranomaisilla on suuri väliarkisto, ”limbo”, jossa vähän käytetyt asiakirjat odottavat lopullista kohtaloaan.

⁷⁸² ⁷⁸² KA Arkistoainesten supistamiskomitean arkisto. Ptk 18.3.1947, liite: kopio Kaarlo Blomstedtin muistiosta Valtioneuvoston kanslialle 15.2.1947 (Ca 1); Mäenpää 1994, 182–183.

ten arkistojen seulonnassa noudatettavista periaatteista. Ruotsalaisia malleja noudattaen mutta ”huomattavan ohjelmallisesti” (Orrman) hän teki jaon taannehtivaan ja ennakoivaan seulontaan. Ensiksi mainittu oli ongelmallista, koska se oli työvoimavaltaista ja tuli kysymykseen vain seulottaessa laadultaan yhtenäisiä asiakirjakokonaisuuksia (vrt. Blomstedt). Arkistoa muodostettaessa voitiin soveltaa ennakoivaa seulontaa, jolloin oli mahdollista muodostaa sarjoja, joiden asiakirjoilla oli sama säilytysaika ja jotka voitiin siten hävittää yhtäikaa. Renvall teki myös jaon arkiston (tai sen osan) tietoarvoon siitä näkökulmasta, valaisiko tieto arkistonmuodostajan toimintaa koskevaa tutkimusta vai arkistonmuodostajan ulkopuolelle sijoittuvien ilmiöiden tutkimusta. Kuten Eljas Orrman on todennut, tämä jako muistuttaa amerikkalaisen arkistoteoreetikon T. R. Schellenbergin jakoa asiakirjojen ”evidentialiseen” ja ”informaatioarvoon”.⁷⁸³ Schellenbergin seulontateoria on ollut Suomessa hyvin tunnettu ainakin 1970-luvun alusta lähtien, ja se on vaikuttanut suomalaisiin seulontaratkaisuihin.

Blomstedt piti saamaansa seulontatehtävää yhdelle henkilölle ylivoimaisena. Hän ehdotti, että Valtioneuvosto nimittäisi seulonta-asioita varten komitean, johon tulisi edustajia jostain keskusvirastosta, lääninhallinnosta, oikeushallinnosta, revisiolaitoksesta ja kaksi edustajaa Valtionarkistosta. Komitea olisi säännöllisessä yhteistyössä virastoasiainvaltuutetun kanssa. Komitean esitykset alistettaisiin hallituksen ratkaistaviksi sen jälkeen, kun niistä oli hankittu lainsäädännön edellyttämä Valtionarkiston lausunto.⁷⁸⁴

Komiteaehdotuksessa Blomstedtilla oli esikuvana edellä mainittu ”1940 års arkivsakkunniga”, jonka tehtävänä oli mm. tehostaa seulontamenetelmiä. Komitean asettamisen taustana oli valtiointilintarkastajien suositus seulonnan voimakkaasta lisäämisestä. Ruotsalaisessa komiteassa oli edustajia sekä hallinnosta että Valtionarkistosta. Eräs komitean painottama asia oli seulonnan kohdistaminen tehokkuuden nimissä kokonaisesti sarjoihin tai muihin suuriin asiakirjakokonaisuuksiin.⁷⁸⁵ Komitea teki muutamassa vuodessa noin 125 seulontaselvitystä ja Valtionarkisto satakunta seulontapäätöstä (gallringsbrev).⁷⁸⁶ Toiminta ennakoiki tulevien vuosikymmenten kenttätöitä, ja sama kehityslinja oli myös Suomessa.

13. maaliskuuta 1947 Valtioneuvosto asetti Blomstedtin esityksen mukaisesti Arkistoinesten supistamiskomitean, joka toimi vuoteen 1970 ja jonka puheenjohtajana oli valtionarkistonhoitaja. Toimeksiannon mukaan komitean tuli laatia ehdotuksia siitä, miten arkistoihin kertyvän aineiston ja paperinkäytön suhteen olisi supistuksia aikaansaataavissa.⁷⁸⁷ Sanamuoto oli sama kuin Blomstedtin vuonna 1936 saamassa toimeksiannossa. Komitea valmisti mittavat, usein hallinnonalakohtaiset seulonta-asiat tiiviissä yhteistyössä Valtionarkiston kanssa.⁷⁸⁸ Kaikki seulontaesitykset käsiteltiin lopuksi Valtionarkiston istunnossa. Isot seulontaratkaisut julkaistiin asetuskoelmassa ministeriöiden tai Valtioneuvoston päätöksinä, mutta niiden taustalla oli aina

⁷⁸³ Orrman 2010, 7–9.

⁷⁸⁴ Sama viite kuin edellä.

⁷⁸⁵ Mäenpää 1994, 184.

⁷⁸⁶ Norberg 2007, 437.

⁷⁸⁷ KA Arkistoinesten supistamiskomitean arkisto. Ptk 18.3.1947, liite: kopio Valtioneuvoston kanslian kirjeestä valtionarkistonhoitaja Blomstedtille (ministeri Yrjö Kallinen) 13.3.1947 (Ca 1).

⁷⁸⁸ Sama viite kuin edellä.

Valtionarkiston suostumus. Julkaisutapa säilyi 1970-luvulle. Valtionarkisto keskittyi, toisin kuin supistamiskomitea, pienehköihin tai jostain syystä kiireellisiin seulonta-asioihin. Niitä oli joskus niin paljon, että se häytti laajojen esitysten valmistelua. Supistamiskomitean ensimmäiseen kokoonpanoon kuuluivat puheenjohtajana Kaarlo Blomstedt (puheenjohtajana toimi koko komitean toiminta-ajan aina valtionarkistonhoitaja ja sihteerinä joku valtionarkiston virkamies) ja jäsenenä oikeusministeriön kansliapäällikkö Teini Anhava, johtaja M. I. Aspio posti- ja lennätinhallituksesta, lääninneuvos Y. J. Eskelä Uudenmaan lääninhallituksesta sekä kirkkoneuvos Paa-vo Kaarna. Sihteeriksi määrättiin Valtionarkiston vanhempi amanuenssi Aulis Oja. Supistamiskomitean kokoonpano oli arvovaltainen, ja sillä oli vahva hallinnon tuntemus. Puheenjohtajaa ja sihteerä lukuun ottamatta komitean jäsenet edustivat arkistolaitoksen ulkopuolista hallintoa.⁷⁸⁹ Arkistoammattilaisten edustus komiteassa vahvistui myöhemmin.⁷⁹⁰

Valtionarkiston istuntoon (kollegioon) kuului neljä äänivaltaista jäsentä: valtionarkistonhoitaja puheenjohtajana ja jäsenenä kaksi arkistoneuvosta ja osastonjohtaja. Äänten mennessä tasan puheenjohtajan ääni ratkaisi. Istunnolla oli sihteerä. Myöhemmin yleistyi käytäntö, jossa seulonta-asioilla oli erillinen esittelijä.

Vuonna 1949 Valtionarkisto selvitti tilantarpeen arvioimiseksi ministeriöiden ja keskusvirastojen hallussa olevan arkistoaineiston määrän. Ministeriöillä oli vuotta 1939 vanhempaa aineistoa 3 050 hm ja keskusvirastoilla 4 800 hm, yhteensä 7 850 hyllymetriä. Tästä määrästä oli tositteita noin 1 290 hm. Ajalta 1939–1948 ministeriöissä oli yli 4 500 hm asiakirjoja ja keskusvirastoissa noin 3 250 hm, yhteensä 7 750 hyllymetriä; tositteiden osuus oli 2 550 hm. Asiakirjojen vuosikasvu oli ministeriöissä 350 hm ja keskusvirastoissa 490, yhteensä 840 hm. Tästä kokonaismäärästä tilitositteita oli vajaa puolet, 360 hm. Valtionarkiston vuonna 1970 tekemän laskelman mukaan valtion ja kunnallisten viranomaisten arkistot kasvoivat vuosittain yhteensä hieman yli 20 hyllykilometrillä.⁷⁹¹ Luvut kuvaavat paperitulvan suuruutta. Kasvu vain kiihtyi. Vuosituhannen vaihteessa koko julkishallinto tuotti vuodessa yhteensä yli 40 hyllykilometriä asiakirjoja. Valtionarkiston mukaan vaikein ongelma 1970-luvun alussa oli seulontaesitysten valmistelu. Viranomaiset vain poikkeustapauksissa itse laativat riittävän perusteellisia seulontasuunnitelmia. Ne olivat monesti haluttomia järjestelmällisesti tutkimaan arkistoaineksiaan hävittämisen kannalta.

Supistamistoiminnan vaikuttavuuteen asetettiin suuria toiveita. 1950-luvun alussa todettiin, että kaikkien yleisarkistojen ja virka-arkistojen tilakysymystä helpottivat arkistoainesten supistamissuunnitelmat, joita alan komitea yhteistyössä Valtionarkiston kanssa valmisti. Arkistolaitoksen läheinen yhteistyö valmistelussa takasi yleensä sen, että komitean esitykset hyväksyttiin sellaisinaan.⁷⁹² Valtionarkistonhoitaja ja supistamiskomitean puheenjohtaja olivat sama henkilö.

⁷⁸⁹ Tarkkaan ottaen myös Valtionarkiston edustajat olivat hallinnon edustajia, mutta kuitenkin toisessa merkityksessä ja roolissa.

⁷⁹⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1947 (De 4); Mäenpää 1994, 184.

⁷⁹¹ KA Virka-arkisto. Tk 1949 ja 1970 (De 4, 6).

⁷⁹² KA Virka-arkisto. Tk 1951 (De 4).

Ruotsin kehitys oli suurelta osin samankaltaista. Seulontaan kiinnitettiin paljon huomiota. Vuoden 1953 yleinen seulontasäädös (Allmänna gallringskungörelse) kumosi vuoden 1909 säädöksen ja antoi viranomaisille yleiset linjaukset seulontaa varten. Vuoden 1961 arkistosäädöksellä (Allmänna arkivstadgan) Ruotsin Valtionarkisto sai lopulta yksiselitteisen oikeuden tehdä seulontapäätöksiä.⁷⁹³

Valtionarkisto ja Arkistoinesten supistamiskomitea pyrkivät jossain määrin kehittämään seulonnan metodeja, erityisesti otantaa, vaikka suomalainen arkistotraditio onkin pragmaattinen. Markku Leppäsen mukaan varhaisin otantamenetelmän sovellus on vuodelta 1943, ajalta ennen supistamiskomiteaa. Otannan avulla pyritään säilyttämään suuresta aineistomäärästä tutkimusta varten sellainen osa (otos), jonka perusteella voidaan tehdä päätelmiä asiakirjojen laatijasta ja hänen toimintaympäristöstään. Otos on aina kompromissi säilyttämisen ja hävittämisen välillä eikä yksittäinen otantamenetelmä sovellu kaikkiin aineistoihin ja kaikkiin tutkimustarkoituksiin. Vuoden 1943 otanta koski kansalaisten veroilmoituksia. Niistä määrättiin säilytettäväksi yhden vuoden ilmoitukset jokaiselta kymmenvuotiskaudelta, ensin vuodelta 1940. Tämä aikasarjaotantamenetelmä on Leppäsen mukaan yleisin Suomessa käytetty otantamenetelmä (500 otantapäätöstä ajalta 1952–1987), ts. se, että säännöllisin väliajoin, yleensä nollaan tai 5:een päätyviltä vuosilta (tai molemmilta) olevat asiakirjat säilytetään pysyvästi ja välivuosien asiakirjat hävitetään. Menetelmään liittyy tilastollisia ongelmia, mutta se on helppo toteuttaa, jos keskeinen arkistointiperiaate on kronologinen.⁷⁹⁴

Toiseksi yleisin metodi on vaiheotantamenetelmä, jonka tärkein sovellus on ratkaisu, jossa kaikki tiettyyn vuoteen saakka kertyneet asiakirjat säilytetään pysyvästi. Suomessa rajavuosi on viranomaisten osalta 1920 eli sitä vanhemmat asiakirjat säilytetään pysyvästi (tiliasiakirjojen osalta rajavuotena 1901). Vaiheotantaa on myös se, että jonkin viraston tai laitoksen ensimmäisten toimintavuosien asiakirjat säilytetään tutkimusta varten pysyvästi tai että poikkeuksellisten aikojen kuten sotavuosien asiakirjat säilytetään pysyvästi.⁷⁹⁵ Vaiheotanta oli käytössä varsin varhain. Posti- ja lennätinlaitoksen erään arkistonmuodostajan asiakirjojen seulonnassa vuonna 1938 Valtionarkisto kehotti säilyttämään hävitettävistä ryhmistä ”mallikappaleita” (yksi nide tai nippu) toiminnan alku- ja loppuvuodelta sekä asiakirjat, jotka koskivat vuotta 1918.⁷⁹⁶ Kysymyksessä oli eräänlainen näytteen ja otoksen välimuoto.

Erityisesti pohjoismainen menetelmä on syntymäpäiväotanta. Suomessa syntymäpäivään perustuvaa otantamenetelmää käytettiin seulonnassa ilmeisesti ensimmäisenä Pohjoismaissa, kun Kansaneläkelaitoksen vakuutusmaksujen reikäkortit vuosilta 1945–1949 päätettiin 1950-luvulla säilyttää nollaan ja viiteen päätyvinä vuosina syntyneiden henkilöiden osalta pysyvästi. Ensimmäinen Valtionarkiston päätös kuukauden tiettyinä päivinä syntyneiden henkilöiden asiakirjojen pysyvästä säilyttämisestä on vuodelta 1968. Kysymys oli Asutushallituksen hakemusasiakirjoista. Syntymäpäiväotanta on ollut käytössä terveydenhoidon, sosiaalitoimen, työvoimahallinnon,

⁷⁹³ Norberg 2007, 438.

⁷⁹⁴ Leppänen 1999, 65, 69–70, 75–76.

⁷⁹⁵ Sama, 69.

⁷⁹⁶ KA Virka-arkisto. Blomstedt Posti- ja lennätinhallituksen lennätinliikenneosastolle 19.1.1938 (Daa 26).

vankeinhoidon ja verohallinnon henkilöaktien seulonnassa. Syntymäpäiväotantaa on perusteltu mm. menetelmän edustavuudella, vaikka perustelu ei Leppäsen mukaan aina kestä kriittistä tarkastelua (otos voi esim. olla liian pieni suhteessa tutkittavan ominaisuuden harvinaisuuteen). Syntymäpäiväotannan toteuttaminen edellyttää kehittynyttä väestökirjanpitoa ja muuta hallintokoneistoa, minkä vuoksi on ymmärrettävää, että menetelmää on kehitetty juuri Pohjoismaissa.⁷⁹⁷ Syntymäpäiväotanta on käytössä kaikissa Pohjoismaissa.

Suomessa on 1950-luvun alusta lähtien käytetty jonkin verran systemaattista otantamenetelmää. Siinä otannan ensimmäinen alkio valitaan arpomalla, ja siitä edetään tasavälein, jotka vastaavat otoksen määrän suhdetta perusjoukkoon. Jos otoksen koko on 10 prosenttia perusjoukosta, valitaan joka kymmenes alkio (asiakirja, akti, kotelo tms.). Menetelmään etuna on yksinkertaisuus.⁷⁹⁸

Eräs otannan muoto ovat tyyppiarkistot. Niissä on kysymys siitä, että jonkin viranomaisryhmän kuten nimismiesten, poliisilaitosten ja vankiloiden arkistoista muutamat valitaan tyyppiarkistoiksi, joista ei seulota asiakirjoja lainkaan tai vain vähän esim. niin, että säilytetään asiakirjasarjoja, jotka muista vastaavista arkistoista hävitetään. Tyyppiarkistoja harrastettiin erityisesti 1950- ja 1960-luvuilla. Tyyppiarkistopäätökset on suureksi osaksi purettu.⁷⁹⁹ Toinen samantyyppinen hanke oli 1980-luvun alussa käynnistetty ”mini-Suomen” rakentaminen niin, että arkistoaineistoa olisi edustavasti koko maan alueelta. Tätä varten valittiin tietyt kunnat edustamaan koko Suomea. Tämä hanke kuivui kuitenkin kokoon. Ruotsissa tyyppiarkistot ja alueellisesti kattavat maantieteelliset alueet (intensivdataområden) ovat edelleen käytetty menetelmä. Tyyppiarkistoja alettiin muodostaa Ruotsissa 1940-luvun lopulla. Intensivdataområde-ratkaisusta, jossa tietyltä alueelta säilytetään asiakirjoja muita enemmän, keskusteltiin paljon 1970-luvulta lähtien, ja vuonna 1990 valittiin laajan asiakirjasäilytyksen alueiksi kolme lääniä ja Göteborgin kaupunki. Samalla vahvistettiin koko maata varten tietyt päivämäärät henkilöasiakirjoihin kohdistettavaa syntymäpäiväotantaa varten. Tyypillisesti ruotsalainen seulontapainotus on ns. eettinen seulonta (etisk gallring), joka on ollut keskeinen teema 1970-luvun alusta lähtien. Eettisellä seulonnalla tarkoitetaan arkaluonteisia henkilötietoja sisältävien asiakirjojen tavallista laajempaa seulomista (hävittämistä). Ruotsin Valtionarkisto on pääsääntöisestään vastustanut tätä painotusta, joka voidaan nähdä yhteiskunnallisen todellisuuden ”kaunisteluna” ja tutkimuksen mahdollisuuksien kaventamisena. Suomessa eettisestä seulonnasta ei ole juuri keskusteltu.

Eri otantamenetelmiä voidaan yhdistellä moniotantamenetelmiksi. Leppäsen mukaan tällaista lähestymistapaa on Suomessa käytetty noin sata kertaa.⁸⁰⁰

Ensimmäisiä laajoja supistamiskomitean valmistelutehtäviä olivat läänintilien ja lääninhallinnon eli lääninhallitusten, henkikirjoittajien, nimismiesten ja poliisilaitosten asiakirjojen hävittämispäätökset. Asiakirjojen merkitykseen perehtymiseksi osa kokouksista pidettiin viranomaisten

⁷⁹⁷ Leppänen 1999, 70–71.

⁷⁹⁸ Sama, 67–68.

⁷⁹⁹ Sama, 72–73.

⁸⁰⁰ Sama, 74–75.

luona. Historian ja yhteiskuntatieteiden asiantuntijoilta hankittiin lausunto asiakirjojen merkittävyydestä tutkimusaineistona. Ehdotetun supistamisen katsottiin helpottavan huomattavasti arkistoissa vallitsevaa ”sietämätöntä tilausta”. Komitean laskelmien mukaan vuoden 1920 jälkeiseltä ajalta lääninkonttorien tilitositteista voitaisiin hävittää noin 70 % ja lääninhallitusten saapuneista asiakirjoista noin puolet.

Elokuussa 1951 suunnitelma sai läänintilien osalta Valtioneuvoston hyväksynnän (Askok 463/1951) ja lääninhallinnon asiakirjojen osalta Sisäasiainministeriön hyväksynnän samana päivänä (Askok 464/1951). Päätökset olivat supistamiskomitean esitysten mukaisia.

Päätösten valmisteluasiakirjoissa viitataan usein Ruotsin seulontakäytäntöön. Ruotsissa annettiin vuonna 1909 lupa konseptitilikirjojen hävittämiseen lääninhallituksista, kun pääkappaleet oli tarkastettu. Vuonna 1925 päätettiin, että tietyt viittatoista vuotta vanhemmat tositteet sai hävittää Valtionarkistoon siirretyistä läänintileistä. Vuonna 1927 ryhdyttiin läänintileihin soveltamaan säilytysaikoihin perustuvaa ennakkoseulontaa. Tämä osoittautui kuitenkin yllättäen varsin työlääksi. Vuonna 1946 annettiin uusi asetus, jonka mukaan lääninkonttorien tilitositteet saatiin hävittää 12 vuoden kuluttua. Tieteellisen tutkimuksen tarpeisiin otettiin yhden vuoden tositteet pysyvään säilytykseen kiertävästi eri lääninhallituksista.⁸⁰¹

Valtioneuvoston päätös lääninhallitusten tiliasiakirjojen hävittämisestä (463/1951) koski mm. tiliasiakirjojen konsepteja, jäljennöksiä yms., jotka sai hävittää tilintarkastuksen jälkeen. Revisiolaitoksen tarkastamat lääninkonttorien varsinaiset tilikirjat (pää- ja kassakirjat, memoriaalit) määrättiin pysyvään säilytykseen. Vuotta 1900 nuoremmat tarkastetut sakko- ja leimaverotilit ja niiden tositteet eivät olleet hallinnon tai tutkimuksen kannalta merkityksellisiä, ja ne voitiin hävittää 10 vuoden säilytyksen jälkeen. Kassa- ja memoriaalitositteet olivat vaikeampi seulontakysymys. Tietyistä oikeudellisista syistä pysyvä säilytys olisi saattanut olla tarpeen. Päätökseksi kuitenkin tuli, että läänintileistä saisi 90 prosenttisesti hävittää vuotta 1920 nuoremmat kassa- ja memoriaalitositteet. Asiantuntijoiden esityksestä 0:aan päättyviltä vuosilta tositteet säilytettäisiin pysyvästi, muut tositteet sai hävittää 10 vuoden jälkeen. Tilitositteita ei eriytetty säilytysajan mukaan muuten kuin edellä mainitun vuosiotannon mukaisesti. Alkuperäisiä kauppa- ja velkakirjoja yms. ei saanut liittää tositteisiin. Valtionarkistolle ja maakunta-arkistoille varattiin tilaisuus ottaa talteen asiakirjoja, joilla oli ilmeinen merkitys tieteelliselle tutkimukselle.⁸⁰²

Myöhemmissä seulontapäätöksissä valtion palveluksessa olevien eläke-, ikälisä- ym. etuuksien määräytymiseen vaikuttaville asiakirjoille on määrätty eksplisiittisesti 50 vuoden säilytys. Eräät asiantuntijat kiinnittivät huomiota tähän aineistoon lausunnoissaan. Asiaa pidettiin hankalana. Se on ilmaistu päätöksessä hieman epämääräisesti. Siinä todetaan, että ylimääräisten toimihenkilöiden ja yksityisoikeudellisessa työsuhteessa valtioon olleiden palkkalistat ja -kuitit, jotka olivat tarpeen asianomaisten eläkeasioiden selvittelyssä tai muuten, tuli ottaa talteen.⁸⁰³ Vakinaisten

⁸⁰¹ KA Arkistojen supistamiskomitean arkisto. Ptk 17.11.1950 2 §. Liite: lääninhallitusten arkistojen supistamisedotuksen perustelut (Ca 3).

⁸⁰² Askok 463/1951; Mäenpää 1994, 186.

⁸⁰³ Kysymys johti moniin selvityksiin, ja komitea harkitsi palkkalistojen erottelun jättämistä kokonaan pois läänintileistä. Lain edellyttämät työkirjat olivat usein kadonneet niin työntekijöiltä kuin työnantajiltakin. Kelvolliset palkka-

virkamiesten eläketiedot ajateltiin saatavan nimikirjoista, mutta osoittautui, että nimikirjatiedoissa oli puutteita.

Valtioneuvoston päätös kumosi Senaatin vastaavan päätöksen vuodelta 1908.

Maakunta-arkistoissa tehtiin päätöksen mukaista seulontaa. Hämeenlinnan maakunta-arkistossa hävitettiin osa Hämeen läänin lääninkonttorin tilitositteita vuosilta 1923–1940. Tilansäästö oli noin 80 metriä.⁸⁰⁴

Lääninhallinnon asiakirjojen seulonnassa (muiden kuin tiliasiakirjojen osalta) (Askok 464/1951) komitean periaatteena oli kohdistaa hävitys lähinnä saapuneisiin asiakirjoihin, arkistonmuodostajan omat asiakirjat olivat pääsääntöisesti pysyvästi säilytettäviä. Nimismiesten ja poliisilaitosten arkistossa periaatetta oli pakko soveltaa hieman toisin. Näillä viranomaisilla oli runsaasti omia asiakirjoja, joissa oli usein kysymys rutiininomaisesta sisäisestä toiminnasta. Niitä ei ollut tarpeen säilyttää pysyvästi.

Sisäasiainministeriön päätös lääninhallinnon asiakirjojen seulonnasta oli laaja, se koski lääninhallitusten osalta neljäkymmentä yhdeksää asiakirjasarjaa tai -ryhmää ja poliisilaitosten osalta yli sataa seitsemäkymmentä sarjaa. Päätökselle olivat ominaisia tietyt periaatteet, jotka ovat toistuneet ja toistuvat edelleen (paperiasiakirjojen) seulonnassa.⁸⁰⁵ Pääosa seulontapäätöksessä mainituista säilytysajoista oli joko 10 tai 5 vuotta, poliisilaitosten asiakirjojen osalta hieman pidempiä. Tarkoitus oli supistaa arkistoja voimaperäisesti. Suomalaisessa seulonnassa yleisimmin käytetty otanta on aikasarjaotanta, käytännössä nollaan ja/tai viiteen päättyvinä vuosina laadittujen asiakirjojen säilyttäminen pysyvästi. Tätä otostyyppiä esiintyy Sisäasiainministeriön päätöksessäkin. Esimerkiksi nimismiesten arkistoissa olevat huvilupa-anomukset sai hävittää 5 vuoden kuluttua, kuitenkin niin, että vuodesta 1920 alkaen säilytettiin pysyvästi anomukset joka viidenneltä vuodelta. Yleislinjana lääninhallitusten ja nimismiesten arkistojen suhteen noudatettiin Pentti Renvallin näkemystä, jonka mukaan lääninhallitusten arkistoja tulisi seuloa kevyemmin kuin nimismiesten.⁸⁰⁶

Päätöksessä esiintyy myös vaiheotanta eli johonkin ajanjaksoon tai muuhun vastaavaan kriteeriin liittyvä periaate. Eräs henkikirjoittajien asiakirjaryhmä oli lohkomisasioita koskevat lääninmaanmittauskonttorin lähettämät ilmoitukset. Niiden yleiseksi säilytysajaksi määrättiin 5 vuotta, kuitenkin niin, että entisen Viipurin läänin alueelta tallessa olevat ilmoitukset säilytettiin pysyvästi. Poliisilaitosten arkistoissa oli kortistoja ulkomaalaisista turisteista ja muista tilapäisesti maassa oleskelevista. Ne olivat hävitettäviä asiakirjoja, mutta ajanjaksolta 1.9.1939–21.12.1944 ne tuli säilyttää pysyvästi. Tämän tyyppisiä seulontaperiaatteita on sovellettu varsin yleisesti.

kortit tulivat valtiolla käyttöön vasta 1940-luvun alussa. Harkittiin sitä, että eläkeasiat ratkaistaisiin muistin tai asianomaisen vakuutuksen perusteella. Ajatuksesta kuitenkin luovuttiin (KA Arkistoaineistojen supistamiskomitean arkisto. Ptk 17.11.1950 2 § (Ca 3); Mäenpää 1994, 186).

⁸⁰⁴ Esim. KA Virka-arkisto. HMA tk 1953 ja 1954 (De 4).

⁸⁰⁵ Vuoden 1994 (831/1994) arkistolakiin asti Valtionarkisto/Kansallisarkisto määräsi viranomaisasiakirjojen säilytysajat tarkasti, siitä lähtien vain pysyvästi säilytettävät asiakirjat.

⁸⁰⁶ Mäenpää 1994, 188.

Esimerkki vuosikymmeniä yleisesti käytetystä seulontaperiaatteesta oli poliisilaitosten toimihenkilöiden terveystarkastuskorttien seulonta. Kortit voitiin hävittää 10 vuotta toimenhaltijan eroamisen jälkeen. Muodostettiin ikään kuin turva-aika siltä varalta, että myöhemmin tulisi jotain juridista tai muuta selvitettävää. Oma tapauksensa oli henkilökunnan toimeensaapumisajan tarkailukirjan säilytysaika: kirjoja tuli säilyttää, kunnes uusi kirja otettiin käyttöön. Periaate oli mekaanisuudessaan helppo. Arkistonmuodostajalle saatettiin myös antaa omaa harkintaa (usein tietyn vähimmäisajan puitteissa) säilytysajan määrittelyssä. Valtionarkisto/saattoi myös varata itselleen oikeuden myöhemmin ottaa joitain asiakirjaryhmiä pysyvään säilytykseen. Tyyppiarkisto-otanta esiintyy päätöksessä myös; eräiden nimismiesten ja poliisilaitosten arkistoja ei supistettaisi, koska ne tultaisiin säilyttämään tyyppiarkistoina. Supistamiskomitean ja viranomaisten näkemykset menivät joskus ristiin. Komitean mielestä poliisilaitosten ulkomaanpassihakemuksille riitti 10 vuoden säilytys. Helsingin poliisilaitoksen passiosaston johtaja esitti niille kuitenkin pysyvää säilytystä. Komitea selvitti asiaa muilta poliisilaitoksilta ja päätyi saadun palautteen pohjalta siihen, että 10 vuotta oli riittävä säilytysaika⁸⁰⁷,

Sisäasiainministeriön päätöksessä todettiin, että vuotta 1920 vanhempi asiakirja-aines säilytettiin pysyvästi, ellei Valtionarkisto myöntänyt tähän poikkeusta. Hävittämistä koskevan rajavuoden määrittely on yleinen kansainvälinen käytäntö.⁸⁰⁸ Päätöksessä mainitaan myös eksplisiittisesti, että asiakirjat, joita ei esiinny supistamisluelloissa, tuli säilyttää pysyvästi. Pyrittiin pitämään tarkkaan huolta siitä, että asiatonta hävittämistä ei pääsisi tapahtumaan.

Päätöksen toimeenpano-ohjeissa, jotka sisältyvät asetukseen, painotettiin ennakkoseulontaa. Lääninhallitukset määrättiin noudattamaan saapuneiden asiakirjojen ennakkoseulontaa siten, että asiakirjavihkoon merkittiin tapauksesta riippuen joko ”Ei hävitetä” tai ”Hävitetään” sekä hävittämismisvuosi. Hävittämismerkintä tuli tehdä myös diaariin ja lopulliseen päätökseen tai kirjekonseptiin. Erillisenä ryhmänä diarioidavia ja arkistoitavia asiakirjoja ei tarvinnut varustaa hävittämismerkinnällä jokaista erikseen. Lääninhallituksen alaiset viranomaiset voivat soveltuvien osin noudattaa lääninhallitusten ennakkoseulontamenettelyä. Hävitettävät asiakirjat voitiin jo arkistoidessa asettaa erilleen pysyvästi säilytettävistä ja myös sijoittaa hävittämismisvuoden mukaisiin ryhmiin. Hävittämismisvuodesta oli pidettävä kirjaa. Hävitettävät asiakirjat toimitettiin tietyt turvamääräykset huomioon ottaen kotimaiselle paperitehtaalle tai poltettiin.

Vuoden 1951 suurissa seulontapäätöksissä yhdistyy taannehtiva ja ennakkoseulonta. Niitä voitiin soveltaa toisaalta vanhoihin, toisaalta jatkuvasti syntyviin asiakirjoihin. Seulontan toimivuus riippui suurelta osin viranomaisten arkistointitavoista.

Supistamiskomitean valmisteluasiakirjoissa puhutaan 1950-luvun alussa ennakkoseulontan toteuttamisesta hieman pessimistiseen sävyyn. Ennakkoseulonta oli suomalaisille virastoille vielä

⁸⁰⁷ KA Arkistoaineistojen supistamiskomitean arkisto. Ptk 17.11.1950 2 §. Liite: lääninhallinnon asiakirjojen supistamisperusteet (Ca 3).

⁸⁰⁸ Rajavuodet vaihtelevat eri maissa huomattavasti. Britanniassa pysyvän säilytyksen rajavuosi on 1660: sitä vanhemmat asiakirjat säilytetään pysyvästi. Tämä johtuu siitä, että Britanniassa on vanhojakin asiakirjoja huomattavasti enemmän kuin Suomessa.

aivan tuntematonta. Tämä seulontamuoto oli kuitenkin välttämätöntä. Jos pysyvästi säilytettävät ja hävitettävät asiakirjat arkistoitiin sekaisin, niiden erottamisessa myöhemmin oli valtava työ.⁸⁰⁹

Valtionarkisto kiinnitti huomiota erityisesti asiakirjaryhmiin, joissa voitiin toivoa suurin tilansäästö, vaikka myös pienemmät seulontaesitykset oli käsiteltävä. Yhdessä Maalaiskuntien Liiton, Kaupunkiliiton ja Helsingin kaupungin kanssa komitea teki yhteistyötä kaupunkien ja maalaiskuntien arkistojen supistamiseksi; tässä oli kysymys mittavasta asiasta. Vuonna 1956 julkaistiin Sisäasiainministeriön päätöksenä Valtionarkiston yleisohjeet erinäisten kunnallisten asiakirjojen hävittämisestä (Askok 487/1956). Päätös annettiin supistamiskomitean esityksen mukaisena. Laaja päätös oli seulova, asiakirjaryhmillä oli kahden, viiden ja kymmenen vuoden säilytysaika. Pysyvästi säilytettäviä mainittiin nimeltä vain harvoin; kysymys oli nimenomaan hävitysluettelosta. Monissa tapauksissa päätösvalta jätettiin kunnalle. Palkkatietojen 50 vuoden säilytys mainitaan. Tyypillinen, myöhemminkin usein esiintyvä määräys koski viranhakuasiakirjoja, jotka olivat hävitettäviä, paitsi nimitetyn asiakirjat, jotka määrättiin pysyvään säilytykseen. Kunnallisveron tuloilmoitukset tuli tietyissä poikkeustapauksissa säilyttää pysyvästi.

Seulonnassa kiinnitettiin huomiota nimenomaan mahdollisuuteen hävittää toisarvoisia asiakirjoja. Tutkimusarvokin oli toisaalta esillä asian kääntöpuolena. Asiakirjojen tutkimusarvon selvittämisessä supistamiskomitea hyödynsi usein SHS:n valitsemia asiantuntijoita, sosiaalipolitiikan professori Heikki Warista ja taloushistorian professori Eino Jutikkalaa. Myös eräiden muiden tutkijoiden puoleen käännettiin.⁸¹⁰ Käytännön hallintotoiminnan osalta komitea perehtyi asiakirjoihin usein virkamiesten opastuksella ao. virastoissa. Laajan valmistelun asiantuntijoina saattoi olla 6-7 virkamiestä ja tutkijaa.⁸¹¹ Ulkomaistakin, lähinnä ruotsalaista, asiantuntemusta saatettiin käyttää.⁸¹² Seulontapäätöksille oli ominaista, että ne olivat säilytysajan mukaan pitkälle eriytettyjä. Vuodesta 1994 lähtien arkistolaitos on päättänyt vain siitä, mitkä viranomaisasiakirjat säilytetään pysyvästi, se ei ota kantaa hävitettävien asiakirjojen säilytysaikoihin.

Vuonna 1955 hyväksyttiin komitean esitys valtion tilivirastojen ja niiden alitilittäjien erinäisten tiliasiakirjojen hävittämisestä (eräät viranomaiset oli rajattu päätöksen ulkopuolelle), joka annettiin Valtioneuvoston päätöksenä (Askok 309/1955). Vuotta 1901 vanhemmat tiliasiakirjat tuli säilyttää pysyvästi, ellei Valtionarkisto toisin päättänyt. Kassa- ja memoriaalitositteet sai hävittää vuoden 1900 jälkeiseltä ajalta 10 vuoden kuluttua. Valtion palveluksessa olevien palkkatositteille määrättiin 50 vuoden säilytys eläkkeiden ja ikälisien selvittämistä varten.⁸¹³ Yksityishenkilöiden edut tulivat nyt paremmin tai ainakin selvemmin turvatuiksi kuin seulonnassa aikaisemmin. Tiettyt tiliasiakirjat sai hävittää arkistonmuodostajan harkinnan mukaan. Tilivirastojen tositeaineisto-

⁸⁰⁹ KA Arkistoaineistojen supistamiskomitean arkisto. Ptk 20.10.1950. Liite: toimenpideohjeet (Ca 3),

⁸¹⁰ Tutkijoiden panos saattoi kuitenkin jäädä suhteellisen vähäiseksi. He antoivat usein palautetta vain seulontaesitysten yksityiskohdista.

⁸¹¹ Mäenpää 1994, 193.

⁸¹² Komitean toiminnan alkuvuosina oltiin usein yhteydessä Ruotsin arkistoasiantuntijoiden ("1940 års arkivsakkunniga") sihteerin, arkistonhoitaja Nils F. Holmiin, jolta pyydettiin mm. käytännön neuvoja lääninhallitusten arkistojen seulonnassa (Mäenpää 1994, 193–194).

⁸¹³ Valtion virkamiesten palvelustiedot (palkkatiedot) oli otaksuttu saatavan nimikirjoista, mutta niiden tiedot olivat puutteellisia.

jen sisällöllinen eroavaisuus otettiin päätöksessä huomioon siten, että Valtionarkisto saattoi määrätä tietyt tilitykset ja tositteet pysyvään säilytykseen. Valtionarkisto käyttikin tätä oikeutta hyväkseen. Se määräsi asiantuntijoiden näkemyksiin nojautuen eräät hinta- ja palkkatiedot pysyvästi säilytettäväksi.⁸¹⁴ Päätöksessä ei ollut määräyksiä tositteiden ottamisesta pysyvään säilytykseen otoksen avulla.

Vuonna 1951 annettu päätös lääninhallitusten ja niiden alaisten viranomaisten arkistojen supistamisesta vaati ennen pitkää korjaamista ja täydentämistä. Päätöksen valmistelu hajautettiin, ja se kesti varsin pitkään. Alustavan ehdotuksen laatiminen annettiin vuonna 1954 lääninneuvos V. A. Nurmiselle ja maakunta-arkistonhoitaja Y. S. Koskimiehelle. Työssä käytettiin paljon ulkopuolisia asiantuntijoita.⁸¹⁵ Uusittu päätös annettiin Sisäasiainministeriön päätöksenä kesäkuussa 1963 (Askok 382/1963) supistamiskomitean esityksen mukaisena. Samaan aikaan uusittiin Valtioneuvoston päätös lääninhallitusten ja niiden alitilittäjien erinäisten tiliasiakirjojen hävittämisestä (Askok 381/1963). Supistamiskomitea ja Valtionarkisto ”raivasivat” huomattavan paljon tutkimuksen kannalta toisarvoisia asiakirjoja viranomaisten arkistoja rasittamasta.

Taannehtiva seulonta oli yleistä, vaikka ennakkoseulontaan pyrittiinkin, mikä kuvaa systemaattisen seulonnan käynnistämiseen liittyneitä ongelmia ja työn mittavuutta. Supistamiskomitea aikoi laatia kaikille virastoille yhteiset seulontaohjeet, jotka kattaisivat viranomaisille kertyvät samannimiset asiakirjat. Tästä kuitenkin luovuttiin, koska samannimiset asiakirjat saattoivat olla sisällöltään ja tehtäviltään erilaisia. Tavoitteeksi asetettiin kuitenkin käydä systemaattisesti läpi valti-onhallinto ja laatia erilliset seulontaohjeet kullekin virastolle.⁸¹⁶

Edellä usein mainittu palkkatietojen säilyttäminen 50 vuotta on Suomessa vakiintunut käytännöksi. Siihen liittyen tie- ja vesirakennushallitus tiedusteli vuonna 1963 lupaa palkkakorttien mikrofilmaamiseen ja hävittämiseen ennen 50 vuoden määräajan täyttymistä. Valtionarkisto vastasi, ettei korttien hävittämiselle ollut estettä, jos kortit mikrokuvattiin siten, että tiedot olivat kustakin henkilöstä saatavissa 50 vuoden ajan yhtä luotettavasti kuin alkuperäisistä korteista.⁸¹⁷

Suomalaisessa seulonnassa ei ole tapana kiinnittää huomiota erikoisiin tai ”sensaatiomaisiin” ilmiöihin tai henkilöihin pysyvän säilyttämisen perusteena; enemmän on suosittu tilastollista edustavuutta. Poikkeuksena yleiseen linjaan oli Oikeusministeriön armonanomusasiakirjoja koskeva seulontapäätös vuodelta 1953. Kyseiset asiakirjat sai hävittää 10 vuoden kuluttua paitsi poliittisen elämän yhteydessä esiintyneisiin, yleistä huomiota herättäneisiin rikostuomioihin liittyvät sekä kuolemaantuomittujen armonanomukset, jotka tuli säilyttää pysyvästi. Päätös perustui asiantuntijaryhmän suositukseen.⁸¹⁸

⁸¹⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1954 (De 4); KA Virka-arkisto. Istunnon pöytäkirja 23.5.1955 1 § (Ca 2).

⁸¹⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1954–1963 (De 4–5).

⁸¹⁶ KA Virka-arkisto. Istunnon pöytäkirja 38.6.1955 (Ca 2); Mäenpää 1994, 186.

⁸¹⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1963 (De 5).

⁸¹⁸ Asiantuntijoina professorit L. A. Puntila ja Kai von Fieandt, FT Veikko Virtanen ja pastori Erkki Airas (KA Virka-arkisto. Istunnon ptk 21.12.1953 1 § (Cb1a)).

Yksittäisen viranomaisen seulontaesitys saattoi johtaa koko viranomaisryhmää koskevaan päätökseen. Vuonna 1960 Oulun luotsipiirin päällikkö pyysi lupaa hävittää kymmentä vuotta vanhemmat luotsauspäiväkirjat sitten, kun niistä oli lähetetty kappaleet Merenkulkuhallitukselle. Saatuaan keskusviraston lausunnon Valtionarkisto päätti, että vuotta 1920 nuoremmat luotsauspäiväkirjat sai hävittää kaikista luotsipiireistä 10 vuoden säilytyksen jälkeen.⁸¹⁹

Supistamis- eli seulontapäätöksiä annettiin vaihtelevasti; vuosittainen päätösten määrä riippui luonnollisesti paljon asioiden laajuudesta. Vuonna 1950 Valtionarkiston istunnoissa annettiin yhteensä 12 seulontapäätöstä, jotka koskivat mm. Kuopion lääninhallitusta, oikeuskanslerin virastoa, Oikeusministeriön yhdistysrekisteriä ja Hattulan kuntaa. Seulontapäätösten valmistelussa käytettiin joskus apuna myös maakunta-arkistonhoitajia.⁸²⁰ Vuonna 1967 Valtionarkiston istunnoissa käsiteltiin seitsemän seulonta-asiaa.⁸²¹

Komitea jakoi seulontaa koskevan tiedustelulomakkeen viranomaisille heti toimintansa aluksi vuonna 1947. Viranomaisten vastaukset omien asiakirjojensa seulontatarpeesta olivat kirjavat. Seulonnan käsitekin oli monelle viranomaiselle outo. Osalla ei ollut lainkaan asiakirjojen hävittämistarvetta, osa oli valmis hävittämään mm. pöytäkirjoja ja kirjekonsepteja.⁸²² Valtionarkistossa katsottiin vielä 1970-luvun alussa, että viranomaisten valmistelu seulonta-asioissa oli puutteellista. Valtionarkiston käsityksen mukaan olisi pyrittävä siihen, että hävitettävät asiakirjat jo niitä heti käsittelyn jälkeen arkistoidessa voitaisiin erottaa säilytettävistä.⁸²³ Valtionarkisto oli painottanut ennakkoseulontaa kunnallisista arkisto-ohjeista (1941) lähtien.

Hämeenlinnan maakunta-arkistonhoitaja Seppo Myllyniemi, jonka piirissä oli paljon viranomaisarkistoja, totesi vuoden 1973 toimintakertomuksessaan, että tilaongelmat, jotka läheisesti liittyivät seulontaan, olivat ajankohtaisia monissa arkistoissa. Usein oli niin, että jo olemassa olevia seulontapäätöksiäkään ei ollut käytetty hyväksi.⁸²⁴ Saman totesi Jyväskylän maakunta-arkistonhoitaja Vesa Salminen. Hän korosti seulonnan tärkeyttä osana hallintotehtävien rationalisointia.⁸²⁵

Kirjavien käsitysten korjaamiseksi supistamiskomitean vt. sihteeri Alpo Salmela sai tehtäväkseen laatia jo varsin varhain ohjeet asiakirjojen seulontaperiaatteista. Ne valmistuivat elokuussa 1952 ja lähetettiin ministeriöille ja keskusvirastoille, joiden arkistotilat olivat erityisen ahtaat. Ohjeissa pyydettiin lähettämään ehdotukset asiakirjojen säilytysajoiksi. Keskeinen seulontaperiaate oli se, että pysyvästi säilytettäviä olivat virastojen omasta toiminnasta syntyneet asiakirjat, koska ne olivat varsinaisena osoituksena viraston toiminnasta. Lyhytaikaista käyttöä varten laaditut apuluettelot ja -kortistot voitiin hävittää. Saapuneista asiakirjoista pysyvästi säilytettäviä olivat vain periaatteellisesti tärkeät asiakirjat ja asiakirjat, joihin perustui pysyväisluonteisia oi-

⁸¹⁹ KA Virka-arkisto. Istunnon ptk 3.3.1960 1 § (Cb1a).

⁸²⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1950 ja esim. tk 1954 (De 4).

⁸²¹ KA Virka-arkisto. Tk 1967 (De 6).

⁸²² KA Virka-arkisto. Tk 1947 ja 1948 (De 4); Mäenpää 1994, 189–190.

⁸²³ KA Virka-arkisto. Tk 1970 (De 6).

⁸²⁴ KA Virka-arkisto. HMA tk 1973 (De 7).

⁸²⁵ KA Virka-arkisto. JyMA tk 1972 (De 6).

keuksia. Tarpeettomia asiakirjoja olivat kaikki jäljennökset ja vastaavat, jos niiden alkuperäiskappaleet olivat tallessa ja asiakirjat, joiden tieto oli helposti saatavissa muualta. Ohjeissa korostettiin ”erikoissarjoja”, joihin saapuneet asiakirjat jo arkistonmuodostusvaiheessa sijoitettaisiin säilytysajan mukaan. Taannehtiva seulonta tuli kysymykseen vain, jos tilansäästö oli sen avulla huomattava ja taloudellisesti kannattavaa.⁸²⁶

Komitean ohjeet eivät johtaneet toivottuun tulokseen. Ainoastaan kouluhallinnon sekä tullilaitoksen seulonta-asiat liikahtivat eteenpäin.⁸²⁷

1970-luvulla Valtionarkiston tavoitteeksi tuli valmistella entistä enemmän yleisiä hävittämispäätöksiä, joiden kattavuus olisi mahdollisimman laaja. Vuosikymmenen lopulla valmistunut kunnallisten asiakirjojen seulontaohje oli tässä suhteessa merkittävä, sillä kunnallisten viranomaisten vuosittain tuottama asiakirjamäärä oli lähes puolet koko julkishallinnon asiakirjatuotannosta.⁸²⁸ Yleiset seulontapäätökset (sekä valtion että kunnallishallintoa koskevat) ovat siitä lähtien olleet keskeisessä asemassa, joskin myös suppeampia päätöksiä tehdään paljon.

Seulontapäätösten julkaisemista joko Valtioneuvoston tai ministeriöiden päätöksinä sen jälkeen, kun Valtionarkisto oli tehnyt ratkaisunsa, komitea perusteli Senaatin vuonna 1908 antamalla yleisellä seulontapäätöksellä ja sillä että ministeriöt voivat parhaiten arvioida oman hallinnonhaaran arkistojen merkitystä. Valtionarkisto puolestaan omaksui tavan suojata selustansa myöntymällä hävittämiseen, jos asiakirjoilla ei enää ollut hallinnollista tai oikeudellista merkitystä. Valtionarkisto osoitti näin, että se oli tutkinut ainoastaan asiakirjojen tieteellisen arvon.⁸²⁹

Kuten Markku Mäenpää on todennut, supistamiskomitean merkitys sen luodessa seulontakäytäntöjä ja -ohjeita oli suuri. Komitea tarjosi foorumin ajatusten ja mielipiteiden vaihdolle, johon osallistuivat arkistolaitoksen, muun hallinnon ja tiedeyhteisön edustajat. Komitea ei juuri pohtinut teoreettisia kysymyksiä vaan keskittyi käytäntöön. Ruotsin kokemukset olivat Mäenpään mukaan tärkeitä komitean työskentelyn alkuvaiheessa.⁸³⁰ Suomessa kuten Ruotsissakin arkistolaitoksen edustajat joutuivat komiteatyöskentelyssä paneutumaan hallintoon ja sen arkistoihin, millä epäilemättä oli edistävä vaikutus asiakirjahallinnon läpimurtoon 1970-luvulla. Yksityishenkilöiden oikeusturvaan ja etuihin liittyvät näkökohdat olivat myös esillä.⁸³¹ – Ruotsin vallitseva seulontaperiaate sai selkeän ilmauksen ruotsalaisen arkistomiehen Åke Kromnowin (valtioneuvostonhoitaja 1965–1979) esitelmässä, jonka hän piti Suomen ensimmäisillä liikearkistopäivillä vuonna 1962. Hän totesi, että sekä julkisissa että liikeyritysten arkistoissa seulonta tuli mahdollisuuksien mukaan toteuttaa arkistonmuodostuksen yhteydessä. Ainoastaan sellainen seulonta oli todella hyödyllistä.⁸³²

⁸²⁶ Mäenpää 1994, 190–191.

⁸²⁷ Sama, 191.

⁸²⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1979 (De 7).

⁸²⁹ Mäenpää 1994, 193.

⁸³⁰ Norberg 2007, 275.

⁸³¹ Sama, 194.

⁸³² Kromnow 1962, 61.

Viranomaisten saamista mukaan seulontatyöhön pidettiin tärkeänä, mutta tässä ei Mäenpään mukaan onnistuttu kovin hyvin. Vasta 1980-luvun lainsäädäntö antoi mahdollisuuden kehittää viranomaisia velvoittavaa, kokonaisvaltaista arkistotointoa.

Supistamiskomitea lakkautettiin vuonna 1970 Valtiovarainministeriön järjestelyosaston ehdotuksesta, ja seulonta-asioiden valmistelu jäi yksin Valtionarkiston vastuulle. Myös itse komitea oli lakkauttamisen kannalla, koska seulontatyö vaati nykyoloissa jatkuvaa työtä, joka luonteeltaan kuului pysyvämmälle elimelle kuin komitealle. Valtionarkisto yhtyi tähän näkemykseen esittäen samalla pysyvän, valtionarkistonhoitajan puheenjohtajuudella toimivan neuvottelukunnan perustamista arkistojen supistamista varten, joka ei kuitenkaan olisi valmisteleva elin vaan keskittyisi periaatekysymyksiin. Valmistelu kuuluisi Valtionarkistolle yhteistyössä viranomaisten kanssa.⁸³³ Neuvottelukuntaa ei kuitenkaan perustettu. Valtionarkisto piti ongelmallisena seulontaesitysten puutteellista valmistelua viranomaisissa. Se tähdensi ennakkoseulonnan merkitystä. Tätä periaatetta on 1980-luvun alusta alkaen voimakkaasti korostettu arkistolaitoksen koulutus- ja neuvontatoiminnassa, joskin se oli esillä jo 1940-luvulla. Seulontaesitykset oli Valtionarkiston mielestä hyvä tehdä niin, että sen virkamies olisi jatkuvasti ja tarvittaessa pitkän aikaa yhteistyössä ao. viraston kanssa. Työvoimatilanne ei kuitenkaan ollut mahdollistanut sitä.⁸³⁴ Viranomaisten ja Valtionarkiston yhteistyö seulontaesitysten laadinnassa kuitenkin lisääntyi.⁸³⁵ Tämä sopi 1970-luvulla vahvistuneeseen suunnitteluyhteiskunta-ideologiaan.

Suomalaisen seulonnan teoriapohjaa ajateltaessa voinee sanoa, että viimeistään 1970-luvulta alkaen amerikkalaisen T. R. Schellenbergin (pääteos *Modern archives: principles and techniques*, 1957) vaikutus on ollut merkittävä. Hänen seulontateoriassaan on keskeistä tehdä ero siinä, mitä asiakirjat kertovat toisaalta arkistonmuodostajaorganisaatiosta, toisaalta mitä ympäröivästä todellisuudesta (yhteiskunnasta). Kummastakin alueesta tulee saada säilymään tietoa, joskin lähökohtaisesti yhteiskunnallinen näkökulma on tärkeämpi. Toinen tähän läheisesti liittyvä näkökohta on tehdä ero sen välillä, miten asiakirjat todistavat asioista (evidential value) ja mitä faktista tietoa ne välittävät (informational value).

Arkistolaitoksen seulontateoria, jos tätä termiä voi käyttää, ilmenee opetusaineistosta. Alempi arkistotutkinto perustettiin vuonna 1969. Valtionarkiston vuonna 1974 pitämällä arkistonhoitokursseilla maakunta-arkistonhoitaja Martti Favorin luennoi seulonnasta. Luennon mukaan seulonnan tarkoituksena oli pitää arkistotoimen kustannukset yhteiskunnan kantokyvyn rajoissa sekä helpottaa asiakirjojen säilymistä, käyttöä ja hoitoa. Toiminnan hyötyjä olivat säilytyskustannusten pitäminen kurissa, julkisuusperiaatteen toteutuminen, poimintaseulonnan välttäminen ja säilytettävän aineiston käytöstä koituva hyöty. Favorin korosti, että seulontaa ei voinut jättää yksinomaan viraston omaan harkintaan, mutta ei myöskään vain tutkimuksen vastuulle. Asiakirjojen arvonmääritys oli seulonnassa vaikeinta. Jotkut asiakirjat menettivät merkityksensä heti, kun niiden alkuperäinen tehtävä ali saavutettu. Tilintarkastuksen ja lainsäädännön asettamat vaatimukset oli otettava huomioon. Samaan asiaan oli mahdollisesti palattava uudelleen, mikä edel-

⁸³³ KA Virka-arkisto. Tk 1971 (De 6).

⁸³⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1970 (De 6).

⁸³⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1971 (De 6).

lytti asiakirjojen säilyttämistä riittävän pitkän ajan. Muilla viranomaisilla saattoi olla asiakirjojen käyttötarvetta. Vaikeimmin huomioon otettava oli tieteellisen tutkimuksen tarve käyttää asiakirjoja. Favorin painotti seulontasuunnitelmaa, jonka eräänä elementtinä oli viraston oma tarve historiansa tuntemiselle: kehitysvaiheet, periaatteet ja menettelytavat, yksittäisten ratkaisujen sisältö. Suunnitelmassa otettaisiin kantaa malliarkistoihin, asiakirjanäytteiden ottamiseen, otantaan sekä varhaisten ja poikkeuksellisten aikojen asiakirjoihin. Kun viranomaisen seulontaehdotus, joka toimitettiin Valtionarkistoon ylemmän viranomaisen välityksellä, oli tarkastettu ja Valtionarkisto oli antanut suostumuksensa asiakirjojen hävittämiseksi, varsinaisen seulontapäätöksen teki joko Valtioneuvosto tai ministeriö tai yksinkertaisissa tapauksissa ao. keskusvirasto. Vahvistettu seulontapäätös vaati toteutuakseen vielä hävityspäätöksen tekemisen jokaisessa virastossa ja laitoksessa, jota päätös koski.⁸³⁶

Pohdittaessa seulonnan ja ylipäänsä arkistojen yhteiskunnallista merkitystä on selvää, että tieteellisen tutkimuksen ja kulttuurin kannalta seulonnalla on merkitystä. Pyrkimyksenä on saada talteen mahdollisimman edustava ja monipuolinen lähdeaineisto tutkimuksen käyttöön. Asian luonteesta johtuu, että seulontapäätökset eivät voi aina olla täysin objektiivisia ja oikeaan osuneita. Päätöksiin liittyy subjektiivinen elementti, ja tulevaisuudessa harjoitettavan tutkimuksen tarpeita lähteiden osalta on lähtökohtaisesti vaikea ennakoida. Silti voitaneen luottaa siihen, että vuosikymmenten mittaan tehty seulonta, jonka periaatteet ovat suurelta osin pysyneet samoina mutta joita on myös varioitu (ja epäilemättä tehty virheitäkin), on tuottanut kohtalaisen hyvän tuloksen. Hyvät ja huonot ratkaisut ovat pitkällä aikavälillä tasapainottaneet toisensa.

Missä määrin poliitikot ja muut yhteiskunnalliset vaikuttajat ovat ymmärtäneet tai olleet kiinnostuneita arkistoista, on vaihdellut. Maaherra Pirkko Työläjärvi totesi eräässä puheessaan, ettei ollut koskaan osallistunut poliittiseen kokoukseen, jossa olisi puhuttu arkistojen seulonnasta.⁸³⁷ Asiakirjoihin liittyy kuitenkin siinä määrin yksilöiden ja yhteisöjen oikeusturvaan, etuihin ja velvoitteisiin sekä hallinnon toimivuuteen liittyviä arvoja, että jos asiakirjojen saatavuuteen tulisi ongelmia, poliitikot epäilemättä havahtuisivat huomaamaan arkistojen merkityksen. On kuitenkin myös poliitikkoja ja vaikuttajia, jotka ymmärtävät arkistojen arvon. Edellä mainittu Yksityisarkistokomitea, johon kuului mm. ministeri, on tästä esimerkki. Suomen historiassa on myös esimerkkejä poliitikoista, jotka ovat itse olleet historian tutkijoita ja arkistojen ahkeria käyttäjiä kuten Väinö Voionmaa. Tieteellisen tutkimuksen ohella seulonta liittyy koko yhteiskunnan tietohuoltoon määräämättömän pitkällä aikaperspektiivillä. Arkistolaitos säätelee keskeisenä toimijana, mikä on yhteiskunnan informaatiotodellisuus nyt ja tulevaisuudessa.

Seulonnan taloudellinen aspekti on helpompi ymmärtää. Hyvinvointiyhteiskunta on toisen maailmansodan jälkeen tuottanut valtavat määrät asiakirjoja, joiden mittava säilyttäminen pysyvästi tai edes pitkän aikaa on taloudellisesti ja käytettävyyden kannalta mahdotonta. Asiakirjojen säilytysaikojen määrittely (varsinkin pysyvän säilytyksen osalta) on arkistohoitajien ammatillista erityisosaamista. Harvalla jos millään muulla ammattiryhmällä on vastaavaa asiantuntemusta.

⁸³⁶ TMA Virka-arkisto. Martti Favorinin luento seulonnasta Valtionarkiston arkistohoitokurssilla 1974 (saap. TMA 14.6.1974) (Ea 38).

⁸³⁷ Tekijän muistitietoa.

Seulonta ja muu arkistotyö on kuitenkin niin näkymätöntä, että toiminta sen parissa saa vain harvoin laajempaa huomiota osakseen.

Arkistojen merkityksestä puhuttaessa on muistettava historiaan kohdistuva yleinen kiinnostus, joka on Suomessa ollut perinteisesti voimakasta. Historia kuuluu kansallisiin tieteisiin, joiden merkeissä Suomen itsenäisyys ja kansallinen identiteetti ovat muotoutuneet. Sukututkimuksella on oma huomattava merkityksensä. Sitä harjoitetaan sekä tieteellisenä tutkimuksena että harrastuksena. Sukututkimuksen alkuperäislähteet ovat suurelta osin arkistolaitoksessa (nykyisin yhä enenevästi digitaalisessa muodossa tietoverkoissa).

Arkistontarkastukset ja viranomaisten ohjaus – arkistohallinto etenee

Arkistontarkastukset olivat keskeinen osa arkistohallintoa, jolla pyrittiin ohjaamaan viranomaisten arkistointia. Laki julkisista arkistoista (Askok 18/1939) totesi niistä, että Valtionarkistolla oli oikeus toimituttaa tarkastuksia valtion virka-arkistoissa ja antaa ohjeita niissä olevien asiakirjain hoitamisesta (6 §). Myös kunnallisissa arkistoissa Valtionarkistolla oli vastaava tarkastusoikeus ja oikeus antaa ohjeita (7 §). Evankelis-luterilaisten kirkollisten arkistojen tarkastamiseen tai muuhun ohjaamiseen Valtionarkistolla ei ollut oikeutta muuta kuin kirkollisten viranomaisten pyynnöstä; tällöin ohjaus oli Valtionarkiston velvollisuus. Muiden uskontokuntien arkistoja Valtionarkistolla oli lupa tarkastaa oma-aloitteisesti (8 §). Esimerkki evankelis-luterilaisten kirkon kanssa tehdystä yhteistyöstä oli Valtionarkiston jäsenyys Helsingin seurakuntien toimikunnassa, joka tutki näiden seurakuntien arkisto-oloja. Arkistolain täytäntöönpanoasetuksella (Askok 85/1939) Valtionarkiston tarkastusoikeus siirrettiin maakunta-arkistoille niiden arkistopiireissä, kuitenkin niin, että Valtionarkistolla oli oikeus suorittaa tarkastuksia myös maakunta-arkistojen piireissä.

Tarkastukset perustuivat vuosisuunnitelmaan ja sen taustalla olevaan kymmenvuotissuunnitelmaan. Suunnitelmat vahvisti Opetusministeriö. Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen oli tarkastettava alueensa virka-arkistot ja kunnalliset arkistot ainakin kerran kymmenessä vuodessa.⁸³⁸ Arkistolaitoksella oli hoidettavanaan mittava työsarka. 1970-luvun puolivälissä Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen tarkastuskohteita oli yhteensä noin 2 650.⁸³⁹

Arkistontarkastusten tarkoituksena oli valvoa, että arkistoja säilytettiin ja hoidettiin lainsäädännön ja Valtionarkiston määräysten ja ohjeiden mukaisesti. Erityistä huomiota kiinnitettiin arkistojen säilytyspaikkoihin. Se oli ja on primaarinen kysymys, koska arkistojen arvo ja käyttö riippuvat viime kädessä niiden turvallisesta säilyttämisestä.⁸⁴⁰ Arkistoasetuksen mukaan arkistohuoneet hyväksyi Valtionarkisto tai sen määräyksestä maakunta-arkisto, käytännössä 1980-luvun alkuun asti Valtionarkisto.

⁸³⁸ Asetus julkisista arkistoista annetun lain täytäntöönpanosta ja soveltamisesta. Askok 85/1939.

⁸³⁹ Arkistotoimikunnan mietintö 1977, 30.

⁸⁴⁰ Tosin turvallinen säilytys ei yksin riitä. Jos arkistoja ei olisi koskaan mahdollista käyttää, se olisi käytännössä samaa kuin niiden tuhoutuminen.

Kesäkuussa 1945 Valtionarkiston maakunta-arkistoille antaman ohjeistuksen mukaan tarkastusten keskeisimpiä tavoitteita oli arkistotilojen saaminen kuntoon. Pahimmat epäkohdat tuli saada korjatuksi heti. Arkistoina tuli saada sellaiseen kuntoon, että se voitiin inventoida ja luetteloida nidosten ja kansioiden tarkkuudella. Vaikka arkistoa ei olisi luetteloitu Valtionarkiston ohjeiden mukaan, luetteloa ei tarvinnut muuttaa, jos se oli riittävän selkeä. Valtionarkiston suhtautumista pa oli varsin joustava. Valtionarkisto edellytti tarkastuskertomusten olevan niin tarkkoja, että seuraavalla tarkastuskerralla voitiin tehdä vertailuja.⁸⁴¹

Arkistontarkastukset ja niistä laaditut tarkastuskertomukset pysyivät muodoltaan suurin piirtein samoina, lukuun ottamatta sitä, että 1970-luvulla otettiin käyttöön erityinen painettu tarkastuslomake. Tarkastuskertomuksen sisältö oli Valtionarkistossa ja maakunta-arkistoissa ryhmitelty aina suunnilleen samoin (tämä perustui yhteiseen sopimukseen asiasta): tarkastuksen kohde, sijaintipaikkakunta ja tarkastuspäivä; vastuunalainen arkistonhoitaja; arkistohuone(et) ja sen eri osat; arkistoinneokset; tarkastajan lausunto.⁸⁴² Aikaa myöten tarkastuskertomukset muuttuivat eriytyneemmiksi. Saatettiin selostaa lyhyesti viranomaisen aikaisempia vaiheita ja tehdä selkoa sen toimintaa koskevista ohjesäännöistä yms. Isoissa organisaatioissa kuten ministeriöissä tarkastus (ja tarkastuskertomus) jaettiin usein osakokonaisuuksiksi. Valtionarkisto jäi määrällisissä tarkastustavoitteissaan hieman jälkeen kohteidensa laajuuden ja kompleksisuuden vuoksi ja myös siksi, että muuta neuvontatyötä oli paljon.⁸⁴³

Tarkastukset kohdistuivat vuosittain yleensä johonkin viranomaisryhmään tai -ryhmiin; maantieteellisellä tai hallinnollisella rajauksella oli myös merkitystä varsinkin maakunta-arkistojen kohdalla (tarkastettiin esim. tiettyjen kihlakuntien alueella olevat tietyt viranomais- ja kunnalliset arkistot).⁸⁴⁴ Vuonna 1964 Valtionarkisto tarkasti 47 arkistoa. Ne muodostivat kolme kokonaisuutta: oppilaitokset, uskonnolliset yhdyskunnat, oikeusviranomaiset (so. tuomioistuimet ja vankeilat, oikeusministeriön yksiköitä).⁸⁴⁵

Ruotsin Valtionarkiston tarkastustoiminta oli volyymiltään huomattavasti suurempaan kuin suomalaisen vastineensa, mikä heijasti tarkastuskohteiden suurta määrää Ruotsissa ja sikäläisen Valtionarkiston suurempia resursseja; myös työnjako Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen välillä on ollut vaikuttamassa. Vuonna 1982 Ruotsin Valtionarkisto teki lähes 300 arkistontarkastusta, Suomen Valtionarkisto vuonna 1976 kaksitoista tarkastusta.⁸⁴⁶

Valtionarkiston osalta tarkastuksia tekivät muutamat virkamiehet. Sodan päättymisestä 1950-luvun alkuun lähes kaikki Valtionarkiston tarkastukset teki arkistonhoitaja Berndt Federley. Sen jälkeen tarkastajina toimivat pääasiassa Alpo Salmela, Juhani Saarenheimo, Markku Järvinen ja

⁸⁴¹ TMA Virka-arkisto. Valtionarkisto maakunta-arkistoille 14.6.1945 (Ea 7).

⁸⁴² Rakenne vastasi vuoden 1942 arkistokokouksessa esillä ollutta luonnosta (TMA Virka-arkisto. Arkistokokouksen ptk 19.–20.9.1942 3 §, liite: Kaarlo Österbladhin laatima luonnos tarkastuspöytäkirjan luonnokseksi (Cc 1).

⁸⁴³ Arkistotoimikunnan mietintö 1977, 30–31; KA Virka-arkisto. Esim. tk 1971 (De 6).

⁸⁴⁴ Esim. TMA Virka-arkisto. VA TMA:lle 12.2.1947 (Ea 9) ja esim. KA Virka-arkisto. TMA tk 1953 (De 4).

⁸⁴⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1964 (De 5).

⁸⁴⁶ Norberg 2007, 365; KA Virka-arkisto. Tk 1976 (De 7). Yleisarkistojen suorittamien tarkastusten kokonaismäärä vuonna 1976 oli 244.

joskus myös Martti Kerkkonen. Tarkastelujakson lopulla 1970-luvulla tarkastuksia teki usein myös arkistonhoitaja (myöh. arkistoneuvos) Antti Rosenberg. Valtionarkiston vuoden 1964 tarkastuksista Alpo Salmela suoritti 16, Juhani Saarenheimo 24 ja Martti Kerkkonen 7.⁸⁴⁷ Saarenheimosta kehittyi eräänlainen päätarkastaja useiksi vuosiksi. Aivan satunnaisia arkistontarkastajia olivat Yrjö Nurmio (arkistonhoitajana ollessaan) ja Kauko Pirinen. Joskus tarkastajia kävi kohteessa useampia kuin yksi.⁸⁴⁸

Arkistontarkastajien tiukkuudessa oli eroja. Berndt Federley oli tarkastuskertomusten valossa ”lempeä” tarkastaja, Alpo Salmelassa oli enemmän terävyyttä.

Kuten sanottua tarkastajat kiinnittivät suurta huomiota arkistotiloihin⁸⁴⁹ ja niiden turvallisuuteen palo- ja vesivahinkojen kannalta. Käytännöllisenä neuvona saatettiin edellyttää vesiputkien suojaamista niiden alapuolelle asennettavalla peltikourulla; näin mahdollinen putkivuoto ei heti pääsisi turmelemaan asiakirjoja. Itse arkistoinen tarkastaminen oli luonnollisesti myös keskeistä. Huomio oli nimenomaan ns. vanhassa arkistossa, sen järjestyksessä, säilytysvälineissä, kunnossa ja luetteloinnissa. Seulontaan kiinnitettiin myös huomiota; korostettiin sitä, että asiakirjoja ei saanut hävittää ilman Valtionarkiston suostumusta. Arkistonmuodostus ei ollut samassa määrin esillä. Poikkeuksena oli diariointi. Se muodosti sillan kasvavan ja vanhan arkiston välille. Diariointijärjestelmän selvyyttä ja johdonmukaisuutta korostettiin. Usein painotettiin sitä, että diaarisysteemiin tuli liittää selvitys sen periaatteista ja että selvitys oli saatettava ajan tasalle aina, kun diariointia muutettiin. Tämä sen vuoksi, että arkiston myöhemmät käyttäjät pääsisivät vaitta asiakirjojen jäljille riippumatta siitä, minkä aikakauden diaarijärjestelmää käytettiin. Tarkastustilaisuuksissa keskusteltiin usein aineiston (tai sen tietyn osan) siirtämisestä Valtionarkistoon. Siirron edellytyksenä oli, että arkisto oli iältään siirtokelpoista, seulottu, järjestyksessä ja luetteloitu.

Toisinaan tarkastuksissa kiinnitettiin huomiota myös tuoreempaan arkistoon. Esimerkiksi Suojelupoliisin arkistontarkastuksessa vuonna 1965 tarkastaja kiitteli virastoa siitä, että arkistonmuodostuksessa käsiarkiston asiakirjat liitettiin etukäteen tehdyn suunnitelman perusteella laatunsa mukaan omiin sarjoihinsa.⁸⁵⁰

Esimerkki 1950-luvun melko tiukkasävyisestä tarkastuksesta on Valtion maatalouskemiallisen laboratorion arkiston tarkastus vuonna 1958. Tarkastajan lausunnossa todettiin yksikantaan, että

⁸⁴⁷ Tarkastusten määrä oli näin suuri, koska arkistohallinnollinen osasto oli saanut lisää työvoimaa (KA Virka-arkisto. Tk 1964 (De 5).

⁸⁴⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1951 (De 4).

⁸⁴⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1964 (De 5). Vuonna 1964 Rakennushallitus esitti Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle, että se antaisi täydelliset ohjeet virastotalojen arkistotiloja varten. Rakennushallinto ehdotti, että arkistotilat jaettaisiin käyttötarkoituksen mukaan kolmeen ryhmään, joita olisivat vaativat arkistotilat, tavalliset arkistotilat ja lomakevarastot ym. vastaavat tilat. Valtionarkisto huomautti, että voimassaolevat rakennusohjeet olivat monipuolisen valmistelun tulosta ja että tilojen luokitus perustui paloturvallisuuteen. Käyttötarkoitus otettiin huomioon siten, että aivan pientä arkistoa varten ei ollut tarpeen rakentaa arkistohuonetta vaan asiakirjat voitiin säilyttää kassakappissa, toimistohyllyllä tms. Aikanaan hävitettäville asiakirjoille riitti vähemmän turvallinen tila. Lomakevarasto ei ollut Valtionarkiston ohjeiden mukaan lainkaan arkisto, mitä nimitystä ei siitä pitäisi käyttää (KA Virka-arkisto. Tk 1964).

⁸⁵⁰ KA Virka-arkisto. Supon arkiston tarkastuskertomus, Juhani Saarenheimo 23.4.1965 (Dcc 1).

kellari, jossa arkisto oli, ei täyttänyt Valtionarkiston vuoden 1954 tilaohjeissa asetettuja vaatimuksia. Kun kysymyksessä oli valtion virasto, rakennukseen oli tehtävä ohjeiden mukainen ja riittävän tilava arkistohuone. Joka tapauksessa arkisto oli erotettava kemikaliovarastosta [!]. Arkiston järjestämis- ja luettelointityötä oli jatkettava Valtionarkiston kiertokirjeessä 3/1947 annettujen ohjeiden mukaisesti. Kolmanneksi oli laadittava seulontaesitys, joka lähetettäisiin Maataloushallitukselle, joka puolestaan toimittaisi sen lausuntonsa kanssa Valtionarkistolle. Sitten kun arkisto oli asianmukaisesti järjestetty ja luuteloitu, voitiin vuotta 1930 vanhempi arkisto siirtää Valtionarkistoon.⁸⁵¹

1950-luvun puolivälissä Valtionarkisto saattoi jo todeta, että viranomaiset olivat ryhtyneet kiinnittämään entistä enemmän huomiota arkistonhoitoon. Arkistot oli useimmiten järjestetty ja luuteloitu asianmukaisesti. Asiakirjojen säilytyspaikat eivät kuitenkaan vielä aina vastanneet vaatimuksia.⁸⁵²

Vuonna 1969 tehty Kouluhallituksen arkistontarkastus oli tarkastuskertomuksesta päätellen niin ikään suhteellisen tiukkasävyinen. Arkistotila ei täyttänyt Valtionarkiston tilaohjeen 1/7.10.1960 vaatimuksia. Valtionarkisto ei voinut ottaa vastaan mitään siirtoja ennen oman lisärakennuksensa valmistumista. Diaariin kiinnitettiin nytkin huomiota. Kronologisen diaarin irtolehdet oli syytä sitoa kirjan muotoon, ja alkuun oli sijoitettava diaarikaavan kaikki versiot. Tarkastaja totesi, että kirjaamon henkilöstöllä ei ollut riittävästi aikaa arkiston järjestämis- ja luettelointeihin, eikä Valtionarkistollakaan ollut mahdollisuuksia auttaa. Tarkastajan mielestä Kouluhallitukseen olisi perustettava arkistonhoitajan virka, jonka haltijalla olisi hyvä olla Valtionarkiston alempi arkistotutkinto. Arkistonmuodostuksen kysymyksiä tarkastaja sivusi todetessaan, että arkistonhoitajan olisi valvottava, että kaikki asiakirjat tulivat arkistointijärjestelmän piiriin ja olivat nopeasti saatavissa esille. Hän valvoisi arkistonmuodostusta ja arkistonhoitoa [tarkastaja käytti kumpaakin termiä] koko talossa, vaikka tiettyjä asiakirjasarjoja käytännön syistä säilytettäisiin osastoilla ja toimistoissa. Virkatoiminnan ohella oli pidettävä silmällä myös tutkimusta, totesi tarkastaja. Uudempikin arkistoaineisto alkaisi luultavasti pian kiinnostaa tutkijoita.⁸⁵³

Jyrkin toimenpide, johon Valtionarkisto saattoi ryhtyä arkiston laiminlyönnin johdosta, oli yhteyden ottaminen tarkastuskohteen ylempään viranomaiseen, mikä oli harvinaista mutta ei kuitenkaan täysin tavatonta. Tähän järeään toimenpiteeseen, joka perustui arkistolain 7 §:ään, Valtionarkisto turvautui esim. vuonna 1971, kun Korppoon ja Metsämaan kunnat eivät kehotuksista huolimatta olleet järjestäneet arkistojaan. Valtionarkisto pyysi Turun ja Porin lääninhallitusta ryhtymään asiassa toimenpiteisiin. Läninhallitus kehotti kuntia määräjän kuluessa järjestämään arkistonsa.⁸⁵⁴

⁸⁵¹ KA Virka-arkisto. Valtion maatalouskemiallisen laboratorion arkiston tarkastuskertomus, Alpo Salmela 27.10.1958 (Dcc 1).

⁸⁵² KA Virka-arkisto. Tk 1954 (De 4).

⁸⁵³ KA Virka-arkisto. Kouluhallituksen arkiston tarkastuskertomus, Markku Järvinen 19.9.1969 (Dcc 2).

⁸⁵⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1971 (De 6).

Rakennushallituksen arkistontarkastus vuonna 1969 oli mielenkiintoinen sikäli, että esille otettiin mikrofilmin käyttö. Yleensä mikrokuvaukseen liittyi vanhoihin tutkimusaineistoihin, mutta toisinaan se nähtiin mahdollisena viranomaistoiminnan apuvälineenä.⁸⁵⁵ Tarkastaja totesi, että suunnitteilla oleva mikrofilmaus tarjoaisi monia etuja. Saataisiin varmuusfilmit arvokkaasta piirustusarkistosta, jonka säilytys ei ollut nyt turvallisesti järjestetty. Mikäli filmit säilytettäisiin ns. ikkunareikäkorteilla, voisi mikrofilmiarkisto toimia käyttöarkistona ja piirustukset voisi siirtää muualle. Järjestely jouduttaisi virkatoimintaa ja säästäisi alkuperäisiä piirustuksia. Arkistoa voisi tuskin hoitaa sivutehtävänä, arvioi tarkastaja. Aktuaari ei voinut omistautua sille. Rakennushallitus tarvitsisi päätoimisen arkistonhoitajan, joka valvoisi arkistonhoitoa ja laatisi asiakirjojen supistamissuunnitelman yhteistyössä muiden työntekijöiden kanssa. Tehtävien lisääntyminen ja konttoritekniiikan muuttuminen vaikuttivat arkistonmuodostukseen. Arkistonhoitajalla tuli olla kykyä itsenäiseen työskentelyyn. Työ rakennuspiirustusten parissa merkitsi myös sitä, että arkistonhoitajalla tuli olla riittävästi rakennusalan ammattitietoutta. Kirjeenvaihdon käsittely ohjeistettiin tässäkin niin, että saapuneista asiakirjoista, jotka olivat pitkiä aikoja virkamiehillä, tulisi ottaa osastoille kopio, ja alkuperäinen arkistoitaisiin heti kirjaamoon. Sekä mikrofilmi- että kirjeasiassa oli kysymys varsin modernista arkistonmuodostuksen ohjaamisesta.⁸⁵⁶

1970-luvun alku oli nähtävästi ajankohta, jolloin viranomaisiin alettiin palkata enenevässä määrin arkistonhoitajia.⁸⁵⁷ Arkistolaitoksen tarjoama uusi koulutus antoi kehitykselle hyvän pohjan. Arkistohoidon taso nousi jo 1960-luvun alkupuolella. Valtionarkisto totesi vuoden 1963 toimintakertomuksessaan, että viranomaisten tietoisuus arkistonhoitoon liittyvistä velvoituksista lisääntyi vuosi vuodelta.⁸⁵⁸ Arkistonhoitajan asemassa tapahtui muutoksia. Aikaisemmin arkistonhoitaja oli Eljas Orrmanin mukaan suhteellisen korkealla virkahierarkiassa (kuten myös Ruotsissa), mutta nimike alkoi sodan jälkeen muuttua ennemminkin toimistohenkilökuntaan kuuluvien nimikkeeksi kuten kirjaajakin. Lääninarkistonhoitajat katoavat Valtiokalenterista vuonna 1954. Kehitys tuotti tiettyjä ongelmia arkistolaitoksessa, jossa päällikkötason virkamiehillä oli arkistonhoitajan nimike. Se poistettiin arkistolaitoksen virkanimikkeiden joukosta 1980-luvun alussa.⁸⁵⁹

Valtionarkisto tarkasti maakunta-arkistojen tarkastuskertomukset, tavoitteena yhdenmukaisuus sekä sisällön että muodon osalta. Valtionarkisto päätti siitä, ryhdyttiinkö jonkin tarkastuksen johdosta pakkokeinoihin arkistonmuodostajaa vastaan. Esiintyi tapauksia, joissa maakunta-arkiston vaatimukset viranomaisille menivät Valtionarkiston mielestä liian pitkälle tai olivat jääneet esittämättä. Tarkastustoiminnan vaikein puoli liittyi arkistohuoneisiin, koska tarkastajilta

⁸⁵⁵ Toinen esimerkki on suhtautuminen kunnalliseen arkistonmuodostukseen. Valtionarkisto ja Maalaiskuntien Liitto neuvottelivat 1950-luvun jälkipuoliskolla siitä, missä määrin arkistovalokuvaus tarjoaisi mahdollisuuksia kunnallisissa organisaatioissa vallitsevan tilanpuutteen helpottamiseen (KA Virka-arkisto. Tk 1957, De 4).

⁸⁵⁶ KA Virka-arkisto. Rakennushallituksen arkiston tarkastuskertomus, Juhani Saarenheimo 16.12.1969 (Dcc 2).

⁸⁵⁷ Hämeenlinnan maakunta-arkistonhoitaja Seppo Myllyniemi totesi vuoden 1973 toimintakertomuksessa, että aktiivista harrastusta arkistohoidon kysymyksiin esiintyi erityisesti kunnissa, mikä ilmeni mm. kiinnostuksena koulutusta kohtaan. Yhä useammat kunnat olivat myös perustaneet arkistonhoitajan virkoja (KAVirka-arkisto. HMA tk 1973).

⁸⁵⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1963 (De 5).

⁸⁵⁹ Eljas Orrman tekijälle syysk. 2014; Valtiokalenteri 1954.

puuttui rakennustekninen asiantuntemus. Tarkastuskertomuksista toimitettiin kappaleet ao. ministeriöille, keskusvirastoille, hovioikeuksille, lääninhallituksille jne. (tarkastuskohteesta riippuen). Valtionarkistoon ja ao. maakunta-arkistoon jäivät luonnollisesti kantakappaleet kertomuksista, samoin tarkastuskohteelle toimitettiin oma kappaleensa.⁸⁶⁰

Vuonna 1974 Valtionarkisto teki 19 arkistontarkastusta, maakunta-arkistot yhteensä 218. Vuosikymmenen lopulla vastaavat luvut olivat 21 ja 168. Tarkastuskohteita oli tuolloin yhteensä noin 2 700.⁸⁶¹

Valtionarkiston jaostonhoitajat oli kytketty arkistojen valvontaan, vaikka heidän päätyönsä oli Valtionarkiston arkistokokoelmien ja tutkijapalvelun parissa. Perusteluna tälle todettiin vuoden 1953 toimintakertomuksessa, että useimmat jaostot sisälsivät myös kasvavia arkistoja. Jaostojen hoitajat olivat yhteyksissä vastaaviin virastoihin ja antoivat ohjeita niiden arkistojen hoidosta ja luetteloinnista. Tämä helpotti uusien siirtojen vastaanottoa Valtionarkistoon.⁸⁶² Virastoissa käytiin muutenkin kuin varsinaisten tarkastusten merkeissä. Nämä neuvontakäynnit liittyivät enimmäkseen arkistotiloihin, siirtoihin ja asiakirjojen hävittämiseen. Esim. vuonna 1956 Martti Kerkkonen ja Alpo Salmela tekivät yli 20 neuvontakäyntiä viranomaisissa, osaksi yhdessä. Usein neuvontakäynnillä oli mukana myös jaostonhoitaja. Useimmista käynneistä laadittiin lyhyt muistio tarkoituksena kerätä tietoa arkistojen kunnosta.⁸⁶³ Siirrot olivat konkreettinen kosketuspinta arkistolaitoksen ja arkistonmuodostajien välillä. Vuonna 1952 annetulla asetuksella (Askok 312/1952), jolla muutettiin vuoden 1939 arkistolain täytäntöönpanoasetusta, pyrittiin lisäämään siirtojen systemaattisuutta. Asetuksen sanamuodot tuovat mieleen Valtionarkiston suuriruhtinaskunnan aikaiset johtosäännöt. Vuonna 1952 säädettiin, että siirrettävien asiakirjojen tuli olla järjestettyinä ja joko sidottuina tai Valtionarkiston hyväksymiin kansioihin tai muihin suojuksiin pantuina. Luovuttajan oli laadittava kaksin kappalein luovutusluettelo, joista toinen jäi vastaanottajalle ja toinen palautettiin kuitattuna luovuttajalle. Asiakirjavihoista ja niiden sineteistä säädettiin myös.⁸⁶⁴

Arkistontarkastusten ohella harjoitettiin siis myös muuta neuvontaa, joka perustui yleensä viranomaisten itse esittämiin kysymyksiin. 1970-luvun alussa neuvontatoiminta kasvoi selvästi. Ministeriöille, keskusvirastoille ja vastaaville annettiin neuvoja aiheissa, jotka koskivat mm. arkistointia, järjestämistä, luettelointia, seulontaa, asiakirjojen inventointia, arkistohoidon organisointia, arkisto-ohjesäännön laatimista, arkistotiloja sekä lakkautettujen viranomaisten arkistoja. Neuvonta tapahtui puhelimitse, kirjeitse tai arkistossa käymällä. Myös eräille kunnallisille viranomaisille annettiin neuvontaa, minkä lisäksi tarkastettiin entiseen tapaan kuntien arkis-

⁸⁶⁰ Asetus julkisista arkistoista annetun lain täytäntöönpanosta ja soveltamisesta 24.3.1939. Askok 85/1939 2 §; KA Virka-arkisto. Tk 1958, 1959 ja 1964 (De 5).

⁸⁶¹ KA Virka-arkisto. Tk 1974 ja arkistolaitos tk 1979 (De 7).

⁸⁶² KA Virka-arkisto. Tk 1953 (De 4).

⁸⁶³ KA Virka-arkisto. Tk 1953 ja 1956 (De 4).

⁸⁶⁴ Asetus julkisista arkistoista annetun lain täytäntöönpanosta ja soveltamisesta annetun asetuksen muuttamisesta 8.8.1952. Askok 312/1952.

totilas suunnitelmia, joista Valtionarkisto pyysi ennen ratkaisuaan aina Rakennushallituksen lausunnon.⁸⁶⁵ Arkistokysymysten kirjo oli laaja.

Valtionarkiston näkemys tietokoneajan arkistoista käy ilmi lausunnosta vuodelta 1967, joka koski väestörekisterin uudistamista. Valtionarkisto korosti tietojen pysyvää säilymistä. Valtionarkisto arveli, että säilyvyys olisi magneettinauhoilla varsin rajoitettua ja aineiston paisuessa tuskin oli mahdollista siirtää kaikkia tietoja uusille nauhoille. Oli tarkoin huolehdittava muutosilmoitusten ja muiden paperille laadittavien asiakirjojen arkistoinnista ja säilymisestä.⁸⁶⁶

Kuten on todettu, myös maakunta-arkistot tekivät omissa arkistopiireissään arkistontarkastuksia vuosisuunnitelman mukaan. Seuraavassa on muutama esimerkki Turun maakunta-arkiston tekemisistä arkistontarkastuksista. Sekä Pentti Renvallin että Toivo T. Rinteen tarkastuskertomukset olivat yleensä lyhyempiä ja pelkistetympiä kuin Valtionarkiston tarkastajilla. Renvall tarkasti Turun ja Porin lääninlääkäriin arkiston syksyllä 1945. Kertomuksessa oli seuraavat osiot: päiväykset; arkiston sijaitsemispaikka; vastuunalainen hoitaja; arkistoaineokset; tarkastajan lausunto. Viran uutuudesta johtuen arkistoa ei ollut vielä lopullisesti järjestetty. Renvallin kädenjälki näkyy siinä, että hän kehotti jaottelemaan asiakirjat alusta alkaen laatunsa mukaan sarjoiksi.⁸⁶⁷

Renvall puuttui tarkastuksissaan myös kaavakysymyksiin, näin mm. Turun piirin kirjastontarkastajan arkistontarkastuksessa vuonna 1950.⁸⁶⁸ Renvall totesi arkiston järjestyksen olevan tarkoituksenmukainen; järjestys perustui ilmoituksen mukaan kirjastotoimiston ohjeisiin. Arkistoluettelon Renvall kuitenkin suositteli laadittavaksi esim. seuraavaa kaavaa käyttäen:⁸⁶⁹

- Aa. Kirjediaarit (ryhmitys: valtionaputilaukset, vuosikertomukset, kirjeet)
- Ab. Tilastokortisto
- Ac. Luettelo hyväksytyistä kirjastonhoitajista
- B. Arkistoluettelo
- C. Tarkastuskertomukset
- Da. Tilastojen jäljennökset
- Db. Kirjejäljennökset
- Ea. Virkaa koskevat perusasiakirjat (käsiarkistomappi)
- Eb. Valtionapupäätökset
- Ec. Kunnista lähetetyt vuosikertomukset
- Ed. Kunnista lähetetyt vaaliasiakirjat

⁸⁶⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1971 (De 6).

⁸⁶⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1967 (De 6).

⁸⁶⁷ TMA Virka-arkisto. Turun ja Porin läänin lääninlääkäriin arkiston tarkastuskertomus, Pentti Renvall 5.10.1945 (Fca 1).

⁸⁶⁸ TMA Virka-arkisto. Turun piirin kirjastontarkastajan arkiston tarkastuskertomus, Pentti Renvall 13.6 1950 (Fca 1).

⁸⁶⁹ Tätä kaavaa ei ole noudatettu; ainakaan nykyisin (2015) arkisto ei ole siinä järjestyksessä, kuin Renvallin laatima kaava edellyttäisi. – J.L.

- E. Saapuneet kirjeet
- F. Kirjeistö (ryhmitys: kirjastotoimisto, kunnat, yksityiset)
- G. Tilit

Tässä kaavassa näkyvät varsin selvästi arkistonmuodostajan substanssitehtävät.

Salon piirin piirilääkärin arkiston tarkastuskertomus vuodelta 1946 kertoo huonosta tilanteesta. Arkiston vanhempi osa oli kadoksissa. Arkiston nykyisen hoitajan edeltäjä oli koonnut asiakirjat oman edeltäjänsä ullakolta. Nykyinen piirilääkäri oli saanut aineiston järjestämättömänä massana. Nyt osa oli järjestetty, mutta luetteloa arkistosta ei ollut. Aineisto oli sidottuina tai irrallisina nippuina. Säilytyspaikat eivät täyttäneet paloturvallisuusvaatimuksia, mutta koska virka tultaisiin lakkauttamaan, ei ollut syytä ryhtyä toimiin asian suhteen, totesi tarkastaja. Järjestämistyötä oli jatkettava niin, että asiakirjat tulisivat ”laatunsa mukaisiin” nippuihin ja niissä aikajärjestykseen. Tämä sen vuoksi, että asiakirjat voitaisiin siirtää maakunta-arkistoon, kun virka lakkautettiin. Aineistosta oli laadittava inventaariluettelo, joka siirron yhteydessä toimisi reversaalina.⁸⁷⁰

Renvallin pyrkimys arkistotoimen uudistamiseen näkyy mm. vuoden 1946 toimintakertomuksessa. Virka-arkistoille ohjeita annettaessa viranomaisia ei tulisi pyrkiä pakottamaan noudattamaan arkistonmuodostusperiaatteita, jotka olivat syntyneet rakenteeltaan suhteellisen yksinkertaisia ja alkeellisia arkistoja varten. Ainakin tulisi olla vaihtoehtoisesti sovellettavia järjestelmiä, jotka ottivat huomioon viranomaisen eri tehtäväpiirit.⁸⁷¹

Suppeudesta huolimatta maakunta-arkistonhoitaja Toivo T. Rinteen tarkastuskertomukset saattoivat olla varsin tiukkoja. Karvian varavankilan arkistontarkastus vuonna 1959 antoi aihetta huomautuksiin. Sivun mittaisessa tarkastuskertomuksessa Rinne totesi, että vajaan 30 hyllymetrin arkistosta puuttui yhtenäinen järjestelysteemi, mikä teki (mahdollisten) aukkojen toteamisen mahdottomaksi. Arkiston hoito ei vastannut Valtionarkiston ohjeita, vaan se oli jäänyt miltei hoidotta. Varsinkin arkiston ulkoinen kunto oli valitettavan huono. Arkisto oli mahdollisuuksien mukaan järjestettävä ja luetteloitava ja luettelon jäljennös lähetettävä maakunta-arkistolle.⁸⁷²

Vuonna 1951 Rinne tarkasti Harjavallan kunnan arkiston. Kertomuksessa vanhan arkiston todettiin olevan hyvin ja huolellisesti järjestetty, ja uuden arkiston muodostaminen oli tapahtunut ohjeiden mukaisesti. Diaari oli sikäli puutteellinen, että siinä ei ollut mitään toimenpidemerkintöjä. Kellarikerroksessa olevan arkistohuoneen paloturvallisuutta oli parannettava. Toimistohuoneeseen sijoitetun käsiarkiston suhteen oli ryhdyttävä suojaamistoimenpiteisiin. Toimenpiteiden suorittamisesta Rinne pyysi lähettämään ilmoituksen.⁸⁷³

Rinteen virkakauden loppupuolelta (1967) on Honkajoen kunnallisten arkistojen tarkastuskertomus. Se on yhtä suppea kuin aikaisemmatkin. Arkistohuone kuvataan muutamalla sanalla. Arkis-

⁸⁷⁰ TMA Virka-arkisto. Salon piirin piirilääkärin arkiston tarkastuskertomus, Pentti Renvall 16.12.1946 (Fca 1).

⁸⁷¹ KA Virka-arkisto. TMA tk 1946 (De 4).

⁸⁷² TMA Virka-arkisto. Karvian varavankilan arkiston tarkastuskertomus, Toivo T. Rinne 30.12.1959 (Fca 1).

⁸⁷³ TMA Virka-arkisto (uusi). Virasto-akti: Harjavalta. Harjavallan kunnan arkiston tarkastuskertomus, Toivo T. Rinne 21.9.1951.

toaineksista sanotaan, ettei niitä oltu järjestetty ja että luetteloa ei ollut. Arkiston säilytyspaikat vastasivat Valtionarkiston ohjeita. Sitten kun arkisto oli järjestetty, luettelo tuli lähettää maakunta-arkistoon.⁸⁷⁴

Vaikka viranomaisten arkistotoimessa olisikin ollut puutteita ja tarkastuskertomuksissa niistä huomautettiin, kertomukset olivat asiallisia, viranomaistyyliin kirjoitettuja. Valtionarkisto pyrki varmistamaan, ettei tapahtuisi mitään ylilyöntejä. Se ohjeisti maakunta-arkistoja 1960-luvun alussa maltilliseen toimintaan. Tarkastuksissa oli vedottava ensisijaisesti lainsäädäntöön eikä arkistoviranomaisten määräysvaltaan. Ei ollut tarkoituksenmukaista ehdottomasti vaatia signumien (arkistotunnusten) käyttöä, jos arkisto muuten voitiin pitää järjestyksessä. Viranomaisten arkistoluetteloille ei voinut asettaa samoja vaatimuksia kuin yleisarkistojen vastaaville. Vähimmäisvaatimuksena oli, että arkisto voitiin luettelon avulla inventoida ja arkistoyksiköt löytää ja pitää järjestyksessä. Arkistoa ei myöskään ollut pakko sijoittaa hyllyille arkistoluettelon mukaiseen järjestykseen ellei järjestys ollut aivan luettelosta piittaamaton.⁸⁷⁵ Renvall ja Rinne olivat (kertomusten valossa) tarkastuksissaan asiallisia ja keskittyivät oleellisiin kysymyksiin.

Arkistontarkastukset olivat mittavaa toimintaa, mikä heijastaa arkistohallinnon merkityksen kasvua ja myös hallinnon paisumista. Turun maakunta-arkisto teki Pentti Renvallin kaudella eli vuosina 1945–1950 yhteensä 225 arkistontarkastusta ja vuosina 1973–1976 yhteensä 118 tarkastusta. Vuonna 1976 Valtionarkisto teki yhteensä 12 arkistontarkastusta ja seitsemän maakunta-arkistoa yhteensä 244 tarkastusta. Hämeenlinnan maakunta-arkisto teki maakunta-arkistoista eniten tarkastuksia kyseisenä vuonna, yhteensä 47.⁸⁷⁶ Se johtui piirin laajuudesta. Arkistohallinnossa Hämeenlinnan maakunta-arkisto oli eturivissä, vaikka tutkijakäyntien määrässä se oli peränpitäjänä.

Tarkastusmatkat oli suunniteltava etukäteen, jotta voitiin taloudellisesti kiertää tarkastuskohteesta toiseen, niin että tarkastettiin mahdollisimman monta kohdetta samalla kertaa. Tarkastusmatkojen pituus oli haastavaa erityisesti Oulun maakunta-arkistossa, jonka arkistopiiri käsitti Oulun ja Lapin läänit. Myös etelämpänä taipaleet saattoivat olla pitkiä. Turussa olivat haasteellisia saaristokunnat. Esimerkkinä on eräs Renvallin syyskuussa 1946 tekemä tarkastusmatka. Uudenkaupungin seudulle suuntautunut matka kesti viisi päivää, joiden aikana Renvall tarkasti yhdeksän arkistoa seitsemällä paikkakunnalla. Turun ja Uudenkaupungin välin maakunta-arkistonhoitaja matkusti junalla, muuten hän liikkui polkupyörällä kunnasta ja tarkastuskohteesta toiseen. Pyörätaivalta kertyi yhteensä runsaat sata kilometriä.⁸⁷⁷

Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen antama kirjallinen ja muu ohjeistus kuului keskeisesti ohjaustoimintaan. Osa Valtionarkiston ohjeista oli normin luonteisia kuten Pentti Renvallin valmistelemat *Valtionarkiston ohjeet kunnallisten arkistojen asiakirjain hoitamisesta* (Valtionarkis-

⁸⁷⁴ TMA Virka-arkisto (uusi). Virastoakti: Honkajoki. Honkajoen kunnallisten arkistojen tarkastuskertomus, Toivo T. Rinne 30.12.1967.

⁸⁷⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1962 (De 5); TMA Virka-arkisto. Yrjö Nurmio maakunta-arkistoille 15.3.1962 (Ea 24).

⁸⁷⁶ KA Virka-arkisto. Yleisarkistojen tk 1976 (De 7); Arkistotoimikunnan mietintö 1977, 30.

⁸⁷⁷ Turun maakunta-arkisto 80 vuotta (näyttelyesite), 2012.

ton kiertokirje n:o 2a ja 2b, 29.5.1941) ja Martti Kerkkosen valmistelemat *Valtionarkiston ohjeet virka-arkistoissa olevien asiakirjojen hoitamisesta ja luettelomisesta* (Valtionarkiston kiertokirje n:o 3, 28.1.1947).

Kunnallisissa ohjeissa ei juuri näy Renvallin funktionaalinen ajattelu, ainakaan siltä osin kuin se liittyi *arkistonmuodostajien* tehtäviin. Päähuomio oli *asiakirjojen* tehtävissä. Siinä ei ole kysymys ruotsalaisesta asiakirjojen arvoon nojaavasta periaatteesta eikä suomalaisten suosimasta asioiden käsittelyjärjestykseen nojaavasta periaatteesta vaan siitä, mikä on asiakirjojen toiminnallinen, muodollinen funktio. Yksittäisten asiakirjojen arkistoinnissa kronologisen järjestyksen tuli olla ensisijainen. Ohjeissa korostettiin, että vain silloin kun käytännölliset syyt vaativat, voitiin asiakirjain sisällykseen perustuvaa ryhmittelyä käyttää.⁸⁷⁸

Vanhaa arkistoa järjestettäessä ei saanut missään tapauksessa koota asiakirjoja asiaryhmittäin, mikäli ne eivät olleet alun perin sellaisiksi muodostuneet.⁸⁷⁹

Ennakkoseulonnan osalta kunnalliset ohjeet edustavat modernia näkemystä. Ilmeisen tarpeettomat asiakirjat oli koetettava järjestelykaavan puitteissa koota omiksi selvästi erotettaviksi alaryhmikseen, jotta niitä ei tarvitsisi poimia yksitellen eri ryhmistä, kun niiden hävittäminen aikaan tuli suoritettavaksi.⁸⁸⁰

Vuoden 1941 ohjeet aiheuttivat jonkin verran hämmennystä kunnallisissa viranomaisissa. Kunnallinen arkistonhoito oli kulkenut eri teitä kuin valtionhallinnossa. Raimo Viikki jaksottaa kunnallisen arkistonhoidon kolmeen osaan: omintakeisten järjestelmien kauteen (1865–1921), Maalaiskuntien Liiton järjestelmien kauteen (1921–1940) ja arkistolain synnyttämien yleisohjeiden kauteen (1941–). Maalaiskuntien Liitto (per. 1921) otti alusta lähtien arkistoasiat huolenpitoonsa. Liiton vuoden 1922 arkistonjärjestelyohjeet rakentuivat asiapohjaiselle ryhmitykselle. Valtionarkiston vuoden 1941 arkisto-ohjeet puolestaan edustivat muodollisiin funktioihin nojaavaa sarjakti-järjestelmää. Useimmat kunnat alkoivat järjestää arkistojaan taannehtivasti Valtionarkiston ohjeiden mukaisiin sarjoihin, vaikka sitä ei ehdottomasti vaadittu.⁸⁸¹ Renvall oli nähtävästi, yllättäen, uudelleenjärjestelyn kannalla. Hänen kunnalliseen arkistoneuvontaansa kuului mm. ”vanhan arkistointijärjestyksen mukauttamista”.⁸⁸²

Vuoden 1941 kunnallisten arkisto-ohjeiden soveltamisesta syntyikin epätietoisuutta. Valtionarkisto pyrki hälventämään sitä toteamalla, että ohjeiden tarkoituksena oli tuoda selväpiirteisyyttä ja yhdenmukaisuutta ja sitä kautta tehokkuutta arkistonhoitoon, mutta mitään orjallista arkistokaavojen noudattamista ei edellytetty, ainoastaan pääsarjat olivat kiinteät. Ohjeita ei pitänyt tulkita ahtaasti, mutta oli pidettävä kiinni siitä, että asiakirjoja hoidettiin huolellisesti, niitä ei luv-

⁸⁷⁸ *Valtionarkiston ohjeet kunnallisten arkistojen asiakirjain hoitamisesta* (Valtionarkiston kiertokirje n:o 2 a ja b, 29.5.1941)

⁸⁷⁹ Sama viite kuin edellä.

⁸⁸⁰ Sama viite kuin edellä.

⁸⁸¹ Viikki 1983, 57–75.

⁸⁸² KA Virka-arkisto. TMA tk 1948 (De 4).

tomasti hävitetty ja niiden järjestely oli sellainen, että ne helposti löydettiin ja että ne luetteloiitiin sarjoittain niteiden ja kansioiden tarkkuudella.⁸⁸³

Kunnallisten viranomaisten ja keskusjärjestöjen kanssa keskusteltiin varsin paljon diarioinnista, näin jo Blomstedtin aikana. Valtionarkiston perinteinen näkemys oli, että diariointi eli kirjaaminen muodosti keskeisen solmukohdan ajankohtaisen virastotoiminnan (arkistonmuodostuksen) ja arkistohoidon välillä. Maalaiskuntien Liitto totesi vuonna 1949, että kunnallisilla viranomaisilla oli yleisesti se käsitys, että kaikki kirjeenvaihto olisi kirjattava diaareihin. Tosin maalaiskuntien joukossa oli niitäkin, joissa ei pidetty diaareja lainkaan, mutta sitä mukaan kun arkistohoidossa siirryttiin uuteen arkistojärjestelmään [vuoden 1941 arkisto-ohjeiden mukaiseen], kirjaaminenkin yleistyi. Kehitykseen oli vaikuttanut Maalaiskuntien Liiton neuvontatyö, jossa kirjaamisen merkitystä oli korostettu. Tämä oli joissain tapauksissa saattanut viivästyttää järjestettyyn arkistohoitoon siirtymistä kunnissa, joissa työvoima ei ollut riittänyt perusteelliseen kirjaamistyöhön. Maalaiskuntien Liiton suorittamissa työntutkimuksissa olikin todettu, että täydessä laajuudessa toteutettu kirjaaminen aiheutti kuntien toimistoissa huomattavan työmäärän. Liitossa oli pohdittu mahdollisuuksia sen vähentämiseen. Ensinnäkin voitiin todeta, että huomattava osa kunnallisten viranomaisten kirjeenvaihdosta oli aivan toisarvoista, eikä sen kirjaamisesta saavutettu mitään oleellista etua. Toiseksi kaikki tärkeämpi kirjeenvaihto eräitä poikkeustapauksia lukuun ottamatta käsiteltiin viranomaisten kokouksissa ja merkittiin pöytäkirjoihin, esityslistoihin ja erilaisiin hakemistoihin. Maalaiskuntien Liitto katsoi, että varsinaisesta diaarinpidosta voitaisiin luopua kaikkien kokouksia pitävien viranomaisten kirjeenvaihdossa. Diaari voitaisiin korvata aikajärjestyksessä hoidettavalla esittelylistalla sekä sen toistena saatavalla asiakortilla. Kaikki sellainen kirjeenvaihto, joka ei vaatinut kokouksikäsitelyä, voitaisiin jättää kirjaamatta.⁸⁸⁴

Valtionarkisto otti Maalaiskuntien Liiton esitykseen varsin myönteisen kannan. Asiakirjojen merkitseminen pöytäkirjoihin ja niiden hakemistoihin tai muihin luetteloihin antoi perusteen luopua diarioinnista, samoin se, jos kirjaaminen ei ollut tarpeen viranhoidon kuuluvista käytännöllisistä syistä. Kunnallisia viranomaisia ei ollut syytä kehottaa suorittamaan kirjaamistyötä laajemmassa mitassa kuin se oli välttämätöntä. Valtionarkisto kuitenkin huomautti, että diaariin viemisellä oli monissa tapauksissa merkitystä virkavastuun ja juridiikan näkökulmasta, samoin se oli usein välttämätöntä asiakirjojen järjestyksessä säilymisen kannalta.⁸⁸⁵ – Maalaiskuntien Liitto oli esityksineen aikaansa edellä. Arkistotoimen keskeisiä tavoitteita oli 1980-luvulla arkistotoiminnan mukaisesti ”tarpeettoman kirjaamisen” vähentäminen.

⁸⁸³ TMA Virka-arkisto. Kaarlo Blomstedt Turun maakunta-arkistolle 14.5.1946. Jäljennös Blomstedtin kirjeestä Maalaiskuntien Liitolle 11.5.1946 (Ea 8).

⁸⁸⁴ TMA Virka-arkisto. Maalaiskuntien Liitto Valtionarkistolle 14.4.1949 (jälj.). VA:n saate 30.4.1949 (Ea 11).

⁸⁸⁵ Sama. Valtionarkiston luonnos vastaukseksi Maalaiskuntien Liiton kirjeeseen. VA:n saate 30.4.1949 (Ea 11). Valtionarkiston lopullinen kirje Maalaiskuntien Liitolle vastasi luonnosta, paitsi siinä suhteessa, että lopullisessa kirjeessä mainittiin mahdollisuudesta neuvotella Valtionarkiston kanssa diaaripitoon (tai diaarista luopumiseen) liittyvistä sovellutuksista (TMA Virka-arkisto. VA Maalaiskuntien Liitolle 1.8.1949 (jälj., saap. TMA:oon 15.8.1949) (Ea 11).

Arkistolaitoksessa oli myös voimakkaasti diariointia korostavaa näkemystä. Toivo T. Rinne tote-
si vuoden 1947 arkistokokouksessa, että diariointi oli kaikkialla otettava ehdottomasti käyttöön,
sillä se oli tie järjestelykysymysten oikeaan ymmärtämiseen.⁸⁸⁶

Valtion viranomaisille tarkoitetuissa arkisto-ohjeissa (1947) korostettiin ennakkoseulontaa, sa-
moin virastotoiminnan rationalisoinnin ja arkistonhoidon läheistä yhteyttä. Renvallin suuntaan
tarkoitettuna ”liennytyksenä” oli maininta siitä, että Valtionarkisto voi hyväksyä eräitä muitakin
kuin ohjeissa esitettyjä arkiston järjestelyä koskevia ratkaisuja, kunhan ne olivat huolellisesti
harkittuja, yksinkertaisia ja takasivat asiakirjojen pysymisen järjestyksessä. Renvallin arkistode-
batissa kannattamia tehtävänmukaisia funktioarkistoja, joita Kerkkonen kutsui ”pikkuarkistoik-
si”, hän (Kerkkonen) ei pitänyt suotavina, ellei niitä vastaamassa ollut viraston todellisia erillisiä
osastoja. Kerkkonen lähestymistapa oli organisaatiokeskeinen. Ohjeiden julkilausuttuna tavoit-
teena oli yhdenmukaistaa arkistonhoitoa eri virastoissa. Sitä helpotti samojen sarjojen esiintymi-
nen eri viranomaisten arkistoissa. Ohjeiden teoreettisena lähtökohtana oli esitellä sarjat siinä
järjestyksessä, kuin asiakirjoja käsiteltiin virastossa.⁸⁸⁷ Kerkkonen laatimissa ohjeissa ei mainita
E-sarjan yhteydessä mahdollisuutta ryhmitellä asiakirjoja tehtävien mukaan (kuten kunnallisissa
ohjeissa). F-sarjaan eli kirjeistöön, johon arkistoitii samaa asiaa koskevat asiakirjat, sekä viras-
ton itse laatimat että saapuneet, Kerkkonen suhtautui varauksellisesti, koska viraston toiminnan
tuli ilmetä välittömästi virastossa itsessään syntyneistä asiakirjoista, jotka olivat erillään viras-
toon saapuneista asiakirjoista. Renvallin suhde F-sarjaan oli neutraali. H-sarjaa Kerkkonen kut-
sui nimellä Sisällyksen mukaan järjestetyt asiakirjat ja piti sitä tietyin varauksin käyttökelpoise-
na, toisin kuin Renvall, joskin myös Kerkkonen varoitti keräämästä siihen tarpeettomasti
asiakirjoja. Kerkkonen mukaan sisältöä voitiin tietyissä tapauksissa käyttää muidenkin sarjojen
arkistointiperusteena, varsinkin kun jaoteltiin asiakirjoja alasarjoihin. Sisälylys sopi järjestelyperi-
aatteeksi lähinnä silloin, kun voitiin käyttää perusteena konkreettisia seikkoja kuten henkilöitä,
paikkoja, esineitä jne. Tässä kohden Kerkkonen hieman yllättävästi joustaa yleisestä lähestymis-
tavastaan, joka oli tiukan muodollinen. Tässä Renvallilla ja Kerkkosella näyttäisi olevan yhteistä
pohjaa, mutta vain näennäisesti. Renvallin tehtäväpohjainen funktionalismi ja Kerkkonen sisältö-
pohjainen asiaryhmittely olivat eri asioita.⁸⁸⁸

Kummankin ohjeen liitteinä oli arkistokaava- ja luettelomalleja. Valtion viranomaisten ja kuntien
arkistoluettelot vakiintuivat näiden mallien mukaisiksi vuosikymmenien ajaksi sekä viranomai-
sissa että yleisarkistoissa, ja niitä sovelletaan osaksi edelleen. Luettelointi tehtiin sarjoittain ja
säilytysyksiköittäin. Sarjasta ilmoitettiin nimi ja signum (arkistotunnus) sekä kustakin säily-
tysyksiköstä yksikön signum, juokseva numero ja aikarajaus. Myös tarpeellisiksi katsottuja lisä-
tietoja voitiin esittää. Muodollisiin seikkoihin perustuvia luetteloita on yleisesti täydennetty eri-
laisilla hakemistoilla arkistolaitoksessa ja jossain määrin viranomaisissakin. Kiinteä osa

⁸⁸⁶ TMA Virka-arkisto. Arkistokokouksen ptk 23.–24.5.1947 2 § (Cc 1),

⁸⁸⁷ Valtion arkisto-ohjeissa (1947) sarjat esitetään samassa järjestyksessä kuin kunnallisissa ohjeissa (1941). Sarjo-
jen järjestys ei ole asioiden käsittelyjärjestys sellaisena kuin esim. Lauri Kujala sen esitti vaan kysymyksessä on
Renvallin kehittämä asiakirjojen muodollisten funktioiden mukainen järjestys.

⁸⁸⁸ Valtionarkiston ohjeet virka-arkistoissa olevien asiakirjojen hoitamisesta ja luetteloimisesta (Valtionarkiston
kiertokirje n:o 3, 28.1.1947).

luetteloita ovat niihin liittyvät arkistonmuodostajaa ja arkistoa (kokonaisuutena) kuvaavat johdannot, joita on laadittu lähinnä arkistolaitoksessa. Perusmuotoisten arkistoluetteloiden tehtävä oli kahtalainen: ne osoittivat, mitä aineistoa arkistoon kuului, ja ne olivat siten inventaareja, toisaalta ne olivat arkistohakemistoja, joiden avulla asiakirjoja / tietoja etsittiin.

Arkistotilojen primaarisuutta osoittaa, että niitä koskevaa ohjeistusta annettiin heti arkistolain säätämisen jälkeen: *Valtionarkiston ohjeet valtion virka-arkistojen ja kunnallisten arkistojen huoneista*, 28.9.1939. *Valtionarkiston kiertokirje n:o 1*. Ohjeet annettiin arkistolain täytäntöönpanoasetuksen nojalla ja sitten kun asiassa oli kuultu Rakennushallitusta. Ohjeet jakaantuivat neljään päälukuun: arkistohuoneen sijoitus ja laajuus; arkistohuoneen rakentaminen; arkistohuoneen lämmitys ja valaistus; arkistohuoneen käyttöönotto, sisustaminen ja hoito. Ohjeissa kiinnitettiin luonnollisesti paljon huomiota arkistotilojen paloturvallisuuteen, kosteuden torjuntaan ja rakenteiden kantavuuteen. Pienet arkistot voitiin säilyttää toimistohuoneessa, kunhan tärkeimmät asiakirjat sijoitettiin tulenkestävään kassakaappiin. Valtionarkistonhoitaja Blomstedtin vahvistamat ohjeet oli valmistellut arkistonhoitaja Yrjö Nurmio.

Tilaohjeet uusittiin vuonna 1954 ja sitten jo vuonna 1960. Molemmat ohjeet jakaantuivat suunnilleen samoihin päälukuihin kuin vuoden 1939 ohjeet. Vuonna 1960 tekninen ohjeistus oli jo yksityiskohtaisempaa. Pienten arkistojen säilytysmääräystä lievennettiin siten, että arkistoa voitiin säilyttää toimistohuoneessa ilman, että mitään asiakirjoja olisi ollut pakko ehdottomasti sijoittaa kassakaappiin. Molemmissa uusituissa tilaohjeissa viitattiin siihen, että arkistohuoneen piirustukset ja työselitykset tuli lähettää Valtionarkistoon hyväksyttäväksi ennen rakentamiseen ryhtymistä. Ohjeet oli valmistellut arkistoneuvos Martti Kerkkonen.

Normin luonteisia olivat myös Valtionarkiston antamat lausunnot kunnallisista arkistotiloista. Kyse oli käytännössä lupa-asioista, joissa Valtionarkisto konsultoi Rakennushallitusta. Arkistohuone ei ollut virallisesti hyväksytty, jos sillä ei ollut Valtionarkiston tai mahdollisesti sen määräämän maakunta-arkiston hyväksyntää.⁸⁸⁹ Arkistotilojen hyväksyminen aiheutti varsin paljon työtä. Vuonna 1963 Valtionarkisto hyväksyi 20 maalaiskunnan arkistotilat, neljän kunnan suunnitelmat hylättiin.⁸⁹⁰ Kahta vuotta myöhemmin Valtionarkisto hyväksyi 25 kunnan arkistohuone-suunnitelmat; kuudelta kunnalta pyydettiin lisäselvityksiä. Kahdeksalle kunnalle (joista 2 kaupunkia) myönnettiin lykkäystä tilojen kunnostamiseen.⁸⁹¹ Kunnallishallinnossa oli ongelmallista se, että kaikille kuntainliitoille, lähinnä keskussairaaloille, ei ollut selvää, että niiden piti hyväksyttää arkistotilansa Valtionarkistolla.⁸⁹² Kunnallisten arkistotilojen hyväksymisessä Valtionarkisto oli valtakunnallinen toimija. Maakunta-arkistot saivat tilojen hyväksymiskeuden piirissään 1980-luvun alussa, vaikka se oli ollut mahdollista jo aikaisemmin.

Arkistolain toimeenpanoa koskeva asetuksenmuutos vuodelta 1952 edellytti, että kunnallisten arkistojen huoneet oli saatava kuntoon vuoden 1962 loppuun mennessä (aikaisemmin takarajana

⁸⁸⁹ Asetus julkisista arkistoista annetun lain täytäntöönpanosta ja soveltamisesta 24.3.1939. Askok 85/1939 5 §.

⁸⁹⁰ KA Virka-arkisto. Tk 1963 (De 5).

⁸⁹¹ KA Virka-arkisto. Tk 1965 (De 5).

⁸⁹² KA Virka-arkisto. Tk 1964 (De 5).

oli vuosi 1942).⁸⁹³ Valtionarkisto joutui antamaan useita poikkeuslupia määräaikaan kuten aikaisempaan rajavuoteenkin.⁸⁹⁴ Kunnat mielellään yhdistivät asianmukaisen arkistihuoneen rakentamisen kunnan uuden toimitalon rakentamiseen ja lykkäsivät sen vuoksi arkistotilahanketta.⁸⁹⁵ Rakennettavat arkistotilat tuli normaaliin tapaan hyväksyttää Valtionarkistolla, jonne lähetettiin tilojen piirustukset ja työselitykset.⁸⁹⁶ Viranomaisten kanssa yhteistyössä laadittiin niiden asiakirjoja varten arkistokaavoja, jotka vahvistamisen jälkeen olivat sitovia, ellei erikseen neuvoteltu muutoksista. Myös maakunta-arkistoissa laadittiin arkistokaavoja, joita kaikkia ei aina lähetetty Valtionarkistoon vahvistettaviksi.⁸⁹⁷ Arkistokaavojen periaatteellinen sitovuus johtui siitä, että ne liittyivät arkistojen luettelointiin, jota Valtionarkisto saattoi arkistolain täytäntöönpanoasetuksen nojalla ohjata.

Valtion virastojen ja laitosten arkistojen suojaamisen yleisohjeet vahvisti Valtioneuvosto 10. lokakuuta 1962. Valtioneuvosto kumosi ne vuonna 1989. Tilalle tuli Valtionarkiston ohje asiakirjojen suojaamisesta poikkeuksellisissa oloissa (21.8.1989).

Kysymys viranomaisissa käytettävistä arkistokelpoisista papereista ja kirjoitustarvikkeista oli aika ajoin esillä sodan jälkeen. Asiaa koskeva asetus oli vuodelta 1942. Se sääteli sekä arkistokelpoisen paperin että kirjoitustarvikkeiden valmistusta ja käyttöä. Asia kuului Kauppa- ja teollisuusministeriön toimialaan, käytännössä valvojana ja materiaalien testaajana toimi Valtion teknillinen tutkimuslaitos. Osa arkistokelpoisiksi todetuista tuotteista luettiin Virallisessa lehdessä (arkistopaperia oli neljää luokkaa, niiden kelpoisuus osoitettiin tietyn tyyppisellä vesileimalla).⁸⁹⁸ Kysymys oli ajankohtainen myös Ruotsissa. Siellä Valtionarkisto antoi vuonna 1948 valtionhallintoa koskevan kiertokirjeen, jossa säädeltiin erilaisten kynien ja väriaineiden käyttöä. Vuonna 1950 valtion koelaitos sai tehtäväkseen julkaista asetuskokoelmassa luettelon arkistokelpoisista kirjoitustarvikkeista. 1960-luvulla annettiin asiasta lisää säädöksiä, nyt koskien myös arkistokelpoista paperia.⁸⁹⁹ Suomessa vuoden 1942 asetus kumottiin vuonna 1970 (Askok 599/1970). Uusi

⁸⁹³ Asetus julkisista arkistoista annetun lain täytäntöönpanosta ja soveltamisesta annetun asetuksen muuttamisesta, 8.8.1952 5 §. Askok 312/1952.

⁸⁹⁴ Esimerkiksi vuonna 1962 poikkeuslupia määräajasta myönnettiin 67 (KA Virka-arkisto. Tk 1962, De 5).

⁸⁹⁵ Vielä 1970-luvun alussa ei kaikissa uusissakaan valtion virastotaloissa ja kunnantaloissa ollut täysin noudatettu arkistotilamääräyksiä. Useimmin oli jätetty ottamatta huomioon putkirakenteita koskevat määräykset (KA Virka-arkisto. JyMA tk 1971, De 6).

⁸⁹⁶ Asetus julkisista arkistoista annetun lain täytäntöönpanosta ja soveltamisesta 24.3.1939. Askok 85/1939 5 §; KA Virka-arkisto. Tk 1961 (De 5).

⁸⁹⁷ Asetus julkisista arkistoista annetun lain täytäntöönpanosta ja soveltamisesta 24.3.1939. Askok 85/1939 2 §. Esimerkki menettelytavasta on kansakoulunopettajien valmistuslaitosten arkistojen järjestelykaava. Valtionarkisto ja Kouluhallitus valmistelivat sen yhteistyönä. Kouluhallitus lähetti arkistokaavan ao. viranomaisten huomioonotettavaksi (KA Virka-arkisto. Tk 1956, De 4). Toinen esimerkki on oppikoulujen arkistokaava, jota oli kouluissa toivottu helpottamaan ja yhdenmukaistamaan järjestämis- ja luettelointityötä. Kaava laadittiin Valtionarkistossa ja lähetettiin Kouluhallitukselle oppikouluihin jaettavaksi, ellei Kouluhallituksella ollut mitään lisäys- tai muutosehdotuksia. Kaavojen antaminen perustui arkistolain täytäntöönpanoasetukseen (Askok 85/39 2 §, jonka mukaan virka-arkistojen tuli Valtionarkiston hyväksymien ohjeiden mukaan luetteloida arkistonsa.) (TMA Virka-arkisto. VA TMA:lle 31.12.1952 (Ea 14); KA Virka-arkisto. Tk 1961 (De 5)).

⁸⁹⁸ Asetus viranomaisissa käytettävistä papereista ja kirjoitustarvikkeista 30.12.1942. Askok 1117/1942. Säädestä täydennettiin kahdella valtioneuvoston asetuksella, joissa tarkennettiin arkistopaperin käyttöä eri viranomaisissa sekä paperien ja kirjoitustarvikkeiden tutkimismenettelyä (Askok 1118/1942, 1119/1942).

⁸⁹⁹ Norberg 2007, 315–316.

asetus sääteli arkistokelpoisen paperin (arkistopaperin) ja arkistokelpoisten kirjoitustarvikkeiden käyttöä; arkistopaperi jaettiin käytön mukaan eri luokkiin. Paperin ja tarvikkeiden ominaisuudet määriteltiin asetuksessa yleisesti. Arkistopaperin valmistusoikeutta haettiin Kauppa- ja teollisuusministeriöltä; paperissa tuli olla ministeriön hyväksymä vesileima. Valtion teknillinen tutkimuslaitos tutki ja valvoi arkistopaperin laatua sekä testasi kirjoitustarvikkeita valmistajan tai maahantuojan hakemuksesta. Ministeriö julkaisi vuosittain tammikuussa asetuskokoelmassa tiedonannon arkistokelpoisiksi hyväksytyistä kirjoitustarvikkeista.⁹⁰⁰

1950-luvun puolivälissä Valtionarkisto totesi hieman happamesti, että ei ollut sen tehtävä ohjata evankelis-luterilaisen kirkon arkistonhoitoa. Se kuului tuomiokapituleille. Tosin arkistolain mukaan Valtionarkisto oli velvollinen antamaan kirkollisten viranomaisten pyynnöstä neuvoja ja lausuntoja arkistohoidosta ja asiakirjojen hävittämisestä. Eräissä tapauksissa neuvoteltiin seurakuntien arkistohuoneiden rakentamisesta. Tällaisesta yhteistyöstä oli kysymys, kun Valtionarkisto kutsuttiin piispainkokouksen vuonna 1963 asettamaan toimikuntaan, jonka tehtävänä oli tutkia kirkonarkistojen hoitoa ja säilyttämistä koskevia kysymyksiä.⁹⁰¹

1960-luvun puolivälissä viranomaiset pyysivät Valtionarkistolta usein neuvoja, jotka koskivat arkistohoidon teknistä puolta: arkistokansioita, arkistomustetta ja muita kirjoitusvälineitä, valokopioiden arkistoinmiskestävyyttä, paikkausliiman ominaisuuksia, mikrofilmauksen etuja ja haittoja, arkistohuoneiden rakenteita yms. Näiden kysymysten erikoistuntijoita Valtionarkistossa olivat arkistonhoitajat Alpo Salmela ja Juhani Saarenheimo.⁹⁰²

Arkistolaitoksen koulutustoiminta, johon kuului (vuoden 1936 arkistotutkinon ohella⁹⁰³) luennointia erilaisilla ulkopuolisten järjestämällä kursseilla, lisääntyi 1950-luvun puolivälistä lähtien. Koulutus oli osaksi arkistonmuodostuksen ohjaamista.⁹⁰⁴ Pentti Renvall oli tässäkin edelläkävijä. Hän piti syksyllä 1940 Maalaiskuntien Liiton järjestämällä kunnankirjurikurssilla luentosarjan kunnallisten arkistojen hoidosta ja esitelmän samasta aiheesta Finlands Svenska Landskommunernas Förbundin vuosikokouksessa.⁹⁰⁵

Asiakirjahallinnon uranuurtaja Alpo Salmela luennoi tammikuussa 1959 Valtiovarainministeriön järjestelyosaston konttorirationalisointikurssilla virastojen arkistohoidosta. Arkistojen tarpeellisuudesta puhuessaan Salmela viittasi modernisti niiden todistusvoimaan. Toiminnan säädöspohjaa selvittäessään hän mainitsi arkistolain ohella mm. vuoden 1951 julkisuuslain. Jokaisella arkistolla tuli olla vastuunalainen hoitaja. Mielenkiintoisesti Salmela painotti, että olisi hyvä, jos vastuunalainen arkistonhoitaja olisi riittävän korkeassa asemassa, niin että hän voisi tehokkaasti

⁹⁰⁰ Asetus valtion viranomaisissa käytettävistä papereista ja muista kirjoitustarvikkeista 11.9.1970. Askok 599/1970.

⁹⁰¹ KA Virka-arkisto. Tk 1963 ja 1964 (De 5).

⁹⁰² KA Virka-arkisto. Tk 1965 ja 1966 (De 5–6).

⁹⁰³ Vuonna 1969 alettiin järjestää ns. alempaa arkistotutkintoa.

⁹⁰⁴ Alpo Salmela esimerkiksi alusti Valtiovarainministeriön järjestelyosaston konttorirationalisointikurssilla vuonna 1956. Toimintakertomuksessa asiaa kommentoidaan seuraavasti: toimistotyön rationalisoinnissa noudatettavien periaatteiden tuntemus on välttämätöntä annettaessa nykyaikaisten virka-arkistojen hoitoa tarkoittavia ohjeita ja näiden arkistojen tulevaa säilyttämistä suunniteltaessa (KA Virka-arkisto. Tk 1956, De 4).

⁹⁰⁵ Ka Virka-arkisto. Tk 1940 (De 3).

vaikuttaa arkistoasioihin. Tämän henkilön ei tarvitsisi työskennellä käytännön arkistohoidon parissa. Arkistokaavoista Salmela totesi, että hänestä olisi suotavaa, että samanlaisia tehtäviä hoitavilla viranomaisilla olisi kaikissa yksityiskohdissaan samanlainen arkistokaava. Sellaisen laatiminen ei ollut yleisarkistojen vaan lähinnä ao. keskusvirastojen tai ministeriöiden asia, joskin yleisarkistot mahdollisuuksien mukaan osallistuivat siihen.⁹⁰⁶ Kun otti huomioon arkistokaavan hyödyllisyyden, luulisi virkamiesten olevan kiinnostuneita asiasta, arveli luennoitsija. Seulonasta hän totesi, että lähtökohtana oli asiakirjojen säilyttäminen. Kysymys hävittämisestä oli kuitenkin tullut yhä polttavammaksi toisarvoisen arkistoaineksen lisääntyessä. Salmela kävi läpi eräät suuret yleiset seulontapäätökset, joita oli tehty 1950-luvulla. Luennon teoreettisempi osa koski taannehtivaa ja ennakkoseulontaa. Suomessa taannehtiva seulonta oli yleisempi, mutta valitettavasti myös huonompi tapa. Tyypillinen tilanne oli se, että tilojen täyttyessä viranomainen käynnisti hätäratkaisuna taannehtivan seulonnan. Salmelan mukaan tulisi pyrkiä siihen, että viraston arkisto alettaisiin käsittää kokonaisuutena. Salmelan näkemys ennakkoseulonnasta oli moderni. Hävitettävät asiakirjat tulisi jo arkistointivaiheessa erottaa pysyvästi säilytettävistä ja järjestää omiksi sarjoikseen niin, että niiden hävittäminen voitiin aikanaan suorittaa mekaanisesti ilman asiakirjojen yksitellen tapahtuvaa poimimista. Eräs keino ennakkoseulonnassa oli se, että diaarin asiaryhmittely järjestettiin yhdenmukaisesti asiakirjojen hävitysryhmittelyn kanssa. Asiakirjavihkot, joissa oli sekä hävitettävää että pysyvästi säilytettävää ainesta, voitaisiin puolestaan jakaa kahtia. Salmelan mielestä jokaisella viranomaisella tulisi olla arkistokaava ja siihen perustuva arkistoluettelo sekä ajan tasalla oleva ennakkoseulontajärjestelmä.⁹⁰⁷ Salmela näyttää käsittäneen arkiston hallintaan tähtäävät dokumentit myöhemmän arkistonmuodostussuunnitelman tapaan.

Salmelan luento Säästöpankkiliiton konttoriteknillisillä neuvottelupäivillä syyskuussa 1965 valaisee hänen arkistoajatteluaan (mitä voi lähtökohtaisesti pitää Valtionarkiston virallisena kantana).⁹⁰⁸ Salmela aloitti hätkähdyttämällä yleisöään sanomalla, että arkistohoito oli ylläpitotehtävä ja luonteeltaan välttämätön paha. Juuri siksi että arkistohoidon päätehtävä oli käytännöllinen, arkisto oli arvokas myös historian tutkijalle. Arkisto edusti jatkuvuutta, se oli organisaation muistikeskus. Ennen arkistohoitaja oli passiivinen; hän otti vastaan aineistoa ja järjesti sitä. Näin ei ollut enää. Arkistoinnin tuli olla konttorityön oleellinen osa. Salmelan moderni näkemys ilmenee tässäkin luennossa. Arkistohoidosta vastaamaan tarvittiin usein vähintään kaksi henkilöä: konttoripäällikkö tai vastaava ja varsinainen arkistohoitaja. Seulonta oli osa järjestämistä. Ennakkoseulonta oli suositeltavin tapa hoitaa asia, mikä edellytti valmiin sarjaluokituksen olemassaoloa, kun asiakirjoja arkistoitiin.⁹⁰⁹ Arkistohoitajan vastuu oli keskeinen kysymys. Se perustui

⁹⁰⁶ Arkistolaitos saattoi kuitenkin tehdä hyvin tiivistäkin yhteistyötä viranomaisten kanssa. Esim. Juhani Saarenheimo sai vuonna 1966 valmiiksi ehdotukset verotoimistojen sekä työnvälitysviranomaisten ja työvoimatoimikuntien arkistojen järjestämisoheiksi ja järjestelykaavaksi (KAVirka-arkisto. Tk 1966, De 6).

⁹⁰⁷ KA Alpo Salmelan arkisto. Luento arkistojen hoidosta Valtiovarainministeriön järjestelyosaston järjestämällä konttorinrationalisointikurssilla 24.1.1959 (Db 1).

⁹⁰⁸ Luennossa esiintyy eräs kiintoisa terminologinen seikka. Salmela totesi, että teonsana ”arkistoida” oli tullut muotiin. Nykysuomen sanakirjan mukaan se tarkoitti asiakirjan liittämistä arkistoon. Tavallisessa konttorikielessä sillä tarkoitettiin Salmelan mukaan kuitenkin kaikkien arkistohoitoon kuuluvien tehtävien suorittamista.

⁹⁰⁹ KA Alpo Salmelan arkisto. Luento Suomen Säästöpankkiliiton konttoriteknillisillä neuvottelupäivillä 16.9.1965 (Db 1).

vuoden 1939 arkistolakiin, joka edellytti, että valtion virka-arkistoilla ja kunnallisilla arkistoilla oli vastuunalainen arkistonhoitaja. Tähän puuttui arkistonhoitaja Juhani Saarenheimo luennoissaan arkistonhoitokurssilla vuonna 1969. Pelkkiä rutiinitehtäviä kuten asiakirjojen etsimistä tai palautusta tekevä henkilö ei voinut olla lain tarkoittama vastuunalainen arkistonhoitaja. Viime kädessä arkistovastuu oli esimiestason henkilöllä, jonka tuli olla käytännön arkistotyötä tekevän tukena ja arkiston intressien valvojana organisaatiossa.⁹¹⁰ Tämä vastaa nykyistä näkemystä arkistotoimen organisoinnista. Vuonna 1974 Valtionarkisto totesi ongelmaksi sen, että monissa viranomaisissa arkistovastuu oli jäänyt kokonaan järjestämättä.⁹¹¹ Velvollisuus nimetä vastuunalainen arkistonhoitaja oli vuoden 1939 arkistolainsäädännön merkittävimpiä uudistuksia, mutta arkistolaitos joutui havaitsemaan, että säädös saattoi jäädä kuolleeksi kirjaimeksi. Myös Ruotsissa arkistolaitos pyrki siihen, että arkistovastuu sidottaisiin virastoissa mahdollisimman korkealle tasolle, mutta tätä ei ollut helppo toteuttaa käytännössä.⁹¹²

Toukokuussa 1972 Salmela piti Valtionarkiston järjestämällä arkistopäivillä esitelmän arkistohoidosta suurvirastossa, taustana esitelmöitsijän työskentely Kansaneläkelaitoksen arkistopäällikkönä (1967–1972). Esitelmästä on säilynyt vain osa, loppupäätelmät. Salmela painotti omaaloitteisuutta. Virastoarkistonhoitajan oli itse otettava selvää asioista, kun kiireisiä työtovereitaakaan ei voinut jatkuvasti vaivata. Työkokemuksesta Valtionarkistossa tai arkistotutkinnosta ei ollut paljon suoranaista hyötyä. Arkistonhoitaja oli tieteen etuvartio hallinnon kentällä. Hän ei kuitenkaan ollut yleisarkistojen edustaja vaan elimellinen osa organisaatiota. Arkistopäällikön täytyi luoda maine ammattimiehenä, vain siten hän sai uskottavuutta. Tieteeseen liittyvä tehtävä kuitenkin erotti arkistonhoitajan pelkästä ”records managerista”.⁹¹³

Vaasan maakunta-arkistonhoitaja Martti Favorin oli modernin asiakirjahallinnon edelläkävijöitä Suomessa. Favorin toi esiin asiakirjahallinnollisia näkemyksiä toimiessaan opettajana arkistolaitoksen koulutusohjelmissa. Syyskuussa 1972 pidetyllä arkistonhoitokurssilla hän tiivistä asiakirjojen tehtävän: asiakirjoja luettelointiin ja säilytettiin informaation välittämiseksi, heikon inhimillisen muistin tueksi ja oikeussuojaksi. Arkistonhoito oli asiakirjojen järjestämistä ja hoitamista niin, että ne löytyivät nopeasti ja säilyivät riittävän kauan. Virastojen arkistonhoito ei tapahtunut tyhjiössä. Sitä ohjasivat ja määrittivät sitovat asetukset ja ohjeet, organisaatio, kirjaaminen, konttoritekniset välineet ja ratkaisut, arkistotilat, työvoima, suhteet arkistolaitokseen. Favorinin mukaan virastoarkistonhoitajan tuli olla riittävän vapaa rutiinitehtävistä kyetäkseen etukäteissuunnitteluun ja systeemien kehittelyyn. Organisaation ja sen kehityksen tunteminen oli arkistonhoitajalle tärkeää. Favorin painotti myös sitä, että arkisto-ongelmat olivat osa konttoritekniikkaa; esim. korttidiaarien oli palveltava myös arkistointia. Oikea suhde esimiehiin oli tärkeää. Arkisto oli ”myytävä” heille. Seulonta ohjasi arkistointia samalla tavoin kuin kirjaaminen.

⁹¹⁰ KA Virka-arkisto. Arkistonhoitajan tehtävät ja vastuu. Juhani Saarenheimon luento Valtionarkiston arkistonhoitokurssilla 1.–5.9.1969 (Hhd 1).

⁹¹¹ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

⁹¹² Norberg 2007, 415.

⁹¹³ KA Alpo Salmelan arkisto. Arkistonhoito suurvirastoissa. Salmelan esitelmä VA:n arkistopäivillä 13.5.1972 (Db 1). Tämä on ensimmäinen teksti, jossa olen Suomessa havainnut termin ”records manager”. Salmela ei esitä sille suomenkielistä käännöstä; TMA Virka-arkisto. Valtionarkisto TMA:lle 5.5.1972, liitteenä arkistopäivien ohjelma (Ea 34).

Arkistopalvelu oli arkistonhoitajan päätehtäviä, ja siihen liittyi julkisuuskysymysten hallinta. Onnistumisen edellytyksenä oli oikea kokonaisnäkemys.⁹¹⁴ Tämän tyyppisiä näkemyksiä oli esitetty koulutustoiminnassa 1950-luvun jälkipuoliskolta lähtien etenkin Alpo Salmelan toimesta (Pentti Renvall jo aikaisemmin). Salmela jatkoi tällä linjalla koko 1960- ja 1970-luvun, ja vastaavia näkemyksiä alkoi esiintyä laajemminkin.

Kuva 15. Vaasan maakunta-arkistonhoitaja Martti Favorin vuonna 1972.

⁹¹⁴ TMA Virka-arkisto. VA:n arkistonhoitokurssi 18.–22.9.1972. Martti Favorinin luento arkistohoidon organisoinnista ja arkistonhoitajan tehtävistä (saap. 23.9.1972) (Ea 35).

Favorin laati vuonna 1973 muistion maakunta-arkistojen toiminnan kehittamisestä. Maakunta-arkistot olivat pieniä, joten tarvittiin kitkatonta yhteistyötä mm. suunnittelutehtävien jakamista varten sekä resurssien lisäämistä ja oikeaa jakoa. Arkistohallinnollisessa toiminnassa oli Favorinin mielestä paljon parannettavaa. Viranomaisarkistojen kymmenvuotissirrot olivat sinänsä varsin hyvä järjestelmä, mutta se oli kovin jäykkä. Olisi parempi kytkeä siirrot määräaikaistarkastuksiin, joita niitäkin tehtiin kymmenen vuoden välein. Tarkastusten mahdollisesti vaatimista toimenpiteistä puutteiden korjaamiseksi päätti Valtionarkisto tarkastuskertomusten perusteella, mikä oli Favorinin mielestä eräs järjestelmän vanhakantaisuuksista.⁹¹⁵

Julkishallinnon ja sen tuottamien asiakirjamäärien kasvu edellytti, että arkistoviranomaiset puuttisivat asiakirjahallintoon yhä varhaisemmassa vaiheessa (Favorin käytti nimenomaan sanaa asiakirjahallinto, mikä oli tuolloin tulossa suomalaisen arkistoterminologiaan), ja ohjaisivat yhä tiiviimmin asiakirjan kulkua sen laatimisesta lähtien aina lopulliseen arkistointiin tai hävittämiseen saakka. Tämän tarkoituksena oli toteuttaa arkistolain arkistolaitokselle antamaa ydintehtävää, so. sitä että arkistot siirrettiin yleisarkistoihin hyvässä kunnossa ja niin täydellisinä kuin oli tarpeen. Favorin esitti tässä modernin asiakirjahallinnon ydinajatuksen ja perustelun (arkistolaitoksen näkökulmasta).⁹¹⁶

Edellä mainitussa vuoden 1973 muistiossaan Favorin totesi, että 1940- ja 1950-luvuilla kiireessä laaditut arkistokaavat sekä 1950- ja 1960-luvuilla tehdyt hävityspäätökset olivat olleet tärkeitä uudistuksia, mutta ongelmana oli se, ettei niiden soveltamiseen oltu kiinnitetty huomiota. Niiden tilalle tarvittiin arkistonmuodostussuunnitelmia, joihin sisältyisivät kirjaamissuunnitelma ja -kaavio, arkistoisohjeet, seulomismääräykset sekä järjestelykaavio.⁹¹⁷ Favorinin maininta arkistonmuodostussuunnitelmasta on hyvin varhainen. Arkistolainsäädännössä arkistonmuodostussuunnitelmasta säädettiin 1980-luvun alussa, Arkistotoimikunnan mietinnössä se mainittiin vuonna 1977.⁹¹⁸ Favorinin kuvaama arkistonmuodostussuunnitelma vastasi sisällöllisesti 1980-luvun arkistonmuodostussuunnitelmaa ja arkistosääntöä. Favorinin kehittämä arkistonmuodostussuunnitelma-konsepti nousi käytännön tarpeesta Vaasan maakunta-arkiston arkistohallinnollisen työn yhteydessä. Maakunta-arkisto oli jo vuonna 1973 avustanut seutukaavaliittoa arkistonmuodostussuunnitelman teossa.⁹¹⁹ Ruotsissa oli 1960-luvulla kehitetty samantyyppinen arkistonmuodostussuunnitelma (arkivbildningsplan), mutta Favorin ei omien sanojensa mukaan tuntenut ruotsalaista konseptia.⁹²⁰ Martti Favorin oli nähtävästi ensimmäisiä ellei ensimmäinen

⁹¹⁵ TMA Virka-arkisto. Martti Favorinin muistio maakunta-arkistojen toiminnan kehittamisestä 14.5.1973 (saap. 12.10.1973) (Ea 37).

⁹¹⁶ Sama viite kuin edellä.

⁹¹⁷ Sama viite kuin edellä.

⁹¹⁸ Arkistotoimikunnan mietinnössä (1977) esiintyy arkistosääntö, joka on kuvattu faktisesti saman sisältöiseksi kuin Favorinin muistiossa 1973. 1980-luvun arkistolainsäädännössä termien (ja niiden sisältöjen) suhde muotoutui sellaiseksi, että arkistosääntö oli arkisto-ohjeistuksen ”runko-osa” ja arkistonmuodostussuunnitelma sen liite.

⁹¹⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1973 (De 7); Martti Favorin tekijälle 16.6.2015.

⁹²⁰ Martti Favorin tekijälle 16.6.2015. Ruotsalaisissa arkistonmuodostussuunnitelmissa ei ollut, ainakaan yleisesti, koko ”pakettia” eli asiakirjojen arkistointi-, kirjaamis- ja seulontasuunnitelmaa. Suomalaiseen arkistonmuodostussuunnitelmaan ne kuuluvat kiinteästi. On kiinnostava kysymys, mikä konsepti on toiminut suomalaisen arkistonmuodostussuunnitelman esikuvana vai onko niin, että suunnitelma on aidosti suomalainen keksintö. Hieman saman-

arkistonmuodostussuunnitelman kehittäjä Suomessa. On mielenkiintoista, että hän oli jäsenenä vuonna 1977 mietintönsä jättäneessä Arkistotoimikunnassa. Komitean mietinnön pohjalta säädettiin 1980-luvun arkistolainsäädäntö.

1970-luvun alussa Favorin tarkasteli kriittisesti arkistolaitoksen mahdollisuuksia kenttätöissä. Hänen mukaansa tarkastuksissa ja muussa arkistohallinnossa tuotti hankaluutta sekä resurssien vähyys että maakunta-arkistojen aseman lainsäädännöllinen epäselvyys piiriviranomaisina. Maakunta-arkistot olivat arkistohallinnon asioissa Valtionarkiston rukkasia. Valtionarkisto päätti, mitä tehtäviä se alaisilleen arkistoille antoi. Kumpikin seikka osaltaan esti arkistohallinnon tavoitteiden uudelleen asettamisen.⁹²¹

Martti Favorin siirtyi Ulkoasiainministeriön palvelukseen vuonna 1976, ja hänen uudistustyönsä asiakirjahallinnon parissa jäi siten ”kesken” (arkistolaitoksessa). Tavallaan hänen työtään jatkoi Turun maakunta-arkiston johtaja Taina Vartiainen (o.s. Herrala), joka 1980-luvulla työskenteli aktiivisesti tehtäväpohjaisen arkistonmuodostussuunnitelman vakiinnuttamiseksi, mikä herätti melkoisesti vastarintaa. Tämä tavoite, joka oli sukua Pentti Renvallin funktionalismille, tuli lähes poikkeuksetta vallitsevaksi vuosikymmenen loppuun mennessä. Jo toimiessaan Turun kaupunginarkistonhoitajana 1970-luvun alussa Taina Herrala kiinnitti huomiota arkistohallintoon. Kaupunginarkisto toimi vanhimpien arkistojen keskusvarikkona, mutta sen tuli Herralan mielestä myös pyrkiä arkistonmuodostuksen seuraamiseen. Hän peräänkuulutti jokaiselta virastolta minimivaatimuksena inventointiluetteloa omasta arkistostaan. Herralan johdolla panostettiin virastojen neuvontaan mm. diarioinnin ja seulonnan kysymyksissä. Huomiota kiinnitettiin siihen, että alusta lähtien oli tehtävä ero pysyvästi säilytettävien ja määräajan kuluttua hävitettävien asiakirjojen välillä. Kaupunginarkisto otti vastaan aivan järjestämättömiäkin arkistoja antaakseen virastoille mahdollisuuden keskittyä syntyvän aineiston hoidon tehostamiseen.⁹²² Tämä oli uusi ja radikaali lähestymistapa.

Huhtikuussa 1974 Jyväskylän maakunta-arkistonhoitaja Vesa Salminen järjesti kaksipäiväiset neuvottelupäivät Jyväskylässä toimivien valtion virastojen arkistonhoitajille. Tilaisuus oli lajissaan ensimmäisiä, siihen osallistui yli 30 arkistonhoitajaa tai arkistovastuuhenkilöä. Arkistotyön arvostuksen todettiin vaihtelevan, mutta yleisesti ottaen kehitys kulki myönteiseen suuntaan. Arvostus oli korkeimmillaan virastoissa, jotka tarvitsivat arkistoaan jatkuvasti. Yleisarkistoilta toivottiin tukea mm. palkkauskysymyksissä. Arkistokoulutuksen tarpeellisuudesta vallitsi neuvottelupäivillä yksimielisyys. Asiaa vaikeutti se, että virastot eivät yleensä myöntäneet palkallista virkavapautta esim. arkistolaitoksen arkistonhoitokursseille osallistumista varten. Ongelmiin kuului myös se, että monissa virastoissa ei ollut nimetty vastuunalaista arkistonhoitajaa, vaikka laki sitä edellytti. Seulonta kuului ongelma-alueisiin. Salminen kehotti virastoja laatimaan hävitys- tai seulontasuunnitelman ja sen jälkeen ottamaan yhteyttä maakunta-arkistoon, jossa asiaan

tapaisia instrumentteja ovat ranskalaisen arkistotoimen tableau de gestion (asiakirjojen hallintakaavio) ja tableau de tri (seulontakaavio), mutta ne ovat erillisiä dokumentteja.

⁹²¹ KA Virka-arkisto. VMA tk 1973 (De 7); TMA Virka-arkisto. Martti Favorinin muistio maakunta-arkistojen toiminnan kehittämistä 14.5.1973 (saap. TMA 12.10.1973) (Ea 37).

⁹²² TMA Virka-arkisto. Turun kaupunginarkiston tk 1972 ja 1973 (Ebb 1).

voitaisiin perehtyä tarkemmin. Salmisen mielestä olisi järkevää kytkeä arkistoasiat konttorirationalisointiin mukaan lukien kirjaamisen kehittäminen.⁹²³

Neljä vuotta aikaisemmin (1970) Valtionarkisto oli esittänyt katsauksen arkistotoimen suurimpiin haasteisiin. Arkistojen paisuminen asetti Valtionarkiston yhä vaativampien tehtävien eteen. Uudet teknilliset menetelmät kuten ATK olivat luoneet uudenlaisia ongelmia. Automaattinen tietojenkäsittely oli esillä varsin varhain. Kansainvälisen arkistoneuvoston Pyöreän Pöydän kongressia (1971) varten laadittiin selvitys ”tietopankkien ja nykyaikaisen informaatiotekniikan hyväksikäytöstä Suomessa”.⁹²⁴ Kaikkiin haasteisiin oli pyrittävä löytämään tarkoituksenmukaiset ratkaisut, jotta arkistot voisivat entistä paremmin palvella virastojen toimintaa ja jotta arvokkaiden arkistoaineistojen säilyminen saataisiin varmistettua. Arkistohoidon organisointi, arkistointimenetelmien kehittäminen ja tarpeettoman aineksen hävittäminen olivat 1970-luvun alussa alan ongelmista keskeisimpiä. Nämä haasteet syvenivät vuosikymmenen edetessä. Valtionarkisto totesi myös, että se piti kenttätöitä keskeisenä osana toimintaansa ja pyrki tehostamaan sitä. Näin varsinkin silloin, kun virastolla ei ollut arkistokokemusta omaavaa työvoimaa. Oli välttämätöntä, että Valtionarkisto voisi ainakin joksikin aikaa lähettää koulutettuja työntekijöitä virastoihin avustamaan järjestelytyöissä ja muissa arkistohoitoon liittyvissä tehtävissä. Esteenä oli toistaiseksi ollut henkilökunnan puute.⁹²⁵ Ajatus muistuttaa jossain määrin ranskalaista järjestelmää, jossa Kansallisarkiston virkamiehiä on pysyvästi sijoitettuna ministeriöihin arkistointia johtamassa. Ranskalainen vaikutus on periaatteessa mahdollinen, olivathan Alpo Salmela ja Markku Järvinen Ranskan suuntaan orientoituneita.

Monet hallinnon muutokset 1970-luvulla ja myöhemmin ovat vaikuttaneet myös arkistotoimeen ja arkistojen asemaan, näin esimerkiksi oikeuslaitoksen uudistukset, peruskouluun siirtyminen, kuntaliitokset sekä kuntainliittojen muodostaminen.

Atk-aineiston osalta kului vielä pitkään, ennen kuin arkistolaitos pääsi käytännön ratkaisuihin, mutta alan kehitystä seurattiin valppaasti. Koulutustoiminnassaan Valtionarkisto otti kantaa atk-kysymyksiin varhain. Juhani Saarenheimo piti syksyllä 1968 esitelmän kahdessa koulutustilaisuudessa tietokoneiden vaikutuksesta arkistointiin. Näistä esitelmistä hän muokkasi laajahkon muistion⁹²⁶ aiheesta. Atk:n nopeus ja kapasiteetti ja teknisten ratkaisujen peruseriaatteen tuodaan tekstissä esiin. Paperiasiakirjojen määrä ei ollut vähenemässä, koska yksistään magneettinauhoihin ei voinut luottaa pitkäaikaissäilytyksen välineenä. Jo muutaman vuoden aikaperspektiivi edellytti erityistoimenpiteitä kuten nauhojen säännöllistä kopiointia. Aineisto asetti myös säilytysolosuhteille omat vaatimuksensa. Magneettinauhojen statukseen liittyi ongelma, so. voitiinko niitä pitää virallisuusluontoisina yleisinä asiakirjoina. Kysymyksellä oli vaikutusta nauhojen seurlontaan ja Valtionarkiston rooliin siinä. Seurlonta oli tärkeä näkökohta myös, kun käsiteltiin tietokoneisiin liittyviä paperiasiakirjoja. Systeemiasiakirjat ja muu järjestelmien käytön kannalta

⁹²³ TMA Virka-arkisto. Vesa Salmisen muistio 14.8.1974 Jyväskylän arkistohoitajien neuvottelupäivistä 25.–26.4.1974 (Ea 39).

⁹²⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1971 (De 6).

⁹²⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1970 (De 6).

⁹²⁶ Kysymys on muistiosta tai opetusaineistosta.

keskeinen dokumentaatio tuli säilyttää pysyvästi, kun taas erilaiset tarkistus- ja virhelistat yms. saattoi hävittää osaksi hyvin lyhyenkin säilytyksen jälkeen. Muistionsa lopuksi Saarenheimo pohti atk:n merkitystä arkistotyön kannalta. Kongressin kirjasto Yhdysvalloissa ja Kanadan Valtionarkisto olivat kehityksen kärjessä (atk-pohjaiset luettelot, hakemistot yms.). Saarenheimo kysyi, voisiko tietokoneita käyttää hyväksi Suomenkin yleisarkistoissa. Lähiaikoina se ei ollut näköpiirissä, mutta kirjoittaja piti varmana, että ennemmin tai myöhemmin myös Suomen arkistolaitos siirtyisi tietokoneiden aikakauteen.⁹²⁷ Saarenheimo oli oikeassa kehityksen suunnasta. Se ei kuitenkaan ollut arkistoissa aivan niin nopeaa kuin yleisesti ehkä arveltiin.⁹²⁸

Valtionarkiston laskelman mukaan valtion viranomaisten hallussa oli arkistoaineksia (sekä pysyvästi että määräajan säilytettäviä) vuonna 1970 yhteensä 195 hyllykilometriä. Asiakirjojen vuosikasvu oli noin 10,5 hyllykilometriä. Aineiston säilytyskustannukset olivat valtion viranomaisissa (yleisarkistoja lukuun ottamatta) 1,7 miljoonaa markkaa vuodessa. Valtionarkistossa oli 25 hyllykilometriä asiakirjoja ja kuudessa maakunta-arkistossa yhteensä 33 hyllykilometriä; Joensuuun maakunta-arkistoa ei vielä tuolloin ollut.⁹²⁹

Juhani Saarenheimon luento arkistonhoitajan vastuusta arkistonhoitokurssilla vuonna 1969 on oireellinen. Hän totesi luennossaan: ”Vasta kun arkistonmuodostus on saatu hallintaan, voi ryhtyä jo olemassa olevan arkiston järjestämiseen.”⁹³⁰

Edellä on viitattu arkistolaitoksen virkamiesten erilaisiin näkemyksiin arkistotyön luonteesta. Martti Kerkkonen oli monessa suhteessa perinteinen arkistomies, kuten näkyy mm. hänen luennoistaan virastotyön tutkijoiden neuvottelupäivillä vuonna 1954. Hän ilmaisi kyllä huolensa hallinnon kasvavien asiakirjamäärien hallinnasta ja seulonnan sekä korosti arkiston merkitystä tärkeänä rattaana viraston koneistossa. Johto kiinnitti usein liian vähän huomiota arkistonhoitoon. Huono arkistonhoito oli usein merkki siitä, ettei kaikki muukaan ollut virastossa kohdallaan. Perusnäkemysenään Kerkkonen painotti muutamien muodollisten periaatteiden mukaan syntyvien pääsarjojen merkitystä arkiston yhdenmukaisen käsittelyn helpottajina. Suurin vaikeus oli saapuneiden kirjeiden rekisteröinnissä eli diaarinpidossa. Vaikka tämä oli ensisijassa virastotekninen kysymys, diariointi vaikutti myös siihen, miten asiakirjat pidettiin järjestyksessä ja löydettiin myöhemmin. Diaarinpidon käytännön järjestelyssä Kerkkosen kanta oli konservatiivinen. Hän katsoi kirjan muotoisella diaarilla olevan monia etuja kortistodiaariin verrattuna. Hänestä oli vahinko, että se oli otettu käyttöön laajemmalti kuin oli aihetta. Sisällön mukainen kirjaaminen oli tulkinnanvaraista ja henkilövaihdokset ja työjärjestysten muutokset vaikuttivat siihen. Niistä oli haittaa asiakirjoja myöhemmin etsittäessä. Diaarien aikaisempi jaottelu lähettäjien mukaan oli

⁹²⁷ KA Virka-arkisto. Juhani Saarenheimon muistio/esitelmä ”Tietokoneet ja arkistointi” [perustuu Saarenheimon kahdessa koulutustilaisuudessa syys-lokakuussa 1968 pitämiin esitelmiin] (Ma 4).

⁹²⁸ Ensimmäiset mikrotietokoneet otettiin Valtionarkistossa käyttöön sen omaa toimintaa varten vuonna 1984, kymmenkunta vuotta sen jälkeen otettiin käyttöön sähköinen luettelointi- ja hakemistojärjestelmä VAKKA. Ensimmäiset magneettinauhat otettiin vastaan viranomaisista vuonna 1987. Niiden säilytyksestä ja teknisestä ylläpidosta vastasi Valtion tietokonekeskus.

⁹²⁹ TMA Virka-arkisto. Valtionarkisto maakunta-arkistoille 24.5.1972. Valtiontalouden suunnitelma vuosiksi 1974–78. Liite: Valtiontalouden suunnitelma 1973–77. Tehtäväsuunnitelma. Arkistot 263 (Ea 35).

⁹³⁰ KA Virka-arkisto. Arkistonhoitajan tehtävät ja vastuu. Juhani Saarenheimon luento Valtionarkiston arkistonhoitokurssilla 1.–5.9.1969 (Hhd 1).

ollut selvä ja mekaaninen tapa, josta luopuminen oli monessa tapauksessa ollut huonoa rationalisointia.⁹³¹ Kerkkosen konservatiivisuus, joka muistutti hieman Blomstedtin asennoitumista, näkyi hänen kielteisessä suhtautumisessaan Pentti Renvallin funktionaalisen yhteenkuuluvuuden periaatteeseen.

Kerkkosen arkistokäsitystä arvioitaessa on pidettävä mielessä ajankohta, jolta hänen näkemyksensä ovat peräisin. Kun viranomaisten arkistoja pyrittiin saamaan järjestykseen 1930-luvulla ja sotien jälkeen, Kerkkosen suoraviivainen organisatorinen arkistokäsitys selkeydessään epäilemättä helpotti tehtävää. Uuden (renvallilaisen) lähestymistavan vuoro tuli myöhemmin.

Voidaanko sanoa, että jo varhain, heti sodan jälkeen tai viimeistään 1950-luvulla, Suomessa oli asiakirjahallintoa, ts. huomion kiinnittämistä syntyviin arkistoihin ja arkistonmuodostuksen vaikeuksiin arkistojen rakenteeseen ja myöhempään käytettävyyteen? Asiakirjahallinto oli selvästi alullaan, ja arkistolaitoksessa oli virkamiehiä kuten Alpo Salmela, jotka pyrkivät määrätietoisesti edistämään sitä.⁹³² Tarkastuskertomuksista välittyy tosin kuva siitä, että vanhan arkiston kysymykset olivat etualalla, mutta arkistonmuodostukseenkin kiinnitettiin huomiota. Jos katsotaan, että ennakkoseulonta on keskeinen osa asiakirjahallintoa⁹³³, se oli esillä melko paljon, näin mm. Salmelan opetus- ja ohjaustoiminnassa ja myös Pentti Renvallin näkemyksissä. Renvall kiinnitti huomiota viranomaisten arkistonmuodostukseen painokkaammin ja varhemmin kuin yksikään toinen aikalaiskollegoistaan. Renvall oli aikaansa edellä myös asiakirjahallinnossa.⁹³⁴

Ennakkoseulonta mainitaan 1940-luvun ohjeistuksessa (1941, 1947) ja lääninhallintoa koskevassa Sisäasiainministeriön seulontapäätöksessä (1951), jonka taustalla oli Valtionarkiston valmistelu. Vuonna 1936 asetettu yhden miehen komitea eli Kaarlo Blomstedt oli ruotsalaisia seuraten ennakkoseulonnan kannalla. Salmelan näkemys arkistotoimen organisoinnista ennakoii nykyaikaisia käsityksiä. Diarioinnilla on asiakirjahallintoon ja ennakkoseulontaan liittyvä ulottuvuus, ja yleisarkistot kiinnittivät huomiota viranomaisten diariointijärjestelmiin mm. juuri seulonnan näkökulmasta sekä asiakirjojen myöhemmän löytymisen kannalta. Pohjoismaisilla arkistopäivillä vuonna 1967 todettiin retrospektiivisesti, että viimeisen parinkymmenen vuoden aikana arkistohoitajan ammatti oli suuresti laajentunut ja monipuolistunut.⁹³⁵ Professionissa oli selvästi tietoisuutta muutoksesta.

Viimeistään 1960-luvun lopulta lähtien yleisarkistoissa alettiin kiinnittää paljon huomiota arkistonmuodostukseen. Arkistotoimen ja arkistohoitajan ammatin nähtiin olevan muutostilassa.

⁹³¹ TMA Virka-arkisto. Martti Kerkkosen luento arkistohoidosta virastotyön rationalisointia silmälläpitäen 27.3.1954, pidetty virastotyöntutkijain neuvottelupäivillä (Ea 16).

⁹³² Salmela ei tietenkään toiminut yksin, omasta aloitteestaan, vaan lainsäädännön ja Valtionarkiston johdon velvoittamana. Salmela kuitenkin sopi tehtävään hyvin innostuksensa ja asiantuntemuksensa johdosta.

⁹³³ Ennakkoseulonta kytkeytyy tiiviisti asiakirjojen ajankohtaiseen käsittelyyn. Asiakirjojen säilytysjärjestelmä tulee suunnitella jo niiden ”elinkaaren” alkupäässä, muuten asiakirjojen seulonnassa on myöhemmin turvauduttava taannehtivaan seulontaan, joka on usein aikaavievä ja kallis prosessi.

⁹³⁴ Renvall ei kuitenkaan ollut näkemyksineen täysin yksin. Vuoden 1947 arkistokokouksessa hänen kollegansa Toivo T. Rinne totesi, että arkistotyön olisi kohdistuttava ennen kaikkea uuden arkiston muodostamiseen. Kun sen antamat myönteiset tulokset alkaisivat vaikuttaa, saisi vanhempikin arkisto osakseen sille kuuluvaa huolenpitoa.

⁹³⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1967 (De 6).

1970-luvun alkuun mennessä oli tapahtunut paradigman muutos vanhan arkiston painotuksesta asiakirjahallinnolliseen suuntaan. Valtionarkistonhoitaja Tuomo Polvinen totesi vuonna 1973, että arkistolaitoksen kenttätyö oli laajentunut. Sen toiminnassa olivat yhä suuremman sijan saaneet virastoissa tapahtuva arkistohoidon ohjaus sekä arkistohoidon koulutuskysymykset.⁹³⁶ Asiakirjahallinnollinen linja, milloin ohuempi milloin voimakkaampi, on kulkenut arkistolaitoksessa katkeamattomana 1920-luvulta 1980-luvulle, jolloin kehitys huipentui uudessa arkistolainsäädännössä.

Vuotta 1976 koskevassa yleisarkistojen toimintakertomuksessa kehitys tiivistetään osuvasti. Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen työ oli muuttunut ulospäin suuntautuneeksi ja työn kohteena olevat asiakirjat olivat osittain myös laadullisesti muuttuneet. Tavoitteena ei enää ollut ainoastaan tieteellisesti merkittävien asiakirjojen vastaanotto ja säilyttäminen vaan monesti itse asiakirjapaljouden säätely. Arkistohoitajille oli tullut välttämättömäksi suunnitella arkistoja, joita ei ollut vielä olemassa. Arkistolain Valtionarkistolle antamien tehtävien kaksitahoisuus tuli valtionarkistohoitaja Toivo J. Paloposken mukaan voimakkaana säilymään. Oman hallinnonalansa keskusvirastona Valtionarkisto ohjasi maakunta-arkistojen työtä ja kehitti arkistointia. Toisaalta Valtionarkisto oli tutkimuslaitos, joka vastaanotti ja myös aktiivisesti hankki asiakirjoja ja antoi niitä tutkijoiden käytettäväksi. Valtionarkiston tehtäväkentän molemmat puolet olivat yhtä tärkeitä. Ellei arkistohallinnosta huolehdittu, asiakirjojen paljous ehkäisisi tutkimuksen tarpeiden huomioon ottamisen.⁹³⁷

Myös Ruotsissa voimistui 1940- ja 1950-luvuilla näkemys, että oli tarvetta ohjata viranomaisten arkistointia ja -muodostusta entistä tehokkaammin. 1940-luvun lopussa valtionarkistohoitaja Bertil Boëthius ilmaisi huolensa arkistotoimen kriisistä (arkivväsändets kris). Hallinnon laajeneminen oli johtanut jatkuvasti kasvaviin asiakirjamassoihin, eikä arkistolaitos kyennyt enää hoitamaan lakisääteisiä tehtäviään. Tähän ei vaikuttanut pelkästään aineiston kasvu vaan suunnitelmallisuuden puute ja uusien kopiointitekniikoiden esiinmarssi. Vanha traditio johon kuuluivat diariointi, huolellisesti säilytetyt konseptit (toisteet), aktien kytkeminen diaareihin ja asiakirjojen sidonta oli varmistanut oikeusturvan. Nyt toimistorutiinit muuttuivat usein, uudet asiakirjamassat pakotettiin vanhoihin sarjoihin. Arkistokelpoisuusvaatimukset työnnettiin taka-alalle, koneellinen kirjanpito synnytti uusia ongelmia jne. Arkistolaitos saattoi kontrolloida viranomaisten arkistonmuodostusta vain seulonnalla ja tarkastamalla lähetetyt arkistoluettelot. Arkistontarkastusten osalta arkistolaitos sai olla tyytyväinen, jos niitä voitiin tehdä kymmenen vuoden välein. Valtionarkisto ei halunnut olla rationalisoinnin tiellä, mutta Boëthiuksen mukaan oli pakko todeta arkistonäkökohtien jääneen sivuun. Valtionarkistoon kohdistui ristiriitaisia odotuksia. Siltä toivottiin toisaalta modernia arkistohallintoa ja arkistonmuodostukseen vaikuttamista, toisaalta haluttiin vahvistaa sen perinteistä roolia tutkimuslaitoksena, niin että se ei vajoaisi ”hallinnollisten detaljien kamreerinkonttoriksi”.⁹³⁸

⁹³⁶ KA Virka-arkisto. Tuomo Polvinen Opetusministeriölle 8.2.1873 ja Hajasijoituskomitealle 5.3.1973 (Daa 88).

⁹³⁷ KA Virka-arkisto. Tk 1976 (De 7).

⁹³⁸ Norberg 2007, 270–272.

Arkistokysymystä selvittämään oli asetettu helmikuussa 1940 toimikunta, joka tunnetaan nimellä 1940 års arkivsakkunniga. Taustalla oli valtioneilintarkastajien esittämä kritiikki arkistojen suuria säilytyskustannuksia kohtaan. Toimikunnan puheenjohtajana toimi Opetusministeriön valtiosihtööri Börje Knös ja jäsenenä valtioneilintarkastaja Helge Almquist, hänen seuraajansa Bertil Boëthius sekä valtioneilintarkastajien edustaja (toimikunnan jäsenistöön tuli myöhemmin muutoksia). Toimikunnan päätehtävä koski seulontaa etenkin käytännön ja taloudellisuuden näkökulmista; tilakysymykset (erityisesti Valtioneilintarkastuksen uudisrakennus) olivat myös tärkeitä. Toimikunta havaitsi pian, että tarvittiin toisenlaista lähestymistapaa. Se katsoi, että Valtioneilintarkastuksen tulisi ottaa selvityksessä vahvempi rooli, mihin sen resurssit eivät kuitenkaan riittäneet. Valtioneilintarkastuksen ja toimikunnan yhteistyö muodostui tiiviiksi eräänlaisen ”personaaliunionin” merkeissä, vaikka komitea toimi muodollisesti itsenäisesti. Yhteistyö näkyi seulonnassa. Toimikunnan tehtäviin kuului valmistella seulontaesityksiä. Ennen hallituksen lopullista päätöstä ne kierrätettiin aina Valtioneilintarkastuksen kautta sen hyväksyntää varten. Eräänä seulonnan pääperiaatteena oli kohdistaa se laajoihin asiakirjasarjoihin ja -ryhmiin mahdollisimman suuren tilansäästön saamiseksi. Almquist ja Boëthius pyrkivät rajoittamaan Knösin seulontalinjaa, jota he pitivät liian karsivana. Arkistotoimikunta työskenteli vuoteen 1951. Seulontaa koskeneessa loppuraportissaan toimikunta peräänkuulutti Valtioneilintarkastuksen ja arkistonmuodostajien tiiviimpää yhteistyötä paitsi seulonnan myös muun arkistotoimen alueella. Viranomaisarkistot tulisi tarkastaa kerran vuodessa eikä kymmenen vuoden välein. Virastojen arkistoihin jälkikäteen tehdyt panostukset aiheuttivat lisätyötä, ja siitä olisi päästävä.⁹³⁹ ”Arkistoasiantuntijoiden toimikunta” muistuttaa tehtäviensä ja toimikautensa pituuden puolesta Suomen Arkistovaltuuskuntaa ja Arkistomateriaalin supistamiskomiteaa.

1950-luvun lopulla Ruotsissa keskusteltiin edelleen arkistotoimen kriisistä. 1940-luvulla Bertil Boëthius oli tarkoittanut sillä lähinnä hallinnon ekspansiota ja valtavia asiakirjamassoja. Seuraavalla vuosikymmenellä ongelmakenttä laajeni arkistonmuodostukseen (arkivbildning). Tilanteen kiteytti tunnettu arkistomies Sam Hedar vuonna 1957 kirjoituksessaan, jonka nimenä oli juuri *Arkivväsendets kris*. Ruotsalainen arkistoperinne oli Hedarin mukaan ankkuroitunut lujasti provenienssiperiaatteeseen ja siitä nouseviin käytäntöihin, mikä oli ollut vahvuus. Kehitys oli kuitenkin synnyttänyt jännitteitä uuden ja vanhan välille. Tämä johtui konttoritekniikan muutoksista. Erilaiset kortti-, irtolehti- ja dossierjärjestelmät olivat hajottaneet kiinteän arkistonmuodostuksen. Hedar ennakoi tässä hieman myöhemmin ajankohtaistunutta sähköisen arkistonmuodostuksen problematiikkaa. 1950-luvun Ruotsille olivat tunnusomaisia hallinnon rationalisointihankkeet. Valtioneilintarkasto pyrki päällikkönsä Ingvar Anderssonin johdolla olemaan mukana kehityksessä ja myös rationalisoimaan omaa toimintaansa. Seulonnassa Valtioneilintarkasto painotti uusien tutkimussuuntien ottamista huomioon. Toiminnassa oli oltava varovainen, ettei tehtäisi tutkimuksen kannalta hätiköityjä ratkaisuja.⁹⁴⁰

Ruotsin Valtioneilintarkastuksen vaikutusmahdollisuus arkistonmuodostukseen vahvistui 1960-luvun alussa, kun arkistosäädöksiä uudistettiin ja kodifioitiin. Seulontapäätösten teko siirrettiin maan

⁹³⁹ Sama, 273–276.

⁹⁴⁰ Sama, 297–307.

hallitukselta kokonaan Valtionarkistolle ja oikeus vahvistaa luettelointikaavoja Valtionarkistolle ja Sota-arkistolle. Viranomaisasiakirjojen siirtovelvollisuus tuli maakunta-arkistopiireissä kattavaksi; aikaisemmin se oli koskenut vain tiettyjä viranomaisryhmiä. Maakunta-arkistojen asema arkistoviranomaisina vahvistui muutenkin. Arkistoviranomaisten valvonta-oikeus ulotettiin kaikkien valtion viranomaisten, myös kirkollisten, arkistoihin, ja ne saivat mahdollisuuden vaikuttaa arkistonmuodostukseen. Kenttätö, jota kutsuttiin myös termillä ”viranomaispalvelu” (myndighetsservice), tuli entistä tärkeämmäksi. Se oli vanhastaan keskittynyt asiakirjojen suojaamiseen ja arkistotiloihin. Vähitellen huomiota alettiin kiinnittää asiakirjojen järjestämiseen ja luettelointiin viranomaisissa. 1960-luvulla arkistoluetteloita alettiin täydentää arkistonmuodostussuunnitelmilla (arkivbildningsplaner), jotka olivat tärkeitä välineitä asiakirjavirtojen ohjaamisessa. Myös diaarinpidon ohjaukseen kiinnitettiin huomiota kuten Suomessa. Kenttätöä on Erik Norbergin mukaan alettu pitää suorastaan ruotsalaisen arkistotoimen erityispiirteenä. Edelläkävijänä oli amerikkalainen records management, asiakirjahallinto, jonka juuret ovat Yhdysvaltojen toisen maailmansodan aikaisessa sotilashallinnossa. Suomessa arkistonmuodostukseen vaikuttaminen alkoi Norbergin mukaan vuoden 1970 tienoilla. Vaikutteet tulivat Yhdysvalloista ja Ruotsista. Suomen termi ”kenttätö” (fältarbetet) omaksuttiin nähtävästi Ruotsista 1960-luvun alkupuolella.⁹⁴¹ Suomen ensimmäisillä liikearkistopäivillä vuonna 1962 luennoinut ruotsalainen arkistomies Åke Kromnow (valtionarkistonhoitaja 1965–1979) painotti asiakirjahallinnollista näkökulmaa. Hän totesi, että Ruotsin Valtionarkisto ja maakunta-arkistot työskentelivät julkisten ja yksityisten organisaatioiden arkistonmuodostuksen parissa. Pyrkimyksenä oli, että asiakirjat olisivat järjestyksessä ja käytettävissä sekä ”konttorissa” että ”kellarissa”.⁹⁴²

Suuret arkistokysymykset – seulonnan ja arkistonmuodostuksen ongelmat rajusti muuttuvassa toimintaympäristössä – näyttäytyivät samanlaisina ja samaan aikaan Ruotsissa ja Suomessa. Vuoden 1981 arkistolain jälkeen Suomen arkistolaitoksen toimivaltuudet olivat laajemmat kuin Ruotsin.

Edellä on puhuttu lähinnä arkistolaitoksesta, sen näkemyksistä ja toiminnasta. Missä määrin virastoissa esiintyi aktiivista, omaehtoista arkistonmuodostuksen suunnittelua ja asiakirjahallintoa? Arkistokaavat ja ennakkoseulonta ainakin mahdollistivat suunnitelmallisen arkistonmuodostuksen ja arkistohoidon. Virastojen tilanteesta kertoo ehkä jotakin Alpo Salmelan toteamus vuodelta 1959 siitä, että Suomessa taannehtiva seulonta oli yleisempää kuin ennakkoseulonta, vaikka viimeksi mainittu olisi parempi tapa. Samansuuntainen oli supistamiskomitean pessimistinen näkemys viranomaisten kyvystä soveltaa ennakkoseulontaa. Arkistonmuodostussuunnitelma antoi virastoille uuden suunnittelu- ja hallintavälineen, jota monissa virastoissa käytettiin ilmeisen tehokkaasti. Vaikka arkistonmuodostussuunnitelman vaikutus olisi jäänyt muuten vähäiseksi, se toimi kuitenkin seulonnan välineenä.

On selvää, että Valtionarkiston ohjeistus aiheutti joskus enemmän tai vähemmän voimakasta vastustusta viranomaisissa, näin etenkin kuntasektorilla, jonka arkistotraditio poikkesi valtionhallinnosta. Kunnallisten arkisto-ohjeiden (1941) soveltaminen katsottiin käytännössä hankalaksi

⁹⁴¹ Norberg 2007, 310-318.

⁹⁴² Kromnow 1962, 61.

erityisesti mitä tuli kattavaan diariointivaatimukseen ja kategoriseen vaatimukseen pitää kaikkien kunnallisten toimielinten (pientenkin) arkistot omina kokonaisuuksina. Näissä yhteyksissä Valtionarkisto yleensä esiintyi sovittelevasti ja painotti paikallista soveltamisvaraa, kunhan pääperiaatteita noudatettiin. Valtionarkiston johto oli tarkka siitä, että sitä ei päästäisi syyttämään toimivaltuuksien ylittämisestä. Kenties pahin ristiriita viranomaisten ja arkistolaitoksen välillä syntyi 1980-luvulla, jolloin monet viranomaiset, erityisesti kunnalliset, vastustivat tehtäväpohjaista arkistonmuodostussuunnitelmaa.⁹⁴³

Voinee olettaa, että arkistolaitoksen sotien jälkeen harjoittama arkistotoimen ohjaus on vaikuttanut viranomaisiin myönteisesti. Vuosikymmeniä jatkunut tarkastus-, koulutus- ja muu ohjaustoiminta, arkistotilojen normitus sekä seulonta ovat epäilemättä nostaneet hallinnon ja järjestökentän arkistotoimen tasoa.

Eräillä arkistolaitoksen virkamiehillä oli erityisen suuri panos arkistohallinnon (asiakirjahallinnon) kehittämisessä. Pentti Renvall kiinnitti huomiota arkistonmuodostukseen ja viranomaisten ohjaamiseen jo 1940-luvulla. 1960- ja 1970-luvuilla ja myöhemmin arkistohallinnon keskeisiä nimiä olivat Alpo Salmela, Juhani Saarenheimo, Markku Järvinen ja Pirkko Rastas Valtionarkistossa sekä Taina Vartiainen (o.s. Herrala) Turun, Martti Favorin Vaasan ja Vesa Salminen Jyväskylän maakunta-arkistossa.⁹⁴⁴ Valtionarkistonhoitaja Martti Kerkkonen on myös syytä mainita. Hän toimi pitkään Valtionarkiston arkistohallinnollisen osaston päällikkönä ja tunsu hallinnon ja sen arkisto-ongelmat hyvin. Vaikka Kerkkosen perusnäkemys arkistoista ja arkistonmuodostuksesta oli varsin vanhakantainen, hän kuitenkin näki, että viranomaistoiminnan rationalisoinnilla ja arkistohoidolla oli läheinen yhteys.

Arkistotutkinto – arkistolaitoksen kestotuote

Arkistolaitoksen, erityisesti Valtionarkiston, koulutustoiminta voimistui asteittain 1950-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Valtionarkiston edustajat kävivät luennoimassa arkistohoidosta Valtiovarainministeriön järjestelyosaston ja muiden viranomaisten järjestämällä kursseilla sekä Liikearkistoyhdistyksen ja Maalaiskuntien Liiton⁹⁴⁵, Suomen Kaupunkiliiton ja eräiden muiden tahojen kursseilla.⁹⁴⁶ Kysymyksessä olivat lähinnä ”konttorirationalisointikurssit”, kirjaajakurssit ja vastaavat.⁹⁴⁷ Luennot ja esitelmät käsittelivät yleisesti arkistohoitoa, erityisesti sen merkitystä toimistotyön järjeistämisen näkökulmasta, arkistojen järjestämistä ja järjestelykaavoja, arkisto-

⁹⁴³ Tehtäväpohjainen suunnitelma herätti aluksi epärointiä arkistolaitoksessakin. Ristiriita poistui 1980-luvun loppuun mennessä, jolloin tehtäväpohjaiset arkistonmuodostussuunnitelmat olivat täysin vallitsevia.

⁹⁴⁴ Kaikki maakunta-arkistonhoitajat ovat edistäneet arkistohallintoa, joskin kullakin on ollut oma ammatillinen ”profiilinsa” (lainsäädännön puitteissa).

⁹⁴⁵ Maalaiskuntien Liiton nimeksi tuli Suomen Kunnallisliitto vuonna 1969. Ruotsinkielinen nimi tuli käyttöön vuotta myöhemmin. Maalaiskuntien Liitto oli perustettu vuonna 1921 (ruotsinkielinen organisaatio 1926). Suomen kaupunkiliitto -niminen organisaatio perustettiin vuonna 1917.

⁹⁴⁶ Helsingin kaupunginarkistolla oli kehittyntä arkistohoidon kurssitoimintaa 1960-luvulta alkaen (KA Virka-arkisto. Tk 1965, De 5).

⁹⁴⁷ Aiheiden kirjoa osoittaa se, että vuonna 1974 Valtionarkiston edustaja oli opettajana Maanmittaushallituksen henkilöstölleen järjestämällä vanhojen käsialojen lukemisen kurssilla (KA Virka-arkisto. Tk 1974, De 7).

aineiston seulontaa sekä kirjaamista.⁹⁴⁸ Alpo Salmelalla oli tiiviit yhteydet Liikearkistoyhdistykseen. Hän toimi vuonna 1965 johtajana kaksilla Liikearkistoyhdistyksen järjestämällä arkistohoitokursseilla ja luennoi niillä. Kurseille osallistui noin 70 liike-elämän toimihenkilöä. Samana vuonna Salmela antoi arkistohoidon opastusta mm. Lohjan kalkkitehtaan ja seitsemän muun liikeyrityksen tai keskusliiton edustajille.⁹⁴⁹ Alpo Salmela oli 1950- ja 1960-luvuilla Valtionarkiston⁹⁵⁰ työllistetyin luennoitsija.

Kuva 16. Alpo Salmela esittelee arkistokoteloita Suomen toisilla liikearkistopäivillä vuonna 1963.

Myös maakunta-arkistot harjoittivat koulutus- ja ohjaustoimintaa. Hämeenlinnan maakunta-arkistonhoitaja H. A. Turja oli tämän toiminnan pioneereja 1930-luvulla.

Jonkin verran esitelmää piti myös Valtionarkiston arkistohallinnollisen osaston johtaja, arkistoneuvos Martti Kerkkonen. Sen jälkeen kun Salmela siirtyi (väliaikaisesti) Kansaneläkelaitoksen arkistopäälliköksi vuonna 1967, keskeisiä luennoitsijoita ulkopuolisten tilaisuuksissa olivat ar-

⁹⁴⁸ Tyypillinen aihe oli arkistoneuvos Kerkkosella, kun hän vuonna 1954 esitelmöi virastotyön tutkijoiden neuvottelupäivillä. Aiheena oli arkistohoidon virastotyön rationalisoimista pitäen silmällä sitä, miten arkistohoidon avulla aikaansaadaan virastotyön tehostamista ja mitä näkökohtia olisi arkistohoidon kannalta otettava huomioon (KA Virka-arkisto. Tk 1954, De 4).

⁹⁴⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1965 (De 5).

⁹⁵⁰ Myös maakunta-arkistonhoitajat kävivät pitämässä esitelmää arkistohoidosta erilaisissa tilaisuuksissa tai pitivät niitä arkistossa vieraileville ryhmille. Erityisen ahkera esitelmöijä oli Oulun maakunta-arkistonhoitaja Aslak Outakoski.

kistohallinnollisen osaston johtaja, arkistoneuvos Lauri Kujala⁹⁵¹ (Martti Kerkkosen tultua nimitetyksi valtionarkistonhoitajaksi 1967) sekä arkistonhoitajat Juhani Saarenheimo ja Markku Järvinen. 1970-luvun alkupuolelta lähtien kouluttajina toimivat usein myös arkistonhoitajat Pirkko Rastas ja Antti Rosenberg. Arkistoneuvos Salmelan seuraajan Pirkko Rastaan erityisaloihin kuului 1980-luvun alusta lähtien koulutus.

Toiminnan kasvua osoittaa se, että esimerkiksi vuonna 1972 viisi Valtionarkiston virkamiestä kävi luennoimassa kahdeksalla ulkopuolisten järjestämällä kurssilla.⁹⁵² Arkistolaitoksen esittelyä ja koulutustoimintaa varten valmistettiin vuonna 1974 kaksi diasarjaa, joista toinen esitti asiakirjojen kehitystä eri aikoina, toinen Valtionarkiston rakennusta ja toimitiloja.⁹⁵³

Vähitellen kypsyi ajatus virastoarkistonhoitajien koulutusohjelmasta. Tavoitteeksi tuli arkistotutkinto, toiselta nimeltään alempi arkistotutkinto erotukseksi vuonna 1936 perustetusta arkistotutkinnosta, jota alettiin kutsua ylemmäksi arkistotutkinnoksi. Vuoden 1936 tutkinto oli luonteeltaan akateeminen, ja se oli aluksi tarkoitettu pätevöittämään virkamiehiä arkistolaitoksen ylimpiin virkoihin. 1950-luvun alusta lähtien myös laitoksen ulkopuolisia henkilöitä otettiin tutkintoa suorittamaan.

1960-luvun lopulla herännyt ajatus uudesta arkistotutkinnosta sopi hyvin ajan koulutusmyönteiseen ilmapiiriin. Eräs perustelu tutkinnolle Valtionarkiston näkökulmasta oli se, että jos viranomaisissa saataisiin arkistohoidon taso nousemaan, se helpottaisi Valtionarkiston arkistohallinnollisten tehtävien hoitamista.⁹⁵⁴ Voitiin olettaa, että arkistolaitokseen siirrettävät arkistoaineistot olisivat tulevaisuudessa entistä paremmin seulotut ja järjestetyt. Ylempi arkistokoulutus on siirtynyt yliopistoihin, mutta alempi tutkinto (nyk. arkistotoimen ja asiakirjahallinnon perustutkinto) kuuluu edelleen arkistolaitoksen koulutustarjontaan, ja sille on ilmeistä tarvetta.

Alempi arkistotutkinto, joka oli tarkoitettu lähinnä virastojen arkistonhoitajien ja arkistotyötä varsinaisen toimensa ohella tekevien tutkinnoksi, perustettiin Valtionarkiston päätöksellä 5. toukokuuta 1969, ja ensimmäinen tutkintoon kuuluva luentokurssi järjestettiin syyskuussa samana vuonna. Tutkinto koostui harjoittelusta, luentokurssista, tentistä sekä lyhyestä kirjoituksesta.⁹⁵⁵ Tutkinto oli ollut ”ilmassa” jo jonkin aikaa. Arkistonhoitaja Markku Järvinen luonnosteli kursiosiohjelman jo vuonna 1966.⁹⁵⁶

⁹⁵¹ Sekä Kerkkonen että Kujala olivat vuorollaan arkistohallinnollisen osaston johtajia; virastoihin kohdistuva kenttätö oli kyseisen osaston ydintehtävä. Valtionarkisto lähetti kentälle esitelmöimään arvovaltaisia edustajia. Neuvosten ohella arkistonhoitajat Alpo Salmela ja Juhani Saarenheimo olivat päteviä ja monipuolisia arkistomiehiä. Saarenheimo laaja kenttäkokemus perustui mm. tarkastustoimintaan. Sekä Salmelasta että Saarenheimosta tuli aikanaan arkistoneuvoksia (Salmelasta arkistohallinnollisen osaston ja Saarenheimosta yleisen osaston johtaja).

⁹⁵² KA Virka-arkisto. Tk 1972 (De 6).

⁹⁵³ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

⁹⁵⁴ KA Virka-arkisto. Tk 1968 (De 6),

⁹⁵⁵ TMA Virka-arkisto. Valtionarkiston kirje maakunta-arkistoille 22.5.1969 (liitteinä päätös alemmasta arkistotutkinnosta 5.5.1969 ja tutkintovaatimukset); Valtionarkisto maakunta-arkistoille 29.10.1969 (liitteenä ohjeita alemman arkistotutkinnon suorittajille 27.10.1969) (Ea 31).

⁹⁵⁶ TMA Virka-arkisto. Valtionarkistonhoitaja Nurmio Toivo T. Rinteelle 29.10.1966 (liitteenä Markku Järvisen luonnos arkistokurssin vaatimuksiksi) (Hba 1).

Harjoittelua⁹⁵⁷ vaadittiin 6 kuukautta, josta vähintään 1 kuukausi arkistolaitoksessa, Sota-arkistossa tai Helsingin kaupunginarkistossa ja muu aika arkistonhoitotehtävissä (tai vastaavissa toimistotehtävissä) jossain virastossa, laitoksessa tai liikelaitoksessa. Luentosarjan tarkoituksena oli täydentää ja selventää kirjallisuuden tietoja sekä tutustuttaa kurssilaiset arkistolaitokseen. Luentoihin liittyi keskusteluja, harjoituksia ja tutustumiskäyntejä. Tentin aihealueet olivat: 1) Suomen historia ja valtiollinen järjestelmä, 2) arkistoja koskevat lait, asetukset, päätökset ja ohjeet, 3) arkistolaitosta ja arkistonhoitoa koskevaa kirjallisuutta edellisten lisäksi. On kiintoisaa, että vaatimuksiin kuului myös ulkomaista kirjallisuutta, mm. amerikkalaisen T. R. Schellenbergin *Modern Archives* (1956) -teos (osa siitä). Opiskelijoiden edellytettiin siis tutustuvan erääseen modernin arkistokirjallisuuden keskeisimmistä teoksista (alkukielellä), jolla on ollut suuri vaikutus erityisesti seulonnan teoriaan ja asiakirjahallinnollisen ajattelun kehittymiseen kansainvälisesti, myös Suomessa.⁹⁵⁸ (Myöhemmin Schellenbergin teos poistettiin vaatimuksista, ja kirjallisuusvaatimuksia muutenkin kevennettiin⁹⁵⁹). Tentit olivat sekä kirjallisia että suullisia, ja tenttitenttiminen tapahtui enintään kolmessa osassa. Vaadittava kirjoitus saattoi koskea esim. arkistoa, jota asianomainen oli hoitanut tai jonka hän oli järjestänyt.⁹⁶⁰

Tutkinnon tarkoitus tiivistettiin lyhyeksi dokumentiksi, jota jaettiin kiinnostuneille. Sen mukaan tarkoituksena oli antaa sellaiset teoreettiset ja käytännön valmiudet, että asianomainen kykeni vastaamaan satojakin hyllymetrejä käsittävästä virka-arkistosta, valvomaan viraston arkistonmuodostusta ja sitä, että kaikki asiakirjat tulivat arkistointijärjestelmän piiriin sekä itsenäisesti huolehtimaan kaikista arkistohoidollisista tehtävistä kuten järjestelykaavan laatimisesta sekä asiakirjojen luetteloinnista annettujen ohjeiden mukaisesti.⁹⁶¹ Asiakirjahallinnollista näkökulmaa ilmentävät arkistonmuodostusta ja arkistointijärjestelmää koskevat kohdat

Ensimmäiselle luentokurssille osallistui keskushallinnosta 27 arkistohoidosta vastaavaa; kurssille oli yhteensä 48 hakijaa, joista Valtionarkisto valitsi osallistujat.⁹⁶² Kurssi pidettiin Valtiovarainministeriön järjestelyosaston koulutushuoneistossa. Kurssin avasi valtionarkistonhoitaja Martti Kerkkonen. Varsin monipuolisessa ohjelmassa käytiin läpi relevantti lainsäädäntö, virka-arkistonhoitajan tehtävät ja vastuu, arkistonmuodostus, kirjaaminen ja arkistointi, arkiston järjestäminen ja luettelointi, arkistotekniikka kuten tilat ja arkistokelpoisuus, karttojen ja piirustusten käsittely, julkisuusksymykset sekä arkiston merkitys virastolle itselleen, yleisölle ja tieteelliselle tutkimukselle. Aiheisiin kuului myös automaattisen tietojenkäsittelyn vaikutus arkistoihin.⁹⁶³

⁹⁵⁷ Ensimmäisen kerran Valtionarkistolle myönnettiin määräraha arkistotutkinnon harjoittelijoiden palkkaamiseen vuodelle 1972 (KA Virka-arkisto. Tk 1972). Yleinen järjestely on myöhemmin ollut se, että harjoittelijan työnantaja maksaa harjoitteluajan palkan.

⁹⁵⁸ Kolmannen osan kirjallisuus tosin tentittiin sopimuksen mukaan.

⁹⁵⁹ KA Virka-arkisto. Tk 1973 (De 7).

⁹⁶⁰ TMA Virka-arkisto. Valtionarkiston kirje maakunta-arkistoille 22.5.1969 (liitteinä päätös alemmasta arkistotutkinnosta 5.5.1969 ja tutkintovaatimukset); Valtionarkisto maakunta-arkistoille 29.10.1969 (liitteenä ohjeita alemman arkistotutkinnon suorittajille 27.10.1969 (Ea 31)

⁹⁶¹ TMA Virka-arkisto. Valtionarkisto maakunta-arkistoille 29.20.1969 (liitteenä ohjeita alemman arkistotutkinnon suorittajille 27.10.1969) (Ea 1).

⁹⁶² VA Virka-arkisto. Tk 1969 (De 6).

⁹⁶³ Toisaalta Valtion tietokonekeskus oli perustettu jo vuonna 1964.

Tutustumiskäynneillä demonstroitiin sekä valtiollista että kunnallista arkistototoimintaa. Kurssilla tehtiin harjoitustöitä.⁹⁶⁴

Arkistonhoitokurssista tuli heti suosittu. Syksyllä 1970 piti järjestää kaksi kurssia pyrkijöiden suuren määrän vuoksi. Kurssilaisia oli yhteensä 64.⁹⁶⁵ Kahdet vuosittaiset kurssit vakiintuivat käytännöksi Valtionarkistossa. Arkistonhoitokurssi järjestettiin ensimmäisen kerran Helsingin ulkopuolella Kanta-Hämeen kesäyliopiston yhteydessä kesällä 1972. Kurssin toteuttivat yhteistyönä Valtionarkisto ja Hämeenlinnan maakunta-arkisto.⁹⁶⁶ Vastaava kurssi järjestettiin myös seuraavana vuonna, ja nyt mukaan tuli myös Vaasa, jonka kesäyliopistossa kurssi järjestettiin Valtionarkiston ja Vaasan maakunta-arkiston yhteistyönä. Maakunta-arkistojen arkistonhoitokurssit lisäsivät kanssakäymistä niiden valvonnassa olevien viranomaisarkistojen välillä.⁹⁶⁷

Kun automaattinen tietojenkäsittely alkoi vaikuttaa arkistolaitokseen ja laajemmin arkistotoimeen, nousi esiin kysymys arkistonhoitajan työn luonteesta. Olisiko ihanteena edelleen ”generalisti”, joka hallitsisi arkistotoimen koko kentän, vai oliko tarpeen eriyttää professio niin, että perinteiset arkistoasiat olisivat ammattikunnan toisen osan ja tietotekniset arkistokysymykset toisen osan aluetta? Erikoistumisproblematiikka on tosin jo vanhempaa perua; siihen liittyy kysymys yleisarkistojen ja virastojen arkistonhoitajien ammattikuvasta sekä kenttä- ja depootyön suhteesta. Generalistin ihanne on ollut ja on Suomessa vahva, joskin on selvää, että puhtaasti tekniset asiat edellyttävät erityisosaamista. Oleellista on ymmärtää arkistotoimen *periaatteet*, olipa toimintaympäristö tai varsinainen työtehtävä mikä tahansa.

Arkistoalan kehitys johti siihen, että arkistohallinnollisen työn merkitys korostui. Virastokenttään vaikuttamisessa määräykset ja ohjeet eivät yksin riittäneet. Toisaalta arkistolaitoksen resurssit eivät mahdollistaneet laajamittaista ”jalkautumista” valtion virastoihin ja kuntiin. Arkistonhoitotyötä tekevien kouluttaminen on näissä olosuhteissa ollut ilmeisen tehokas ja taloudellinen vaikuttamisen muoto.

Koulutus- ja seminaaritoiminta oli myös keino lisätä informaatioalojen yhteistyötä. Suomen tiedeellisen kirjastoseuran aloitteesta Valtionarkisto järjesti maaliskuussa 1973 arkistoalan luentopäivän kirjastonhoitajille. Tilaisuuteen osallistui yli 40 kirjastonhoitajaa.⁹⁶⁸

Vähitellen alettiin kiinnittää huomiota Valtionarkiston oman väen kouluttamiseen kouluttajiksi ja muihin erityistehtäviin. 1970-luvun alusta lähtien moni Valtionarkiston virkamies (eri tasoilta) osallistui mm. atk-koulutukseen. Sota-aikana väestönsuojelukoulutus oli luonnollisesti ollut tärkeää, mutta myös sotien jälkeen siihen panostettiin. Valtionarkiston suojelupäällikkö, asessori Paavo Tolonen osallistui vuonna 1974 kolmeen ja apulaissuojelupäällikkö tutkimusmestari Unto Kivekäs neljään väestönsuojelualan koulutustilaisuuteen. Suojeluvalvojen kurssille osallistui

⁹⁶⁴ TMA Virka-arkisto. Valtionarkisto maakunta-arkistoille 29.10.1969 (liitteenä ohjeita alemman arkistotutkinnon suorittajille 27.10.1969 ja arkistonhoitokurssin ohjelma 1.–5.9.1969) (Ea 1).

⁹⁶⁵ KA Virka-arkisto. Tk 1970 (De 6).

⁹⁶⁶ KA Virka-arkisto. Tk 1972 (De 6).

⁹⁶⁷ KA Virka-arkisto. Arkistoneuvos Salmela maakunta-arkistoille 30.8.1973 (Ea 37).

⁹⁶⁸ KA Virka-arkisto. Tk 1974 (De 7).

kahdeksan henkilöä Valtionarkistosta ja kaksi maakunta-arkistoista. 12 valtionarkiston henkilöstöön kuuluvaa kävi vuonna 1974 ensiapukurssin.⁹⁶⁹

Ruotsin Valtionarkistossa ja muissa arkistoinstituutioissa oli pitkään järjestetty sisäistä koulutusta uusille virkamiehille, joskin epämuodollisesti ja hieman hajanaisesti. Valtionarkisto aloitti arkistokoulutuksen suunnittelun eri tahojen kanssa 1950-luvun lopussa. Ensimmäinen, Valtionarkiston johtama ja kaksi viikkoa kestänyt kurssi järjestettiin vuonna 1960. Vastaavia kursseja järjestettiin myöhemminkin. Kursseille tuli osallistujia myös arkistolaitoksen ulkopuolelta, opiskelijamäärät kasvoivat. Valtionarkistoon perustettiin vuonna 1975 erityinen koulutus- ja julkaisuasto, mikä lisäsi koulutustoiminnan systemaattisuutta. Vuonna 1965 asetettiin ajan hengen mukaisesti komitea, joka selvitti kirjasto-, arkisto- ja informaatioalojen yhteistä koulutusta. Komitea keskittyi työskentelyssään kirjastoihin. Vuonna 1971 asetettiin asiantuntijaryhmä selvittämään arkistokoulutuksen muotoja. Akateemisilla arkistonhoitajilla tutkinto historiassa oli edelleen vallitseva, mutta tendenssinä oli historian ja arkistotieteen eriyttäminen. Tukholman yliopiston oppiaineeksi arkistotiede (arkivkunskap) tuli vuonna 1973. Koulutus oli hallinnollisesti sidoksissa yliopiston historian laitokseen, mutta sen käytännön järjestämisessä Valtionarkistolla oli keskeinen rooli. Ruotsin yliopistollinen arkistokoulutus oli lajissaan ensimmäistä Pohjoismaissa.⁹⁷⁰

Suomen ja Ruotsin arkistokoulutuksen vaiheissa on sekä yhtäläisyyksiä että eroja. Molemmissa maissa arkistolaitoksella on ollut koulutuksen järjestämisessä merkittävä rooli, Suomessa kuitenkin systemaattisemmin (kaksi tutkintoa). Ruotsi on yliopistollisen arkistokoulutuksen edelläkävijä Pohjoismaissa. Suomessa kehitys oli hitaampaa. 1980-luvulla eräissä yliopistoissa oli suppeahkoja arkistotoimen kursseja, mutta todellinen läpimurto tapahtui 1990-luvun jälkipuoliskolla, kun arkistotiede integroitiin informaatiotutkimuksen oppiaineeseen Tampereen yliopistossa. Alkuvaiheessa arkistolaitos osallistui tiiviisti opintojen sisällön suunnitteluun.

Suomen Valtionarkiston sisäisessä koulutuksessa elvytettiin Blomstedtin perinne. Kyse ei ollut muodollisesta koulutuksesta vaan arkistoseminaareista, joiden tarkoituksena oli perehdyttää Valtionarkiston laajentunut virkamies- ja harjoittelijakunta ajankohtaisiin arkistoalan kysymyksiin. Seminaareja järjestettiin vuodesta 1963, ja käytäntö jatkui 1970-luvun alkuun.⁹⁷¹

⁹⁶⁹ Sama viite kuin edellä.

⁹⁷⁰ Norberg 2007, 302, 344–345.

⁹⁷¹ Esimerkiksi vuonna 1969 järjestettiin 7 seminaari-istuntoa. Kirjansitojat Törn ja Kosonen alustivat Firenzen tulvissa vahingoittuneiden kirjojen restauroinnista (Suomi osallistui kansainväliseen hankkeeseen Firenzen tulvatuhojen korjaamiseksi), arkistoavustaja Rastaan aiheena olivat ns. väliarkistot, arkistonhoitaja Järvinen alusti Ranskan Valtionarkistosta, vs. arkistoavustaja Sarkamo Suomen verohinnastoista, arkistonhoitaja Litzen eräistä keskiajan tutkimuksen heuristisista ongelmista, professori Yrjö Blomstedt sekä dosentit Toivo J. Paloposki ja Heikki Ylikangas Valtionarkiston tehtävistä tutkimuslaitoksena sekä arkistoneuvos Kujala Valtionarkiston uudisrakennuksesta. Seminaareilla oli erityinen ohjelman suunnittelija; vuoden 1969 toimintakertomuksessa ohjelman ”hankkijana” sanotaan olleen entiseen tapaan arkistonhoitaja Aunola (KA Virka-arkisto. Tk 1969, De 6). Monet vuoden 1969 seminaarien alustajista kohosivat keskeisiin asemiin arkistomaailmassa: Pirkko Rastaasta tuli arkistoneuvos, Markku Järvisestä Unescon arkistonhoitaja, Jaakko Sarkamosta maakunta-arkistonhoitaja sekä Toivo J. Paloposkesta ja Veikko Litzenistä valtionarkistonhoitajia.

Uuden lisärakennuksen luentosali helpotti Valtionarkiston koulutus- ja seminaaritoimintaa. Sitä käytettiin heti paitsi ulkopuolisille annettavaan koulutukseen myös arkistolaitoksen sisäisiin tarpeisiin. Laitoksen yhteiset arkistopäivät pidettiin toukokuussa 1972, teemoina mm. koulutustoiminta, informaatiopalvelun kehittäminen ja suurvirastojen arkistonhoito. Kaksipäiväiseen tilaisuuteen osallistui myös Sota-arkiston ja Helsingin kaupunginarkiston henkilökuntaa. Osallistujia oli noin 80.⁹⁷²

Myös muodollista sisäistä koulutusta, arkistotutkintoa (vuodelta 1936), uudistettiin. Arkistotutkinnon kohderyhmä laajeni asteittain; tutkinnon saattoivat suorittaa arkistolaitoksen ulkopuolisetkin henkilöt. Vaatimuksia tarkistettiin ja selkiytettiin Valtionarkiston päätöksellä vuonna 1956. Selkiyttämiseen koski Valtionarkiston arkistoneuvosten, osastonjohtajan ja arkistonhoitajien sekä maakunta-arkistonhoitajien ja maakunta-arkiston amanuenssien tutkintovaatimuksia. Sekä ylemmässä että alemmassa virkaryhmässä tutkinto jakaantui alkututkintoon ja loppututkintoon tietyllä tavoin jaksotettuna (vaaditun virantoimituksen ja harjoittelun mukaan). Arkistotieto, kokoelmiin perehtyminen, provenienssiselvitykset, perehtyminen hallintoon ja oikeusjärjestelmään, historian tutkimuksen metodien tuntemus, suomenkielen täydellinen hallinta, ruotsin, saksan, latinan ja venäjän tuntemus (em. kielet eritasoisina eri tutkinnoissa) sekä kahden tai yhden vuoden virantoimitus/harjoittelu tutkinnosta riippuen, kuuluivat edelleen vaatimuksiin, joita voi pitää varsin kovina. Yleisiin vaatimuksiin kuului kirjallisuutta ja mm. käsialojen lukemisen kurssi. Pentti Renvallin *Historiantutkimuksen työmenetelmät* (1947), tekijän metodiopin ensi versio, kuului tenttikirjallisuuteen ja kenties hieman yllättävästi englantilaisen kulttuuripiirin klassikko, Hilary Jenkinsonin *Manual of archive administration* (1922, uudistettu p. 1965).⁹⁷³ Vuodesta 1970 lähtien ylempään tutkintoon kuuluva harjoittelu oli kestoltaan kaksi vuotta kaikissa virkaryhmissä.

Ylempi arkistotutkinto lakkautettiin siirtymäaikojen jälkeen vuonna 2014, ja ylempi arkistoalan tutkimus ja opetus siirrettiin kokonaan yliopistoihin.

Heraldiset tehtävät

Valtionarkisto oli hoitanut heraldisia eli vaakunoihin liittyviä tehtäviä (lausuntojen antamista) satunnaisesti jo Hausenin aikana. Hänen lisäksi muutkin arkistomiehet ovat vaikuttaneet heraldiikan asiantuntijoina. 1930-luvulla sellaisia olivat viran puolesta vuoden 1934 vaakunakomitean puheenjohtaja Kaarlo Blomstedt ja komitean sihteeri Yrjö Nurmio.⁹⁷⁴ Lakisääteisesti heraldiset tehtävät tulivat kuvaan vuodesta 1939 lähtien.⁹⁷⁵ Kysymyksessä olivat tuolloin lähinnä

⁹⁷² KA Virka-arkisto. Tk 1972 (De 6).

⁹⁷³ TMA Valtionarkiston päätös 21.2.1956 arkistonhoitotutkinnon perusteista (Arkistonhoitotutkintoon liittyvät vaatimukset, Hba 1).

⁹⁷⁴ Kuusanmäki 2001, 146.

⁹⁷⁵ Valtioneuvoston päätös virastojen sineteistä 19.1.1939. Askok 19/1939. Jos sinetissä käytettiin heraldista vaakunaa tai vaakunan kuvaa, siitä oli pyydetty Valtionarkiston lausunto. Tavaramerkkejä koskeva tehtävä perustui Kauppa- ja teollisuusministeriön kirjeeseen Valtionarkistolle 16.5.1939. Mikäli oli aihetta epäillä, että rekisteröityvässä tavaramerkissä oli jäljitelty julkista vaakunaa yms., Valtionarkiston tuli antaa asiasta lausunto.

viranomaisten sinettejä sekä, vähäisessä määrin, tavaramerkkejä koskevat asiat. Tavaksi muodostui, että sinettilausuntoja seurasi Valtionarkiston toimesta laadittu sinettipiirros.

Vuonna 1949 annettu kunnanvaakunoita koskeva asetus lisäsi työmäärää merkittävästi.⁹⁷⁶ Valtionarkiston tuli antaa lausunto kaikista Sisäasiainministeriön vahvistettaviksi jätetyistä kunnanvaakunoista. Kyseisiä asioita tuli Valtionarkiston käsiteltäviksi kymmeniä vuosittain. Vuoteen 1955 mennessä Valtionarkisto oli antanut yli 200 lausuntoa kunnanvaakunoista.⁹⁷⁷

Valtionarkistonhoitaja Nurmio painotti kirjeessään Opetusministeriölle vuonna 1955 vaakunalausuntojen vaativuutta. Jokaiselta arkistonhoitajalta ei voinut vaatia niitä koskevaa asiantuntemusta. Tällaisia asiantuntijoita oli Valtionarkistossa vain yksi [Kauko Pirinen]. Tietyllä tavoin ongelmallista oli se, että arkistolaitos tarkasteli heraldiikkaakin historiallisesta näkökulmasta, tyylintutkimus ei kuulunut sen kompetenssiin. Heraldiset kysymykset edellyttivät runsaasti neuvotteluja sekä neuvontaa eri järjestöille ja taiteilijoille. Eräs heraldisiin kysymyksiin liittynyt ongelma oli Nurmion mielestä se, että vaakunoiden käytön valvonta oli järjestämättä. Valtionarkistolla ei ollut valtuuksia siihen.⁹⁷⁸

Nurmio esitti, että asetettaisiin erityinen heraldinen toimikunta, jolta Valtionarkisto saisi lausunnon käsitellessään monimutkaisia ja periaatteellisesti merkittäviä heraldisia kysymyksiä. Toimikunta perustettiin Valtioneuvoston päätöksellä tammikuussa 1957. Sen puheenjohtajana oli valtionarkistonhoitaja. Muut neljä jäsentä edustivat tutkimusta ja hallintoa. Toimikunnassa oli myös taidehistoriallista asiantuntemusta.⁹⁷⁹

Vuonna 1936 Valtionarkiston palvelukseen tulleesta Kauko Pirisestä kehittyi nopeasti Suomen johtava heraldiikan tuntija. Pirinen valittiin vuonna 1949 Maalaiskuntien Liiton kunnanvaakunatoimikuntaan. Pirisellä oli siten tilaisuus tarkastaa melkein kaikki vaakunaehdotukset jo ennen kuin ne tulivat lausunnon Valtionarkistoon. Hän aloitti myös mittavan valistustoiminnan, piti esitelmia, kirjoitti artikkeleita, neuvotteli kuntien, järjestöjen ja taiteilijoiden kanssa jne. Pirisen linja vaakunoissa oli selvä, hän kannatti yksinkertaisuutta ja kansanomaisia motiiveja. Tämä linja sai yleistä tunnustusta. Erään ulkomaisen asiantuntijan mielestä suomalainen heraldiikka oli maailman parasta. Heraldisen toimikunnan perustamisessa vuonna 1957 Pirinen oli keskeinen taustavaikuttaja (hän tutustui ruotsalaiseen malliin). Pirinen oli toimikunnan jäsen ja sittemmin sen seuraajan, heraldisen lautakunnan puheenjohtaja vuosina 1969–1994. Kun kaikki maalaiskunnat olivat vuoteen 1969 mennessä saaneet vaakunan, Suomesta oli tullut Sveitsin rinnalla maailman ainoa maa, jossa kaikilla kunnilla oli vaakuna.⁹⁸⁰

⁹⁷⁶ Asetus kunnan oikeudesta käyttää kunnanvaakunaa 8.4.1949. Askok 262/1949.

⁹⁷⁷ KA Virka-arkisto. Yrjö Nurmio Opetusministeriölle 26.10.1955 (Daa 56).

⁹⁷⁸ Sama viite kuin edellä.

⁹⁷⁹ Sama viite kuin edellä.

⁹⁸⁰ Kuusanmäki 2001, 148–150.

Kuva 17. Kauko Pirinen jatkoi Reinhold Hausenin oppineisuuden perinnettä Valtionarkistossa.

Kauko Pirisen manttelinperijäksi Valtionarkistossa heraldisten kysymysten osalta tuli ensin Aulis Oja ja sitten Jussi Kuusanmäki, värikäs ja sanavalmis henkilö, joka toimi lopuksi Kansallisarkiston yksityisarkistoyksikön johtajana ennen siirtymistään eläkkeelle.

Ulkomaiset arkistosuhteet

Yleistä

Kansainvälistä arkistoyhteistyötä voidaan tarkastella kahdesta näkökulmasta. Voidaan pohtia sitä, mihin yhteistyöllä on pyritty. Onko tähtäimenä ollut jokin konkreettinen tavoite, vai onko pyritty yleiseen informaation vaihtoon esimerkiksi kokouksiin osallistumalla. Konkreettisen yhteistyön saralla merkittävin kumppani on ollut Ruotsi ja keskeinen yhteistyön alue asiakirjojen mikrokuvaus.

Seuraavassa on esimerkkejä Suomen arkistolaitoksen osallistumisesta kansainväliseen yhteistyöhön Pohjoismaiden piirissä ja muualla. Ellei toisin mainita, tiedot perustuvat Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen toimintakertomuksiin.

Pohjoismaat

Pohjoismainen arkistoyhteistyö tiivistyi juuri ennen toista maailmansotaa. Erityinen arkistopäivä kehittyi Pohjoismaisen historioitsijakongressin yhteyteen. Ensimmäinen kongressi pidettiin Lunnassa vuonna 1905. Ensimmäinen Pohjoismainen arkistopäivä järjestettiin vuonna 1935 Tukholmassa ja Uppsalassa ja toinen Kööpenhaminassa vuonna 1939 (molemmat historioitsijakongressin yhteydessä). Oslossa pidettäväksi tarkoitettu arkistopäivä peruuntui sodan vuoksi; seuraava järjestettiin Lillehammerissa Norjassa vuonna 1948.

Ruotsin valtionarkistonhoitaja Ingvar Andersson järjesti Tukholmassa vuonna 1950 pohjoismaisten valtionarkistonhoitajien kokouksen, johon Suomen Yrjö Nurmiokin osallistui. Valtionarkistonhoitajien vuosittaisesta kokouksesta on muodostunut vähitellen pysyvä instituutio.

Pohjoismainen arkistopäivä kehittyi kaksipäiväiseksi. Niitä pidetään joka kolmas vuosi. Vuonna 1951 arkistopäivä järjestettiin elokuussa Göteborgissa. Arkistonhoitaja Kerkkonen piti esitelmän arkistovirkamiesten koulutuksesta, suomalaisten suosikkiaiheesta. Valtionarkistonhoitaja Nurmio antoi selvityksen toimenpiteistä, joihin Suomessa oli ryhdytty yksityisarkistojen keräämiseksi. Suomesta kokouksessa oli kahdeksan arkistovirkamiestä.

Seuraava kokous pidettiin Turussa 3. elokuuta 1954, nytkin historioitsijakokouksen yhteydessä. Osallistujia oli 71. Ruotsista osallistujia oli eniten, 30. Paikalla olivat Ruotsin valtionarkistonhoitaja Ingvar Andersson ja hänen norjalainen kollegansa Asgaut Steinnes. Seulonnasta keskusteltiin arkistopäivän aikana vilkkaasti. Tunnettu tanskalainen arkistomies Harald Jørgensen ehdotti Tanskan arkistolaitoksen sisäisen tiedotuslehden *Nyt fra Rigsarkivet* laajentamista yleispohjoismaiseksi uutislehdeksi. Tanskan valtionarkistonhoitaja ilmoitti myöhemmin syksyllä laajentavansa lehden neljä kertaa vuodessa ilmestyväksi julkaisuksi ja jakavansa sitä maksutta kaikkien pohjoismaisten arkistojen tieteellisille virkamiehille. Uusi julkaisu, *Nordisk Arkivnyt*,⁹⁸¹ syntyi tämän mukaisesti vuonna 1956. Harald Jørgensen oli sen pitkäaikainen päätoimittaja. Suomessa lehden jakelun otti vastuulleen Valtionarkisto, ja uutisaineiston toimittamisesta huolehti aluksi arkistoneuvos John E. Roos.

Kuudes pohjoismainen arkistopäivä pidettiin elokuussa 1957 Århusissa Tanskassa. Suomesta oli yhteensä kymmenen osallistujaa. Entiseen tapaan osallistumiselle saatiin tukea Opetusministeriöltä. Kokous keskittyi arkistorakentamiseen. Arkistokokouksen jälkeen pidettiin kaksipäiväinen historioitsijakokous, johon suomalaisia osallistui myös.

Lokakuussa 1959 valtionarkistonhoitaja osallistui Tukholman kaupunginarkiston uudisrakennuksen vihkiäisjuhlaan. Samalla hän tutustui Ruotsin Valtionarkiston suunnitteilla olevan 60 hyllykilometriä käsittävän uuden arkistorakennuksen piirustuksiin. Suomessakin arkistojen rakentamishankkeet olivat 1950- ja 1970-luvuilla jatkuvasti ajankohtaisia.

⁹⁸¹ *Nyt fra Rigsarkivet* -lehteä jaettiin Suomen arkistolaitoksessa jo ainakin 1954 eli pari vuotta ennen *Nordisk Arkivnyt*ä. *Nordisk Arkivnyt* -julkaisua jaettiin aluksi niin, että Turun maakunta-arkisto sai kaksi lehteä, samoin Savo-Karjalan maakunta-arkisto, muut saivat yhden. Helsingin kaupunginarkistolle jaettiin kolme lehteä ja Ulkoasiainministeriön arkistolle kaksi (TMA Virka-arkisto. VA TMA:lle 27.10.1954, Ea 16).

Alpo Salmela sai ruotsalaista näkökulmaa asiakirjahallintoon, kun hän vuonna 1960 osallistui sikäläisille liike-elämän arkistokursseille ja tutusti Ruotsin Valtionarkiston arkistohallinnolliseen osastoon sekä Valtionarkiston virkamiesten opastuksella tie- ja vesirakennushallinnon ja siviili-puolustushallinnon arkistoihin.

Vuosi 1961 oli merkittävä konferenssien vuosi. Varsovan Pyöreän pöydän konferenssin lisäksi Lundissa järjestettiin elokuussa Pohjoismainen arkistopäivä. Kokoukseen osallistui useita Valtionarkiston virkamiehiä. Aiheena olivat arkistot tutkimuslaitoksina.

Bergenissä järjestettiin elokuussa 1964 Pohjoismainen arkistopäivä jälleen historioitsijakokouksen yhteydessä. Aiheena olivat Valtionarkistojen ja muiden viranomaisten väliset suhteet. Kokouksessa esitettiin kutsu seuraaville, Helsingissä 1967 pidettäville arkistopäiville.

Helsingissä järjestettiin pohjoismainen arkistopäivä 7. elokuuta 1967. Siihen osallistui lähes 90 arkistovirkamiestä kaikista Pohjoismaista. Keskeisenä teemana oli jälleen arkistohenkilöstön koulutus. Arkistohoitajien tehtävien todettiin suuresti laajentuneen ja monipuolistuneen parin viime vuosikymmenen aikana. Kehitykselle oli ollut ominaista aineistojen nopea paisuminen, nykyaikaisen virastotekniikan aiheuttama asiakirjojen laadun osittainen muuttuminen sekä kehittyvät arkistointimenetelmät, jotka asettivat ammatille uusia vaatimuksia, mikä oli otettava koulutuksen suunnittelussa huomioon. Yksimielisesti oltiin sillä kannalla, että yleisarkistojen alemman henkilöstön sekä virastoissa arkistohoitotehtävissä työskentelevien koulutusta tulisi kehittää. – Suomessa arkistolaitos käynnisti uuden (alemman) arkistotutkimuksen kahta vuotta myöhemmin.

Marraskuussa 1968 vietettiin sekä Ruotsin Valtionarkiston 350-vuotisjuhlaa että uuden arkistorakennuksen vihkiäisiä. Yrjö Nurmio osallistui kumpaankin tilaisuuteen. Arkistolaitoksen lahjana Ruotsin Valtionarkistolle hän luovutti (Valtioneuvoston luvalla) pienehkön erän Ruotsia koskevia kameraalisia asiakirjoja, jotka oli erehdyksessä siirretty Suomeen Haminan rauhansopimuksen nojalla. Tämä oli kaunis ele, jolla ikään kuin lopullisesti haluttiin unohtaa arkistojen riitaiset suhteet kameraalisen aineiston vaihtoon liittyen 1800-luvun lopulla.

Vuonna 1969 Ruotsissa asetettiin komitea, jonka tehtävänä oli tehdä ehdotuksia arkisto- ja kirjastohenkilöstön koulutuksesta. Komiteaan kuuluivat sota-arkistohoitaja Bertil Broome ja arkistoneuvos Nils Nilsson. Heidän kanssaan neuvoteltiin pohjoismaisen yhteistyön mahdollisuudesta arkistohoitajien koulutuksessa.

Tanskassa vietettiin Suomi-vuotta vuonna 1969. Find Finland -kampanjan merkeissä Harald Jørgensen teki aloitteen Sjøllannin maakunta-arkistossa järjestettävästä Suomen ja Tanskan historiallisia suhteita valaisevasta arkistonäyttelystä, jonka avasi 2. lokakuuta prinsessa Margareeta maakunta-arkiston tiloissa. Läsä olivat Yrjö Nurmio ja Berndt Federley, joka oli pääasiassa suunnitellut näyttelyn. Suomen ja Tanskan Valtionarkistojen suhteet ovat olleet varsin läheiset Reinhold Hausenista alkaen. Erityisesti tanskalainen arkistorakentaminen on kiinnostanut suomalaisia, ja Suomea koskevien arkistoaineistojen mikrokuvaustakin on tehty.

Valtionarkistohoitajat kokoontuivat Helsingissä lokakuussa 1970. Kokouksen pääaiheena oli nykyhistoriaa valaisevan lähdeaineiston käytön helpottaminen. Huomattava osa aineistosta oli

salassa pidettävää ja vain poikkeustapauksissa tutkijoiden käytettävissä. Pohjoismaiden neuvostossa oli tehty aloite asiakirjojen vapaammasta käytöstä. Valtionarkistonhoitajat olivat yksimielisiä siitä, että arkistolaitosten tuli tukea pyrkimyksiä muuttaa säännökset vapaammiksi, mutta katsoivat, ettei ollut tarkoituksenmukaista yrittää muuttaa salassapitomääräaikoja kovin lyhyiksi. Lisäksi keskusteltiin pohjoismaisten yhteistyöelinten arkistoista, yhteispohjoismaisesta arkistohenkilökunnan koulutuksesta, arkistokäsikirjan laatimisesta ja arkistoterminologian kehittämisestä sekä Kööpenhaminan arkistopäivien (1971) arkistonäyttelystä. Vuonna 1970 arkistonhoitajat Markku Järvinen ja Juhani Saarenheimo tutustuivat Ruotsalais-Suomalaisen kulttuurirahaston apurahan turvin kahden viikon ajan Ruotsin arkistolaitokseen.

Edellä mainittu kysymys pohjoismaisten yhteistyöelinten arkistoista oli tullut esiin Pohjoismaiden neuvostossa kahden suomalaisedustajan toimesta. Ehdotukseen sisältyi ajatus näitä aineistoja ja niiden käyttöä koskevan ohjeistuksen laatimisesta. Valtionarkisto suhtautui esitykseen myönteisesti. Ongelmakentän kartoittamiseksi kaikissa Pohjoismaissa aloitettiin yhteistyöelinten arkistojen inventointi.

Kaksipäiväiset arkistopäivät pidettiin Kööpenhaminassa elokuussa 1971. Kolme Valtionarkiston virkamiestä piti kokouksessa alustuksen mm. luetteloinnista ja julkaisutoiminnasta, opiskelijoiden ohjauksesta sekä teknillisten arkistojen luetteloinnista. Kokoukseen liittyen Sjäällannin maakunta-arkistossa avattiin Pohjoismaiden arkistolaitosten kehitystä valaiseva näyttely. Toista yhteistyön linjaa edusti arkistonhoitaja Veikko Litzenin osallistuminen Uppsalassa vuonna 1971 pidettyyn latinan paleografian kurssiin.

Valtionarkiston lisärakennuksen vihkiäisjuhlassa helmikuussa 1973 pohjoismaisuus oli vahvasti läsnä. Tilaisuuteen osallistuivat Tanskan, Norjan ja Ruotsin valtionarkistonhoitajat.

Pyrkimystä sitomotoiminnan kehittämiseen Suomessa ja muualla kuvastivat Pohjoismaiset konservointipäivät Kööpenhaminassa kesäkuussa 1973. Niihin osallistui kaksi kirjansitojaa Valtionarkistosta. Lokakuussa 1973 valtionarkistonhoitaja Polvinen osallistui pohjoismaisten valtionarkistonhoitajien kokoukseen Oslossa. Pääkysymyksenä oli yhteispohjoismaisten toimielinten arkistonhoito, joka tähän asti oli ollut puutteellista. Kokouksessa päädyttiin suositukseen, että kunkin maan Valtionarkisto ottaisi hoitaakseen myös tässä maassa sijaitsevat yhteispohjoismaisten elinten arkistot. Toivottiin myös lisää koordinaatiota tähän kysymykseen liittyen. Esillä oli myös asiakirjojen lainaaminen. Päätettiin, että pohjoismaisten yleisarkistojen kesken voitiin asiakirjalainoja toimittaa kunkin arkiston oman harkinnan mukaan. Muista arkistoista tullessiin lainapyyntöihin liittyisi erityinen lausuntomenettely.

Vuonna 1974 Pohjoismaiden arkistokokous (tätä nimeä käytettiin arkistopäivien ohella) järjestettiin Uppsalassa. Siihen osallistui seitsemän Valtionarkiston virkamiesten. Ajalle ominaisesti pääteemoina olivat atk:n soveltaminen arkistoihin, hallinnollisten atk-järjestelmien seulonta sekä atk-aineistojen säilyvyys.

Valtionarkiston arkistonhoitaja Jaakko Sarkamo tutustui alkuvuodesta 1974 kuukauden ajan Ruotsin Valtionarkiston organisaatioon ja toimintaan. Turun maakunta-arkiston arkistonhoitaja ja kanslisti olivat osallistuneet vuonna 1971 Pohjoismaisiin arkistopäiviin Kööpenhaminassa.

Pohjoismaiseen yhteistyöhön kuului Valtionarkiston osalta myös Svenskt biografiskt lexikon -teoksen ja Svenska Akademiens ordbok -sanakirjan toimituksien avustaminen erilaisilla selvityksillä useana vuonna 1950- ja 1960-luvuilla.

Muut ilmansuunnat

Kansainvälinen arkistoyhteistyö lisääntyi asteittain 1950- ja 1960-luvuilla. Kansainvälinen arkistoneuvosto (International Council on Archives, ICA) perustettiin Pariisissa vuonna 1948. Ranskan arkistolaitos on arkistoneuvoston isäntäorganisaatio. ICA on kansainvälisen arkistoyhteistyön laajin foorumi. Mitään siihen verrattava ei ollut ollut ennen sotaa. Elokuussa 1950 pidettiin ICA:n ensimmäinen kansainvälinen arkistokongressi Pariisissa. Valtionarkistosta siihen osallistuivat valtionarkistonhoitaja Nurmio, arkistonhoitaja Kerkkonen sekä amanuenssit Kuujo ja Suolahti. Ohjelmassa oli Suomenkin kannalta ajankohtaisia kysymyksiä: arkistonmuodostuksen valvonta, arkistot ja mikrovalokuvaus, liikearkistot, arkistohakemistot. Ennen varsinaista kongressia pidettiin Kansainvälisen arkistoneuvoston virallinen perustava kokous, jossa Suomea edustivat Nurmio ja Kerkkonen. Seulonnan tärkeyttä osoittaa, että paluumatkalla he keskustelivat Ruotsissa asetetun supistamiskomitean jäsenten kanssa. Seulonta-asiaa käsiteltiin myös kaksipäiväisessä kokouksessa, johon Ruotsin valtionarkistonhoitaja kutsui pohjoismaiset kollegansa lokakuussa 1950. Aiheena olivat seulonnan lisäksi rakennus- ja koulutuskysymykset. 1950- ja 1960-lukujen jälkeen seuraava arkistoyhteistyön voimakas nousu tapahtui Suomen arkistolaitoksen näkökulmasta 1990-luvulla Suomen liittyä Euroopan Unioniin.

Amanuenssi Erkki Kuujo vieraili vuonna 1950 Goslarissa Saksan liittotasavallassa tutustuakseen siellä säilytettäviin Baltian maiden arkistoihin sekä selvittääkseen Suomea koskevan aineksen valokuvausmahdollisuuksia. Seuraavana vuonna amanuenssi Jaakko Suolahti teki opintomatkan Tanskaan, Saksaan ja Italiaan ja tutustui useisiin näiden maiden arkistoihin ja niiden työtapoihin.

Myös maakunta-arkistonhoitajat ja muutkin maakunta-arkistojen virkamiehet tekivät ulkomaisia opintomatkvoja (näin oli ollut jo 1930-luvulla), myös Pohjoismaiden ulkopuolelle. Hyvä esimerkki on Turun maakunta-arkistonhoitaja Toivo T. Rinne, joka osallistui usein ulkomaisille arkistomatkkoille (joskus omalla kustannuksellaan ministeriön evättyä matka-apurahan).

Kesäkuussa 1953 pidettiin järjestyksessä toinen kansainvälinen arkistokongressi Haagissa, johon Yrjö Nurmio osallistui. Hänellä oli tilaisuus tutustua hienosta arkistotraditiostaan tunnetun Hollannin arkisto-oloihin ja samalla matkalla myös Marburgin Staatsarchiviin. Haagissa käsiteltiin mm. arkistotermien yhdenmukaisuutta ja tutkijapalvelua sekä arkistojen merkitystä taidehistorialle. Nurmio piti huomionarvoisana avajaispuheen mainintaa siitä, että arkistonhoitajien kiinnostus vanhoja pergamentteja kohtaan ei enää riittänyt. Arkistoihin vyöryvä asiakirjatulva muuttuisi aikanaan tutkimusta kiinnostavaksi ainekseksi. Kaikkea ei kuitenkaan voinut säilyttää, oli tehtävä laajamittaista seulontaa.⁹⁸² Kolmas suurkongressi pidettiin Firenzessä vuonna 1956. Pääaiheita olivat arkistorakennukset, seulonta pysyvän säilyttämisen näkökulmasta sekä yksityisarkistot. Aiheet olivat tärkeitä, mutta kokouksen antia ei olosuhteiden erilaisuuden vuoksi voinut suoraan

⁹⁸² Nurmio 1954, 47.

soveltaa Suomeen, totesi Nurmio. Hänen mielestään arkistorakennusten osalta Suomella ei ollut mitään hävettävää. Muualla arkistoina käytetyt historialliset rakennukset olivat usein palovaarallisia. Arkistolaitoksesta kokoukseen osallistui Nurmion lisäksi Martti Kerkkonen ja maakunta-arkistonhoitaja Toivo T. Rinne. Kaiken kaikkiaan Suomesta osallistui Firenzen kongressiin 10 henkeä. Kansainvälisesti suuntautunut arkistopiiri oli jo laajempi kuin vain arkistolaitos.

Nurmio ja koko Valtionarkiston johto matkusti varsin paljon ulkomailla virka-asioissa. Nurmio tutustui syyskuussa 1959 eräisiin Saksan ja Ranskan arkistorakennuksiin ja osallistui Strasbourgin pidettyyn Ranskan arkistokongressiin, johon oli kutsuttu eri maiden arkistopäälliköitä sen vuoksi, että kansainvälisen arkistoyhteistyön alullepanija, valtionarkistonhoitaja Charles Brabant siirtyi eläkkeelle. Martti Kerkkonen puolestaan osallistui kesäkuussa ICA:n Pyöreän Pöydän (International Conference of the Round Table on Archives) kokoukseen Lissabonissa. Pyöreän Pöydän kokoontumisissa on kysymys suurkongressia pienemmistä arkistopäälliköiden kokouksista, joissa voidaan tehokkaammin käsitellä professionaalisia kysymyksiä. Paluumatkalla Kerkkonen tutustui Ranskan Kansallisarkiston uuteen rakennukseen, ja Kööpenhaminassa hän neuvotteli Suomea koskevan kirjeaineiston mikrofilmaamisesta Kuninkaallisessa kirjastossa. Arkistorakennukset olivat ulkomaisten virkamatkojen yhteydessä usein keskeisiä tutustumiskohteita.

Suhteet Neuvostoliiton arkistolaitokseen vilkastuivat 1950-luvun lopulla mikrofilmaushankkeiden merkeissä. Kaksi venäläistä arkistovirkailijaa tutustui Suomen arkistolaitokseen ja kirjoitti kokemuksistaan neuvostoliittolaiseen arkistolehteen vuonna 1958. Varsin yllättävästi he raportoivat suomalaisten kollegojensa käytännöstä yhdistää eri arkistonmuodostajien arkistoja niiden erilaisesta alkuperästä piittaamatta eli siis provenienssiperiaatteen rikkomisesta. Esimerkkinä he mainitsivat Kenraalikuvernöörinkanslian fondin, johon sisältyi myös Suomen santarmihallituksen arkisto, kenraalikuvernööri Seynin henkilökohtainen arkisto, Finljandskaja Gazeta -lehden ja Venäläisen hyväntekeväisyysseuran arkisto.⁹⁸³ Venäläiset eivät ymmärtäneet suomalaista käytäntöä liittää arkistofondin yhteyteen osa-arkistoja silloin, kun ne kuuluivat kiinteästi pääarkistoon. Provenienssien sekoittamisesta ei ollut kysymys.

Ruotsin Valtionarkisto aktivoitui kansainvälisissä asioissa valtionarkistonhoitaja Ingvar Anderssonin (1899–1974) kaudella (1950–1965), mitä osoittaa mm. se, että neljäs kansainvälinen arkistokongressi pidettiin Tukholmassa elokuussa 1960.⁹⁸⁴ Tukholmaan matkusti neljä arkistolaitoksen virkamiestä: Yrjö Nurmio, Martti Kerkkonen, Alpo Salmela ja Toivo T. Rinne. Esillä olivat mm. arkistolaitosten organisatoriset kysymykset ja valokopiotekniikan uutuudet. Nurmio ehdotti kongressissa, että elokuvafilmit ja ääninauhat otettaisiin koko laajuudessaan pohdittavaksi lähitulevaisuudessa. Nurmio kertoi Neuvostoliitossa tutustuneensa erityiseen kino-, foto- ja fonoarkistoon sekä Koblenzissa Bundesarchivin yhteyteen perustettuun filmiarkistoon. Suomessa oli käyty neuvotteluja filmintuottajien kanssa dokumenttifilmien säilyttämisestä ja hoidosta. Käytännön tuloksia neuvotteluista ei ollut ollut. Asialla oli kiire, koska vanha filmimateriaali oli vaarassa

⁹⁸³ TMA Virka-arkisto. Ote (suomenkielinen käännös) ”Istorichesjij Arhiv” -aikakauskirjan artikkelista, joka koski Suomen arkistoja, 4/1958 (saap. TMA 9.1.1959) (Ea 21).

⁹⁸⁴ Norberg 2007, 293.

tuhoutua. Nurmio oli näine pohdintoineen ajan hermolla. Suomessa oli aloittanut toimintansa yhdistyspohjainen elokuva-arkisto (nyk. fuusioiden jälkeen Kansallinen audiovisuaalinen instituutti, KAVI).

Vuoden 1961 Pyöreän Pöydän konferenssi pidettiin Varsovassa. Siihen osallistuivat Yrjö Nurmio ja Martti Kerkkonen. Aiheena olivat arkistot kansainvälisessä elämässä. Käsittely perustui, kuten aikaisemminkin, osallistujien etukäteen lähettämiin raportteihin. Osallistujilla oli tilaisuus tutustua keskusarkiston lisäksi Puolan filmiarkistoon. Paluumatkalla Nurmio ja Kerkkonen tutustuivat Potsdamissa Itä-Saksan keskusarkistoon sekä Tanskan filmiarkistoon Kööpenhaminassa.

Toukokuussa 1962 valtionarkistonhoitaja Yrjö Nurmio osallistui Madridissa pidettyyn Pyöreän Pöydän konferenssiin, jonka pääaiheena oli käsite ”arkisto” ja arkistoalan rajat. Paluumatkalla Nurmio tutustui Pariisissa Kansallisarkiston konservointitoimintaan sekä Lillessä departementtiarkiston uuteen rakennukseen. Kun oli matkalle lähdetty, käytettiin kaikki sopivat mahdollisuudet uusien tietojen ja kokemusten hankkimiseen.

Vuonna 1963 Nurmio ja Kerkkonen osallistuivat Budapestissa kahdeksanteen ICA:n Pyöreän Pöydän kokoukseen. Ohjelmakysymyksiä olivat mm. arkistot ja agraarihistoria sekä arkistorakentamisen viimeaikainen kehitys, molemmat Suomen kannalta relevantteja kysymyksiä.

Viides kansainvälinen arkistokongressi järjestettiin Brysselissä syyskuussa 1964. Osallistujat olivat vastanneet etukäteen lähetettyihin kysymyksiin; kokousraportti laadittiin vastausten perusteella. Esillä olivat mm. arkistonhoitajien koulutus ja tietokonesovellusten käyttöönotto arkistotalalla. ATK-kysymysten varhainen esilläolo kiinnittää huomiota, mutta asia oli näin Suomessakin, mm. alemman arkistotutkinnon opetusohjelmassa 1960-luvun lopulta alkaen. Kokoukseen osallistuivat valtionarkistonhoitaja Nurmio ja maakunta-arkistonhoitaja Toivo T. Rinne.

Vuonna 1964 Valtionarkistolla oli lukuisia ulkomaisia kontakteja. Kansainvälisessä arkistoneuvostossa oli laadittavana opasteos Afrikan historiaa koskevista arkistoaineuksista. Suomeltakin tiedusteltiin mahdollisia aineistoja. Valtionarkisto informoi kysyjää Suomen lähetysseuran arkistosta. Suomen ja Neuvostoliiton kulttuurivaihtokomitean tiedusteluun tähänastisesta yhteistöiminnasta Valtionarkisto antoi selvityksen. Ruotsalaiselle Nordisk organisationsföreningen-yhdistyksen arkistolehdelle toimitettiin lehden pyynnöstä lyhyehkö artikkeli Suomen arkistolaitoksesta. Sveitsin suurlähetystölle toimitettiin pyynnöstä selonteko ns. mormonikirkon vuosina 1948–1955 suorittaman arkistoainesten mikrofilmaustyön järjestelystä.

Vuoden 1965 Pyöreän Pöydän kokous pidettiin huhtikuussa Lontoossa. Siihen osallistui Yrjö Nurmio. Aiheena oli jälleen mm. arkistorakentaminen. Elokuussa kaksi DDR:n arkistohallinnon johtomiestä tutustui Suomen arkistolaitokseen viikon ajan. Valtionarkiston lisäksi miehet kävivät Turun maakunta-arkistossa, Työväen Arkistossa, Sota-arkistossa ja muutamissa virastoarkistoissa. Richmondissa Yhdysvalloissa toimiva John Burrow -laboratorio, joka oli erikoistunut paperin vanhenemisilmiöön, toimitti Valtionarkistolle sen pyytämiä tietoja poikkeuksellisen kylmissä tiloissa säilytettävistä asiakirjoista ja painotuotteista. Varsin poikkeuksellinen oli Yhdistyneen arabitasavallan tiedustelu, joka koski Suomen arkistolaitosta. Valtionarkisto toimitti asiasta tietoa maan suurlähetystölle.

Toukokuussa 1966 Yhdysvaltain Kansallisarkisto ja sikäläinen Arkistonhoitajien seura (Society of American Archivists) kutsui Washingtoniin ylimääräisen kansainvälisen arkistokongressin. Pääkysymyksenä oli arkistojen vapaampi käyttö. Suomesta Washingtonissa oli valtionarkistonhoitaja Nurmio. Toinen amerikkalainen arkistokongressi pidettiin kaksi vuotta myöhemmin Salt Lake Cityssä. Järjestäjänä oli Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen Kirkon sukututkimusseura. Nurmio oli kutsuvieraiden joukossa kuten hänen pohjoismaiset kollegiansakin. Osanottajia oli yhteensä noin 7 000. Ohjelman pääteemana olivat sukututkimusta ja siirtolaisuutta valaisevat arkistoaineistot. Kokouksen jälkeen Nurmio vieraili USA:n Kansallisarkistossa ja Kongressin kirjastossa. Sen jälkeen hän matkusti Philadelphiaan, Uuden Ruotsin entisen siirtokunnan alueelle. Siirtokunta yhdisti Suomen 1600-luvun historian Amerikan kansan syntyvaiheisiin. Nurmio pahoitteli, ettei hänelle jäänyt aikaa arkistoaineiston valikoimiseen mikrofilmausta varten.

Toukokuussa 1967 pidettiin arkistopäälliköiden Pyöreän Pöydän kokous Kööpenhaminassa, johon Nurmio osallistui. Kokouksen pääteemana oli arkistojen julkisuus. Asiakirjojen ja arkistojen julkisuuskysymyksessä Suomi (ja Ruotsi) olivat vapaamielisempiä kuin useimmat muut maat. Vuoden 1967 kansainväliset yhteydet keskittyivät suurelta osin julkaisuihin. Markku Järvinen laati Valtionarkiston osalta tekstin teokseen *Register of European Archives* ja Alpo Salmela artikkelin *Diariet föringen hos statens ämbetsverk i Finland*. Artikkelin julkaistiin Ruotsin Valtionarkiston arkistoneuvoksen R. Svedlundin juhlaulkaisussa.

Syyskuussa 1968 Madridissa pidettyyn kansainväliseen arkistokongressiin osallistui valtionarkistonhoitaja Nurmio ainoana Valtionarkiston edustajana. Pääkysymyksenä oli nytkin julkisuus.

Erilaisiin tiedusteluihin vastaaminen ja informaation välittäminen Suomen arkistolaitoksesta oli varsin tavallista 1960-luvulla. Kansainvälisen arkistoneuvoston toimeenpanevalla komitealla lähetettiin vuonna 1968 tietoja Suomen arkisto-organisaatiosta yleensä, arkistohallinnosta ja arkistointijärjestelmistä. Erillisenä tiedusteluna Kansainväliseltä arkistoneuvostolta tuli kysymys Valtionarkiston mikrofilmaustoiminnasta ja mikrofilmikokoelmista. *English History*-aikakauskirjalle toimitettiin Ulkoasiainministeriön kautta tietoja tutkimusmahdollisuuksista Valtionarkistossa. Seinen ja Pariisin departementtiarkisto sai pyytämiään tietoja Valtionarkiston uudisrakennussuunnitelmista. Arkiston johtaja ja ranskalainen arkkitehti kävivät henkilökohtaisesti Helsingissä tutustumassa suunnitelmiin.

Marraskuussa 1966 Arno-joen tulva vahingoitti Firenzen kulttuuriaarteita, mm. kirjoja ja asiakirjoja. Vahinkojen korjaaminen muodostui kansainväliseksi toiminnaksi. Perustettiin Centro Nordico del Restauro a Firenze (1967–1970), jota johdettiin Tanskasta. Suomen osuus avustushankkeessa oli noin kolme henkilötyövuotta. Vuonna 1968 kaksi Valtionarkiston kirjansitojaan osallistui kirjojen konservointiin Firenzessä. Toiminta jatkui kahta vuotta myöhemmin. Maaliskuuhuhtikuussa 1970 Linnea Perkiö ja Irma Vauhkonen Valtionarkiston sitomosta tekivät Suomen valtion kustannuksella sitomis- ja konservointitöitä Firenzen Valtionarkistossa.⁹⁸⁵ Firenze-

⁹⁸⁵ Järvinen 1971, 151.

operaatio oli Valtionarkistolta poikkeuksellisen voimakas panostus kansainvälisen yhteistyön saralla.

1960- ja 1970-luvut olivat lisääntyvän kansainvälistymisen aikaa. Vuonna 1969 arkistonhoitaja Markku Järvinen osallistui Ranskan Valtionarkiston järjestämälle kolme kuukautta kestäneelle arkistonhoitokurssille Stage technique international d'archives. Alpo Salmela kävi saman kurssin vuonna 1974. Kurssi on arvostetuimpia arkistoalan koulutuksia Euroopassa. Järvisen ja Salmelan lisäksi kurssin on suorittanut Jorma Vappula. Valtionarkiston kolmen virkamiehen osallistuminen kyseiseen koulutukseen antaa aiheen pohtia ranskalaista vaikutusta suomalaiseen arkistotoimeen perinteisen ruotsalaisen, saksalaisen ja (uudemman) anglosaksisen vaikutuksen rinnalla. On kuvaavaa kehitykselle, että vuonna 1971 kolme Turun maakunta-arkiston virkamiesten osallistui ulkomaisiin arkistokokouksiin: maakunta-arkistonhoitaja Dortmundin arkistopäiville ja kaksi muuta virkamiestä Kööpenhaminassa pidetyille pohjoismaisille arkistopäiville.

Merkittävä vierailu oli British Museumin tutkimuslaboratorion johtajan Arthur Baynes-Copen käynti (Helsingin yliopiston kutsumana) huhtikuussa 1972. Hän piti Valtionarkistossa kaksipäiväisen luentosarjan asiakirjojen ja kirjojen konservoinnista ja käsittelystä. Luentoja seurasi noin 130 arkisto-, kirjasto- ja museoalan asiantuntijaa. Tämä oli ensimmäisiä tilaisuuksia, joissa näiden kolmen alan edustajat olivat kokoontuneet yhteen saamaan tietoa erityiskysymyksistä. Myöhemmin näiden alojen yhteistyö on ollut informaatioprofession keskeisiä teemoja.

Moskovassa järjestettiin ICA:n seitsemäs arkistokongressi elokuussa 1972. Se oli jättiläismäinen viisipäiväinen tilaisuus, johon osallistui 1 400 arkistoammattilaista 67 eri maasta. Suomesta oli edustajia yhteensä 12 (arkistolaitoksesta 7), enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Valtionarkistonhoitaja Polvinen toimi toisen yleisistunnon puheenjohtajana.

Mainzissa Saksan liittotasavallassa pidettiin lokakuussa 1972 ensimmäinen eurooppalainen mikrofilmikongressi. Siihen osallistui Valtionarkistosta arkistonhoitaja Jaakko Sarkamo. Mikrofilmauskysymykset olivat arkistolaitoksessa jatkuvasti ajankohtaisia.

Valtionarkistonhoitaja Polvinen osallistui keväällä 1973 Luxemburgissa järjestettyyn Pyöreän Pöydän konferenssiin, jonka pääteemoihin kuuluivat heraldiikka ja sigillografia. Vaakunoihin ja sinetteihin liittyvät kysymykset olivat (ja ovat) kapeahko mutta tärkeä osa Kansallisarkiston tehtäväkenttää. Vuonna 1973 Neuvostoliiton ja Viron arkistopäähallintojen edustajat vierailivat Suomen arkistolaitoksessa sekä tutustuivat Valtionarkistossa arkistoaineistoon, jota Neuvostoliitossa toivottiin mikrofilmien vaihtosopimuksen nojalla kuvattavaksi. Suomen arkistolaitoksen edustaja kävi vastaavasti Moskovassa tutkimassa Neuvostoliiton ulkoministeriön arkistossa Suomea koskevia asiakirjoja.

Vuosi 1974 oli kansainvälisten kontaktien osalta vilkas. Atk-kysymyksissä arkistolaitos oli varsin hyvin ajan hermolla. Elokussa 1974 Unesco sekä Britannian hallitus ja Valtionarkisto järjestivät Sussexin yliopistossa seminaarin atk:n käytöstä arkistoissa. Seminaariin osallistui arkistoneuvos Veikko Litzen, joka oli laaja-alainen arkistomies, keskiajan historian ja modernin arkistotoimen tuntija.

Uusi valtionarkistonhoitaja Toivo J. Paloposki aloitti virkakautensa kansainvälisissä merkeissä. Hän osallistui syksyllä 1974 Braunschweigissa Saksan arkistopäiville, joiden aiheena olivat klas-siset ja modernit arkistolähteet ja niiden lähdekritiikki. Ottawassa Kanadassa järjestettiin Pyöre-än Pöydän konferenssi, jonka pääteemana olivat arkistot ja pr-toiminta. Valtionarkistoa edusti kokouksessa Veikko Litzen.

Arkistoneuvos Alpo Salmela osallistui Pariisissa syyskuussa 1974 Unescon järjestämään halli-tustenväliseen konferenssiin, jonka aiheena oli kansallisten informaatiojärjestelmien suunnittelu. Atk, informaatiojärjestelmät ja niiden arkistolliset vaikutukset olivat vahvasti kuvassa arkisto-alan kansallisessa ja kansainvälisessä keskustelussa 1970-luvun alkupuolelta lähtien.

Huomattava tapahtuma kansainvälisellä rintamalla oli arkistonhoitaja Markku Järvisen valinta Unescon arkistojaoston päälliköksi vuonna 1974. Hänen toimipaikakseen tuli vuosiksi Pariisi.

Idästä tuli Valtionarkistoon useita vieraita vuonna 1974. Neuvostoliiton arkistopäähallinnosta tuli osastopäällikkö ja laivaston keskusarkistosta sen johtaja vierailulle Valtionarkistoon. He tu-tustuivat erityisesti Valtionarkiston uuden lisärakennuksen teknillisiin ratkaisuihin ja mm. Vaa-san maakunta-arkistoon ja Helsingin kaupunginarkistoon. Neuvostoliiton marxilais-leniniläisestä instituutista tuli kolme vierasta, jotka etsivät Venäjän vallankumouksen historiaan liittyvää ai-neistoa. Idän suhteiden eräänä merkkitapauksena oli Valtionarkiston ja Neuvostoliiton arkisto-päähallinnon yhteistyösopimus vuosiksi 1976–1980. Siinä sovittiin mm. työkokemusten vaihdos-ta sekä asiakirjakopioiden vastavuoroisesta vaihtamisesta. Sopimus solmittiin joulukuussa 1975.

Vuoden 1975 merkkitapauksiin kuului myös ETYK-asiakirjan alkuperäiskappaleen luovutus Valtionarkistoon.

1970-luvun alussa kansainvälisten tehtävien valmistelusta huolehti pääasiassa arkistonhoitaja Markku Järvinen, joka toimi myös *Nordisk Arkivnyt* -lehden ja ICA:n *Archivum*-julkaisun kir-jeenvaihtajana. *Archivumin* kirjeenvaihtajana toimi Järvisen jälkeen joulukuusta 1974 tutkija Eljas Orrman ja *Nordisk Arkivnyt* -lehden kirjeenvaihtajana tutkija Carl-Magnus Roos.

1930-luvun arkistoyhteistyö, joka huipentui Pohjoismaissa ensimmäiseen yhteiseen arkistopäi-vään vuonna 1935, oli ollut kevyttä alkusoittoa sotien jälkeisen ajan kehitykselle. Suomen näkö-kulmasta 1930-luvun yhteistyö oli nimenomaan pohjoismaista (ja jossain määrin virolaista ja saksalaista) yhteistyötä. Hallinnon ja arkistojen perinne oli Pohjoismaissa miltei sama, ainakin mitä tuli Suomeen ja Ruotsiin, mikä kannusti ja antoi pohjaa mielekkäälle yhteistyölle. Käytän-nön seikat, ennen kaikkea maantieteellinen läheisyys helpottivat yhteistyötä. Ennen Talvisotaa Suomen arkistolaitoksen kansainväliset (pohjoismaiset) yhteydet olivat vahvimmat Ruotsiin ja Tanskaan, vähäisemmät Norjaan. Toisen maailmansodan jälkeen kansainvälinen ja sen yhteydes-sä pohjoismainen arkistoyhteistyö sai varsin nopeasti huomattavat mittasuhteet. Kansainvälisen arkistoneuvoston (ICA) perustaminen vuonna 1948 oli merkittävin yksittäinen tapahtuma yhteis-työn kentällä. Suomen kannalta arkistoaineiston mikrokuvaus oli erittäin tärkeä kehityslinja. Se paransi arkistoinesten saatavuutta ja käytettävyyttä sekä mahdollisti niiden paremman suojaa-misen. Suomen arkistolaitoksen ja mm. seurakuntien asiakirjojen lisäksi Suomea koskevia arkis-toaineistoja mikrofilmattiin paljon Ruotsin ja myös Neuvostoliiton arkistoissa. Mikrokuvausta

tehtiin 1940-luvun lopusta alkaen; erityisen vilkkaita filmausvuosikymmeniä olivat 1950- ja 1960-luvut. 1970-luvun alussa Suomen osallistuminen arkistoyhteistyöhön voimistui. Pohjoismaisella tasolla yhteistyön runkoina olivat pohjoismaiset arkistopäivät ja valtionarkistonhoitajien kokoukset, laajemmalla tasolla Kansainvälisen arkistoneuvoston kongressit ja pienimuotoisemmat Pyöreän Pöydän konferenssit. Niiden lisäksi järjestettiin Pohjoismaissa ja muualla erityiskysymysten kokouksia ja seminaareja.

Janus-jumalan uskollinen palvelija

Arkistolaitosta verrataan usein roomalaisten kaksikasvoiseen Janus-jumalaan. Januksen tavoin arkistolaitos katsoo sekä menneisyyteen että tulevaisuuteen. Säilytettävät arkistoaineistot sitovat sen menneisyyteen, mutta aineistoja säilytetään nykypäivän ja tulevaisuuden tarpeita varten. Tähän ajatuskokonaisuuteen liittyy myös se, että arkistolaitos ohjaa arkistojen muodostumista viranomaisissa ja vaikuttaa siten tulevaisuudessa harjoitettavaan tutkimukseen.

Arkistolaitoksen tehtävät ja toiminta ovat asteittain laajentuneet. Arkistolaitoksen juuret ovat Keisarikunnan Suomen Senaatin arkistossa, jonne keisari-suuriruhtinas Aleksanteri perusti arkistinhoitajan viran 13. marraskuuta 1816. Arkistinhoitajana oli vuosikymmeniä Senaatin alemman portaan virkamies, jolla ei ollut tieteellistä koulutusta.

Alusta lähtien Senaatin arkisto (vuodesta 1869 Valtionarkisto) toimi jakaantuneena kahteen osastoon, historialliseen ja hallinnolliseen. Historiallisen osaston ytimenä olivat Haminan rauhansopimuksen (1809) nojalla Ruotsista siirretyt Suomea koskevat kameraaliset ja muut arkistoainekset. Historiallinen osasto täydentyi myöhemmin mm. tuomiokirja-aineistoilla. Hallinnollisessa osastossa oli Senaatin ja muiden suuriruhtinaskunnan keskusvirastojen ja laitosten asiakirjoja. Jo varhain Senaatin arkistoon siirrettiin myös yksityisarkistoja ja -kokoelmia.

Ruotsista saatujen asiakirjojen (ja myöhemmin Suomestakin saadun vanhan arkistoaineiston) osalta Valtionarkisto oli historiallinen depoo, asiakirjavarikko. Hallinnollinen osasto oli luonteeltaan Senaatin virka-arkisto. Arkiston toimintaa säädeltiin sisäisillä ohjeilla ja johtosäännöillä, joita oli suuriruhtinaskunnan aikana neljä, jos mukaan lasketaan vuonna 1860 vahvistetut ensimmäiset toimintaohjeet (föreskrifter).

Kesti aikansa ennen kuin Senaatin arkistoa alettiin hyödyntää historiantutkimuksessa. Ennen sitä arkistossa toteutettiin 1840- ja 1850-luvuilla suuri järjestämishanke: Ruotsista siirretyt voudintilit eli vanhempi tilikirjasarja (1537–1634) järjestettiin ja luettelointiin, samalla irrotettiin tilikirjojen kansina olleet keskiaikaiset pergamentit ja siirrettiin ne Yliopiston kirjastoon. Järjestämis- ja luettelointihanke ja siihen kuulunut pergamenttien irrottaminen oli arkistolaitoksen historian haastavimpia tehtäviä. Työn teki arkistomies ja historiantutkija Edvard Grönblad.

Senaatin arkisto (historiallinen osasto) avattiin yleisölle vuonna 1859. Senaatin uudelleenorganisoinnin yhteydessä vuonna 1869 arkisto sai nimen Valtionarkisto (ruots. Statsarkivet, vuodesta 1934 Riksarkivet, suomeksi vuodesta 1994 Kansallisarkisto). Arkisto oli aluksi Senaatin yleisen kanslian ja sitten Kirkollistoimituskunnan alainen, sittemmin toimituskunta vaihteli. Suuriruh-

tinaskunnan ajan päättyessä vuonna 1917 Valtionarkisto kuului taas Kirkollis- ja opetustoimituskunnan alaisuuteen. Arkistossa pitkään työskennellyt K. A. Bomansson sai vuonna 1880 virkanimikkeekseen valtionarkistonhoitaja (statsarkivarie). Bomanssonista lähtien valtionarkistonhoitajat ovat olleet paitsi virkamiehiä myös historiantutkijoita, ja samoin ovat olleet monet muut arkistolaitoksen virkamiehet.

Senaatin arkiston kehitys Valtionarkistoksi (Kansallisarkistoksi) tapahtui asteittain. On perusteltua sijoittaa sen synty vuoteen 1816, mutta kesti käytännössä vuosikymmeniä, ennen kuin voidaan puhua Valtionarkistosta tutkimusinstituutiona. Tärkeitä etappeja oli arkiston avaaminen tutkijoille ja muulle yleisölle vuonna 1859, nimen ja statuksen muutos Valtionarkistoksi vuonna 1869, valtionarkistonhoitajan nimikkeen käyttöön ottaminen vuonna 1880 ja vuoden 1883 alussa voimaan tullut ensimmäinen varsinainen johtosääntö (instruktion).

Historiallisen osaston ytimenä olivat Ruotsista vuosina 1810–1812 saadut Suomea koskevat asiakirjat. Kokoelma kasvoi, kun alioikeuksien renovoidut eli puhtaaksikirjoitetut tuomiokirjat vuoteen 1750 siirrettiin hovioikeuksista Valtionarkistoon vuonna 1883 ja kihlakunnanoikeuksien arkistoista vuotta 1810 vanhemmat konseptituomiokirjat vuonna 1891. Ruotsissa oli kihlakunnanoikeuksien vanhoja asiakirjoja koskeva vastaava siirtopäätös tehty vuonna 1869. Vuonna 1905 Valtionarkiston historiallisessa osastossa oli asiakirjoja 1 325 hyllymetriä. Hallinnollinen osasto, johon siirrettiin suuriruhtinaskunnan viranomaisten arkistoaineistoa, kasvoi vuosikymmenten mittaan jatkuvasti. Vuonna 1905 siellä oli asiakirjoja enemmän kuin historiallisessa osastossa, 5 190 hyllymetriä. Valtionarkistossa oli arkistoaineistoja vuonna 1905 yhteensä 6 515 hyllymetriä.

Tilakysymykset ovat arkistoille aina ajankohtaisia. Suuriruhtinaskunnan pääkaupungin ollessa lyhyen aikaa Turussa, Senaatin vanha arkisto oli sijoitettuna yliopiston vielä keskeneräiseen päärakennukseen, Akatemiataloon. Helsingistä tuli pääkaupunki vuonna 1812. Senaatti ja sen arkisto muuttivat sinne vuonna 1819. Toimittuaan muutaman vuoden tilapäisissä tiloissa arkisto pääsi asettumaan uuteen Senaatintaloon vuonna 1822. Siellä arkisto toimi kiristyvän tilanahtauden vallitessa, kunnes sille valmistui vuonna 1890 arkkitehti Gustaf Nyströmin suunnittelema ajanmukainen, suuriruhtinaskunnan asemaa manifestoiva uudisrakennus. Muutto uudisrakennukseen tapahtui vuonna 1891. Valtionarkistolla oli asiakirjoja tuolloin noin 3 900 hyllymetriä. Maan itsenäistyessä kokoelmien laajuus oli kaksinkertaistunut lähes 8 000 hyllymetriin. Ruotsin arkistoaineistot olivat luonnollisesti vielä laajemmat. Vuonna 1891 naapurimaan Valtionarkistossa oli asiakirjoja lähes 20 000 hm.⁹⁸⁶ Vuonna 1976 Suomen Valtionarkistossa oli asiakirjoja 30 000 hm, Ruotsin vastaavassa laitoksessa vuonna 1978 yli kolme kertaa enemmän.

Vuoden 1890 uudisrakennuksen jälkeen Valtionarkisto laajeni vuonna 1928, jolloin se sai suuren lisärakennuksen; seuraava laajennus valmistui vuonna 1972.

⁹⁸⁶ Kamariarkisto siirrettiin Valtionarkiston hoitoon vuonna 1921; Kamariarkistossa oli tuolloin asiakirjoja 8 000 hm.

Aineistomäärän ohella myös Valtionarkiston henkilöstöresurssit kasvoivat. Vuonna 1892 Valtionarkistossa oli kolme akateemista virkamiestä. Vuonna 1913 arkiston palveluksessa oli 12 virkamiestä ja toimenhaltijaa (8 akateemista), joista kolme oli vakinaisia. Valtionarkistolla oli 1890-luvulta lähtien vuosittain palveluksessaan useita ylimääräisiä amanuensseja ja apulaisia. Osa heistä viipyi arkistossa vain lyhyen aikaa, osa vuosia ja päätyi aikanaan vakinaisiksi virkamiehiksi. Sortokausien aikana suuriruhtinaskunnan kauden lopulla Valtionarkisto oli myrskyn silmässä. Venäläiset eivät katsoneet hyvällä valtionarkistonhoitaja Reinhold Hausenin vastarinnaksi tulkittavaa toimintaa. Hän joutui jättämään virkansa venäläisten painostuksesta joulukuussa 1916. Hän oli ollut valtionarkistonhoitajana 36 vuotta (vuodesta 1883 vakinaisena).

Suuriruhtinaskunnan ajan päättyessä Valtionarkiston perustoiminnot olivat vakiintuneet: vastaanotettiin arkistoja keskushallinnon viranomaisilta ja muiltakin arkistonmuodostajilta mukaan lukien yksityiset yhteisöt ja henkilöt, järjestettiin ja luetteloihin arkistoja ja laadittiin muitakin hakemistoja, palveltiin tutkijoita ja muita asiakkaita (jäljennösten ja todistusten pyytäjiä) ja tehtiin jonkin verran kenttätöitäkin (mm. lääninhallitusten arkistojen järjestämishanke). Valtionarkisto oli tietyiltä osin valtakunnallinen instituutio. Tuomiokirjoja siirrettiin Valtionarkistoon koko maan alueelta ja eräitä muitakin aineistoja. Valtionarkisto osallistui asiantuntijana viranomaisten asiakirjojen seulontaan eli päätöksentekoon siitä, mitkä asiakirjat säilytettiin, mitkä voitiin hävittää ja millaisten säilytysaikojen jälkeen. Lopulliset päätökset teki Senaatti. Seulonta on ollut 1860-luvulta ja erityisesti Reinhold Hausenin kaudesta lähtien arkistolaitoksen tärkeimpiä tehtäviä. Kehityslinja on ollut sama Ruotsin arkistolaitoksessa. Valtionarkisto oli tärkeä tutkimuslaitos ja keskeinen osa maan juridista infrastruktuuria. 1920-luvun alkuun mennessä Valtionarkistossa vakiintui arkistotyön kulmakivi, provenienssiperiaate, jonka mukaan eri arkistonmuodostajien arkistot on pidettävä omina kokonaisuuksina eikä niitä saa sekoittaa keskenään. Tähän ajankohtaan mennessä Valtionarkisto (Kansallisarkisto) oli pitkälti saavuttanut nykyisen hahmonsaa.

Arkistolaitos oli kuitenkin vielä vailla alueellista organisaatiota, jota Valtionarkisto ja tutkijayhteisö olivat kauan valmistelleet ja odottaneet. Se alkoi toteutua 1920-luvulla. Esitys maakunta-arkistoista oli tehty jo vuoden 1888 valtiopäivillä. Vuoden 1897 Arkistodelegaatio oli selvittänyt kysymystä perusteellisesti ja sen jälkeen eräät muut valmisteluelimet kuten Maakunta-arkistovaltuuskunta (myöh. Arkistovaltuuskunta) 1920- ja 1930-luvuilla. Maakunta-arkistojen sijoituspaikkakunnista käytiin vuosien mittaan tiukkaa kädenvääntöä. Viipuria ja varsinkin Turkua pidettiin itsestään selvinä arkistopaikkakuntina, mutta ensimmäinen maakunta-arkisto perustettiin Hämeenlinnaan vuonna 1927; sen kovana kilpailijana oli ratkaisun jälkeenkin 1930-luvulla ja myöhemmin Tampere. Talvisotaan mennessä toiminnassa oli Hämeenlinnan lisäksi neljä maakunta-arkistoa (suluissa perustamisvuosi): Oulun (1932), Turun (1932), Viipurin (1934) ja Vaasan (1936) maakunta-arkistot. Niitä valmistelivat Maakunta-arkistovaltuuskunnan lisäksi eräät asialle omistautuneet poliitikot, erityisesti Väinö Voionmaa, joka oli valtuuskunnan jäsen. Sotien jälkeen aloitti vielä kaksi maakunta-arkistoa, Jyväskylän (1967) ja Joensuun (1974), joita perustettiin erityisesti uusien yliopistojen sijoituksella näihin kaupunkeihin. Maarianhaminaan perustettiin erityinen maakunnanarkisto (landsapsarkiv) vuonna 1978. Jatkosodan lopputuloksena Viipurin kaupunki menetettiin Neuvostoliitolle ja sen mukana myös Viipurin maakunta-arkisto ja suuri osa sen vanhasta arkistopiiristä. Arkiston uudeksi nimeksi tuli Savo-Karjalan maakunta-

arkisto. Eräiden välivaiheiden jälkeen se sijoitettiin Mikkeliin. Nimen Mikkelin maakunta-arkisto se sai, kun vuonna 1974 perustettiin Joensuun maakunta-arkisto, johon liitettiin osa Mikkelin arkiston piiristä, Pohjois-Karjala. Valtionarkisto ja maakunta-arkistot ovat työskennelleet pääasiassa hyvässä yhteistyössä, mutta samoin kuin Ruotsin arkistolaitoksessa myös ristiriitoja on ollut. Ne ovat Suomessa liittyneet Valtionarkiston ohjaavaan ja keskittävään rooliin, kokoelmapolitiikkaan (erityisesti yksityisarkistojen hankinnassa), maakunta-arkistojen sijoittamiseen sekä myös henkilösuhteisiin. Maakunta-arkistolaitoksen kehityksessä Suomi ja Ruotsi muistuttavat toisiaan. Kummassakin maassa asiasta keskusteltiin 1800-luvun lopulla. Ruotsissa käytännön ratkaisuihin päästiin aikaisemmin. Vadstenan maakunta-arkisto perustettiin vuonna 1899.

Leveransseissa (arkistonsiirroissa) Suomen ja Ruotsin Valtionarkistoissa on kiintoisia eroja ja yhtäläisyyksiä. Ruotsin Valtionarkisto oli vuoteen 1878 asti, jolloin siitä tuli itsenäinen virasto, osa Kuninkaallisen Majesteetin kansliaa. (Suomen Valtionarkisto itsenäistyi samassa mielessä vasta 1918). Senkin jälkeen siirtoja dominoivat Ruotsissa kanslian aineistot. Niitä kutsuttiin termillä ”ordinarie leveranser”, muut olivat ”extraordinarie leveranser”. Samantapainen jako on tehty myös Suomen Valtionarkiston siirroissa. Siirtojen piiri laajeni naapurimaan Valtionarkistossa varsin hitaasti. Itse asiassa vuoteen 1924 asti oli epäselvää, mitkä valtion viranomaiset olivat kanslian ohella velvollisia siirtämään asiakirjojaan. Jossain määrin sama tilanne vallitsi Suomessa vuoden 1939 lainsäädäntöön asti, joskin käytännössä oli selvää, että Senaatti toimielimien ja myöhemmin ministeriöt ja keskusvirastot olivat siirtovelvollisia. Maakunta-arkistojen osalta tilannetta oli selventänyt jo 1930-luvun puolivälin lainsäädäntö. Suurten leveranssien osalta Ruotsin ja Suomen Valtionarkistojen yhtäläisyyksiin kuuluivat revisiolaitosten tarkastamien läänintilien siirrot.

Vuosikymmeniä käytiin debattia siitä, tulisiko evankelis-luterilaisten seurakuntien siirtää (tallettaa) vanhimmat arkistonsa Valtionarkistoon tai maakunta-arkistoihin. Arkistolaitos oli voimakkaasti sen kannalla, mutta asia jäi siihen, että seurakunnat voivat vapaaehtoisuuden pohjalta tehdä aineistotalletuksia, siirtopakkoa ei ole.

Heti Kansalaissodan jälkeen Suomessa käynnistettiin poikkeuksellinen hanke, jossa Valtionarkisto keräsi Vapaussodan arkistoksi nimetyn kokoelman. Se koostuu vuoden 1918 tapahtumiin liittyvistä asiakirjoista ja muistitiedosta. Vastaavat systemaattiset keruut ovat olleet arkistolaitoksessa melko harvinaisia, ainakin tässä laajuudessa. 1920-lukua leimasivat neuvottelut asiakirjojen vaihdosta Neuvosto-Venäjän kanssa, mikä perustui Tarton rauhansopimukseen (1920). Suomen keskeisin tavoite oli saada Venäjältä Pietarissa toimineen ja Suomen suuriruhtinaskuntaa edustaneen Valtiosihteerinviraston arkisto. Siitä neuvoteltiin vuosien ajan; asia ratkesi lopulta niin, että Suomi sai valtaosan arkistosta. 1920-luvulla oli myös myönteisiä arkistosuhteita Neuvostoliittoon. Vuosikymmenen lopulla toteutettiin Valtionarkiston johdolla eräiden tieteenalojen yhteishanke, jossa Venäjällä kartoitettiin ja kopioitiin fotostatoimalla Suomea koskevia asiakirjoja. 1920-luvulla sukututkimuksesta tuli suosittua. Valtionarkistonhoitaja J. W. Ruuth suhtautui siihen myönteisesti. Sukututkimuksen merkitystä osoitti Suomen Sukututkimusseuran perustaminen vuonna 1917 ja seuran toimesta 1920-luvulla käynnistetty seurakuntien historiakirjojen kointi. Valtionarkisto tuki hanketta hoitamalla asiakirjojen lainausliikkeen. Kointityö teh-

tiin Valtionarkistossa, jonne kopiot myös talletettiin. Kopiointi saatiin pääosin valmiiksi 1940-luvun lopulla.

Suomen itsenäistyessä vuonna 1917 maasta puuttui arkistotoimintaa säätelevä lainsäädäntö. Arkistonhoitoa ja arkistonsiirtoja säädeltiin lähinnä johtosäännöillä, joista tärkeimpiä olivat Senaatin ja Valtionarkiston johtosäännöt. Tuomiokirjojen siirrot Valtionarkistoon tapahtuivat poikkeuksellisesti Senaatin ja valtiopäivien päätöksillä. Maakunta-arkistojen perustaminen ja arkistolainsäädäntö liittyivät tiiviisti yhteen. Maan koko arkistojärjestelmä oli niin suuressa muutostilassa, että arkistolainsäädäntö oli välttämättömyys. Sitä valmisteltiin pitkään. Asiaa puitiin mm. Arkistovaltuuskunnassa (ent. Maakunta-arkistovaltuuskunta). Lainsäädännön puuttuessa arkistolaitoksen ns. arkistohallinnolliset toimivaltuudet olivat epämääräisellä pohjalla. Ei ollut selvää, missä määrin Valtionarkisto saattoi ohjeistaa viranomaisia arkistoasioissa. Valtionarkiston valtuuksia seulonnassa ei niin ikään ollut määritelty, joskin ainakin laajoissa seulontasioissa Valtionarkisto toimi aina valmistelijana tai lausunnonantajana. Asia liittyi laajempaa kysymykseen siitä, mikä oli Valtionarkiston asema Suomen arkistolaitoksessa (laajasti käsitettynä). Valtionarkistonhoitaja Kaarlo Blomstedt pyrki johdonmukaisesti siihen, että Valtionarkisto saisi johtavan roolin Suomen arkistokentässä. Maakunta-arkistolaitos järjestettiin pysyvälle kannalle 1930-luvun puolivälissä annetulla lainsäädännöllä, aikaisemmin oli toimittu väliaikaisten ohjesääntöjen ja säädösten varassa.

Laki julkisista arkistoista (18/1939) ja asetus sen täytäntöönpanosta (85/1939) säädettiin vuonna 1939. Valtionarkisto ja maakunta-arkistot saivat valtuudet ohjata ja tarkastaa valtion ja kunnallisten viranomaisten arkistoja. Viranomaiset, mukaan lukien kunnat, eivät saaneet hävittää asiakirjojaan ilman Valtionarkiston suostumusta. Säännellyn seulontamenettelyn lisäksi lainsäädäntö asetti viranomaisille muitakin arkistollisia velvoitteita, jotka liittyivät arkistotiloihin ja arkistojen luettelointiin. Viranomaisten tuli myös nimetä vastuunalainen arkistonhoitaja arkistoilleen, mikä oli merkittävä uudistus. 1930-luvun arkistolainsäädäntö vahvisti Suomelle ominaisen dualismin, so. sen, että Valtionarkisto (Kansallisarkisto) ja maakunta-arkistot ovat sekä tutkimuslaitoksia että viranomaisten arkistointia ohjaavia hallinnollisia virastoja.

Valtionarkiston koulutustoiminta alkoi valtionarkistonhoitaja Kaarlo Blomstedtin aikana vuonna 1936, jolloin perustettiin akateeminen arkistotutkinto, joka aluksi liittyi eräiden arkistolaitoksen virkojen pätevyysvaatimuksiin. Jo 1920-luvun lopussa Blomstedt oli valtionarkistonhoitajaksi tultuaan tehostanut laitoksensa sisäistä koulutusta, jonka johdonmukainen tulos vuoden 1936 tutkinto oli. 1950-luvulla arkistotutkintoa alkoivat suorittaa enenevästi myös arkistolaitoksen ulkopuolella toimivat henkilöt. Vuonna 1969 perustettiin alempi arkistotutkinto, johon kuuluvia arkistonhoitokursseja alettiin järjestää kyseisenä vuonna Valtionarkistossa ja hieman myöhemmin maakunta-arkistoissa. Alempi arkistotutkinto on säilynyt arkistolaitoksen keskeisenä koulutusmuotona. Tutkintoa suorittavat pääasiassa virastojen ja kuntien sekä suurten järjestöjen arkistonhoitajat ja henkilöt, joiden toimenkuvaan kuuluu arkistotoimen tehtäviä.

Arkistolaitoksen aineistot ovat kasvaneet myös itsenäisyyden ajalla voimakkaasti. Vuonna 1930 Valtionarkistossa oli asiakirjoja 17 000 hyllymetriä. Vuonna 1976 niitä oli jo 30 000 hyllymetriä; aineisto oli siten kasvanut yli 76 prosentilla. Seitsemässä maakunta-arkistossa oli arkisto-

aineistoja vuonna 1976 yhteensä 36 550 hyllymetriä. Asiakirjojen käytettävyys ja suojelu mullistuivat, kun niitä alettiin mikrofilmata 1940-luvun lopusta alkaen. Kirkonarkistoja ja eräitä muita arkistoaineistoja mikrofilmattiin amerikkalaisen Myöhempien Aikojen Pyhien Jeesuksen Kristuksen Kirkkoon kuuluvan sukututkimusseuran toimesta vuodesta 1948 alkaen. Toiminnasta ei ollut suoranaisia kustannuksia arkistolaitokselle. Amerikkalaisseura lahjoitti Valtionarkistolle yhden käyttökappaleen kutakin mikrofilmirullaa. Amerikkalaiset tekivät vastaavaa kuvaustyötä, joka perustui heidän kirkkonsa teologisiin näkemyksiin, myös Ruotsissa ja eräissä muissakin maissa. Valtionarkisto sai oman mikrofilmikameran vuonna 1962. Mikrofilmaus on samaa kopiointin konseptia, jota arkistolaitos on vanhastaan harjoittanut. Vuonna 1890 alettiin Ruotsin Valtionarkistossa valtakunnanregistratuuran kopiointi Suomen Valtionarkiston laskuun (Suomea koskevilta osin). Kopiointia teki sama henkilö, Ruth Fischer, vuoteen 1944. Mikrofilmaus ja kopiointi liittyvät läheisesti myös lähteiden julkaisemiseen, jota arkistolaitos on harjoittanut varsin paljon. Tämän alan monumentti on valtionarkistonhoitaja Reinhold Hausenin toimittama kahdeksanosainen *Finlands medeltidsurkunder* (1910–1935).

1950- ja 1960-luvuilla kuvattiin paljon erityisesti Ruotsissa mutta myös Neuvostoliitossa olevia Suomea koskevia arkistoaineistoja. Täydellisen oman mikrofilmilaboratorion Valtionarkisto sai vuonna 1973 uuden lisärakennuksen tiloihin. Valokopiointi oli niin ikään mullistavaa asiakaspalvelun kannalta, mutta asiakirjasidosten kunnolle se ei aina tehnyt hyvää. Arkistolaitoksen sitomo- ja konservointitoiminta kehittyi vaatimattomasta alusta professionaaliseksi toiminnaksi. Valtionarkistonhoitaja Blomstedt kiinnitti paljon huomiota tähän tehtäväalueeseen, ja järjesti sen vakinaiselle kannalle 1920-luvulla. Maakunta-arkistoista Vaasa ja Turku saivat ensimmäisenä resursseja sitomo- ja konservointitoimintaan, myöhemmin muutkin. Valtionarkistossa toimi vaihtelevasti myös valokuvaamo, pysyvästi vuodesta 1973.

Vuosien 1939 ja 1949 erityislainsäädäntö toi Valtionarkistolle uuden tehtävän, heraldiikan. Se oli satunnaisesti kuulunut arkiston käsiteltäviin asioihin jo Hausenin aikana. Lainsäädännön mukaan Valtionarkiston tuli antaa lausunto viranomaisten sineteistä, kuntien vaakunaesityksistä sekä eräistä muista tunnuksista. Vaakunalausunnot työllistivät Valtionarkistoa huomattavasti 1950-luvulla, jolloin käsiteltävänä oli vuosittain kymmeniä kuntien vaakuna-asioita. Valtionarkiston apuna oli erityinen heraldinen lautakunta, jonka puheenjohtajana oli valtionarkistonhoitaja.

Tutkijakäynnit lisääntyivät 1900-luvulla huomattavasti. Kehitys oli voimakkaan nousujohteista jo autonomian aikana, mikä seurasi historian tutkimuksen kehitystä. Vuonna 1900 käynntejä oli noin 2 600, mutta ensimmäisen maailmansodan alla jo 5 600. Vuonna 1929 tutkijakäynntejä oli noin 10 900, vuonna 1936 lähes 17 000, mikä oli 1930-luvun huippuvuosi. Tutkijakäyntien kasvu oli vuodesta 1929 vuoteen 1936 56 prosenttia. 1960-luku oli käynneissä suuri nousun vuosikymmen, mikä heijasti mm. sukututkimusharrastuksen suosion kasvua. Vuonna 1960 tutkijakäynntejä oli noin 16 600, vuonna 1969 19 400, kasvu oli lähes 17 prosenttia. Kahdenkymmenen tuhannen tutkijakäynnin raja Valtionarkistossa ylittyi tarkastelukaudella kahtena vuonna, vuosina 1966 ja 1974. Kehitys oli vastaava myös maakunta-arkistoissa, joskin niiden keskinäiset erot olivat huomattavat. Eniten tutkijakäynntejä oli vakiintuneesti Turun maakunta-arkistossa, vähiten Hämeenlinnassa. Arkistolaitoksen toiminnan monipuolistuminen ja laajentuminen tapahtui Yrjö Nurmion valtionarkistonhoitajakaudella 1950- ja 1960-luvuilla.

Arkistohallinto eli viranomaisten ohjaaminen arkistotoimen asioissa tuli sotien jälkeen Valtionarkiston ja koko arkistolaitoksen keskeiseksi tehtäväksi, mikä perustui vuoden 1939 arkistolainsäädäntöön yhdistyneenä yhteiskunnan rajuun muutokseen (hallinnon ja asiakirjamäärien kasvu). 1970-luvulle tultaessa voitiin puhua viranomaisten asiakirjatulvasta. Konttoritekniikassa tapahtui muutoksia, automaattinen tietojenkäsittely teki tuloaan, arkistonmuodostuksessa oli epätarkoituksenmukaisia piirteitä (kuten liiallinen kirjaaminen). Tämä asetti haasteita sekä arkistonmuodostajille että arkistolaitokselle. Perinteiset arkistohallinnolliset keinot eivät enää riittäneet. Arkistolaitoksen näkökulmasta arkistotoimen ohjaus oli tarpeen ulottaa pidemmälle asiakirjojen elinkaaren alkupäähän, niin että tietojen löytyminen elinkaaren kaikissa vaiheissa voitiin varmistaa ja seulonta toteuttaa tarkoituksenmukaisesti ja mahdollisimman vähin kustannuksin. Arkistotoimessa ja arkistolaitoksessa tapahtui paradigman muutos 1960-luvun lopussa.

Tilannetta kartoittamaan asetettiin vuonna 1974 valtionarkistonhoitaja Toivo J. Paloposken puheenjohtajuudella toiminut Arkistotoimikunta. Sen tuli selvittää julkisten arkistojen asemaa ja toimintatavoitteita hallinnon ja tutkimuksen kentässä sekä tehdä selvityksen pohjalta ehdotus lainsäädännöksi. Komitean mietintö julkaistiin vuonna 1977. Komitea esitti arkistolaitoksen valtuuksien lisäämistä viranomaisten arkistonmuodostuksen ohjaamisessa mukaan lukien kirjaaminen ja asiakirjatekniikka. Erityisen merkittävä tulevaisuuden kannalta oli ehdotus viranomaisten arkistosäännöistä ja arkistonmuodostussuunnitelmista, joilla ohjattaisiin asiakirja-aineistojen muodostumista viranomaisissa sekä helpotettaisiin seulontaa.

Kehitys kulminoitui vuoden 1981 arkistolakiin (tuli voimaan 1983) ja vuoden 1982 arkistoasetukseen, jotka antoivat arkistolaitokselle laajat valtuudet ohjata viranomaisten arkistonmuodostusta. Uusi lainsäädäntö mahdollisti arkistolaitokselle aktiivisemmän otteen seulonnassa ja velvoitti viranomaiset tehostamaan arkistointiaan mm. ottamalla käyttöön edellä mainittu arkistosääntö ja siihen liittyvä arkistonmuodostussuunnitelma. Tavoitteena oli viranomaisten asiakirjatietojen entistä parempi säilyminen, saatavuus ja käytettävyys sekä tehokas ennakkoseulonta (arkistonmuodostussuunnitelmat olivat samalla seulontaesityksiä). Näitä tavoitteita ja toimintoja alettiin kutsua amerikkalaisittain asiakirjahallinnoksi (records management). Korostettiin näkemystä, että uudistukset palvelivat paitsi arkistolaitosta myös viranomaisia itseään. Arkistotoimen paradigman muutosvaiheessa 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alkuvuosina valtionarkistonhoitajina toimivat Martti Kerkkonen ja Tuomo Polvinen. Asiakirjahallinnon varsinainen läpimurto tapahtui Polvisen seuraajan Toivo J. Paloposken aikana.

Suomalainen arkistotoimen konsepti, jossa yhdistyivät perinteinen arkistonhoito ja moderni asiakirjahallinto, oli pitkään varsin ainutlaatuinen Euroopassa, poikkeuksena Ruotsi. Useimpien arkistolaitosten toiminnassa painopiste oli kokonaan tai pääosin vanhojen arkistojen vastaanottamisessa, säilytyksessä, hoidossa ja niihin liittyvässä tietopalvelussa. Vasta 1990-luvulla alettiin puhua – etenkin EU-arkistoyhteistyön merkeissä – ”front-end” -lähestymistavan tarpeellisuudesta, mikä liittyi erityisesti sähköisten asiakirja-aineistojen pitkäaikaissäilytyksen ja käytettävyyden ongelmiin. Suomi ja Ruotsi olivat ”front-end” -lähestymistavassa pari vuosikymmentä muuta Eurooppaa edellä

Suomessa voidaan puhua arkistonhoitajan professiosta suuriruhtinaskunnan ajalta alkaen. Ammattikuntaan kuului aluksi vain kourallinen virkamiehiä, joilla oli yleensä (vaikkakaan ei aina) akateeminen koulutus. Arkistonhoitajia oli aluksi vain Valtionarkistossa (ja sittemmin myös maakunta-arkistoissa), Valtiosihteerinvirastossa, Kenraalikuvernöörinkansliassa ja lääninhallituksissa. Suomen itsenäistymisestä lähtien, varsinkin sotien jälkeen, kuva on täysin muuttunut. Hallinnossa toimii sekä akateemisia että muun koulutuksen saaneita arkistoammattilaisia ja heidän lisäksi muuta henkilöstöä, jolla on arkistotoimen tehtäviä varsinaisessa toimenkuvassaan. Erilainen koulutus pohja sekä eriytyvät työtehtävät (mm. atk:n vaatima erityisosaaminen) jakavat professiota, mutta myös yhdistäviä tekijöitä on: käsitteet ja terminologia, ymmärrys arkistoaineiston erityisluonteesta, arkistonmuodostuksen ja seulonnan problematiikka, profession kehittämiseen ja keskinäiseen yhteydenpitoon tähtäävät yhdistykset ja julkaisut. Oma erityinen arkistokoulutus on myös sitonut ammattikuntaa yhteen: 1930-luvun akateeminen arkistotutkinto ja laajapohjaisempi 1960-luvun lopulla perustettu arkistotutkinto.

Arkistolaitoksella on tiivis yhteys tutkimukseen ja yhteiskuntaan. Tutkimuksen eri suuntaukset ovat löytäneet ja löytävät lähteitä arkistolaitoksesta, ja omia metodejaan soveltamalla ne ovat saaneet uusia tuloksia samojakin lähderyhmiä käyttämällä, näkökulmat vain ovat vaihdelleet. Arkistot ovat kirjaimellisesti tutkimuksen aarreaitta, jota ei voi tyhjentää.

Tutkimuksen ja arkistojen suhdetta on perinteisesti määrittänyt se, että monet arkistolaitoksen palveluksessa toimineet ovat olleet historian tutkijoita. Epäilemättä tämä on osaltaan johtunut arkistonhoitajien koulutustaustasta ja siitä, että virkamies-tutkijat ovat tehneet arkistotyötään asiakirjalähteiden äärellä. Heidän lähteiden tuntemuksensa on ollut poikkeuksellisen syvä, mikä on innostanut tutkimukseen. Kun Kansallisarkistoa ja maakunta-arkistoja kutsutaan tutkimuslaitoksiksi, tarkoitetaan yleensä sitä, että ne muodostavat tutkimuksen infrastruktuurin. Arkistovirkamiesten oma tutkimustoiminta on tehnyt arkistolaitoksen yksiköistä tutkimuslaitoksia myös toisessa, tutkimuksen substanssiin liittyvässä merkityksessä.

Arkistolaitos toimii ajassa. Seulontaratkaisut, so. mitä asiakirja-aineistoja säilytetään, mitä hävitetään, ovat sidoksissa aikakauden arvoihin ja tutkimuksen suuntauksiin. Vaikka arkistolaitos pyrkii objektiivisuuteen, se ei voi nostaa itseään ajan ulkopuolelle. Suora poliittinen kytkentäkään ei ole ollut tuntematonta. Vapaus sodan arkistojen keruu Kansalaissodan jälkeen oli osa valkoista projektia. Jatkosodan aikana Valtionarkisto oli varsin läheisessä yhteydessä Suur-Suomi -hankkeeseen. Siinä ei ole mitään erityisen ihmeellistä. Valtionarkisto oli osa valtiokoneistoa ja toimi sen tavoitteiden mukaisesti. Mitään itsenäistä poliittista agenda arkistolaitoksella ei ole ollut, vaan se on toiminut kunkin aikakauden poliittis-hallinnollisessa kontekstissa.

Arkistolaitos joutui sotien (1939–1944) poikkeusoloissa kovien haasteiden eteen, joihin kuului arkistoa-aineistojen laajamittaiset evakuoinnit. Yhteensä noin 7 000 hyllymetriä asiakirjoja vaihtoi paikkaa arkistolaitoksen yksiköistä erilaisiin turvallisempiin säilytyspaikkoihin, mm. kirkkoihin ja sitten Jatkosodan päätyttyä takaisin arkistoihin. Valtionarkisto sekä Oulun ja Vaasan maakunta-arkistot kärsivät pommitusvaurioita. Viipurin maakunta-arkisto ja suuri osan sen aineistoista menetettiin.

Arkistolaitos on suuresti vaikuttanut tutkimukseen ja yhteiskuntaan juuri seulonnan kautta. Se vähentää asiakirjamassoja ja säästää siten kustannuksia. Tarpeettoman tiedon hävittäminen myös helpottaa jäljelle jäävän aineiston käyttöä, mikä on tutkimuksen ja kaiken tiedonhaun etu. Seulonta on toimintaa, jota arkistolaitos tekee hiljaisuudessa; sitä tuskin huomataan tai arvostetaan sen ansaitsemalla tavalla.

Yhteiskuntaan vaikuttamista ovat myös jäsenyydet erilaisissa arkistolaitoksen tehtäväkenttää sivuavissa komiteoissa, toimikunnissa ja työryhmissä sekä toiminta lausunnonantajana. Tätä osallistumista on ollut enenevässä määrin 1970-luvun alusta lähtien, ja siihen ovat osallistuneet Valtionarkiston ohella myös maakunta-arkistojen edustajat (varsinkin 1980-luvulta lähtien).

Suomen arkistolaitoksella on perinteisesti tiiviit yhteydet muiden Pohjoismaiden arkistolaitoksiin. Erityisesti Ruotsi on läheinen, mikä johtuu pitkästä yhteisestä historiasta ja yhteisistä hallinnollisista ja arkistoperiaatteista. Suomen ja Ruotsin arkistolaitosten kehityksessä on monia yhteisiä piirteitä. Kumpikin laitos sai alkunsa hallintoviranomaisen yhteydessä, Suomessa Senaatin ja Ruotsissa kuninkaan kanslian. Kumpikin arkisto muodostui myöhemmin itsenäiseksi virastoksi. Kummassakin maassa syntyi maakunta-arkistolaitos, jonka johdossa oli Valtionarkisto. Molemmat arkistolaitokset ovat olleet paitsi historiallisen aineiston depoita ja tutkimuslaitoksia myös hallintovirastoja, joiden tehtäviin on kuulunut ohjata virnaomaisia ajankohtaisen arkistonmuodostuksen asioissa. Mikrofilmauksen historia on samankaltainen Suomen ja Ruotsin arkistolaitoksissa. Tietysti myös eroja on. Ruotsissa arkistolaitoksella on ollut suurempi sananvalta evankelis-luterilaisen kirkon arkistoasioihin kuin Suomessa. Suomessa puolestaan arkistolaitos on voinut suuremmassa määrin kuin Ruotsissa ohjata kunnallista arkistotoimintaa. Suomessa ensimmäinen arkistolaki säädettiin vuonna 1939, Ruotsissa vuonna 1991.

Arkistolaitoksen rooli Janus-jumalan palvelijana perustuu kahteen suureen tehtävään: toisaalta tieteellisen tutkimuksen, toisaalta yhteiskunnan juridisen perustan tukemiseen. Nämä tehtävät ovat olleet arkistolaitoksella alusta lähtien. Kolmas keskeinen tehtävä, viranomaisten arkistotoimen ohjaus, liittyy edellä mainittuihin. Arkistolaitos ohjaa viranomaisten ja muiden organisaatioiden arkistonmuodostusta viime kädessä siksi, että asiakirja-aineistot saataisiin arkistolaitokseen seulottuina ja että ne olisivat mahdollisimman helposti tutkijoiden ja muiden tiedon tarvitsijoiden käytettävissä. Tässä toiminnassa yhdistyvät menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus.

Kuvalähteet

- Kuva 1. KA valokuvakokoelma, 1962.
- Kuva 2. KA valokuvakokoelma. Valokuvaaja Matti Halme 1961.
- Kuva 3. KA valokuvakokoelma.
- Kuva 4. KA valokuvakokoelma. Valokuvaaja Fredrik Forssell.
- Kuva 5. HMA valokuvakokoelma.
- Kuva 6. HMA valokuvakokoelma.
- Kuva 7. HMA valokuvakokoelma, 1977.
- Kuva 8. OMA valokuvakokoelma.
- Kuva 9. TMA valokuvakokoelma.
- Kuva 10. TMA valokuvakokoelma. Valokuvaaja Arvo Salminen.
- Kuva 11. MMA valokuvakokoelma. Valokuvaaja Alpo Salmela 1957.
- Kuva 12. KA valokuvakokoelma.
- Kuva 13. KA valokuvakokoelma, 1967.
- Kuva 14. JoMA valokuvakokoelma.
- Kuva 15. KA valokuvakokoelma. Valokuvaaja Alpo Salmela 19.12.1972.
- Kuva 16. KA valokuvakokoelma.
- Kuva 17. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran (SKHS) valokuvakokoelma.

Lyhenteitä

Askok	Asetuskokoelma
HAik	Historiallinen Aikakauskirja
HArk	Historiallinen Arkisto
HMA	Hämeenlinnan maakunta-arkisto
JoMA	Joensuun maakunta-arkisto
JyMA	Jyväskylän maakunta-arkisto
KA	Kansallisarkisto
MMA	Mikkelin maakunta-arkisto
OMA	Oulun maakunta-arkisto
SHS	Suomen Historiallinen Seura
SKHS	Suomen Kirkkohistoriallinen Seura
SKMA	Savo-Karjalan maakunta-arkisto
Tk	Toimintakertomus
TMA	Turun maakunta-arkisto

VA	Valtionarkisto
VMA	Vaasan maakunta-arkisto

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Arkistolähteet

Arkistolähteet esitetään suurina kokonaisuuksina. Tarkemmat tiedot asiakirjojen rajavuosista, arkistosignumeista yms. ovat lähdeviitteissä.

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Viranomaisarkistot

Arkistoainesten supistamiskomitean arkisto

Arkistovaltuuskunnan arkisto

Kansallisarkiston virka-arkisto

Bab	Käytöstä poistetut nimikirjat
Daa	Kirjekonseptit
Dcc	Arkistontarkastuskertomukset
De	Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen toimintakertomukset
Eaa	Saapuneet kirjeet
Hha	Ylempää arkistotutkintoa koskevat asiakirjat
Hhb	Arkistonhoitotutkintoa koskevat asiakirjat
Hhc	Arkistonhoitokursseja koskevat asiakirjat
Hq	Arkistojen suojelua koskevat asiakirjat
Ma	Muistiot, raportit, tutkimukset

Yksityisarkistot

Alpo Salmelan arkisto

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA), Hämeenlinna

Hämeenlinnan maakunta-arkiston virka-arkisto

Hi	Muut sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat. Hämeenlinnan maakunta-arkiston 50-vuotisjuhlaan liittyvät asiakirjat [Seppo Myllyniemen historiikki].
----	--

Turun maakunta-arkisto (TMA), Turku

Turun maakunta-arkiston virka-arkisto

Bbb	Käytöstä poistetut luettelot
Cc	Arkistokokousten pöytäkirjat ja niihin liittyvät asiakirjat

Da	Diarioidut kirjetoisteet
Ea	Saapuneet diarioidut kirjeet
Ebb	Muiden arkistojen toimintakertomukset
Fa	Kirjeistö
Fb	Henkilöaktit
Fca	Virastoaktit

Painetut lähteet

Lehdet

Faili
 Fakta. Historian opiskelijain lehti
 Helsingin Sanomat
 Keski-Suomalainen
 Savon Sanomat
 Ylä-Vuoksi

Muut painetut lähteet

Arkistotoimikunnan mietintö. Komiteanmietintö 1977: 65. Helsinki 1977.
 Renvall, Pentti, Nykyajan historiantutkimus. Porvoo; Helsinki: Werner Söderström, cop. 1965.
 Suomen Asetuskokoelma
 Valtiokalenterit
 Valtiopäiväasiakirjat

Haastattelut

Haastattelijana Jari Lybeck. Suluissa haastattelun ajankohta.

Toimistopäällikkö Yrjö Kihlberg (25.9.2014).
 Arkistoneuvos Pirkko Rastas (15.2.2013).
 Arkistoneuvos Juhani Saarenheimo (23.4.2015).

Tutkimuskirjallisuus

Aalto, Teemu, Mikrofilmaus ja arkistointi. [Helsinki]: Merikustannus 1990.
 Ahtiainen, Pekka – Tervonen, Jukka, Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1996.

- Toini Aunola 1917–1989. HAik 3/1989. Helsinki 1989, [muistokirjoitus; kirjoittajaa ei mainittu], 269.
- Autio, Veli-Matti, Opetusministeriön historia 4. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944. [Helsinki]: [Opetusministeriö] 1986.
- Autio, Veli-Matti – Heikkilä, Markku, Opetusministeriön historia 5. Jälleenrakennuksen ja kasvun kulttuuripolitiikka 1945–1965. Helsinki: Opetusministeriö 1990 [Autio luvut i–vi ja xi; Heikkilä luvut vii–x].
- Bonsdorff, Mikko – Winterhalter, Kati, Kansallisarkisto, entinen Valtionarkisto. Ulkoasun rakennushistoriaselvitys 2015. Senaatti-kiinteistöt 2015.
- Brenneke. Adolf, Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens, bearbeitet nach Vorlesungsnachschriften und Nachlasspapieren und ergänzt von Wolfgang Leesch. Koehler & Amelang, Leipzig 1953.
- Brotherus, Heikki, Ritarikadun asiamiehenä. Espoo, 1984.
- Bruun, Patrick, Aulis Oja, HAik 1/1977. Helsinki 1977, 31–32.
- Bruun, Patrick, Berndt Ludvig Federley, HAik 1/1977. Helsinki 1977, 29–30.
- Clason, Sam., Emil Hildebrand [muistokirjoitus]. Nordisk tidsskrift för bok- ock biblioteksväsen. Årgång VI, 1919, 234–242.
- Durchman, Otto, Historiakirjain jäljentämistyö päättynyt. *Genos. Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja*. 19. vuosikerta, 1948. Helsinki 1948, 3–5.
- Engman, Max, Arkivdelegaten Kaarlo Ylönens förhandlingar om arkivutväxling med Rådrys-land 1921. Pertsä. Ystäväkirja Pertti Vuoriselle, vänskrift till Pertti Vuorinen 3.6.2002. Helsinki 2002, 34–50.
- Eskola, Seikko, Tiedepolitiikka ja korkeakoulut. *Suomen tieteen historia 4. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien*. Porvoo; Helsinki: WSOY 2002, 222–391.
- Gråsten, Maaria, ”Yksiin taitaviin käsiin”. Maakunta-arkistot kansallisen menneisyyden ja tulevaisuuden takaajina arkistovaltuuskunnan toiminnassa 1924–1926. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Suomen historia. Maaliskuu 2015.
- Halila, Aimo, Professori A. R. Cederberg. HAik 3/1948. Helsinki 1948, 240–242.
- Hallintohistorian tilastoja 1, Tietoja virkakunnasta 1809–1984. Hallintohistoriakomitea. Helsinki: Painatuskeskus 1995.
- Heikkilä, Markku, Opetusministeriön historia 3. Kirkollistoimituskunta – Opetusministeriö. Kie- litaistelusta sortovuosiin 1869–1917. Helsinki: [Opetusministeriö] 1985.
- Heininen, Simo, In memoriam Kauko Pirinen. Muistosanat Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran kuukausikokouksessa 4.10.1999. *Kauko Pirinen in memoriam*. Toim. Mikko Ketola. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 187. SKHS, Helsinki 2001, 129–132.

- Herlin, Ilkka, Linjoilla ja linjojen takana. Historioitsijat sodassa. Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka. *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjotukseen*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1996, 84–119.
- Huldén, Lena, Reinhold Hausen och källutgåvorna. *Reinhold Hausen (1850–1942). Kansallisen arkiston rakentaja*. Toimittanut Elisa Orrman. Kansallisarkisto 2000, 27–49.
- Hyppönen, Marjo, Turun maakunta-arkisto. Laudatur-tutkielma. Kulttuurihistoria. Turun yliopisto, 1982.
- Hämynen, Tapio – Heikkinen, Antero, Joensuun maakunta-arkisto antoi perustan historiantutkimukselle Joensuun yliopistossa. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 8. Helsinki 2002, 39–49.
- Jaakkola, Jalmari, Kaarlo Blomstedt. HAik 1/1949. Helsinki 1949, 1–6.
- Jokipii, Mauno, Jyväskylän maakunta-arkiston perustaminen. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 6. Helsinki 1999, 97–106.
- Jørgensen, Harald, Nordiske arkiver. København 1968.
- Järvinen, Markku, Om arkivläggningsmetoder och arkivens struktur i Finland. Nordiska arkivstudier. København 1977, 79–96.
- Kerkkonen, Martti, Arkistoaineiston pesänjako Ruotsin ja Suomen kesken Haminan rauhan jälkeen. HAik 1/1973. Helsinki 1973, 5–18.
- Kerkkonen, Martti, Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen. Helsinki: Valtionarkisto 1988.
- Knapas, Rainer, Kunskapens rike: Helsingfors universitetsbibliotek – Nationalbiblioteket 1640–2010. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2010.
- Kromnow, Åke, Dokumentets väg genom företaget. *Suomen ensimmäiset liikearkistopäivät. Liikearkistoyhdistys r.y.:n julkaisuja* n:o 1. Helsinki 1963.
- Kuusanmäki, Jussi, Kauko Pirinen, arkistomies ja heraldikko. *Kauko Pirinen in memoriam*. Toim. Mikko Ketola. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 187. SKHS, Helsinki 2001, 133–157.
- Leppänen, Markku, Otannan käyttö asiakirjojen seulonnassa. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 6. Helsinki 1999, 65–82.
- Litzen, Veikko, Martti Kerkkonen 1905–1990. HAik 3/1990. Helsinki 1990, 283–284.
- Litzen, Veikko, Nurmio, Yrjö (1901–1983). Suomen Kansallisbiografia 7. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.
- Lähteenkorva, Pekka, Marja Pohjola viihtyy eläkkeellä, vähän töissäkin. Faili 3/2015, 23–29.
- Michelsen, Karl-Erik, Tiede rauhan ja sodan vuosina. *Suomen tieteen historia* 4. *Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien*. Porvoo; Helsinki: WSOY 2002, 148–219.

- Mustelin, Olof, Studier i finländsk historieforskning 1809–1865. Akademisk avhandling. Åbo Akademi 1957. Borgå 1957.
- Mäenpää, Markku, Arkistoinesten supistamiskomitea maamme seulontakäytäntöjen ja -periaatteiden luojana. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 5. Helsinki 1994, 181–199.
- Narva, Aila, Tiedonjyväsiä: asiakirja-aineistojen käyttäjän opas. [Helsinki]: Kansallisarkisto 2002.
- Niemelä, Päivi, Arkistoteoreettista keskustelua Suomessa 1940-luvulla: Pentti Renvall ja funktionaalisuuden periaate. Asiakirjahallinnon koulutusohjelman tutkielma 25.11.2003. Turun yliopisto. Täydennyskoulutuskeskus.
- Niitemaa, Vilho, Ragnar Rosén, HAik 1964. Helsinki 1964, 190–192.
- Norberg, Erik, Mellan tiden och evigheten, Riksarkivet 1846–1991. *Skrifter utgivna av Riksarkivet* 28. Stockholm 2007.
- Nurmio, Yrjö, Kirkonarkistojemme vanhempien osien siirtäminen maakunta-arkistoihin. Kysymyksen aikaisempien vaiheiden ja nykytilanteen selvittelyä. HAik 1955. Helsinki 1955, 126–135.
- Nurmio, Yrjö, Toinen kansainvälinen arkistokongressi Haagissa kesällä 1953. HAik 1/1954. Helsinki 1954, 45–48.
- Nurmio, Yrjö, Valtionarkistomme perustamisajoilta. HArk 53. Helsinki 1950, 158–212.
- Nurmio, Yrjö, Valtionarkistomme tehtävät ja toimintamuodot uuden arkistoasetuksen määrittelyä. HAik 2/1953. Helsinki 1953, 197–201.
- Nurmio, Yrjö, Valtionarkiston toimesta ulkomailla suoritettavat mikrofilmaustyöt. HAik 4/1952. Helsinki 1952, 268–274.
- Nurmio, Yrjö, Venäläisen arkistoaineiston kopiointi suomalaista historian tutkimusta varten. HAik 1960. Helsinki 1960, 188–192.
- Onnela, Samuli, Oulun maakunta-arkiston perustaminen. *Pohjoissuomalaista todellisuutta etsimässä. Oulun maakunta-arkiston 70-vuotisjuhlakirja*. Oulun Historiaseura, Oulun maakunta-arkisto. Raahen, 2002. Scripta Historica 29. Oulun historiaseuran julkaisuja, 12–37.
- Orrman, Eljas, Arkistolainsäädännön historiaa – arkistolain synty [esitelmä Arkistoyhdistys ry:n seminaarissa 1.11.2013].
- Orrman, Eljas, Den finländska historikern Pentti Renvall som arkivteoretisk tänkare. *Med Clio til Kringsjå. Festschrift til riksarkivar John Herstad. Riksarkivaren. Skriftserie* 13. Oslo 2002, 391–405.
- Orrman, Eljas, Det allmänna arkivsystemet i Sverige och Finland. *Arkisto. Toim.* Pirkko Rastas, Jussi Kuusanmäki, Eljas Orrman. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 1. Helsinki 1983.

- Orrman, Eljas, Iakttagelser om Statsarkivets verksamhet som forskningsfrämjande institution från början av självständighetstiden till vinterkriget. *Historisk Tidskrift för Finland*, årg. 97/2012,4, 531–554.
- Orrman, Eljas, Pentti Renvall – suomalainen arkistotieteen teoreetikko [esitelmä Arkistoyhdistys ry:n seminaarissa 5.11.2010].
- Orrman, Eljas, Riksarkivet – en forskarskola för historiker? *Medströms – Motströms: individ och strukturer i historien. Festskrift till Max Engman den 27 september 2005*. Red. Tom Gullberg och Kaj Sandberg. Helsingfors: Söderström; Stockholm: Atlantis 2005, 57–72.
- Orrman, Eljas, Statssekretariatets arkiv – ett finskt forskningsarkiv i S:t Petersburg. *Historiska och litteraturhistoriska studier 83. Svenska litteratursällskapet i Finland*. Helsingfors 2008, 113–129.
- Orrman, Eljas, Valtiosihteerinviraston arkistorakennus Pietarissa. *Pertsu. Ystäväkirja Pertti Vuoriselle. Vänskrift till Pertti Vuorinen 3.6.2002*. Helsinki 2002, 187–193.
- Paasovaara, Aino, Oulun maakunta-arkistoon luovutetut järjestöjen ja liikeyritysten arkistot. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 1*. Helsinki 1983, 193–215.
- Paloposki, Toivo J., Alpo Salmela arkistomiehenä. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 1*. Helsinki 1983, 9–11.
- Paloposki, Toivo, J., Yrjö Nurmio (1901–1983). *HAik 4/1983*. Helsinki 1983, 237–239.
- Pohjola, Raimo – Happonen, Päivi, Sähke-määrittysten synty. Arkistolaitos sähköisen asiakirjahallinnan kehittäjänä. *Kleion pauloissa*. Arkistolaitoksen toimituksia 17. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura 2014, 268–276.
- Puntila, Lauri. A., Olavi Seitkari, *HAik 1962*. Helsinki 1962, 163–164.
- Rastas, Pirkko, Arkistohallintoa sata vuotta sitten. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 1*. Helsinki 1983, 39–56.
- Renvall, Pentti, Carl von Bonsdorff. *Haik 1/1952*. Helsinki 1952, 74–76.
- Riksarkivets bestandsöversikt. Del 6. Särskilda bestånd och allmänna forskningshjälpmedel. Utgiven av Örjan Rosnefors m. fl. *Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 8*. Stockholm 2003.
- Ryynänen, Elisa, Historiantutkijat arkistoja käyttämässä 1919–2011. Itä-Suomen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta. Historia- ja maantieteiden laitos. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Marraskuu 2013.
- Sarva, Gunnar, Suomen koululaitos Bobrikovin sortokauden aikana. *HAik 1/1948*. Helsinki 1948, 9–21.
- Schultze, Johannes, Gedanken zum ”Provenienzgrundsatz”. *Archivstudien zum siebzigsten Geburtstag von Woldemar Lippert mit Unterstützung der Wilhelm und Bertha v. Baensch Stiftung herausgegeben von Hans Beschoner*. Dresden 1931, 225–236.
- Screen, J.E.O., Everstiluutnantti, vapaaherra Gustaf Adolf Konstantin Gripenberg. *Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja 45*. Helsinki 2003, 28–52.

- Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Toim. Kaarina Vattula. Helsinki 1983.
- Syrjö, Veli-Matti, Arkistoteoreettista keskustelua neljän vuosikymmenen takaa. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 2. Helsinki 1987.
- Talvio, Tuukka, Tähdistöt ja ritarikunnat. Historiallisia kunniamerkkejä Suomen Kansallismuseon kokoelmissa. Helsinki: Museovirasto 2000.
- Tiihonen, Seppo – Tiihonen, Paula, Suomen hallintohistoria. Helsinki [Valtion koulutuskeskus] 1994.
- Tiitta, Allan, Suomen Akatemian historia 1. 1948–1969. Huippuyksilöitä ja toimikuntia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.
- Tommila, Päiviö, Historia. *Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*. Porvoo; Helsinki; Juva: WSOY 2000, 66–139.
- Tommila, Päiviö, J. E. Roos, HAik 3/1972. Helsinki 1972, 241–242.
- Tommila, Päiviö, Suomalaisen tieteen voimakkaan kasvun kausi. *Suomen tieteen historia 4. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien*. Porvoo; Helsinki: WSOY 2002, 30–145.
- Tommila, Päiviö, Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia. Porvoo; Helsinki; Juva: WSOY 1989.
- Tuominen, Uuno, Suomen Historiallinen Seura 1875–1975. Historiallisia tutkimuksia 97. Helsinki 1975.
- Turun maakunta-arkisto 80 vuotta [näyttelyesite], 2012.
- Vallisaari, Eero, Arkistodelegaatio – paikallisarkistojen turvaamista koskeva kysymys 1900-luvun vaihteessa. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 6. Helsinki 1999, 141–210.
- Viikki, Raimo, Maakunta-arkistokysymys sodan jälkeen (1944–92). *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 5. Helsinki 1994, 201–219.
- Viikki, Raimo, Maalaiskuntien arkistotoimi 1885–1945. Ennen ensimmäisen arkistolain synnyttämien yleisohjeiden aikaa. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 1. Helsinki 1983, 57–78.
- Väänänen, Olli, Maakunta-arkiston vaiheet Viipurista Mikkeliin. Suomen historia. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto, kevätlukukausi 1992.